# TITI LIVI
# AB URBE CONDITA
# LIBRI.

RECOGNOVIT

WILH. WEISSENBORN.

PARS IV. LIB. XXXI—XXXVIII.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCXCI.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

# PRAEFATIO.

Quartae decadis libri duobus codicum generibus ad nos videntur propagati esse, in quorum altero est Moguntinus (A), iam deperditus, in altero Bambergensis (B), cuius accuratissimam collationem et utilissimam confecit Th. Kreyssigius, V. D., et qui illi cognatus fuit, Spirensis (C), a Gelenio subinde commemoratus, tum libri a Gebhardo, Gronovio Drakenborchio usurpati, ex quibus Lovel. 2. 4. 6. Lipsiensis, Vossianus passim meliora habent et digni sunt, qui accuratius inspiciantur. Et Moguntini quidem summam esse autoritatem, postquam Gronovius suam de emendationibus ex eo sumptis iudicium mutavit, nemo ausus est negare, quamquam non desunt, in quibus dubitari possis, utrum a Livio ita sint scripta an a viris doctis illata et mutata. De Bambergensis virtutibus et vitiis doctissime exposuit Kreyssigius, cf. etiam Iahnii Annales vol. XXVIII, p. 178 sqq.; et in iis libris, qui in A non sunt servati, principatum eum tenere, in reliquis autem ceteris codicibus alterius generis praestare inter omnes constat. Iam cum haud pauca hic liber habeat aliter atque in A sunt scripta eaque his non minus apta atque probabilia, multis locis constare non potest, utrum in A an in altero codicum genere vera Livii manus sit servata. In quo delectu quantum fieri potuit Moguntinum sum secutus, sed cum haud raro incertum esset, num vulgata lectio ex hoc libro esset petita, ex Bambergensi certa recipere potius, quam dubia unde profecta sint relinquere malui.

Lib. XXXI, C. 1. *duodenonaginta* Kreyssigium secutus dedi, cdd. LXXVIII; Peter scriptum fuisse censet CCCCLXXXVII, cf. Ann. Darmstad. anni 1839, p. 631. ib. B. „*occupaverint*“, quod recipiendum erat. idem „*proximi*“, sed servo „*proximis*“, quod hoc requirunt sequentia, illud abundaret. ib. „*profundam*“, servo quod ad *profundam* voc. *velut* minus recte additur. C. 2. „*eam rem*“ B, quod in reliquis cdd. exstat huius interpretationem putaverim. ib. „*ut nuntiarent*“, e B servo, quod ea vera causa mittendi fuit. tum „*Ampium*“ e Lov. 1. 4 dedi, quod ita paulo post B hoc nomen scriptum habet. ib. „*foedus fecit*“ cum Besslero scripsi, cf. 21, 18, sed 40, 8 A *icisse* videtur habere. C. 4. et 6. „*C. Sergius*“ e B cum Bekkero servavi; ne 32, 1 quidem *Cn.* legitur. C. 5. cdd. „*quadragesimo primo*“ em. Glarean. et Dodwell. ib. „*peractam*“

et „*precationi adnuisse*“ et „*responderi*“ e B recepi, cf. Besslei ad h. l. C. 6. „*periculorum laborumque*“ e B Lips. restitui, cf. intrprtt. ad 21, 7, 7. C. 7. „*si numquam alias*“ e B dedi, cf. Hand Turs. I, 220., Duker ad 40, 38, 2; certe *ante* non prorsus necessarium est. ib. „*dico*“ cdd. „*aequabitis*“ a Iacobsio additum. ib. *nec Carthaginiensibus* B, quod et ipsum verum esse potest. ib. „*arma esse*“ in B desiderantur. C. 8. „*Gillo ipse*“ e B dedi, is ipse legere iubetur, ceteris a consulibus exercitus dantur. ib. „*id praesidium*“ mal. Gron. C. 9. „*qui nuntiarent*“ B; i. e. missi ut nuntiarent. C. 10. „*augeri*“ e B servavi, cf. Dr. et Alsch. ad 3, 51, 2. C. 11. „*L. Furio*“ ed. Mediol., cdd. *Q. Minutio*. ib. „*quae interim*“ e B dedi; vulg. *qui int.* ib. „*eosdem — Carthaginem*“ addidit Gelenius, num e codice sumpserit non constat. ib. „*permittente*“ B, quod nescio an defendi possit, cf. Welz p. 26; *permittenti* Rubenius. ib. „*mutarive*“ Kr. secutus dedi, B *mutari*. C. 13. B „*tamquam noxiam*“, an fuit „*tamquam noxia*“? cf. Fabri ad 21, 28, 7; Alsch. ad 7, 4; 8, 28; 10, 19. C. 14. „*paludatus*“ e Voss. Lov. 1. servavi, rell. *paludatis*, cf. Becker Antt. Rom. II, 2, 64, ad 21, 63. ib. „*mille militum*“ servavi *mille* in B m. 2. additum, cf. Iahn vol. 28. p. 201. ib. B „*sacerdotes insignibus*“; fortasse: „*s. in insignibus*“, cf. Hand Turs. III, 260. C. 15. „*et neque illos*“, Duker. *sed n. i.*; Vossius *at n. c.* scribendum censet. ib. cdd. „*Graeciae opportuna*“ cdd., em. Gron., et nescio an et h. l. et multis aliis, ubi *Thraecia* et *Thraeces* in B est, ita scribendum fuerit. C. 16. „*per proditionem*“ B m. 2. addidit. ib. „*Gallimedis*“ cdd., em. Becker. ib. B. *classeacum*, an fuit „*classe sua, cum*“. C. 17. „*iurare*“ servo, *iurat*, quod B habet, pro illo positum videtur; sed „*coici*“ paulo ante ex eo restituendum putavi. C. 18. „*legatis*“ om. *Romanis* e B dedi, cf. c. 19 in. ib. „*trium consensu*“ num verum sit dubito, Polyb. 846, 11 nihil eiusmodi addit. ib. B „*et regnum et Macedonum nomen*“, quod recepi, sed dubito an L. scripserit „*regnum meum*“; ib. recc. „*nobile bello sentiatis*“, sed „*bello*“ praecedit et „*sentietis*“ aptius est ad sententiam Philippi. C. 19. B *exercitus rege*, quod repetitis literis e v. *responsum* ortum videtur. C. 21. *egregiae rei* B quod non displicet. ib. vulg. „*in multitudine*“, delevi „*in*“, in B om., cf. 21, 46, 5., Tac. H. 1, 79. Cic. Or. 1, 28, 126. est propter multitudinem. ib. „*deo Iovi*“ cdd. sed *deo* alienum; Vales. *Diiovi*. ib. B „*cum in omni*“ quod verum esse posset, cf. Lippert ad Caes. b. g. p. 707. an „*cum iam omni*“? C. 22. „*ne extra*“ B, servavi „*nec extra*“, etsi probabilius videtur *quidem* intercidisse, cf. 38, 27; 44, 36 alieno loco insertum esse Kr. docuit; cf. tamen Alsch. ad 9, 6, ubi Med. habet. Paris. omisit, et Scheibii disputat. in Philol. V, 132 sqq. C. 24. „*milibus*“ B „*peditum*“ in rell. cdd. adiectum. ib. B „*in hostes*“ om. post *concitat* in recc. addita, et incuria in B. possunt intercidisse. C. 25. „*Nabim*“ ut est in B recepi. idemque aliis ll. feci. C. 26. „*discurrerant*“

aptius videtur quam quod B habet *discurrebant*. tum *ipse* in B om. delevi, ex eoque „*dum*“ ascivi, cui cur *cum* substituatur causa non est. ib. „*et ornata*“ e B all. recepi, est explicatio praecedentium. C. 29. „*pacem servare*“ e B. all. dedi, cf. Drak. ad 1, 3, 9; Fittbogen Exercitatt. Livv. p. 40 sqq. tum „*vobis infensus*“ e B recepi, cf. Doederlein Syn. IV, 396. paulo ante B. „*si deiecta foret*“, quod aliqua ratione defendi posset, cf. 41, 2 praetorio deiecto. C. 30. „*Eleusiniae*“ B., quod cur verum esse non possit non perspicio. C. 31. B. „*legio Reginis*“, et nescio an „*a nobis*“ abesse possit; eandem v. post *stipendiarias* non habet, et ne ibi quidem requiritur. ib. „*atque cognationibus*“ e B dedi, *atque* ipsum ex antecedenti hoc pendere indicat. ib. cdd. *dicta sunt*, an fuit: „*dicta sunto*“? C. 32. „*deliberationis eius*“ B., *autem* in rell. cdd. additum non requiritur, asyndeton etiam fortius est. ib. „*belloque*“ dedi, ut paulo post *bello et pace*. ib. „*Pylaico*“ Gelen. B. *Pyraeu*. ib. B. *actum est*, quod etiam „*actum sit*“ esse potest. C. 33. cdd. *Bactum;* „*Bevum*“ Sigon. ib. „*hostes appropinquare*“ in B omissa. an „*hostes esse*“ intercidit, C. 34. *pro eo* Vossius delenda censet. ib. *quattuor equitum* B non habet, sed „*duobus milibus equitum*“ scriptum fuisse significat, cf. Kr., quod non recepisse paenitet. C. 35. „*rex vero*“ servavi; B Lov. 4 *rex non*, quod ferri non potest, nisi alteram partem sententiae a Livio omissam statuis; sed ne vulgata quidem sana videtur, cum die insequenti rex ad decertandum paratus sit. ib. „*ab Romanis autem*“ restitui, est ab altera parte; Gron. *ab R. item*. C. 36. Lips. *peltastas*, B *peltas*, ut non constet, quid L. scripserit. ib. „*Ottolobum*“, ut C. 40 in B est, recepi; eodem modo idem nomen alius loci 44, 3. in Laurish. scriptum est. C. 37. „*vias inviaque*“ Drak., v. *inviasque* cdd. C. 38. „*facilius erat*“ e B dedi, pertinet ad *fuere qui — accusarent;* facile tum ita dicere poterant quod effectu non tam facile erat. C. 39. „*Stuberram*“ scripsi, ut h. l. in B. est, cf. Polyb. 28, 8. ib. „*Pluinnam*“ potius quam incertam coniecturam admittere volui. tum Iacobsium secutus „*propere permunitt*“ scripsi, cf. Iahn l. l. 202. ib. „*quod peterent*“ recepi, ut singuli intelligerentur. C. 41. cum omnes cdd. „*passuum*“ habere videantur, e B „*mille*“ posui. ib. „*palati*“ in B om., quod e sqq. huc translatum videri possit, sed cf. Drak. ad 21, 61, 12. tum *captique* B., *quidam* in rell. a librariis additum videtur. C. 43. „*vexit*“ e B dedi, rell. *avexit* aut *evexit*. Gron. *gesta*, del. *erant* legi iubet. C. 44. B. *Maleo Maleum*, quam formam cum etiam alias passim exhibeat, cf. c. 47; 32, 16; 34, 32 all., dubitari potest an L. interdum ita scripserit. ib. B „*odio in Philippo*“, quod aliqua ratione defendi potest, cf. Vell. 1, 12, 7., sed librarii errorem esse probabilius est. ib. „*diesque festi*“ e B Lovel. 2 est; etiam infra „*loca quoque*“. ib. paenitet „*et exercitibus*“ dedisse, cum *et* in B omissum sit, bina et hic et in sqq. iunguntur. C. 45. „*Mendaeum*“ e B all. recepi, cum nomen varias

formas habuerit, cf. Drak. ad h. l. C. 46. cdd. *„qui ad communicanda“*, em. Gron. ib. *„praestaret“* in B om. etiam *„daret“* aut *„mitteret“* potest intercidisse. ib. *„Phalasiam miserunt Istiaeotidis super“* de Gron. coniectura dedi, sed dubito num vera sit, nam et a cdd. longius recedit, neque ad locorum situs accommodata est, cf. Heusinger ad h. l., nescio an in *Pthiniae* potius *Phthiotidis* lateat. ib. *„et simul minarum“* e B dedi, praesentioribus animis erant et propter castigationes et quod memores erant minarum etc., alterum ad praeterita alterum ad futura pertinet; neque *promissorum* mutandum erat, cf. 2, 27. 31 all. ib. Frob. 2. autoritate *militibus* expunxi, neque dubito quin Duk. *„quod — videbatur“* cdd. lectionem recte defenderit. C. 47. *„Euboicus sinus“* dedi, quod in B *sinus* non est. *„legato Romanis“* Kr. autore restitui. ib. *„quem absente“* e cdd. scripsi, aut *ratus est* intelligi voluit L., aut illud posuit, ac si *Romam venit* addere vellet. C. 48. *„ut consulem exspectaret“* servavi, cf. Caes. G. 1, 5, 1. Cic. Att. 2, 20, 1. Verr. 2, 1, 29 all. ib. *„easne in magistratu“* Madvig. suadet, sed etiam all. ll. L. ad posteriorum consuetudinem accedit, cf. 3, 35 in discrimine fuerunt an; 33, 8 s. f.; 36, 17; 40, 14; 44, 5. et v. spectare eodem modo usus est Quintil. 5, 10, 53. ib. B *sič non praetoris*, quare *„cum“* delevi, sed in *sicut* aliud latere puto, an *„si quidem“?* locus nondum sanatus videtur, cum in B *absentised cos.* scriptum inveniatur. C. 49. *„aeris argenti centum septuaginta“* et *„pondo“* in B om., fortasse leg. est *„viginti milia pondo aeris argenti centum milia quingenta neque“*, *pondo* ne hoc quidem loco desiderari posse videtur, cf. 28, 38. ib. *„quos proconsul“* Glarean. malebat. ib. *„et eorum qui“* B; addidi *„non“*, cum *haud* minus aptum esset, cf. Stuerenburg ad Cic. de off. p. 141. ib. B *ut rerum gestarum;* Kr. addidit *„veritatem“*, rell. cdd. *virtus* aut *virtutes* habent.

Lib. XXXII. C. 1. B all. *a praetoribus* habent; an fuit *e praet.*? ib. *„prorogatum imperium“* de Drak. sententia posui (cdd. *prorogato imperio*), cum parenthesis ab h. l. aliena videatur, et feriae latinae cum imperio prorogato nullo modo contineantur. ib. B *ab annuntiatum est* habet, ut nomen alius urbis (an Anagniae fuit?) omissum esse videri possit. ib. restitui e B *Sangus*, cf. 8, 20, Fest. s. v. praedia. ib. B *unum dicta;* an *„unum indicta“* legendum? cf. 21, 62; 24, 10; 27, 4; 31, 8. C. 2. *„adversus id quod“* e B recepi; *id* in rell. cdd. excidit potius quam in B additum est. C. 4. *„quas Coela“* I. Gron. B *quā Coelē s* (id inductum) *vocant;* regionis nomen omissum videtur. ib. *„universa“* e B all. reduxi, intelligi potest planities Thessaliae inde ab illo loco montibus non intermissa. C. 5. *„laxaverat animum“* e B, a quo C non videtur discedere, recepi; cf. 27, 31 in., Iahn l. l. p. 203. paulo ante *„quanticumque“* I. Gron. suasit pro *quantacumque*, quod in cdd. est. *„Megalopolitis“* IF Gron. pro *Eleis*. ib. *Heracliden amicum* etc. nonnulla mihi videntur intercidisse: „amicum *alienare et cum*

maxime". Madvigius *ad Macedonum animos* coniecit, quod probandum videri possit, si *ad Macedonas* legeretur, cf. Hand Turs. I p. 93 sqq. ib. *Meropum* et *Meropo* e B restitui, cum de *Aeropo* non constet, idem ut all. cdd. „*qua minus*" habet, quod non spernendum erat. C. 6. constare non potest, num „*Iovi*" L. scripserit cum in B *Iovi in* non legatur. C. 7. „*venalicium*" e B et C(?) cum Gel. et Bek. recepi. ib. „*Castrorum portorium*" servavi, cf. Madvig. Opp. I. p. 300 sq. ib. „*mille ducenta*" incertum est, cum in B nihil nisi *mille* sit, plura milia fuisse iure Duker suspicatur. ib. „*pervenit*" e B all. dedi. C. 8. *consules*, quod in B. abest, delevi, cf. 6, 17; 9, 8; 30, 27. 36, 1; 40, 18. ib. pro „*praetores quoque*" Crev. malebat: „*praetoribus quoque*". ib. „*in potestatem*" cdd. lectionem reduxi, cf. Hand. Turs. III, 346. C. 9. „*Lyncumque*" e B all. ascivi, cf. 31, 33. C. 10. „*concilio*" revocavi, quod Epirotarum concilium significatur. ib. „*ipsum priorem*" vulg., sed in B. *ipsum* non exstat; et in v. *priorem* maior inest vis. ib. B „*amplum tegendis*"; sed *amplum* non apte de armis dicitur, etsi 9, 19 scutum maius corporis tegumentum dicitur. ib. cur „*in muro*" negligatur causam non video. C. 11. „*consul*" in B all. omissum Liv. ex ipsa narratione intelligi voluit. ib. *per noctem forte* B; quod ex *nocte* ortum videtur. ib. B *instat capit*, quod ex „*instat aput*", cf. 38, 28, ortum esse Madvigius vidit. C. 13. „*Triphilia terrae Molotidis*" B, neque certum est, quid L. scripserit. ib. cum in B *oriens septentrio* legatur Duk. secutus „*orientem*" dedi, e rell. cdd. „*spectat*" servavi. ib. e B „*praeverti*" erat scribendum, sc. antequam Romani eo pervenirent, pariterque: „*ut — demitteret*"; et „*mixta ex*", cf. Drak. ad 30, 36, 7. 21, 57. C. 14. fortasse „*adortus est et*" scribendum. ib. Periz. „*eo demum*", cdd. *eodem.* ib. „*Pherinium*" rell. ita putavi recipienda, ut in optt. cdd. inveniuntur scripta. ib. *ab eodem* cdd. praeter B, ubi *ab eo* legitur, quod h. l. minus aptum. C. 15. „*et a Cierio*", ita enim legendum est pro *Ciero*, recipiendum putavi, ubi cdd. *Pierio* sim. habent, cf. 36, 14. ib. nescio an L. „*Peneium*" scripserit, ut est in B, qui etiam *Elateia* haud raro et c. 13 *Angeias* all. exhibet. C. 16. „*dimisso L. Apustio*" a Sabellico est, B *dimisso Livio* habet, videtur *Lucio* scriptum fuisse, et ita *Apustio* intercidisse. an fuit „*dimisso ibi eo*"? „*maturare*" Kreyssigius pro *mature* reposuit. ib. „*praecedit*" Vossius iam suaserat. C. 17. „*longiorem Atracis*" malebat Gron. sed *atrocioremque* non potest omitti; et *Atracis* et *atrocioremque* aut aliud adiectivum a L. videtur scriptum esse. ib. „*trepidationemque — praebuerit*" in B desunt, et si *praebuerit* excipias reliqua abesse possent, nisi in ipso B lacunae signum esset. C. 18. „*generis armorumque*" servavi, nam apte genus militum de phalange dicitur. paulo ante cdd. „*consuli*", quod nescio an praeferendum fuerit. ib. „*locis aberat*" iure probavit Kr. ib. recte fortasse B „*hostium locis*" habet; item „*multum oppugnando*"

defendi poterat, cf. Comment. nostra De gerundio p. 130. C. 19. „*Corinthum*“ om. v. „*iis*“ quod in B non est scripsi, cf. 42, 37. ib. „*pro eius crudelitate perfidiaque*“ in B omissa non ita certa sunt. C. 20. „*inter se repugnantes*“ e cdd. revocandum putavi. ib. „*eos si*“, ut in B. est, nescio an probandum fuerit. ib. „*temperatis*“ e B recepi, *incidit*, perfectum, post se praesens requirit. C. 21. „*aut inde*“ non certum est; B *aut non* habet, quod fortasse praestat, si *non* in sqq. omittitur. paulo ante B *praetori in deo;* an fuit „*praetor id video*“. ex eodem nescio an *gerant* recipiendum fuerit. ib. „*Achaei*“ Kr. autore restitui. cf. 21, 43 in. ib. *postquam neque* B, *nos* post Romano potuit omitti. ib. „*aut vi aut metu*“ in B. non exstant et haec et „*aut voluntate*“ Bekkerus iure videtur seclusisse, cf. Jahn l. l. p. 204. ib. „*non in praesidium Aetolis*“ B, an fuit *non iam pr.?* ib. non dubitavi „*exercitu*“ cum B non habeat *que*, deinde „*Atheniensis — legatus — disseruit*“ probare, cum principem legationis significari satis esset. ib. „*Charitelen*“ Bekker. restituit. ib. Sabellicum et Goellerum secutus „*Polycratiam eius uxorem*“ scripsi, sed dubito an „*Polycratiam filii eius uxorem*“, aut „*filii eius uxorem*“ legendum sit, cum *filii eius* in plerisque cdd. significetur, cf. Drak. ad 27, 31, 8. ib. „*ne sit*“ Duk. suasit; cdd. *ne sint;* „*fieri non posset*“ pro *reri n. p.* Bek. posuit, cf. Jahn l. l. p. 204. tum „*in mediterranea*“ scribendum esse suspicor, cum in B. *urbes* non exstet. ib. Kr. nescio an recte „*summa ope*“ commendaverit; tum „*pepercisse vobis volunt*“ Kr. suadente e B recepi, Madvig. *nolunt* requirit; sed Aristaenus id videtur dicere: quamquam quod rogant Romani cogere possunt, tamen pepercisse vobis volunt, et ob eam causam monent, ne quid committatis, quo ipsi vobis exitium pararetis si vis esset adhibenda. C. 23. *Quintius* quod in B. non prorsus certum est, ut interpretamentum v. Romanus inclusi. C. 24. „*admoto cum*“ a Iacobsio est; B *admotoq;* C. 25. „*pactus a Philocle*“ e B recipiendum erat, cf. Kr. ad h. l. ib. „*nihil statu motus*“ V. D. coniecturam cum Bekkero servavi, sed displicet *stare* saepius repetitum, nec dubito, quin aliud quid lateat. C. 26. „*ex praeda*“ om. in B. neque tamen delenda videntur, quod per totum h. l. codex lacunosus est; eo minus „*primum*“ propter vv. ordinem omittere volui, cf. Drak. 28, 12, 13. ib. „*dimissis*“ e B; „*qui vestigarent*“ e rell. cdd. servavi, in B. omissa, qui cum plura intercidisse significet, lacunae signum posui. nam et quid invenerint, et quot interfecti sint servi videtur indicatum fuisse, ut paulo post de quingentis supplicium sumptum dicitur. C. 27. „*elephantes*“ B et hic et 35, 22 habet, quod fortasse non mutandum erat, cf. Kr. ad h. l. Alsch. ad 23, 49. C. 29. „*Fregenis*“ e B dedi; idem „*et Aefulo*“ habet, emend. Kr. ib. „*educto*“ e B est et C. 30. „*duo milia*“, cf. Dr. ad 6, 32, 9. tum „*fugatique fuissent*“. idem „*Gallorumque quae*“ habet, ut alterius populi nomen videatur intercidisse. C. 32. „*Hiems* —

*erat, et*" Kr. secutus dedi, quod in B *et* exstat, cf. 33, 1; sed num recte factum sit, ipse dubito, cf. Jahn l. l. p. 205. ib. re denuo pensitata scripsi „*haud gravate*", cf. Lectt. Livv. II, 6., neque enim causa erat, cur tum quidem colloquium gravate concederetur, cf. c. 37 extr.; neque indicata est. neque *non quin*, quod Gronovio necessarium videbatur, mutandum est, cum maxima vis in vv. *per se* posita sit. ib. „*imperatoris Romani*" servo, cf. 32, 39; 36, 12 all. C. 33. „*et Perinthum*" a Sigonio est, in B om. ib. „*ac dicionis*" Duker; cdd. *aut dic.* ib. fortasse leg. „*at non ita antiquos*". C. 34. „*dicere non possent*" fortasse probandum; ib. „*et quia me*" e B servavi, cf. Fabri ad 22, 58, 3; Hand. Tursell. II, 530; tum „*utrum iisne*", ut alibi *tantum* intelligitur; C. 35. „*diem consumpsisse*" e B, an post h. v. *se* intercidit? ib. „*cum duobus ex iis quos*" requiri videtur, cf. Polyb. 857 in. C. 36. „*et Q. Fabium*" Drak. coni., in cdd. *et* non legitur. C. 38. *rogationes* Crev. coni. Kr. recepit. C. 40. fortasse „*Achaeorum ac Lacedaemoniorum*" scriptum fuit, cum *et* in B. desit. ib. *domum* in B. om. delevi.

Lib. XXXIII. C. 1. „*unius signi*" B, *cum* omissum, quod num necessarium sit dubito. ib. B „*iussis legionis*"; quod servandum putavi, cf. Jahn l. l. 188. ib. B *ad medio*, in quo num „*a medio*" lateat equidem dubitaverim; Jacobs „*ac medio*" volebat. ib. „*adpropinquaret turbae*", an fuit „*adprop. ad urbem*"? ib. „*lictorem*" B, cf. Jahn l. l. p. 189. C. 3. cd. *DC pedites*, quod iure num verum sit dubitatur. ib. „*ad ea quae*" non sunt in cd., sed *de re*, in quo alia latent. *erigi* om. in cd., an excidit: „*adduci*"? ib. „*terrebant*" e cd. recepi, cf. Jahn p. 190. C. 4. „*ter a Macedonum*" e marg. ed. Rom. est., cd. *terra mac.* an fuit „*iterum*"? C. 5. „*et trium*" cd., Freinsh. „*vel trium*", quod Kr. probat, cf. Jahn l. l. p. 190. ib. nescio an recte Crev. alterum membrum intercidisse statuat, quare lacunae signum posui. C. 6. *quō praeter* cd., quare „*quoniam*" dedi; saepe *quō* pro hoc positum est, cf. Kr. ad c. 2., et in B *cum* non *quom* scribitur. ib. „*Romani Eretriam*" cd., fortasse „*prope*" excidit. C. 7. „*sed ut qui*" e cd. revocavi; Jacobs mal. „*rex ut qui*", cf. Jahn l. l. 191. item „*effusam*" pro *offusam*, Gron. coniectura. C. 8. in B lacuna est post *dicentem*, videtur „*regem*" aut „*Philippum*" excidisse, cf. Polyb. 870, 5. ib. „*in Eordaeam*" Kr. emendavit, cd. *in eodē;* idem „*prope cursu*", cd. *propere cursu.* ib. cd. „*locatus caetratas*", fortasse Liv. posuerat: „*locat: in sinistro*", cf. Polyb. 871, 28. lacunae signum posui. C. 9. „*quae venerat*" servavi, Gron. coni. „*quae laeva erat*". ib. *dextro cornu* cd., an fuit: „*altero cornu*"? ib. *ex tempore* Drak.; cd. *extemplo.* ib. „*re trepidationem*" Barthol. cd. *reparatiorem*, in quo etiam „*re, perturbationem*" latere potest. ib. „*nec hos qui*" cd., Kr. suadet „*nec hostes qui*". C. 10. Jacobs. recte „*fulgere hostium*" suadere videtur. ib. „*novitate*" Kr. secutus

dedi. ib. addidi „*irrumpunt*“ (an *irrumpentes?*), cf. 2, 30; 3, 70. „*ex parte*“ Bartholinus adiecit. C. 11. „*vanitate sua*“ cd., fortasse „*van. ipsa*“. C. 12. „*memores*“ e cd. recepi, cf. Polyb. 18, 20; Gron. mal. *memorem.* ib. „*illigabitur pax*“, cd. lectionem, veram putavi, cf. Polyb. l. l. Drak. 35, 46, 10 Jahn l. l. p. 192. fortasse post *movere* intercidit „*rex*“. C. 13. „*rerum, quae*“ cd., quod nescio an probandum fuerit. ib. *praesentia* cd., „*in*“ add. Gron. ib. cd. *causae* em. Crev. C. 14. *et ipsorum* cd., Gron. „*ex*“ addidit. paulo ante Kr. „*mille DCCC.*“ coni. ib. „*diem edictam*“ servo, cf. 22, 12 in. 31, 11; 49. Walch. p. 220. Kr. coni. „*diem editam*“. post *ex quibus* fortasse excidit „*mille*“. ib. „*dimissi*“ et „*opperiebantur*“ cd.; em. Perizonius. C. 15. „*dimissa*“ vix verum esse potest, et reliqua verba a *di* incipientia effecerunt, ut quod L. scripserat obliteraretur, cf. Jahn l. l. p. 193. an fuit „*manere iussa*“? ib. „*dein aliarum*“ cd.; em. Kr. ib. cd. *raro,* em. Drak. ib. cum in B. esset *ad Cleonis* dedi „*ab Cleonis*“. ib. *per* cd., *super* Gron. corr. tum cd. *ibique* cui „*ibi quoque*“ substitui, vulg. *utrobique; ibi* est in persecutione. C. 17. B *haee fauces*, dedi „*eae fauces*“; ib. fortasse „*quassata muri reficere*“ scribendum „*qua*“ e B servandum erat. tum „*dicionem*“ cum Kr. recepi, cf. 8, 20. C. 18. „*possessam maioribus*“ ab usu Livii non abhorret. ib. „*Tendeba*“ Freinsh. cd. *tenebat*; tum „*movet*“ B; *movit* A, quod ad perfecta quae praecedunt accommodatum videtur. ib. B *ita,* A *atque;* fortasse „*itaque*“. ib. „*accepit*“ e B. ascivi; tum Kr. secutus „*utraque*“ probavi; A *utraeque.* ib. nescio an leg. sit *qua* (A. *quae*) *tenui tum — torrens* (B). ib. B „*Achaei et ipsi*“, quo significatur plura intercidisse, et utriusque partis numerum additum fuisse; an fuit: „*tum vero Achaei Agrianas — erant mille et ipsi quadringenti —*“. C. 19. „*quamquam*“ e B propter *urgebatur* dedi. tum *pelli* in B non est; fortasse fuit „*depelli*“ aut „*decedere*“; tum nescio an „*ex Syria moliente*“ scribendum sit; cf. 38, 44, 6. C. 20. „*si eo fine contineret*“ B; Bekker. „*ni eo fine c.*“, cf. Jahn l. l. 194. paulo ante propter *magnificentius* servo „*egregie*“. ib. e B „*omiserant*“ recepi, cf. Jahn l. l., sed paulo post *omiserunt* erat scribendum. ib. „*alias — iuverunt*“ ex A. profecta videntur. C. 21. B *comis uxor ac liberos duos*, A. *uxorem ac liberos duos.* Sigon. coni. *quattuor,* reliqua Kr. emendavit; an fuit: „*comis in uxorem ac liberos*“, cf. Jahn l. l. ib. „*descenderet*“ e B dedi. ib. B *Etruriam;* Goeller „*Baeturiam*“, addidi „*et*“. ib. A „*nudaverant*“ quod nescio an servari potuerit. ib. „*et peregrinos*“ AB; sed ab h. l. aliena sunt. ib. B *nominabant T. Iuventium — cecidisse,* scripsi *nominatim — cecidisse*“, sed non video, quid sit, quod in A legitur *et C. Labeonem eius fratrem.* ib. e B dedi „*haec altercationes*“, cf. ad 1, 30. C. 23. *et gratias* B, ubi fortasse aliquid intercidit. tum nescio an *plerosque* praestet, cf. Jahn l. l. ib. cum de A non constet e B dedi „*septuageni — divisi*“. de vv. „*duplex*

*equiti centurionique* cf. Huschke die Verf. des Serv. Tull. p. 377. ib. „*par prope*" dedi; ibi *par* facilius omittebatur; tum e B „*ducenta quinquaginta*", ex quo fortasse etiam „*aeris tralati*" probandum erat, sc. erant ducenta milia. C. 24. „*et ob res*" B. C. 25. „*obtinuisset consul*" cdd., Marcellus intelligitur. ib. „*uti rogas*" non certum; A *uti rogatae*. C. 26. „*exortum*" cum Kr. servo, B *motum*. ib. „*aut hi*" dedi; B *et hi* habet. C. 27. „*quingentos quinquaginta*" ex A est, qui etiam *ut hi qui* habet, quod fortasse non improbandum erat. „*et ad*" a Gelen. est; A *ad*. „*ob n. aliam*" e B recepi. *ipsos iis* B, em. Bekker. „*se futurum esse*" e B est. C. 28. B. *et caedis* tum *et constanti*, et hoc quidem loco aliquid intercidisse videtur. ib. post „*argumentatus*" potest *est* omissum esse. ib. „*eundo crimini*" tum „*nullius rei*" Kr. autore servavi. ib. „*usi*" in B. om. ib. „*Zeuxippi*" et „*tulerat*", quod ad *tradit* refertur, e B dedi. paulo ante ex A. „*indicium*" servavi. id et aptius est ad superiora „*indicem — metuens*", et iudicium iam antea fuerat; cf. 7, 39. quaestiones et indicia; Jahn l. l. p. 196. nescio tamen an recte in A. *rem* omissum sit. C. 29. „*in principem*" Gron. suadet. ib. Kr. „*quaerendum*" probat; sed dubito, num in Boeotorum urbibus quaestiones habere Romanis licuerit. ib. „*interempta*" ad cadavera inventa aptius videbatur. ib B *utrum cum*, quorum illud ex *neutrum* ortum et *quorum* superesse potest. ib. B *vastatis*, quod recepi. C. 30. „*duceret ut ex his*" B. em. Kr.; sed cf. Jahn l. l. p. 297., in vv. *in Asia* aliud videtur latere, cf. Polyb. 889, 10. ib. B *Lemnum* Mog. *Paron*. C. 31. Mog. recte ni fallor „*id decretum*". ib. „*in consilio*" praestare puto. tum „*agitabantur*" e B, qui totum locum incorruptum servavit, recepi, cf. Drak. 3, 49, 5. ib. „*ac maiestatem*" cum Kr. recepi. Madvigius *si vera caritate maiestatem* coni., quo non videtur opus esse, quod omnis vis in v. *veram* inest. ib. A „*tutela populi Romani*" quod fortasse praestat, cum *praesidii* e sqq. facile corrigi posset, cf. Jahn l. l. C. 32. „*facturos*" servavi; inde *alia* pendet. tum „*aream*" e B Kr. ascivit. ib. cum A *pronuntiaret* habeat, fortasse „*pronuntiarat*" scriptum fuit, ut supra *percensuerat*. C. 33. *procule* B, quare Kr. mal. „*procul ille*". ib. „*gloria et fructus*" cum in B exstet recipere non dubitavi, eo minus quod A „*suppeditabant*", quod et ipsum recipere volui, B *suppeditaba* exhibet. ib. „*continenti iunctis*" num vera sint dubito, et cum Jacobsio *continentibus* e B servandum puto, cf. Jahn l. l. p. 198. C. 34. „*quae Philippi*" e B dedi, cf. Hand. Turs. I. p. 535. ib. B *ne umquam* em. Bekker; *nec umq*. Jacobs mal. ib. fortasse „*liberi quoque pronuntiati Magnetes — Dolopes*" scriptum erat. C. 35. „*monuit, constanter*" e B dedi, *ut* saepe a Livio omissum est. ib. *in altercationem cresceret* B, et nescio an etiam „*cresceret*" fuerit recipiendum; nisi forte L. „*excresceret*" scripsit. C. 36. cum „*tumulos quosdam*" B exhibeat, ex eodem „*inter*" recipiendum pu-

tavi, i. e. in loco tumulis circumdato. ib. „*et ex*“ Drak., cdd. *et*. ib. „*octingenta*“ e B dedi, cum etiam A *quingenta* habeat, neque hoc abhorret a Valerii ratione. C. 37. „*inde iunctis*“ e B scripsi, itemque „*inde traductus*“, ubi etiam locus videtur indicari. ib. *Boiorum triumphi* A. *maiorem tr.* B., fortasse utrumque verum propter sequentia. ib. „*in ea gente*“ in A videtur fuisse. C. 38. *intenderent* B, sed cum A *in Theba* habuisse dicatur, nescio an „*intendebant*“ significet, cf. Jahn l. l. p. 198. ib. *aliquae* AB, ut „*aliae quoque*“ leg. esse putaverim. ib. non video, cur non „*respondebatur*“ receptum sit. ib. B *ab yde*, Kr. „*ab Abydo*“ dedit. tum Glarean. „*Madytum*“ pro *Abydum* restituit. ib. „*omnia simul*“ e B servavi, cf. Jahn l. l. ib. „*reficiendae urbis*“ in B om. sunt, neque tamen abiecerim. C. 40. A *ad populum Rom.* B *ad se* habet et hoc quidem *ad senatum* esse putaverim, sed utrum praestet, an utrumque iungendum sit, difficile est dictu, tamen *p. R.* facilius e sqq. videtur sumi potuisse. ib. „*Chersonesum*“ e B restituendum putavi, cf. Jahn l. l., Krüger de attractione p. 135. C. 41. *occupasset* B *occasio esset* A, quae quomodo orta sint, dici non potest; an fuit „*occasione usus esset*“? C. 42. cum non probabile sit tum demum pontificibus ius togae praetextae habendae datum esse, fortasse „*idem ut*“ leg. est. ib. quod in B est: *Laeca C. Fabricius Labeo* h. l. ea quae interciderunt addidi. ib. „*discripserunt*“ e B recepi, cf. 30, 26; sed 31, 34 *describere* requiri videtur. C. 43. „*et P. Manlio*“ e B scripsi, cur *et* exsularet, causa non erat; item C. 44. „*iussi facere*“ Jahn l. l. p. 199. ib. „*et nisi*“ e B recepi. C. 45. *quom* in B videbatur „*quoniam*“ indicare, et „*ortum bellum*“ potius librario tribuerim. ib. „*otii situ*“ Kr. restituit, „*otiosam*“ coni. Jenicke. C. 46. B „*in singulos*“, et nescio an „*ut*“ omitti possit. ib. „*quin*“ in B non est, neque aptum videtur, nisi nonnulla excidisse statuas, cf. Jahn l. l. C. 47. B *furtorum manibus*; scribendum putavi „*furtorum manubiis*“, cf. Jahn l. l. Lectt. Livv. II, 12, postea idem Madvigium probare vidi. ib. „*habere*“ servavi, etsi B *haberi* exhibet. ib. *arguerent*, in B omissum, certum esse non potest. C. 48. *agri vocant* B, em. Kr., quem sequor, etsi aliqua ratione *agri* defendi potest, cf. Jahn l. l. ib. e B „*Acyllam*“ dedi, cf. Bell. Afric. 33. 43 all. ib. A *ita lucius*, quod quid sit nondum declaratum est. ib. B *Tyrum missum;* A *Tyrum* an fuit „*Tyrum ire*“? ib. „*umbra etenim — fieret*“ ex A servo; Kr. *umbrae tum — fierent* e B dedit; quod et ipsum probari potest. tum „*quod primum*“ B, nescio an recte. ib. B *collocandis armamentis*, sed reliqua facile omittebantur. ib. „*et factionibus*“ B; Kr. ante *et* addit „*studiis*“.

Lib. XXXIV. C. 1. B *conciliabulis convenerant*, illud verum esse potest, sed *conveniebant* ad vv. *in dies* aptius est. C. 2. *sustinere*, quod, nisi durius zeugma admittis, vix potest abesse, in B non legitur. ib. A *pertineret*, sc. si illorum aut vestra culpa ita ageretur.

ib. „*ad feminas*“ servo; nam tribuni in eo vituperantur, quod actione sua iam non ad plebem, ut antea, sed ad feminas concitandas abutuntur. ib. non *feceritis* (A) potius, quam *facietis* librarii videtur esse. paulo ante „*et foro quoque*“ e B servo, quod consul auget rem non deminuit. ib. B *aliam legem*, an fuit „*antiquam legem*“? cf. Jahn l. l. p. 206. C. 3. „*maiores vestri*“ B, quod propter *potestis* fortasse praeferendum erat. ib. „*a Pessinunte*“ A; e Livii usu. C. 4. *nae* (vel potius *ne*) *simul* eum vix ferri posset, cf. Reisig. Schol. gramm. p. 379, *ne*, ut e syllaba praeced. ortum, seclusi. ib. in A „*et id a quibusdam*“ videtur fuisse, cf. Kr. p. LXIII, neque id spernendum erat. C. 5. „*feminasque*“ restitui, cum *que* in B facile excideret. C. 6. *nisi aut* B; et *quam* abesse potest. ib. cum de A non constet, in B all. *quae* (all. *quia*) *vetus — aut* inveniatur, „*quippe — aut*“ scripsi. ib. „*aut decrevit*“ ex A revocavi. C. 8. „*ab tribunis est*“ B, et L. in negativa sententia ita dicere solet. C. 9. si „*iam tunc*“ verum est, *iam* transitum ad seqq. videtur indicare. ib. „*adsiduus — semper*“ recte Duk. et Drak. defendunt, cf. 6, 40; 10, 29; 25, 3 s. f. all. tum „*excubabat*“ e B dedi, cum de A non constaret. C. 11. Bekkerum secutus „*praesidium Romanus misisset*“ servavi, cf. 24, 40, etsi ne vulg. quidem falsa haberi potest, si in A exstat. C. 13. „*satis admodum*“ restitui, cf. Hand. Turs. I, 171. ib. „*equites omnes*“ iure in dubium vocatur, sed audacius „*equitum decuriones*“ substitueretur. ib. „*ostendere*“ e B recepi, cf. 5, 54; 25, 11 all., *ostendendi* ab interprete esse ratus. ib. *imperatorem nullos* a librario addita videntur, „*nullum militem*“ fortius etiam dicitur, quam si illa essent addita. C. 14. *et adversos* A, Gron. *aversos* dedit, quo carere possumus, quare seclusi. C. 15. „*equo revehitur*“ ex A „*ea secundae*“, quod de A non constat, e B dedi, qui *portae opposita* fortasse recte praebet. C. 16. vv. „*tria eo die — iussit*“ in A solo leguntur, neque causa, cur in rell. cdd. exciderint, apparet; accedit quod narrationis tenorem interrumpunt, et nonnulla e superioribus repetita sunt; denique v. *nisi* non ita a Livio usurpatur, cf. Hand. Turs. IV, p. 253; quare ea seclusi, ut a laudatore Catonis addita. ib. „*profectum etiam*“ Kr. coniectura B confirmata invenit. C. 18. *venerunt*, quod A habet, ab interprete profectum videtur. C. 19. „*deni*“ etsi in B repertum tamen non certum est, cf. Jahn l. l. p. 206. C. 20. „*persultassent*“ revocavi, cf. Tac. Ann. 11, 9., *insultassent* v. praecedentis prima syllaba repetita ortum videtur. C. 22. A „*Boiorum exercitu*“, quod propter vv. *signis collatis* dedi, cf. 32, 30. ib. et „*causa belli fuerit*“ e B est, et C. 23. „*questus deinde est — ad postremum*“; dubito an etiam „*Philippi*“ praestet; C. 24. „*haec vaniloquentia*“ B, quod gravius est quam *hac van.* ib. Gelen. in cdd. „*quam rapacissimae*“ videtur invenisse, quod nescio an praestet. ib. *pacata*, om. vocabulo *haec* B; an „*omnia*“ excidit? C. 25. B „*praefectus praesidi*“ B

fortasse recte. ib. „*hortatusque est*“ coni. Kr. ib. „*multi proxima nocte*“ ed. Ascens., in cdd. *multi* non est. dubito num necessarium sit. C. 27. „*vere vires*“ ex A restitui, quod illud facile excidebat. ib. „*Dromon ipsi vocant*“ post campum ponenda esse iure Meursius statuit. ib. „*satis caveretur*“ in B significari videtur. C. 28. „*ab tergo adgrederetur*“ B nescio an recte. ib. „*infida ac*“ addidit Gelen., quae si non supposita certe corrupta sunt, an fuit: „*foeda ac*“? C. 29. „*conantur*“ e B recepi, *conabantur* potius ab interprete profectum. ib. A *miserat eum*, ut aliquid intercidisse probabile sit. C. 31. „*permisso ut*“ Duk. *ut* deleri iubet; sed cf. Cic. Att. 16, 12. ib. cdd. *nequeo quin* quod aliqua ratione defendi potest, cf. Dietrich Quaest. gramm. p. 29 sqq. ib. *video* in A nescio an ab interprete additum sit. ib. „*accepi urbem*“ e B all. revocavi; Gelen. etiam in suis cdd. *urbem* videtur invenisse. ib. fortasse praestat „*servis liberatis*“ A, cf. c. 32. idem *in Lacedaemone*, an fuit „*hic Lacedaemone*“. ib. „*illis vultis*“, servavi, sed *illis* delendum videtur, cum in A absit in aliis cdd. alio loco positum sit. ib. B all. *pluribus met ipse* dedi „*p. me et ipse*“. ib. *brevitatis* in cdd. est, et id quod L. posuerat videtur loco movisse. C. 32. ex A „*umquam fuit*“ revocavi, cf. 5, 25. ib. *nihil esse publico* non certa sunt, cum B *nihil si in p.* habeat, all. *nihil sit.* an fuit „*nihil sine — non actum*“? ib. *civibus* ex A restitui. ib. sine causa Hand. Turs. IV, 21 *utrum non* probat. C. 33. *nox propinqua* Duk. ci. ib. B all. *et diuturnam;* fortasse „*autem lentam fore et diut*“, ib. B non male *inchoata belli.* C. 34. „*illud modo ne fallat*“ in solo A leguntur et propter hoc suspecta, quod non constat de coniunctione vv. *illud — ceterum.* aptius foret „*fallat quod cum*“ aut „*fallat alterum*“; tum „*et explorandum*“, cum in B *que* om. sit. ex eodem „*accedet*“ dedi, quod de A nihil traditum est. C. 35. *pax ex* cdd. plerique; duo non male *pax et*, an fuit „*pax ea*“? ib. „*cognossent*“ servo, cf. Jahn p. 206. ib. A „*et in Creta*“ fortasse recte. *quasque et ipse* B all., sed *et* h. l. alienum est. C. 36. „*haberent aut*“ in B sed non satis certum est. A non male *irritatorum dominorum* significat. ib. *esse* post *nullum* nescio an delendum sit. C. 37. B *primo circulos* an „*per*“ excidit? *qui et Romanis* B, an „*quietis Romanis*“? paulo ante B *responderi*, quod ad *geri* accommodatum videtur. C. 38. „*peditum equitum*“ fortasse recte. ex eodem „*laborabat*“ dedi. C. 39. *iam capta* cdd. „*iam a capta*“ Frob. 2. nescio unde habeat. ib. B *urbis*, quod dubito an L. scripserit. C. 40. *aliis prope super alios* non recte habere putaverim, an fuit „*propere*“? C. 41. „*Nabidis dominationis*“ B, sed „*Nab. dominantis*“ iam praestare puto. C. 42. „*dederant; et cum*“ ex A B all. dedi, cf. Madvig Opp. I, 251. ex A „*fuerunt*“ paulo ante revocavi. C. 43. A *facturum esse* fort. *facturum eum.* C. 44. „*qui quinquennio ante*“ coni. Drak. ib. AB secutus „*principem senatorem*“ recipiendum putavi. ib. „*spectabant*“ A ad morem signi

ficandum aptius videtur. C. 45. A „*Graeci habuerunt*", rell. *Gr. habebant;* fortasse „*Gr. habuerant.*" ib. B *Merulaque*, ut tertii triumviri praenomen Q. fuisse videatur. ib. „*Nare amni*" J. Gron., edd. sunt corrupti. C. 46. nescio an in A scriptura „*quadringenta milia*" post „*Oscensis*" ponendum. et pro „*quadraginta milia*" scriptum sit. ib. „*apertis*" e B servo, *idoneis* in A ab interprete substitutum iure Kr. censet. C. 47. A *circa vallum morata est*, B *perstitit ad vallum*, utrum praeferendum, an utroque coniuncto „*perstitit et cira v. m. e.*" legendum sit, non constat. et *circa* quidem aptum videri possit ad *diversi*, quod in A. legitur. C. 48. „*haerentem — civitatis*" ex AC addita quomodo in B rell. intercidere potuerint non patet. C. 49. „*posset, satius*" reponendum est, paulo post „*pati possit*" legendum. ib. „*gravissima*" servavi, cf. Jahn l. l. p. 206. ib. „*ut factis*" ex B all. dedi, cum utroque modo dici posset. C. 52. „*Epirum Oricum*" e B all. dedi. ib. „*quattuor fere denariorum*" Gron. suadet, recte ni fallor, cf. Boekh Metrolog. p. 125. 469. C. 53. „*Iunonis Sospitae*" mal. Sigon., cf. 32, 30. ib. „*censor idem*" suspectum est Heusingero. C. 54. „*A. Atilius*" Drak. coni., Fr. 2. *C. Atilius*. ib. A *discernuntur* quod et ipsum verum esse potest. ib. „*quinquagesimum*" a Sigon. est. „*novam superbam*" B all. habent. C. 56. fortasse leg. „*sociis Latini nominis*". ib. „*discripsit*" e B dedi. C. 57. *quasdam intrare* B, in quo aliud videtur latere. C. 58. ex AB „*eadem ab Thracibus*" recepi, cf. 34, 14; 37, 55. ib. A *liberare velle* B all. *liberas velle;* an fuit „*liberatas velle*"? ib. „*Asiae urbes, quae Graii nominis sint*" Gel. dedit, quod nescio an ab interprete sit. C. 59. „*qualique Antiochus*" A nescio an recte, ut paulo post „*quaque fide*". C. 61. cdd. *conloqui;* em. Crev. „*coqui*" Tafel. rectius fortasse „*concoqui*" cf. Freund. s. h. v. ib. cdd. „*quae commeant*"; „*in*" add. in ed. ant.; Drak. mal. *quo.;* Frob. 2. *commeent* dedit, quo non videtur opus esse. C. 62. *sensit* in B om; in A pro *senatus* scriptum a Gelen. suo loco positum est; eum secutus ex AB „*principibus*" recepi et „*senatu — suspecto*" dedi, ubi in cdd. est *senatum — suspectum*. ib. cum in A sit *Anthirem* in B *Amphirem*, scripsi „*Aphthirem*", cf. Polyb. 1089, 16.

Lib. XXXV, 1. „*rebellaverunt*" ex A recipiendum putavi. ib. A *quingenti*, B all. *ducenti*, an fuit „*septingenti*". C. 3. „*quadraginta*" J. Gron. cdd. *quadringentis*. ib. „*die quam edixerat*" e B all. servavi. A *die qua dixerat*, cf. Alsch. ad 22, 12. in. C. 4. „*per extremos*" ex A servavi, *per* ad extremos aptius videtur quam *praeter*. C. 5. *sociorum equitum* cdd. *equitum* del. Lipsius, et om. est in Voss. ib. „*paulum*" e B dedi. C. 6. B *elapsum*, quod facilius propter *emissos* scribi poterat quam *non deletum*, A. C. 7. „*finire*" dedi, quod A *inire* B *finiri* habet. C. 8. „*gerebantur*" propter *iam* recepi. ib. Crev. coni. „*et aut argueret coram aut.*" C. 9. „*castrum Ferentinum*" e cdd. servare malui, quam incertam conie-

cturam probare; cf. Madvig. Opp. I, 301. C. 10. „*sed quo*“ mal. Drak. ib. „*a Pessinunte*“ leg. videtur. C. 11. *sed ab tergo*“ coni. Gron. ib. Duker bene „*per intermissas*“; in B *per* in A. *inter* exstat. C. 12. „*et nullum*“ e B dedi, cum de A non constet; tum „*orationis materia*“ et „*fuerunt*“, cum ne in A quidem *fuerint* legatur. ib. „*et tamen*“ restitui, qua autoritate Frob. 2 *et* deleverit, non constat. C. 13. „*Sindam*“ J. Gron. cdd. *sicam*, alia. C. 14. „*quo quaerenti*“ dedi, B *quo* incuria omisit. ib. „*quod ultimas*“ AB. C. 15. „*ministerio*“ B; quod in A est *ministeriis* librario tribuerim. C. 16. „*et*“ ante *Lampsaco* atque ante *stipendiarias* B secutus delevi. ib. B *si qui*; an fuit „*si quia*“? C. 17. „*spem cuiusque*“ e cdd. recepi; tum „*petierint*“ ex AB; item C. 18. „*tenentur*“. ib. B all. „*ferum ferurum*“, quod fortasse probandum. C. 19. „*tempore capto*“ Gron. malebat. ib. *amicos hos* A; an fuit „*amicos tuos*“? C. 23. e B „*et per legatos*“, deinde „*et tamen*“ legendum puto, cum in A *tamen* in B *et quod* sit. ib. „*tenendos*“ Faber coni., cdd. *tuendos*, cf. Bake ad Cic. Legg. p. 630. ib. „*decrevit inde*“ B et „*equites scriberet*“; sed „*eq. scribere eum*“ Kr defendit. ib. „*et aurea viginti pondo*“ addidit Gel.; nescio unde. C. 25. *apud Aetolos* cdd., em. Gron. C. 26. A *novarum navium* A, et nescio an „*tum*“ recte absit. ib. B „*levi piscatoria*“, quod iure Duk. improbat. C. 27. A *prospere latus*, em. Kr. ib. „*textas — texissent*“ eo magis dubium est, quod B all. *erexissent* habent. ib. „*satis et suorum*“ incerta, neque Otto locum sanavit. ib. *maxime a* cdd., em. J. Perizonius. C. 28. „*recta acie*“ Kr. secutus revocavi. ib. „*collectam*“ e B dedi, sed dubito an *coniecta* ad *impedimenta* aptius sit. ib. cdd. *qualia in propinquis*, quod etsi aliqua ratione defendi potest, cf. Hand. Turs. III, 258 sq., tamen Dukerum sequor; an fuit „*qualia tam propinquis*“? C. 29. e B „*temptaturos*“ dedi, quod Philopoemen ab eis quos mittebat animos hostium temptari volebat. C. 30. „*ex cetera copia*“ dubia sunt, cum B habeat, *cum ex;* Otto coni. „*cum — eduxisset, duarum*“. ib. B *Phacas;* Vales. „*Pharas*“. ib. e B „*descenderant*“ et „*Laconum*“ dedi; C. 31. „*alienati Romanis*“, cf. 44, 27. ib. dubito, num recte e B all. „*ac deos*“ receperim. C. 32. „*abscisa spes*“ coni. Duker. C. 33. B all. „*primo aliud*“, illud Gelen. delevit; an fuit „*prius aliud*“? ib. „*tantusque*“ revocavi, cf. 34, 59. C. 34. „*inde ut quaeque*“ cdd.; sed videtur aliquid intercidisse, cf. Jahn l. l. p. 207. ib. omnes cdd. *adierunt* habent, quod, cum *obtestantes* sequatur, requiri videtur; itaque deesse puto verbum, quo eos adduxisse liberos et coniugem indicetur. ib. A „*et pro se*“, quod nescio an praestet. C. 35. „*res movisset*“ ex AB dedi, cf. Alsch. ad 21, 49. ib. „*animos dextras*“ B, num *que* in A sit non constat. ib. *ictibus datis* servavi, sed „*datis*“ in B non exstat, et omitti potest. C. 36. „*frequentes*“ iure displicet, et in B est *retentis — Aetolis*. ib. B „*ac simul*“, quorum alterum ab interprete est. C. 37

*„habenda Alaxameno“* e B. recepi. C. 38. *„et in victoria“* unde sit non constat; *et* in cdd. non exstat. ib. *„deinde et legati“* recte fortasse A. C. 40. *„deduxerunt“* om. *eos* B, quod nescio an probandum sit. C. 41. *et duodecim* cdd.; Kr. *et* delevit; sed ubi *in* legitur *supra* et hoc illius loco exspectares. C. 43. *„virtutem ut bonum alienum“* probabiliter coni. Jenicke. C. 44. B all. *in facto;* seclusi *introductus inde*, sed iam dubito an *in* illud aliquid in B omissum esse indicet, cf. Jahn l. l. 207. C. 46. recte Frob. 2 *„ab Demetriade“*. C. 47. *„Boeotos“* a Periz. additum, *et* B duce delevi. ib. Kr. *„Apamam“* recepit. C. 48. *„averso refugientis“* scripsi quod equites, qui hostes figere dicuntur, aversi esse vix possunt. C. 49. AB nescio an *„non quantum isti“* indicent. ib. *„potius“* servo, cf. Jahn l. l. p. 208. ib. *„interponendi“* aliqua ratione defendi potest, cf. Reisig Schol. gramm. p. 770, sed A *interponi* habet. C. 50. *„et omni“* scripsi, quod *cum* ab AB abest. C. 51. in vv. *„eos cecidit“* Crev. numerum caesorum latere putat. ib. A *excesserant*, quod non spernendum est, refertur ad tuebantur.

Lib. XXXVI, 2. *„quae cuius“* num sana sint iure dubitat Crev., in B *quae* non legitur. ib. *„successurus is“* A fortasse recte. C. 3. *„in comparando — classem“*, cum de A non constet, nolui restituere, etsi L. ita interdum scripsit, cf. 30, 13. ib. B *uti homines;* scripsi *„ut ii omnes“* C. 4. *„et legati“* ex A dedi, respondere videtur: item ab Carthaginiensibus. ib. *„Macedoniae et“* in solo Victor. legi videntur. ib. A *Philippo pollicente*, quod dubito an probandum fuerit. ib. *„sexcenta“* dedi, cum in Pal. 2 *MC* in B *D* legatur. ib. *„suorum“* ut alienum ab h. l. seclusi; aut numerus aut genus navium erat commemorandum. C. 5. *„credebant“* unde sit non constat. C. 6. *„est excorsus“* Kr. probat. C. 7. A *quid dubium esse;* scripsi *„qui“*, sed *„potest“* excidisse suspicor. ib. *„qui si“* recepi, unde *cui* sit non certum est. ib. *„meam utramque“* iure displicet Dukero. ib. nescio an praestet *„ille quidem vel ferae — cupientis“* sc. irae. ib. *„expugnatum a Romanis“* AB; quod quid significet non patet. C. 9. ex A *„ulteriorem partem“* recepi, *interiorem* illius interpretationem esse ratus. ib. cdd. *futuram rex;* an *„futuram esse“?* C. 10. *profectus*, om. in B all., post *perfectis* videtur intercidisse. ib. *„Cierium“* dedi pro *Cierum* cf. c. 14. 32, 15. ib. *„vim adferendam“* ex A dedi, *adhibendam* illi substitutum videtur, ne *ferendum* bis legeretur; paulo ante *„et depopulatus“* dedi, *et* facilius excidebat quam *que*. ib. nescio an scriptum fuerit: *„castra latius quam pro copiis metatus plures quam“*. C. 11. non male Mead. 1. *„quantas tum“* correxit. ib. B all. *„quae circa Cephalleniam;* fortasse *„quaeque c. C.“*. C. 12. *„et mox“* ex AB restitui. ib. B *ab exaclito*, an indicat *„rex ab Clyto“?* ib. *„dato enim“* e recc. cdd. recepi, unde *ei* sit non invenio. ib. *legato* cdd. *„legatus“* Periz. C. 14. *delectos militum tribunos* vulg. sed B. *tribunos mil.* habet, *„delectos“*, quod unde illatum sit non invenio,

delevi et hic et supra, ut est in cdd.; „*Limnaeum*“ pro *Limnaeum* dedi, accedit, quod paulo ante *videbatur oppugnari posse* videtur *Limnaeum* requirere. ib. „*ab Cierio* dedi“, cum B *Cieria* haberet. ib. „*circa castella*“ Gron. mal., idque adiuvat B, ubi *circa ea castella* est. C. 15. „*Lamiam*“ Duker. cdd. *iam*. ib. *expleta* non certum. A *et creta* an fuit „*excreta*“? ib. „*intra*“ rec., cf. Kr. C. 16. *omnia* in B non exstat, et nescio an *saltum* etiam huc referri possit. tum „*exercitum*“ revocavi. ib. „*Romani possent*“ e B dedi, cum de A non constet. C. 17. „*portae sunt haec*“ dedi e B; cf. 1, 30. ib. si in A est *multo*, leg. videtur „*multo ille*“. ib. „*pars Heracleae*“ revocavi, sed dubito an „*muris*“ exciderit, tum urbis nomen additum sit. ib. fortasse praestat „*anteque praecautum*“. C. 18. „*arma tela*“ e B dedi, idem „*sarisophorus*“ Liv. scripsisse indicat, cf. 44, 28. C. 19. an „*ad Scarpheam*“ legendum? C. 20. „*pacato agro*“ om. *in* e cdd. dedi; deinde „*tenuerunt*“; A *tenuerant* praebet, quod pro illo positum putaverim. C. 21. „*traicit*“ B., aptius videbatur quam „*traiecit*“; idem fortasse rectius „*profectus est*“. C. 22. „*ceterae aliquas Graeciae*“ coni. Jenicke, cdd. *ceterae* aut *ceteras*. ib. *de se meritis* vulg., sed cum *de se* in cdd. non legatur, delevi. ib. A solus *arcem extra muros quae* habet; *partem* Gron. emend., sed ne sic quidem omnia perspicua sunt. ib. B *et regionem Mella quoq: aditum*, an fuit „*e regione Malliaci sinus, quae*“. C. 23. „*frequentes erumpebant*“ coni. Gron. ib. *exspectatione temporis* cdd., em. Gelen., sed aliud videtur latere, an „*ex comparatione temporis*“? ib. „*velut ipsi hoc*“ cdd. secutus dedi, qui *quoque* omittunt, an fuit „*velut et ipsi*“? C. 24. „*una*“ e B all. dedi; A *ab una*. ib. *exspectare iussit* A, quod nescio an praestet; *exspectantes* e sqq. sumptum videtur. ib. *in qua aedificia extra urbem erant* AC; *qua progressi erant* B all. quae tam diversa sunt, ut neutra scriptura Livii manum indicare, et illa quidem ad superiora, cf. c. 22, accommodata videantur. ib. *pererutos* A, dedi „*per dirutos*“. ib. „*arcem possent*“ e cdd. servavi, quod ne exspectaverunt quidem Aetoli impetum. C. 25. „*sed quia Lamia*“ si legeretur, sententia magis esset perspicua. C. 27. A „*dimiserant legatos*“, quod praestare putaverim, cf. 37, 7. m., cum *miserunt* sequatur. ib. „*his*“ et „*iura*“ ex A restitui; probabilius est *iura* omissum esse quam additum. C. 28. „*interfatus Romanum*“ cdd. secutus scripsi, Phaeneam fuisse facile intelligitur, nec supra consulem dicere indicatum est. C. 32. „*pecunia pactus*“ dedi, cf. Kr. ib. *asperae irae* B all., Gron. „*asperior*“. ib. „*quae — sunt terminos*“ e cdd. scripsi, sed locum non sanum esse e B intelligitur. C. 33. „*quia spem*“ B all., C. 34. „*iam prope*“ cdd. secutus dedi. ib. „*rem publicam*“ e cdd. recepi. ib. „*et victoriae — habere*“ Bekkerus nescio quam ob causam pro spuriis habet. C. 35. *actum et* cdd., scripsi „*actum est*“. ib. „*regis*“ cum *Philippi* sequeretur, non ita necessarium videbatur. C. 39. B all. *ille po-*

*stero*, an fuit „*ibi postero*"? deinde fortasse: „*possent etiam tum, si*" leg., Vossius *etiamnum* malebat. C. 40. „*quot cum milibus*". Rubenius suasit. ib. fortasse „*ferentes eo mittant*" praestat; tum *Nasicae hinc* A, sed *hinc* quod de tempore non potest dictum esse, post *hoc titulo* non requiritur. C. 41. „*vel maxima*" Gron., *ut m.* cdd. ib. *dubitabat* cdd., quod ex *aiebat* ortum puto. C. 42. „*et ab Reginis*" Kr. secutus e B dedi. ib. „*octoginta constratis*". Duk. coni. C. 43. A „*eo fere*" quod revocavi; fortasse fuit „*eo forte*". ib. nescio an recte Asc. „*accelerare potuerat*". C. 44. *cornu impetum extendit* B all., in quo aliud atque *in altum* videtur latere. ib. *quae compari* Gelen. cdd. *cum pari*, quare „*quae pari*" revocavi. paulo ante „*omnes in conspectu*" J. Periz. suasit. ib. *extremus* A addit, sed id superesse videtur, quare inclusi. C. 45. „*in spe erant*" offendit post *potuerunt*, et B aliquid turbatum esse indicat. ib. B *Laelius Africanum* alii cdd. alia addunt; quare aliquid deesse indicavi, cf. Heusinger; nam „*ad finiendum bellum*" vix potest ab *intuentibus* suspensum esse, et id desideratur quod intuiti sunt.

Lib. XXXVII, 1. „*insistere*" ex A all. recipiendum putavi. ib. Duker „*se ei legatum*" suadet, *ei* etiam ante *iturum* intercidere potuit. C. 2. *Latini nominis octoginta* A, an „*octo milia*" voluit? ib. In vv. *in Aetoliam eodem* Crev. suspectum est *in Aetoliam*. C. 5. *in muros ingererent* B, an fuit „*congererent*"? ib. A *tunc* B *quidem*, fortasse „*tunc quidem*". ib. B *habebant;* an „*habeant*"? C. 6. „*consul ab sex milibus*" ex A dedi, cf. 30, 29. extr. Caes. 4, 22. ib. *et in Hispania* A, quod fortasse non spernendum erat. C. 7. „*redire*" propter *eosdem* servavi. ib. B all. *et ipsos secutus est;* nescio an significent „*et ipse prosecutus est*". C. 8. „*quingentis venit*" ex AB recepi. C. 9. *subeuntibus muros* B, et nescio an *armatis* abesse possit. C. 10. fortasse „*ac tegendae silentio*" legendum. ib. A „*aperit regiam*", illud in rell. cdd. videtur excidisse potius quam in A additum esse. ib. B *cum partem;* unde patet manca esse haec verba. C. 11. „*ad Sipylum*" glossema esse Crev. perspexit; et id indicatur loco, quo in A haec vv. posita sunt. tum „*ibi cum*" scripsi e B all. iidem *facile ex ancipitibus;* „*telis*" in Asc. additum: plura videntur omissa; fortasse „*ex loco superiore telis ancipitibus*". C. 12. e B all. „*rei inflatus*" dedi, cf. 31, 10. Böttcher ad 24, 32. C. 13. B videtur „*praetervehenti classi*" indicare. ib. *Epicrate Rhodiorum* cdd.; em. Periz. C. 14. *traiecit* cdd. „*Chium*" addidit Duker. C. 15. *nihilo minus quid* cdd., nescio an „*sit*" abesse possit. ib. „*ea maxime*" praestare puto, cum *haec* in B all. non legatur. C. 16. *levibus excursionibus* sol. A habet, rell. *levibus*, an „*armis*" excidit? ib. „*omisso — temptandi Rhodii*" non certa sunt, cum in B *omisso* exciderit, de A nihil traditum sit, cf. Reisig. Schol. gramm. p. 770; Disput. meam de gerundio et gerundivo p. 117.; vulgo „*omissa — spe*"; Kr. legen-

dum putat „*omisso — conatu temptandi*“. C. 17. *effugere vellent* A, et dubito, num quis *vellent* h. l. addere voluerit. ib. *suo bello ad regiam classem* A, an fuit „*suo bello, ab regia classe*“? ib. A *possetne Pataris;* B all. *utrumnam Pataris — stare posset*, cuius illud interpretationem esse putaverim, cf. Reisig. l. l. §. 277; Hand. Turs. IV, 21. *utrumne* suadet; restitui B lectionem, sed num L. ita scripserit dubito. C. 18. odd. *hos paucis — agrum milites misit* (B *emisit*); Gelen. v. *milites* expunxit, sed ne sic quidem locus sanatus est, et in *paucis* alius gentis nomen latere putaverim. ib. A *cum praesto;* B all. *cum profectus*. an fuit „*inde profecto cum praesto*“? ib. *de pace esse* B all., in quo aliquid latet. C. 19. Kr. recte „*iniussu*“ suadere puto, variata est oratio: *sine — non — iniussu*. ib. „*Homeri nobilitatae*“ coni. Gron., probat Bekker et Kr. C. 20. „*quantum potuit*“ ex A dedi; *posset* e praecedd. repetitum videtur; ex eodem C. 21. „*exspectaverant*“ est. ib. „*et Eumenem*“ in omnibus cdd. omissa delevi; Romanos venisse satis erat ad deterrendum Antiochum. ib. „*Thyatiram*“ quod et h. l. B significat, et aliis scriptum exhibet. C. 23. cdd. *hexeres habebat;* Gron. deleri iubet „*habebat*“. ib. „*et hi*“ num verum sit dubito, edd. vett. non melius „*et alii*“. C. 24. *in dextro cornu* odd. „*in altero cornu*“ coni. Periz. ib. A solus *trepidationem fugamque*, B rell. *expugnationem fugamque*, quod nescio an coniectura sit in A emendatum. ib. „*ac prope*“ ex AB. recepi, videtur contemplatique *sunt* intelligi. ib. ex AB „*Hannibal victus*“ restitui, in sequentibus aliquid omissum esse probabilius est quam corruptum, quamquam vel *desperabat* vel *desistebat* occurrit. C. 25. „*circa se erant*“ num locum habere possit dubito, in *se* loci nomen corruptum esse puto. C. 26. „*qui et ante tenuerat*“ Otto; C. 27. „*superimpendentia saxa*“ Kr. coni. C. 28. „*eos omni commeatu*“ e B all. recepi, cf. c. 33 in. C. 29. „*velut cernerent*“ e B., C. 30. *pronae concurrerent* dedi: B all. *prope c.*, tum ex iisdem „*laevo cornu*“. ib. fortasse „*secundus ventus petentibus*“ scriptum erat. C. 33. *proposuerant sibi ibi paucis* cdd., cum *sibi ibi* vix ferri posset, „*proposuerant animis. ibi p.*“ scribendum putavi, cf. 31, 40. ib. *cernentibus tum* B all., sed *tum* alienum est, ac nescio an ortum sit e v. *transitum*, quod in edd. vett. ante *cernentibus* legitur. C. 35. *quod suarum partium fuerint* B all., sed A *quas s. p. ediderant*, in quo aliud videtur latere. C. 36. „*pollicitus est et*“ dedi, ubi *est* facilius omittebatur. ib. „*publice nec habebo*“ Kr. secutus scripsi. C. 37. an „*aliquot deinceps diebus*“ fuit? „*et transgressus*“ e B, „*circa*“ e Lovel. 2 dedit Kr. C. 39. *habendos* om. *fore* B, quod non spernendum erat; ex eodem dedi „*vellet*“. ib. „*duae alae socium*“ Crev. coni., sed ne sic quidem locum sanatum puto. ib. *hi praesidio* A, Gron. autore delevi *hi*. paulo ante „*postremo claudebant*“ Huschke requirit, sed cf. c. 40 m. ib. B *verebatur obiectis talibus auxiliis*, vulg. ex A est,

sed vereor, ne docti hominis coniectura sit. certe *obiectis* cur additum sit non invenio. C. 40. „*tantum inter*" restitui. ib. Sigon. „*equites*" et „*equitum*"; cdd. *pedites* et *peditum*. ib. *Gallograeci pedites* cdd., emend. Sig. ib. ante *similiter* et ante *septingenti* delevi „*et*", infra *hi* ad *Pisidae* additum a Gron. reiectum. C. 41. dubito num recte habeat *in nubes*, cum in A sit *in nubibus;* nec tam nebula quam nubes caliginem dederunt. an solum „*nubibus*" verum? ib. „*ab austro velut*" non minus mihi dubium est, et in *velut* participium (invectus?) latere puto. ib. Drak. „*ab iugo bina cubita*" malebat. „*altera*" Kr. secutus addidi. ib. *iaculatores equitum* non recte habet, deest id unde *equitum* pendet. C. 42. e B „*inter equitem*" dedi, quod et Frob. 2. habet. C. 43. vv. *qui post paucos — factus est* ab aliena manu addita putaverim. A *paucos dies* habet; et decennio post pont. max. factus est Lepidus. ib. „*is*", quod sequitur illa vv. om. in B delevi. ib. „*obstitit*" e B all. recepi, A *restitit*, quod e literis proximis ortum videtur. ib. „*ruerent*" e B all. revocavi, *et* Gelen. videtur addidisse. sed cum *sua ipsius* in B sit, locus nondum sanus est; an fuit „*et sua ipsi turba cum — ruerent incursu — obteruntur*" aut *obterebantur*. C. 44. „*ad Sipylum*" revocavi, cf. Jahn l. l. p. 209., Hand. Turs. I, 50. tum „*progressos*" scripsi B secutus, ne illum praemisisse videretur. ib. „*Xenoni*" dedi, cf. Polyb. 5, 42 sq. C. 45. *fratris filius* cdd., fortasse „*eius*" addendum ante *filius*. C. 47. „*Pictor*" in B bis positum est, quare recepi. C. 49. *seu suae culpae* vulg. delevi *suae* quod neque requiritur neque in B exstat. C. 50. „*et qui Asiam*" e B dedi, deinde „*in supplementum*" e B all. C. 51. *ut dicto audiens esset — iussus* B all., sed *iussus* e sqq. ortum videtur. Gel. emend. „*et dicto audiens esse — iussus*". ib. Kr. secutus „*iussu populi et*" scripsi. ib. *averterunt famam* cdd., em. Ruben.; sed locus est dubius, cum etiam ante in pluribus cdd. sit: *victam Aetoliam*. C. 52. *cognosci dixit* cdd.; Frob. 2 *cognoscere d.* an paulo ante *eos* tollendum est? C. 53. „*sibi autem*" scripsi, nescio unde Gel. *ipsi* habeat. ib. cdd. secutus „*aut amici*" dedi., tum „*amicitiae vestrae*", cf. Polyb. 923, 34. ib. „*a quoquam*" num a Livio sit dubito, cum in solo Lovel. 1. legatur. ib. *ut nemo* vulg.; cdd. *aut nemo;* Kr. mavult „*ita ut nemo*". ib. „*partis fuerunt*" e cdd. restitui, cum causa non esset, cur coniunctivus requireretur. C. 54. „*privatim singulis*" recipiendum putavi, cf. Polyb. 926, 7. C. 55. fortasse „*obtestati pat. cons. sunt*" legendum est. ib. „*M. Cornelium Merendam*" coni. Duker. C. 56. „*Telmesson*" rell. e cdd. restitui; tum *patres* delevi. C. 57. „*exercituque tradito*" scripsi, tum non constat, unde „*tribuni plebis*" sit. C. 58. *bis de ea re* A, sed *re* cum B delevi; multa intelligitur. ib. Gron. *tanta* deleri vult. ib. *in Asia totius Asiae* cdd., nescio an in vv. *in Asia* lateat „*Magnesiae*" nomen. tum „*ab ultimis Orientis*" Kr. autore recepi.

Lib. XXXVIII, C. 1. „*quod consilium esset gentis*" obscura aut ab h. l. aliena sunt. an fuit „*id cons. est gentis*"? C. 2. „*per invia*" dedi. C. 3. *Arethontem* et *Arethon* cdd., em. Ursinus, sed dubito an *Aratum* aut *Arratum* sit scribendum, cum in cd. Vindob. 43, 21 hoc, illud apud Polyb. 930, 28 legatur in cdd. C. 4. cdd. praeter A indicare videntur „*posita in tumulo est*". ib. „*Athamania*" Palmer., cdd. *Acarnania*. C. 5. *tria paribus*, fortasse „*opera*" inter haec vv. excidit. C. 7. *suspenso furculis* etiam B videtur habere, non minus aptum esset „*fulturis*", Gelen., aut „*fulcris*". C. 8. recte fortasse Pal. 1. „*Aetoliae principes*". ib. „*argenti*" additum potius in aliis, quam in B incuria omissum puto. ib. „*numeretur*" revocavi. C. 9. A *quam diu;* B all. *quod* habent; quare „*quod tam diu*" scribendum videbatur. ib. post *dein* aut „*Aetoli*" excidit, quod Periz. addebat, cf. Polyb. 935, 34; aut plura omissa sunt. ib. Livii usus „*leviora erant*" requirebat. C. 10. „*Leon*" non certum est. ib. „*sicut in scopulum*" Bekkerum secutus dedi, cf. Jahn l. l. p. 211. C. 11. *ut ad condiciones* cdd., in quo quid lateat nescio. ib. „*inventus erit*" ex AB; „*obses fuit*", ut paulo ante *capti sunt* legitur, e B recepi. *Oeniadae* post Gelen. em. Sigon. C. 12. B all. *ante indomita*, an fuit „*tam indomita*". ib. A *acciti milites* videtur indicare „*adicit laeti mil.*". ib. „*equitibus quingentis*" ex A, cf. 37, 8., ex eodem „*perventum*", cf. c. 14. 18. all.; ib. „*ut quod castellum*" e Lovel. 2 Harl. dedi, sed B all. *ut* non habent. C. 14. „*cui fecerat — deiectus*" num a Livio sint, dubito. ib. „*Casum*" e cdd. restitui. tum A *iam fines;* B all. *iam primis*, quae coniuncta posui, cum B all. *ingredientibus* habeant. ib. „*in corona aurea*" in B est, tum „*exhaurient*". C. 15. *die et praeter* B; Kr. „*et*" delevit, potest etiam „*profecti*" aut simile verbum omissum esse. ib. in re incerta „*Madamprum*" deinde „*ab Laco*" dedi; tum „*Abbassium*" et „*Tolistobogiorum*", quod h. v. ita et apud Polybium 941, 30, et saepe in B et in vett. edd. scribitur. C. 16. „*hi Galli*" ex A dedi. deinde „*per quas*" B Frob. 2; tum „*avertunt*" AB habent. ib. *ad senatum perventurum* B in quo quid lateat non video: an „*tum non*"? C. 17. „*cum hac iam*" tum „*inchoantibum*" B ib. *recentis captas* cdd., em. in ed. Asc. „*aluntur*" e B dedi. tum *Martis viris* B all., Kr. „*Marte genitis*" suadet. C. 18. Frob. 2 Lipsiens. „*Compulsi reguli*", et probabile est nomen reguli a Livio positum fuisse. ib. „*inde consul — deinde*" non verum videtur. ib. „*ad Bithyniam*" cdd., sed urbis nomen potius exspectatur. C. 20. *numerus — effusus* B, quod fortasse non spernendum erat. ib. „*a septentrione*" e B est. ib. Lovel. 3. nescio an recte emend. „*ut opem ferre — possint*". C. 21. *et ab duobus* cdd., sed quo *et* referatur non apparet. tum „*incauti et ab*" e B all. dedi. ib. B all. *detegebant vulnera;* an fuit „*detegebantur vulnera*"? ib. *sicut procumberent* num recte a Walchio explicata et defensa sint, dubito. C. 25. vv. „*quia consulis prae-*

*sidium*" parum perspicua sunt, potius concessiva sententia requiritur. an fuit: „*qui quamquam consulis*"? C. 27. „*ne primum quidem*" servavi, etsi *quidem* in B desideratur; in eo enim multa omissa sunt, quae nullo modo abesse possunt, cf. ad 31, 22; C. 28. „*senatum legerunt*", Mod. legi iubet. ib. *quietum excitaverunt malum* B all., Gelen. nescio an coniectura *quietem exuerunt* dedit, quod longius a cdd. recedit, quos ita secutus sum, ut tamen „*excitaverint*" scriberem, sed dubito, num id a Livio sit. C. 29. B „*longius certiore*" quod videtur praestare. ib. „*qui supererant*" ex AB all. recepi. C. 30. cum plerique cdd. „*omnis*" (aut *omnes*) „*adempti erant*" habeant, hoc servavi, et ad *castellis* addidi „*vicisque*", et e Lovel. 2 „*qui*" scripsi, cf. paulo post castella — vicique et c. 31 castella et vicos. C. 33. „*pollicentis, et illos*" e B dedi, *depoposcerat* ad subiectum v. *misit* est referendum. ib. e cdd. „*summovere — protegere*" recepi, tum „*arcere*" dedi, ubi cdd. *arceret* habent. ib. „*tumultu concita*" Gron. coni., an fuit „*concitata*". C. 34. B *persensu*, in quo Kr. „*consensu*" latere putat. C. 36. cum in B esset „*reduceret M. Sempronius*", haec recepi, quae Gelen. proposuit ad superiora videntur accommodata. ib. „*supplicatio triduum — fuit*" cdd. secutus scripsi. ib. B recte fortasse „*habuerunt civitatem*". C. 37. „*duo milia*" Ruben., cdd. *mille*. ib. nescio an „*decessum*" (A) *et* (B) *a Perga*" sit legendum. C. 38. „*fere cum Antiocho*" in B omissa, nec omnino necessaria e Polybio 947, 32 addita videri possunt. ib. *nec commeatu nec* non deterius B. ib. „*usque ad Halyn*" Budaei est coniectura, cdd. *u. a. Tanaim.* ib. *nulla quarum* etc. incerta sunt, neque plane ita in cdd. leguntur, nec cum Polybio conveniunt. Gron. coni. „*naves, actuariam nullam quae triginta*". ib. „*iudicio disceptent*" ut in B est recepi, hoc alius erat generis atque priora, et ipsorum arbitrio permissum. C. 39. „*Telmessum*" e cdd. recepi, nescio an etiam „*Prusia*" probandum fuerit. C. 41. „*circumdato*" e cdd. revocavi, unde *circumdata* sit, non constat. ib. *Thermi amissum est acceptum* B all. *morte* Gelen. intulit. fortasse „*Q. Minucio Thermo amisso damni est acceptum*". ib. „*partem — partem*" e B recepi. ib. „*centum delectis*" cdd., unde *quinquaginta* sit non patet. C. 43. „*imperataque prioribus*" scripsi; respondet *praestare M. Fulvio.* ib. solus B *a vobis postulet* videtur habere, quod h. l. minus aptum est. C. 45. fortasse „*prope in ipsis iugis*". ib. B *causam invenisset* nescio an rectius. ib. *sententia ausum.* om. v. *facere*, quo non opus est; tum *populum fuisse*, cui Kr. „*p. scivisse*" substitui iubet. ib. ex A „*consternatae sunt*" recipiendum putavi. ib. „*idem nos*" e cdd. revocavi. C. 47. „*respondisse accepi*" in plerisque Drak. cdd. est. ib. *vos tribunos* non ita in A est, sed *post trib.*, et videtur coniunctio sententiarum desiderari. ib. „*qui Asiam incolunt*" servavi Drak. secutus, Otto „*terras Asiae*", Bessler „*has terras*" probat. C. 48. „*immunitatem civitatibus*" scripsi, non in-

venio unde „*ve*“ sit. ib. „*mihi cum diis*“ solus A habet, rell *militiae cum*, aut *militiae vel aut cum* in quo nescio an alia lateant. C. 50. „*in serum produxissent*“ mal. Duker., paulo ante „*defensio valuisset*“ e cdd. dedi, cum non constet in A *valuissent* legi. C. 52. „*reus esse inciperet*“ ex A, ex eodem „*excusasset morbum*“ recepi. C. 53. nescio an post *memorabilior* alius comparativus, qui ad *pars* referatur exciderit. C. 54. „*vivi quoque adlatrare*“ Gron.; *adlatrare* autem num in A fuerit non certum est; rell. cdd. *lacerare* habent, sed Quinctilianus hunc l. videtur respexisse. C. 56. „*fine cum maxime vitae*“ ex A ascivi, qui *tum maxime* habet, cf. Hand. Turs. III. p. 600., sed num Livius ita scripserit ipse dubito. ib. ex A „*modo nebulonem*“ recepi. paulo ante Drak. „*tempestate deiectam*“ coni. ib. A *dictum erat*, rell. cdd. *iussum erat*, ut aliud a Livio scriptum fuisse probabile sit. ib. *haec enim ipsa* in A non videntur fuisse, sed „*hinc enim ipse*“, quod Drak. secutus revocavi. ex eodem C. 57. „*moderantis*“ scribendum putavi. C. 58. unde „*superavisse laudes*“ sumptum sit, non constat, mallem „*superiecisse laudes*“ reposuissem. ib. num recte legatur: „*consulem et ab senatu dignum visum*“ equidem dubito. ib. ex A recepi „*quamquam exstitisse*“, quo etiam reliqui cdd. alludunt, cf. 4, 15. Krüger Quaest. gramm. I, p. 53. Drak. „*quamquam exstitissent*“ malebat. C. 59. „*longitudinem — latitudinem*“ in cdd. leguntur, *in* omissum. an fuit „*longitudine — latitudine*“? ib. *cuius cum* vulg., sed „*cum*“ in cdd. non exstat, et ni fallor intelligi potest. C. 60. „*populi Romani L. Scipionem*“ e cdd. revocavi, etsi Gronovius damnavit. Drakenb. recte videtur defendisse.

Scrib. Isenaci Kal. Febr. MDCCCLI.

# TITI LIVI
## AB URBE CONDITA
## LIBER XXXI.

**EPITOME.** Belli adversus Philippum Macedoniae regem, quod intermissum erat, repetiti causae referuntur hae: tempore initiorum duo iuvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, et sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. ob hoc, tamquam summum nefas commisissent, ab Atheniensibus occisi sunt. Acarnanes mortibus suorum commoti ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt. paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab urbe condita, cum Atheniensium, qui obsidebantur a Philippo, legati auxilium a Romanis petissent, et senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas patrum, ut sociae civitati ferri opem populus quoque iuberet. bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est, qui exercitu in Macedoniam ducto equestribus proeliis cum Philippo prospere pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi ad exemplum Saguntinorum suos seque occiderunt: L. Furius praetor Gallos Insubres rebellantes et Hamilcarem Poenum bellum in ea parte molientem acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est, et milia hominum triginta sex. praeterea expeditiones Philippi regis et Sulpicii consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas continet. Sulpicius consul bellum gerebat adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis. triumphavit de Gallis L. Furius praetor.

I. Me quoque iuvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse. nam etsi profiteri ausum perscripturum res omnis Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat, tamen cum in mentem venit tres et sexaginta annos — tot enim sunt a primo Punico ad secundum bellum finitum — aeque multa volumina occupasse mihi, quam occupaverint quadringenti duodenonaginta anni a condita urbe ad Ap. Claudium consulem, qui primum bellum Carthagi-

niensibus intulit, iam provideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quidquid progredior, in vastiorem me altitudinem ac velut profundum invehi, et crescere paene opus, quod prima quaeque perficiendo minui videbatur.

Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum aut virtute ducis aut militum robore, claritate regum antiquorum vetustaque fama gentis et magnitudine imperii, quo multa quondam Europae, maiorem partem Asiae obtinuerant armis, prope nobilius. ceterum coeptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis triennio prius depositum erat, cum Aetoli et belli et pacis fuissent causa. vacuos deinde pace Punica iam Romanos et infensos Philippo cum ob infidam adversus Aetolos aliosque regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Hannibali Poenisque preces Atheniensium, quos agro pervastato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum. II. sub idem fere tempus et ab Attalo rege et Rhodiis legati venerunt, nuntiantes Asiae quoque civitates sollicitari. his legationibus responsum est curae eam rem senatui fore. consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in provinciis erant, reiecta est. interim ad Ptolemaeum Aegypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero M. Aemilius Lepidus P. Sempronius Tuditanus, ut nuntiarent victum Hannibalem Poenosque, et gratias agerent regi, quod in rebus dubiis, cum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset; et peterent, ut, si coacti iniuriis bellum adversus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret.

Eodem fere tempore P. Aelius consul in Gallia, cum audisset a Boiis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus eius causa scriptis, additisque ad eas quattuor cohortibus de exercitu suo, C. Ampium praefectum socium hac tumultuaria manu per Umbriam, quam tribum Sapiniam vocant, agrum Boiorum invadere iussit: ipse eodem aperto itinere per montes duxit. Ampius ingressus hostium fines primo

populationes satis prospere ac tuto fecit. delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco ad demetenda frumenta — iam enim maturae erant segetes — profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quae armatae inermes atque operi intentos tutarentur, positis improviso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. inde pavor fugaque etiam armatos cepit. ad septem milia hominum palata per segetes sunt caesa; inter quos ipse C. Ampius praefectus: ceteri in castra metu compulsi. inde sine certo duce consensu militari proxima nocte relicta magna parte rerum suarum ad consulem per saltus prope invios pervenere. qui nisi quod populatus est Boiorum finis et cum Ingaunis Liguribus foedus fecit, nihil quod esset memorabile aliud in provincia cum gessisset, Romam rediit.

III. Cum primum senatum habuit universis postulantibus, ne quam prius rem quam de Philippo ac sociorum querelis ageret, relatum extemplo est; decrevitque frequens senatus, ut P. Aelius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam traiceret. M. Valerius Laevinus propraetor missus circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis in Macedoniam transmisit. ad quem cum M. Aurelius legatus venisset, edocuissetque eum quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex, quem ad modum circa omnis non continentis modo urbes sed etiam insulas, partim ipse adeundo partim per legatos, conciret homines ad arma; maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse, ne cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset: haec scribere eadem Aurelium consulibus senatuique placuit.

IV. Exitu huius anni cum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent, decreverunt patres, ut M. Iunius praetor urbis, si ei videretur, decemviros agro Samniti Apuloque, quod eius publicum populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet. creati P. Servilius Q.

Caecilius Metellus C. et M. Servilii — Geminis ambobus cognomen erat —, L. et A. Hostilii Catones P. Villius Tappulus M. Fulvius Flaccus P. Aelius Paetus T. Quinctius Flamininus.

Per eos dies P. Aelio consule comitia habente creati consules P. Sulpicius Galba C. Aurelius Cotta. praetores exinde facti Q. Minucius Rufus L. Furius Purpurio Q. Fulvius Gillo C. Sergius Plancus. ludi Romani scenici eo anno magnifice apparateque facti ab aedilibus curulibus L. Valerio Flacco et T. Quinctio Flaminino. biduum instauratum est. frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis aeris populo cum summa fide et gratia diviserunt. et plebeii ludi ter toti instaurati ab aedilibus plebi L. Apustio Fullone et Q. Minucio Rufo, qui ex aedilitate praetor creatus erat. et Iovis epulum fuit ludorum causa.

V. Anno quingentesimo quinquagesimo secundo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. omnium primum eam rem idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul rettulit, senatusque decrevit, uti consules maioribus hostiis rem divinam facerent, quibus diis ipsis videretur, cum precatione ea, quod senatus populusque Romanus de re publica deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano sociisque ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret; secundum rem divinam precationemque ut de re publica deque provinciis senatum consulerent. per eos dies opportune irritandis ad bellum animis et litterae ab M. Aurelio legato et M. Valerio Laevino propraetore adlatae, et Atheniensium nova legatio venit, quae regem appropinquare finibus suis nuntiaret, brevique non agros modo sed urbem etiam in dicione eius futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. cum renuntiassent consules rem divinam rite peractam esse, et precationi adnuisse deos haruspices respondere, laetaque exta fuisse, et prolationem finium victoriamque et triumphum portendi, tum litterae Valerii

Aureliique lectae et legati Atheniensium auditi. senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiae agerentur, quod diu sollicitati ne obsidionis quidem metu fide decessissent. de auxilio mittendo tum responderi placere, cum consules provincias sortiti essent, atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia sorti evenit, isque rogationem promulgavit, vellent iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno eius essent, ob iniurias armaque illata sociis populi Romani bellum indici. alteri consulum Aurelio Italia provincia obtigit. praetores exinde sortiti sunt, C. Sergius Plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpurio Galliam. rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. id cum fessi diuturnitate et gravitate belli sua sponte homines taedio periculorum laborumque fecerant, tum Q. Baebius tribunus plebis, viam antiquam criminandi patres ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace umquam frui plebs posset. aegre eam rem passi patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis; et consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendae ediceret, castigaretque segnitiam populi atque edoceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset. VII. consul in campo Martio comitiis, priusquam centurias in suffragium mitteret, contione advocata „ignorare“ inquit „mihi videmini, Quirites, non utrum bellum an pacem habeatis vos consuli — neque enim liberum id vobis Philippus permittet, qui terra marique ingens bellum molitur —, sed utrum in Macedoniam legiones transportetis, an hostes in Italiam accipiatis. hoc quantum intersit, si numquam alias Punico proximo certe bello experti estis. quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? ne illud qui-

dem dubium est, quin hunc ipsum Philippum, pactum iam per legatos litterasque cum Hannibale, ut in Italiam traiceret misso cum classe Laevino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. et quod tunc fecimus, cum hostem Hannibalem in Italia haberemus, id nunc pulso Italia Hannibale, devictis Carthaginiensibus cunctamur facere? patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiam nostram experiri regem. non quinto inde mense, quem ad modum ab Sagunto Hannibal, sed quinto inde die quam ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. ne aequaveritis Hannibali Philippum, ne Carthaginiensibus Macedonas. Pyrrho certe aequabitis. aequabitis dico? quantum vel vir viro vel gens genti praestat! minima accessio semper Epirus regno Macedoniae fuit, et hodie est. Peloponnesum totam in dicione Philippus habet, Argosque ipsos, non vetere fama magis quam morte Pyrrhi nobilitatos. nostra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, adgressus Pyrrhus tamen concussit, et victor prope ad ipsam urbem Romanam venit! nec Tarentini modo oraque illa Italiae, quam maiorem Graeciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus et Bruttius et Samnis ab nobis defecerunt. haec vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? manserunt enim Punico postea bello. numquam isti populi, nisi cum deerit ad quem desciscant, ab nobis non deficient. si piguisset vos in Africam traicere, hodie in Italia Hannibalem et Carthaginienses hostis haberetis. Macedonia potius quam Italia bellum habeat, hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. experti iam sumus foris nobis quam domi feliciora potentioraque arma esse. ite in suffragium bene iuvantibus divis, et quae patres censuerunt, vos iubete. huius vobis sententiae non consul modo auctor est, sed etiam dii immortales, qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi senatui vobisque, sociis ac nomini Latino, classibus exercitibus-

que nostris bene ac feliciter eveniret, laeta omnia prosperaque portendere."

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogaret, bellum iusserunt. supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatus consulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria dii, ut quod bellum cum Philippo populus iussisset, id bene ac feliciter eveniret. consultique fetiales ab consule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nuntiari iuberent, an satis esset in finibus regni quod proximum praesidium esset, eo nuntiari, fetiales decreverunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. consuli a patribus permissum, ut quem videretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. tum de exercitibus consulum praetorumque actum. consules binas legiones scribere iussi, veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios quos posset duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi ius esset. praetoribus L. Furio Purpurioni et Q. Minucio Rufo quina milia socium Latini nominis consules darent, quibus praesidiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo ipse iussus ex eo exercitu, quem P. Aelius consul habuisset, ut quisque minime multa stipendia haberet legere, donec et ipse quinque milia socium ac nominis Latini effecisset: id praesidio Siciliae provinciae esset. M. Valerio Faltoni, qui praetor priore anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est, uti propraetor in Sardiniam traiceret. is quoque de exercitu, qui ibi esset, quinque milia socium nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberent, legeret. et consules duas urbanas legiones scribere iussi, quae, si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate iraque inde tumentibus, mitterentur. sex legionibus Romanis eo anno usura res publica erat.

IX. In ipso apparatu belli legati a rege Ptolemaeo venerunt, qui nuntiarent Athenienses adversus Philippum

petisse ab rege auxilium. ceterum etsi communes socii sint, tamen nisi ex auctoritate populi Romani neque classem neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam causa regem in Graeciam missurum esse. vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere libeat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum, atque ipsum auxilia, quae facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum. gratiae regi ab senatu actae, responsumque tutari socios populo Romano in animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi, regnique eius opes scire subsidia firma ac fidelia suae rei publicae esse. munera deinde legatis in singulos quinum milium aeris ex senatus consulto missa.

Cum dilectum consules haberent, pararentque quae ad bellum opus essent, civitas religiosa, in principiis maxime novorum bellorum, supplicationibus habitis iam et obsecratione circa omnia pulvinaria facta, ne quid praetermitteretur quod aliquando factum esset, ludos Iovi donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, iussit. moram voto publico Licinium pontifex maximus attulit, qui negavit ex incerta pecunia vovere debere, quia ea pecunia non posset in bellum usui esse, seponique statim deberet nec cum alia pecunia misceri; quod si factum esset, votum rite solvi non posse. quamquam et res et auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul iussus, si posset recte votum incertae pecuniae suscipi. posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreverunt. vovit in eadem verba consul praeeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant, praeterquam quod tanta pecunia, quantam tum cum solveretur senatus censuisset, ludos donaque facturum vovit. totiens ante ludi magni de certa pecunia voti erant: hi primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus Gallici tumultus fama exorta. Insubres Cenomanique et Boii excitis Celinibus Ilvatibusque et ceteris Ligustinis populis, Hamilcare Poeno duce, qui in iis locis de Hasdrubalis exer-

citu substiterat, Placentiam invaserant; et direpta urbe ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus milibus hominum inter incendia ruinasque relictis, traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. vicinae urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas praesidiaque per muros disponenda, ut obsiderentur tamen prius, quam expugnarentur, nuntiosque mitterent ad praetorem Romanum. L. Furius Purpurio tum provinciae prae erat cetero ex senatus consulto exercitu dimisso praeter quinque milia socium ac Latini nominis; cum iis copiis in proxima regione provinciae circa Ariminum substiterat. is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset. duarum coloniarum, quae ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari. nec in exercitu suo satis praesidii colonis laborantibus fore, nisi quinque milia socium quadraginta milibus hostium — tot enim in armis esse — trucidanda obicere velit, et tanta sua clade iam inflatos excidio coloniae Romanae augeri hostium animos. XI. his litteris recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eadem die adesse iuberet, et aut ipse, si per commodum rei publicae posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur, aut L. Furio praetori scriberet, ut, cum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque milibus sociorum, quae interim Etruriae praesidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam, Carthaginem, ut nuntiarent civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius an ex Magonis postea exercitu, bellum contra foedus facere, exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum. eum, si pax placeret, revocandum illis et dedendum populo Romano esse. simul nuntiare iussi perfugas sibi non omnis redditos esse, ac magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici; quos comprehendi con-

quirique debere, ut sibi ex foedere restituantur. haec ad Carthaginienses mandata. Masinissae gratulari iussi, quod non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adiecta etiam auxisset. nuntiare praeterea iussi bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxiliis iuvisset, iniuriasque inferendo sociis populi Romani flagrante bello Italia coegisset classes exercitusque in Graeciam mitti, et distinendo copias causa in primis fuisset serius in Africam traiciendi: peterentque ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. dona ampla data, quae ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea et palmata tunica cum eburneo scipione, et toga praetexta cum curuli sella; iussique polliceri, si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse indicasset, enixe id populum Romanum merito eius praestaturum.

Verminae quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt excusantes errorem adolescentiamque, et culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes: et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum; Verminam quoque adnisurum, ne officiis in populum Romanum aut a Masinissa aut ab ullo alio vincatur. petere ut rex sociusque et amicus ab senatu appellaretur. responsum legatis est et patrem eius Syphacem sine causa ex socio et amico hostem repente populi Romani factum, et eum ipsum rudimentum adolescentiae bello lacessentem Romanos posuisse. itaque pacem illi prius petendam ab populo Romano esse, quam ut rex sociusque et amicus appelletur. nominis eius honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuesse. legatos Romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminae pacis dent leges, liberum arbitrium eius populo Romano permittenti. si quid ad eas addi demi mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore. legati cum iis mandatis in Africam missi C. Terentius Varro Sp. Lucretius Cn. Octavius. quinqueremes singulis datae.

XII. Litterae deinde in senatu recitatae sunt Q. Mi-

nucii praetoris, cui Bruttii provincia erat: pecuniam Locris ex Proserpinae thesauris nocte clam sublatam, nec ad quos pertineat facinus, vestigia ulla exstare. indigne passus senatus non cessari ab sacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxae simul ac poenae exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotium datum, ut ad praetorem in Bruttios scriberet senatui placere quaestionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius praetor triennio ante habuisset. quae inventa pecunia esset, reponi, si quo minus inventum foret, expleri, ac piacularia, si videretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri. curam expiandae violationis eius templi prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nuntiata accenderunt. in Lucanis caelum arsisse adferebant, Priverni sereno per diem totum rubrum solem fuisse, Lanuvii templo Sospitae Iunonis nocte strepitum ingentem exortum. iam animalium obsceni fetus pluribus locis nuntiabantur: in Sabinis incertus infans natus masculus an femina esset, alter sexdecim iam annorum item ambiguo sexu inventus; Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessae porcus cum capite humano natus, in Lucanis in agro publico eculeus cum quinque pedibus. foeda omnia et deformia errantisque in alienos fetus naturae visa: ante omnia abominati semimares, iussique in mare extemplo deportari, sicut proxime C. Claudio M. Livio consulibus deportatus similis prodigii fetus erat. nihilo minus decemviros adire libros de portento eo iusserunt. decemviri ex libris res divinas easdem, quae proxime secundum id prodigium factae essent, imperarunt. carmen praeterea ab ter novenis virginibus cani per urbem iusserunt, donumque Iunoni reginae ferri. ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit. carmen, sicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus — nam etiam Locris sacrilegium pervestigatum ab Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauros reposita — cum consules in provincias proficisci vellent, privati frequen-

tes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum, quia consules, cum ad novum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, vix aerarium sufficeret, negaverant esse unde iis in praesentia solveretur. senatus querentes eos non sustinuit, si in Punicum bellum pecunia data in Macedonicum quoque bellum uti res publica vellet, aliis ex aliis orientibus bellis quid aliud quam publicatam, pro beneficio tamquam ob noxiam, suam pecuniam fore. cum et privati aequum postularent, nec tamen solvendo aeri alieno res publica esset, quod medium inter aequum et utile erat, decreverunt, ut, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret et sibimet emptis opus esse, agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret. consules agrum aestimaturos, et in iugera asses vectigales, testandi causa publicum agrum esse, impositaros, ut si quis, cum solvere posset populus, pecuniam habere quam agrum mallet, restitueret agrum populo. laeti eam condicionem privati accepere. trientabulumque is ager, quia pro tertia parte pecuniae datus erat, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius secundum vota in Capitolio nuncupata paludatus cum lictoribus profectus ab urbe Brundisium venit, et veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones discriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii electis, altero die quam a Brundisio solvit, in Macedoniam traiecit. ibi ei praesto fuere Atheniensium legati orantes, ut se obsidione eximeret. missus extemplo Athenas est C. Claudius Cento cum viginti longis navibus et mille militum. neque enim ipse rex Athenas obsidebat: eo maxime tempore Abydum oppugnabat, iam cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter proelio, vires expertus. sed animos ei faciebat praeter ferociam insitam foedus ictum cum Antiocho Syriae rege divisaeque iam cum eo Aegypti opes, cui morte audita Ptolemaei regis ambo imminebant. contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses

haudquaquam digna causa, dum ex vetere fortuna nihil praeter animos servant. Acarnanes duo iuvenes per initiorum dies non initiati templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. facile eos sermo prodidit, absurde quaedam percunctantis; deductique ad antistites templi, cum palam esset per errorem ingressos, tamquam ob infandum scelus interfecti sunt. id tam foede atque hostiliter gens Acarnanum factum ad Philippum detulit, impetravitque ab eo, ut datis Macedonum auxiliis bellum se inferre Atheniensibus pateretur. hic exercitus primo terram Atticam ferro ignique depopulatus cum omnis generis praeda in Acarnaniam rediit. et irritatio quidem animorum ea prima fuit. postea iustum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique persecuti cedentem in Macedoniam Philippum cum Aeginam venissent, rex Piraeeum renovandae confirmandaeque cum Atheniensibus societatis causa traiecit. civitas omnis obviam effusa cum coniugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem ac di prope ipsi exciti sedibus suis acceperunt. XV. in contionem extemplo populus vocatus, ut rex quae vellet coram ageret; deinde ex dignitate magis visum scribere eum de quibus videretur, quam praesentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis adsentatione immodica pudorem onerantis. in litteris autem, quae missae in contionem recitataeque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum in civitatem suorum, deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset, ad postremum adhortatio capessendi belli, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. nequiquam postea, si tum cessassent, praetermissam occasionem quaesituros. Rhodii deinde legati auditi sunt; quorum recens erat beneficium, quod naves longas quattuor Atheniensium captas nuper ab Macedonibus recuperatasque remiserant. itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. honores regi primum Attalo immodici, deinde et Rhodiis habiti. tum primum mentio inlata de tribu, quam

Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda. et Rhodiorum populus corona aurea virtutis ergo donatus, civitasque Rhodiis data, quem ad modum Rhodii prius Atheniensibus dederant. secundum haec rex Attalus Aeginam ad classem se recipit, Rhodii Ciam ab Aegina, inde per insulas Rhodum navigarunt omnibus praeter Andrum Parumque et Cythnum, quae praesidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Aeginae missi in Aetoliam nuntii, exspectatique inde legati, aliquamdiu nihil agentem tenuere. et neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace; et ipse Rhodiique, cum, si institissent Philippo, egregium liberatae per se Graeciae titulum habere potuissent, patiendo rursus eum in Hellespontum traicere occupantemque Thraciae opportuna loca vires colligere, bellum aluere, gloriamque eius gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus; qui cum Attalum Rhodiosque hostis non sustinuisset, ne Romano quidem quod imminebat bello territus, Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus milibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus milibus peditum, equitibus ducentis pergit. et Maroneam quidem primo impetu expugnavit; Aenum inde cum magno labore, postremo per proditionem Callimedis praefecti Ptolemaei, cepit. deinceps alia castella, Cypsela et Doriscon et Serrheum, occupat. inde progressus ad Chersonesum Elaeunta et Alopeconnesum tradentibus ipsis recipit. Callipolis quoque et Madytos dedita, et castella quaedam ignobilia. Abydeni ne legatis quidem admissis regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit; eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praesidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, cum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea, cum iam vix sustinerent obsidionem, et ipse Attalus cum traiecisset, spem tantum auxi-

lii ex propinquo ostendit neque terra neque mari adiutis sociis.

XVII. Abydeni primo tormentis per muros dispositis non terra modo adeuntis aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea, cum et muri pars strata ruinis et ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam perventum esset, legatos ad regem de condicionibus tradendae urbis miserunt. paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus Attalique praesidium emitti liceret, atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. quibus cum Philippus nihil pacati nisi omnia permittentibus respondisset, adeo renuntiata haec legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem versi matronas omnis in templo Dianae, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi iuberent, aurum et argentum in forum deferri, vestem pretiosam in navis Rhodiam Cyzicenamque, quae in portu erant, coici, sacerdotes victimasque adduci, et altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum pro diruto muro pugnantem vidissent, extemplo coniuges liberosque interficerent, aurum argentum vestemque, quae in navibus esset, in mare deicerent, tectis publicis privatisque quam plurimis locis possent ignes subicerent id se facinus perpetraturos praeeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus iureiurando adacti. tum militaris aetas iurare neminem vivum nisi victorem acie excessurum. hi memores deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut cum proelium nox diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, cum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse proelio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis qui Alexandream missi erant, M. Aemilius trium consensu minimus natu audita obsidione Abydenorum ad Philippum venit. qui questus Attalo Rhodiisque arma illata, et quod tum

Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda. et Rhodiorum populus corona aurea virtutis ergo donatus, civitasque Rhodiis data, quem ad modum Rhodii prius Atheniensibus dederant. secundum haec rex Attalus Aeginam ad classem se recipit, Rhodii Ciam ab Aegina, inde per insulas Rhodum navigarunt omnibus praeter Andrum Parumque et Cythnum, quae praesidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Aeginae missi in Aetoliam nuntii, exspectatique inde legati, aliquamdiu nihil agentem tenuere. et neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace; et ipse Rhodiique, cum, si institissent Philippo, egregium liberatae per se Graeciae titulum habere potuissent, patiendo rursus eum in Hellespontum traicere occupantemque Thraciae opportuna loca vires colligere, bellum aluere, gloriamque eius gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus; qui cum Attalum Rhodiosque hostis non sustinuisset, ne Romano quidem quod imminebat bello territus, Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus milibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus milibus peditum, equitibus ducentis pergit. et Maroneam quidem primo impetu expugnavit; Aenum inde cum magno labore, postremo per proditionem Callimedis praefecti Ptolemaei, cepit. deinceps alia castella, Cypsela et Doriscon et Serrheum, occupat. inde progressus ad Chersonesum Elaeunta et Alopeconnesum tradentibus ipsis recipit. Callipolis quoque et Madytos dedita, et castella quaedam ignobilia. Abydeni ne legatis quidem admissis regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit; eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praesidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, cum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea, cum iam vix sustinerent obsidionem, et ipse Attalus cum traiecisset, spem tantum auxi-

lii ex propinquo ostendit neque terra neque mari adiutis sociis.

XVII. Abydeni primo tormentis per muros dispositis non terra modo adeuntis aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea, cum et muri pars strata ruinis et ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam perventum esset, legatos ad regem de condicionibus tradendae urbis miserunt. paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus Attalique praesidium emitti liceret, atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. quibus cum Philippus nihil pacati nisi omnia permittentibus respondisset, adeo renuntiata haec legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem versi matronas omnis in templo Dianae, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi iuberent, aurum et argentum in forum deferri, vestem pretiosam in navis Rhodiam Cyzicenamque, quae in portu erant, coici, sacerdotes victimasque adduci, et altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum pro diruto muro pugnantem vidissent, extemplo coniuges liberosque interficerent, aurum argentum vestemque, quae in navibus esset, in mare deicerent, tectis publicis privatisque quam plurimis locis possent ignes subicerent id se facinus perpetraturos praeeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus iureiurando adacti. tum militaris aetas iurare neminem vivum nisi victorem acie excessurum. hi memores deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut cum proelium nox diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, cum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse proelio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis qui Alexandream missi erant, M. Aemilius trium consensu minimus natu audita obsidione Abydenorum ad Philippum venit. qui questus Attalo Rhodiisque arma illata, et quod tum

Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda. et Rhodiorum populus corona aurea virtutis ergo donatus, civitasque Rhodiis data, quem ad modum Rhodii prius Atheniensibus dederant. secundum haec rex Attalus Aeginam ad classem se recipit, Rhodii Ciam ab Aegina, inde per insulas Rhodum navigarunt omnibus praeter Andrum Parumque et Cythnum, quae praesidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Aeginae missi in Aetoliam nuntii, exspectatique inde legati, aliquamdiu nihil agentem tenuere. et neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo pace; et ipse Rhodiique, cum, si institissent Philippo, egregium liberatae per se Graeciae titulum habere potuissent, patiendo rursus eum in Hellespontum traicere occupantemque Thraciae opportuna loca vires colligere, bellum aluere, gloriamque eius gesti perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus; qui cum Attalum Rhodiosque hostis non sustinuisset, ne Romano quidem quod imminebat bello territus, Philocle quodam ex praefectis suis cum duobus milibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus milibus peditum, equitibus ducentis pergit. et Maroneam quidem primo impetu expugnavit; Aenum inde cum magno labore, postremo per proditionem Callimedis praefecti Ptolemaei, cepit. deinceps alia castella, Cypsela et Doriscon et Serrheum, occupat. inde progressus ad Chersonesum Elaeunta et Alopeconnesum tradentibus ipsis recipit. Callipolis quoque et Madytos dedita, et castella quaedam ignobilia. Abydeni ne legatis quidem admissis regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit; eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in praesidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, cum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea, cum iam vix sustinerent obsidionem, et ipse Attalus cum traiecisset, spem tantum auxi-

lii ex propinquo ostendit neque terra neque mari adiutis sociis.

XVII. Abydeni primo tormentis per muros dispositis non terra modo adeuntis aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea, cum et muri pars strata ruinis et ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam perventum esset, legatos ad regem de condicionibus tradendae urbis miserunt. paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus Attalique praesidium emitti liceret, atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. quibus cum Philippus nihil pacati nisi omnia permittentibus respondisset, adeo renuntiata haec legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem versi matronas omnis in templo Dianae, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi iuberent, aurum et argentum in forum deferri, vestem pretiosam in navis Rhodiam Cyzicenamque, quae in portu erant, coici, sacerdotes victimasque adduci, et altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi caesam aciem suorum pro diruto muro pugnantem vidissent, extemplo coniuges liberosque interficerent, aurum argentum vestemque, quae in navibus esset, in mare deicerent, tectis publicis privatisque quam plurimis locis possent ignes subicerent id se facinus perpetraturos praeeuntibus exsecrabile carmen sacerdotibus iureiurando adacti. tum militaris aetas iurare neminem vivum nisi victorem acie excessurum. hi memores deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut cum proelium nox diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, cum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse proelio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis qui Alexandream missi erant, M. Aemilius trium consensu minimus natu audita obsidione Abydenorum ad Philippum venit. qui questus Attalo Rhodiisque arma illata, et quod tum

maxime Abydum oppugnaret, cum rex, ab Attalo et Rhodiis ultro se bello lacessitum diceret, „num Abydeni quoque“ inquit „ultro tibi intulerunt arma?“ insueto vera audire ferocior oratio visa est, quam quae habenda apud regem esset. „aetas“ inquit „et forma et super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autem primum velim vos foederum memores servare mecum pacem. sin bello lacessitis, mihi quoque animo est facere; et regnum et Macedonum nomen haud minus quam Romanum nobile sentietis.“ ita dimisso legato Philippus auro argentoque, quae coacervata erant, accepto hominum praedam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente proditos rati qui pugnantes mortem occubuissent, periuriumque alius alii exprobrantes, et sacerdotibus maxime, qui quos ad mortem devovissent, eorum deditionem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad caedem coniugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias leti interficerent. obstupefactus eo furore rex suppressit impetum militum, et triduum se ad moriendum Abydenis dare dixit. quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores; nec, nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus imposito Abydi praesidio in regnum rediit. cum velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuntii occurrerunt consulem iam in Epiro esse, et Apolloniam terrestris copias, navalis Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter haec legatis qui in Africam missi erant de Hamilcare Gallici exercitus duce, responsum a Carthaginiensibus est nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum multarent, bona eius publicarent. perfugas et fugitivos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse, et de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. ducenta milia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Masinissae, mandata-

que edita. equites mille Numidae, cum duo milia daret, accepti. ipse in navis imponendos curavit, et cum ducentis milibus modium tritici, ducentis hordei in Macedoniam misit. tertia legatio ad Verminam erat. is ad primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent ipsi quas vellent pacis condiciones, permisit: omnem pacem bonam iustamque fore sibi cum populo Romano. datae leges pacis, iussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania rediit. qui cum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem, res triumpho dignas esse censebat senatus, sed exemplum a maioribus non accepisse, ut qui neque dictator neque consul neque praetor res gessisset, triumpharet. pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem aut praetorem obtinuisse. decurrebatur tamen eo, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more maiorum aut ullo exemplo futurum diceret. postremo victus consensu patrum tribunus cessit; et ex senatus consulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. argenti tulit ex praeda quadraginta tria milia pondo, auri duo milia quadringenta quinquaginta. militibus ex praeda centum viginti asses divisit.

XXI. Iam exercitus consularis ab Arretio Ariminum transductus erat, et quinque milia socium Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque L. Furius, magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos Cremonam tum obsidentes profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. occasio egregie rei gerendae fuit, si protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. palati passim vagabantur per agros nullo satis firmo relicto praesidio. lassitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum ex agris revocati omissa praeda, quae in manibus erat, castra repetivere, et postero die in aciem progressi. nec Romanus moram pugnandi fecit. sed vix spatium instruendi fuit.

eo cursu hostes in proelium venerunt. dextra ala — in alas divisum socialem exercitum habebat — in prima acie locata est; in subsidiis duae Romanae legiones. M. Furius dextrae alae, legionibus M. Caecilius, equitibus L. Valerius Flaccus — legati omnes erant — praepositi. praetor secum duos legatos, C. Laetorium et P. Titinium, habebat, cum quibus circumspicere et obire ad omnis hostium subitos conatus posset. primo Galli omni multitudine in unum locum conixi obruere atque obterere sese dextram alam, quae prima erat, sperarunt posse. ubi id parum procedebat, circuire a cornibus et amplecti hostium aciem, quod multitudine adversus paucos facile videbatur, conati sunt. id ubi vidit praetor, ut et ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra laevaque alae, quae in prima acie pugnabat, circumdat; aedemque [deo] Iovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte una duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circuire eos aciem patiatur. simul et ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites et perrumpere ordines iubet. et cornua ab equitibus et medii a pedite pulsi. ac repente, cum omni parte caede ingenti sternerentur, Galli terga verterunt, fugaque effusa repetunt castra. fugientes persecutus eques, mox et legiones insecutae in castra impetum fecerunt. minus sex milia hominum inde effugerunt; caesa aut capta supra quinque et triginta milia cum signis militaribus septuaginta, carpentis Gallicis, multa praeda oneratis, plus ducentis. Hamilcar dux Poenus eo proelio cecidit, et tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo milia liberorum capitum redditi colonis. XXII. magna victoria laetaque Romae fuit. litteris adlatis supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo milia eo proelio ceciderunt, plurimi dextrae alae, in quam primo impetu vis hostium ingens illata est. quamquam per praetorem prope debellatum erat, consul quoque C. Aurelius perfectis, quae Romae agenda fuerant, profectus in Galliam victorem exercitum a praetore accepit.

Consul alter cum autumno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. ab classe, quae Corcyrae subducta erat, C. Claudius triremesque Romanae, sicut ante dictum est, Athenas missae cum Piraeeum pervenissent, despondentibus iam animos sociis spem ingentem attulerant. nam et terrestres ab Corintho, quae per Megara incursiones in agros fieri solitae erant, non fiebant, et praedonum a Chalcide naves, quae non mare solum infestum sed etiam omnis maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium superare sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. supervenerunt his tres Rhodiae quadriremes, et erant Atticae tres apertae naves, ad tuendos maritimos agros comparatae. hac classe si urbs agrique Atheniensium defenderentur, satis in praesentia existimanti Claudio esse maioris etiam rei fortuna oblata est. XXIII. exsules ab Chalcide, regiorum iniuriis pulsi, attulerunt occupari Chalcidem sine certamine ullo posse: nam et Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, vagari passim, et oppidanos praesidio Macedonum fretos custodiam urbis neglegere. his auctoribus profectus quamquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Euboeae posset, ne superato promuntorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit: primis tenebris movit; et tranquillo pervectus Chalcidem paulo ante lucem, qua infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa scalis cepit alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente. progressi inde ad frequentia aedificiis loca custodibus interfectis refractaque porta ceteram multitudinem armatorum acceperunt. inde in totam urbem discursum est aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis tectis iniectus erat. conflagrarunt et horrea regia et armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. caedes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri coepta est. nec ullo iam, qui militaris aetatis esset, non aut caeso aut fugato, Sopatro etiam Acarnane praefecto praesidii interfecto praeda omnis primo in forum collata, deinde in naves

imposita. carcer etiam ab Rhodiis refractus, emissique captivi, quos Philippus tamquam in tutissimam custodiam condiderat. statuis inde regis deiectis truncatisque, signo receptui dato conscenderunt naves, et Piraeeum, unde profecti erant, redierunt. quodsi tantum militum Romanorum fuisset, ut et Chalcis teneri et non deseri praesidium Athenarum potuisset, magna res principio statim belli, Chalcis et Euripus adempta regi forent. nam ut terra Thermopylarum angustiae Graeciam, ita mari fretum Euripi claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quo cum esset nuntiata clades sociae urbis, quamquam serum auxilium perditis erat, tamen quae proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque milibus peditum et trecentis equitibus extemplo profectus cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. a qua destitutus spe, nec quicquam aliud quam ad deforme spectaculum semirutae ac fumantis sociae urbis cum venisset, paucis vix qui sepelirent bello absumptos relictis, aeque raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum per Boeotiam Athenas ducit, pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum. et respondisset, ni speculator — hemerodromos vocant Graeci, ingens die uno cursu emetientes spatium — contemplatus regium agmen ex specula quadam, praegressus nocte media Athenas pervenisset. idem ibi somnus eademque neglegentia erat, quae Chalcidem dies ante paucos prodiderat. excitati nuntio trepido et praetor Atheniensium et Dioxippus praefectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus tuba signum ex arce dari iubent, ut hostis adesse omnes scirent. ita undique ad portas, ad muros discurrunt. paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem, appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris et fremitu hominum trepidantium ut in tali tumultu exaudito sustinuit signa, et considere ac conquiescere agmen iussit, vi aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. ab Dipylo accessit. porta ea, velut in ore urbis posita, maior aliquanto patentiorque

quam ceterae est; et intra eam extraque latae viae sunt, ut et oppidani dirigere aciem a foro ad portam possent, et extra limes mille ferme passus longus, in Academiae gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium praeberet. eo limite Athenienses cum Attali praesidio et cohorte Dioxippi acie intra portam instructa signa extulerunt. quod ubi Philippus vidit, habere se hostis in potestate ratus et diu optata caede — neque enim ulli Graecarum civitatium infestior erat — expleturum, cohortatus milites, ut se intuentes pugnarent, scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset, concitat equum, non ira tantum sed etiam gloria elatus, quod ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris conspici se pugnantem egregium ducebat. aliquantum ante aciem cum equitibus paucis evectus in medios hostis ingentem cum suis ardorem tum pavorem hostibus iniecit. plurimos manu sua comminus eminusque vulneratos compulsosque in portam consecutus et ipse, cum maiorem in angustiis trepidantium edidisset caedem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit, quia qui in turribus portae erant, sustinebant tela, ne in permixtos hostibus suos conicerent. intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus Philippus signo receptui dato castra ad Cynosarges — templum Herculis gymnasiumque et lucus erat circumiectus — posuit. sed et Cynosarges et Lycium, et quidquid sancti amoenive circa urbem erat, incensum est, dirutaque non tecta solum sed etiam sepulcra, nec divini humanique iuris quicquam prae impotenti ira est servatum.

XXV. Postero die cum primo clausae fuissent portae, deinde subito apertae, quia praesidium Attali ab Aegina Romanique ab Piraeeo intraverant urbem, castra ab urbe rettulit rex tria ferme milia passuum. inde Eleusina profectus spe improviso templi castellique, quod et imminet et circumdatum est templo, capiendi, cum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset et classem a Piraeeo subsidio venire, omisso incepto Megara ac protinus Corinthum ducit. et cum Argis Achaeorum concilium esse audisset, inopinantibus Achaeis contioni ipsi supervenit.

consultabant de bello adversus Nabim tyrannum Lacedaemoniorum, qui tralato imperio a Philopoemene ad Cycliadam, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achaeorum auxilia, redintegraverat bellum, agrosque finitimorum vastabat, et iam urbibus quoque erat terribilis. adversus hunc hostem cum quantum ex quaque civitate militum scriberetur consultarent, Philippus dempturum se eis curam, quod ad Nabim et Lacedaemonios attineret, pollicitus, nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam ducto eo extemplo exercitu tralaturum. haec oratio cum ingenti adsensu hominum acciperetur, „ita tamen aequum est“ inquit „me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur praesidiis. itaque, si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum et Chalcidem et Corinthum tuenda satis sit, ut meis ab tergo tutis securus bellum Nabidi inferam et Lacedaemoniis.“ non fefellit Achaeos, quo spectasset tam benigna pollicitatio auxiliumque oblatum adversus Lacedaemonios: id quaeri, ut obsidem Achaeorum iuventutem educeret ex Peloponneso ad illigandam Romano bello gentem. et id quidem coarguere Cycliadas praetor Achaeorum nihil attinere ratus, id modo cum dixisset, non licere legibus Achaeorum de aliis rebus referre quam propter quas convocati essent, decreto de exercitu parando adversus Nabim facto concilium fortiter ac libere habitum dimisit, inter adsentatores regios ante eam diem habitus. Philippus, magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis Corinthum atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles praefectus regius ex Euboea profectus cum duobus milibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Atheniensium fines regione Eleusinis saltum Cithaeronis transcendit; inde dimidia parte militum ad praedandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, ut si ex castello ab Eleusine in praedantis suos impetus fieret, repente hostis effusos ex improviso adoriretur. non fefellere insidiae.

itaque revocatis qui discurrerant ad praedandum militibus instructisque ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaia coniunxit. temptata et ab ipso rege oppugnatio eiusdem castelli est. sed naves Romanae a Piraeeo venientes intromissumque praesidium absistere incepto coegerunt. diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte Piraeeum pergit, ut dum Philocles subeundo muros, et comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi Piraeeum levi cum praesidio relictum expugnandi facultas esset. ceterum nihilo ei Piraeei quam Eleusinis facilior isdem fere defendentibus oppugnatio fuit. a Piraeeo Athenas repente duxit. inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachiis duobus Piraeeum Athenis iungit, repulsus, omissa oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu, ad agros vastandos profectus, cum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa deum, quae pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi iussit. et ornata eo genere operum eximie terra Attica et copia domestici marmoris et ingeniis artificum praebuit huic furori materiam. neque enim diruere modo ipsa templa ac simulacra evertere satis habuit, sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi iussit. et postquam non tam ira satiata quam irae exercendae materia deerat, agro hostium in Boeotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoria in Graecia egit.

XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra; quo arcessitum L. Apustium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius, extrema Macedoniae populatus, Corrhago et Gerunio et Orgesso castellis primo impetu captis ad Antipatream, in faucibus angustis sitam urbem, venit. ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus; deinde ubi magnitudine ac moenibus situque urbis freti dicta aspernabantur, vi atque armis

adortus expugnavit, puberibusque interfectis, praeda omni militibus concessa diruit muros atque urbem incendit. hic metus Codrionem, satis validum et munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis effecit. praesidio ibi relicto Cnidus — nomen propter alteram in Asia urbem quam oppidum notius — vi capitur. revertentem legatum ad consulem cum satis magna praeda Athenagoras quidam regius praefectus in transitu fluminis a novissimo agmine adortus, postremos turbavit. ad quorum clamorem et trepidationem cum revectus equo propere legatus signa convertisset, et coniectis in medium sarcinis aciem direxisset, non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occisi, plures capti. legatus incolumi exercitu reducto ad consulem remittitur inde extemplo ad classem.

XXVIII. Hac satis felici expeditione bello commisso reguli ac principes accolae Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilaedi filius, et Amynander Athamanum rex, et ex Dardanis Bato Longari filius. bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. pollicentibus auxilia respondit consul Dardanorum et Pleurati opera, cum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum; Amynandro Aetolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis — nam ii quoque per id tempus venerant — mandat, ut Aeginae rex, ubi hibernabat, classem Romanam opperiretur, qua adiuncta bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. nec Philippus segnius — iam enim in Macedoniam pervenerat — apparabat bellum. filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero qui aetatem eius regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias quae ad Pelagonian sunt mittit. Sciathum et Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium praedae ac praemio essent, diruit ad Aetolos mittit legatos, ne gens inquieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Aetolorum stata die, quod Panaetolium vocant, futurum erat. huic ut occurrerent, et regis

legati iter accelerarunt, et a consule missus L. Furius Purpurio legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. primi Macedones, cum quibus recentissimum foedus erat, auditi sunt. qui nulla nova re nihil se novi habere, quod adferrent, dixerunt: quibus enim de causis experta inutili societate Romana pacem cum Philippo fecissent, compositam semel pacem servare eos debere. „an imitari“ inquit unus ex legatis „Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui cum legatis vestris Romae responderi ita iussissent: quid ad nos venitis, Aetoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? idem nunc ut bellum secum adversus Philippum geratis postulant. et antea propter vos et pro vobis arma sumpta adversus eum simulabant: nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanae ut auxilio essent, primo in Siciliam transcenderunt; iterum ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent: et Messanam et Syracusas et totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam securibus et fascibus subiecerunt. scilicet sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus a vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere quem velitis lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro, sic Siculorum civitatibus Syracusas aut Messanam aut Lilybaeum indicitur concilium: praetor Romanus conventus agit; eo imperio evocati conveniunt; excelso in suggestu superba iura reddentem, stipatum lictoribus vident; virgae tergo, secures cervicibus imminent; et quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. nec id mirari debent aut possunt, cum Italiae urbes, Regium Tarentum Capuam, ne finitimas, quarum ruinis crevit urbs Roma, nominem, eidem subiectas videant imperio. Capua quidem, sepulcrum ac monumentum Campani populi, elato et extorri eiecto ipso populo superest, urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium, relicta crudelius habitanda quam si deleta foret. furor est, si alienigenae homines, plus lingua et moribus et legibus quam maris terrarumque spatio discreti, haec tenuerint, sperare quicquam eodem

statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestrae: qui cum merito vestro vobis infensus esset, nihil a vobis ultra quam pacem petiit, fidemque hodie pacis pactae desiderat. adsuefacite his terris legiones externas, et iugum accipite: sero ac nequiquam, cum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quaeretis. Aetolos Acarnanas Macedonas, eiusdem linguae homines, leves ad tempus ortae causae disiungunt coniunguntque: cum alienigenis, cum barbaris aeternum omnibus Graecis bellum est eritque. natura enim, quae perpetua est, non mutabilibus in diem causis hostes sunt. sed unde coepit oratio mea, ibi desinet. hoc eodem loco idem homines de eiusdem Philippi pace triennio ante decrevistis, isdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam et compositam turbare volunt. in qua consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis non video."

XXX. Secundum Macedonas ipsis Romanis ita concedentibus iubentibusque Athenienses, qui foeda passi iustius in crudelitatem saevitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent; esse enim quaedam belli iura, quae ut facere, ita pati sit fas: sata exuri, dirui tecta, praedas hominum pecorumque agi, misera magis quam indigna patienti esse: verum enim vero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas et barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque iura polluerit, ut priore populatione cum infernis deis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit. omnia sepulcra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos Manes, nullius ossa terra tegi. delubra sibi fuisse, quae quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata ne in unam urbem quidem contributi maiores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes; semusta truncata simulacra deum inter prostratos iacere postes templorum. qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentam-

que, talem eum, si liceat, Aetoliam Graeciamque omnem facturum. urbis quoque suae similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. eodem enim scelere urbem colentis deos praesidemque arcis Minervam petitam, eodem Eleusiniae Cereris templum, eodem Piraeei Iovem Minervamque: sed ab eorum non templis modo sed etiam moenibus vi atque armis repulsum in ea delubra, quae sola religione tuta fuerint, saevisse. itaque se orare atque obsecrare Aetolos, ut miseriti Atheniensium, ducibus diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum deos plurimum possent, bellum susciperent.

XXXI. Tum Romanus legatus „totam orationis meae formam Macedones primum, deinde Athenienses mutarunt. nam et Macedones, cum ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiorem haberem effecerunt; et Athenienses in deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera eius referendo quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod obicere ultra possim? eadem haec Cianos Abydenos Aeneos Maronitas Thasios Parios Samios Larisenses Messenios hinc ex Achaia existimate queri; graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi maiorem facultatem habuit. nam quod ad ea attinet quae nobis obiecit, nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Regium et Capuam et Syracusas nobis obiecit. Regium Pyrrhi bello legio a nobis, Reginis ipsis ut mitteremus orantibus, in praesidium missa, urbem ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam tergo et cervicibus poenas sociis pendere cum coegissemus, urbem agros suaque omnia cum libertate legibusque Reginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, cum tulissemus opem, et fatigati prope per triennium terra marique urbe munitissima oppugnanda essemus, cum iam ipsi Syracusani servire tyrannis quam capi a nobis mallent, captam isdem armis et liberatam urbem reddidimus. neque infitias

imus Siciliam provinciam nostram esse, et civitates quae in parte Carthaginiensium fuerunt et uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vectigales esse: quin contra hoc et vos et omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. an Campanorum poenae, de qua ne ipsi quidem queri possunt, nos paeniteat? hi homines, cum pro iis bellum adversus Samnites per annos prope septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos foedere primum, deinde conubio atque cognationibus, postremo civitate nobis coniunxissemus, tempore nostro adverso primi omnium Italiae populorum, praesidio nostro foede interfecto, ad Hannibalem defecerunt; deinde indignati se obsideri a nobis, Hannibalem ad oppugnandam Romam miserunt. horum si neque urbs ipsa neque homo quisquam superesset, quis id durius quam pro merito ipsorum statutum indignari posset? plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciverunt, quam ab nobis supplicio adfecti sunt. ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque ad habitandum daremus, urbem innoxiam stare incolumem pateremur, ut qui hodie videat eam, nullum oppugnatae captaeve ibi vestigium inveniat. sed quid ego Capuam dico, cum Carthagini victae pacem ac libertatem dederimus. magis illud est periculum, ne nimis facile victis ignoscendo plures ob id ipsum ad experiundam adversus nos fortunam belli incitemus. haec pro nobis dicta sint, haec adversus Philippum; cuius domestica parricidia et cognatorum amicorumque caedes et libidinem inhumaniorem prope quam crudelitatem vos, quo propiores Macedoniae estis, melius nostis. quod ad vos attinet, Aetoli, nos pro vobis bellum suscepimus adversus Philippum, vos sine nobis cum eo pacem fecistis. et forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis coactos metu vos leges pacis ab eo qui tum plus poterat accepisse: et nos, cum alia maiora urgerent, depositum a vobis bellum et ipsi omisimus. nunc et nos deum benignitate Punico perfecto bello totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: et vobis restituendi vos in amicitiam socie-

tatemque nostram fortuna oblata est, nisi perire cum Philippo quam vincere cum Romanis mavultis."

XXXII. Haec dicta ab Romano cum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos Damocritus praetor Aetolorum pecunia, ut fama est, ab rege accepta nihil aut huic aut illi parti adsensus, rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam quam celeritatem dixit; celerem enim paenitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi, cum praecipitata raptim consilia neque revocari neque in integrum restitui possint: deliberationis eius, cuius ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita iam nunc statui posse: cum legibus cautum esset, ne de pace belloque nisi in Panaetolico et Pylaico concilio ageretur, decernerent extemplo, ut praetor sine fraude, cum de bello et pace agere velit, advocet concilium, et quod tum referatur decernaturque, ut perinde ius ratumque sit, ac si in Panaetolico aut Pylaico concilio actum esset. dimissis ita suspensa re legatis egregie consultum genti aiebat: nam utrius partis melior fortuna belli esset, ad eius societatem inclinaturos. haec in concilio Aetolorum acta.

XXXIII. Philippus impigre terra marique parabat bellum; navalis copias Demetriadem in Thessaliam contrahebat. Attalum Romanamque classem principio veris ab Aegina ratus moturos, navibus maritumaeque orae praefecit Heraclidam, quem et ante praefecerat: ipse terrestris copias comparabat, magna se duo auxilia Romanis detraxisse credens, ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio Perseo interclusis. ab consule non parabatur sed gerebatur iam bellum. per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum quod ex hibernis extulerat, integrum vehens, quod in usum militi satis esset, praebentibus agris. oppida vicique partim voluntate partim metu se tradebant; quaedam vi expugnata, quaedam deserta in montis propinquos refugientibus barbaris inveniebantur. ad Lyncum stativa posuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata

quidem omnia circa pavoremque ingentem hominum cernebat: sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quonam hostes iter intendissent, misit. idem error apud consulem erat; movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans. is quoque speculatum miserat equites. hae duae alae ex diverso, cum diu incertis itineribus vagatae per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. itaque priusquam in conspectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta est. forte et numero et virtute, utpote lecti utrimque, haud impares aequis viribus per aliquot horas pugnarunt. fatigatio ipsorum equorumque incerta victoria diremit proelium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ceciderunt. neque eo magis explorati quicquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem aut hi ad consulem rettulerunt. per transfugas cognitum est, quos levitas ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus bellis praebet.

XXXIV. Philippus aliquid et ad caritatem suorum et ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum qui ceciderant in expeditione sepeliendorum curam habuisset, adferri eos in castra iussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. nihil tam incertum nec tam inaestimabile est quam animi multitudinis. quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit: nam qui hastis sagittisque et rara lanceis facta vulnera vidissent, cum Graecis Illyriisque pugnare adsueti, postquam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiis cum humero abscisis, aut tota cervice desecta divisa a corpore capita patentiaque viscera et foeditatem aliam vulnerum viderunt, adversus quae tela quosque viros pugnandum foret, pavidi vulgo cernebant. ipsum quoque regem terror cepit, nondum iusto proelio cum Romanis congressum. itaque revocato filio praesidioque, quod in faucibus Pelagoniae

erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. ipse cum viginti milibus peditum, quattuor equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paulo plus mille passus a castris Romanis tumulum propinquum Athaco fossa ac vallo communivit; ac subiecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur et universam speciem castrorum et descripta suis quaeque partibus cum tendentium ordine tum itinerum intervallis, et negasse barbarorum ea castra ulli videri posse. biduum consul et rex, alter alterius conatus exspectantes, continuere suos intra vallum: tertio die Romanus omnis in aciem copias eduxit. XXXV. rex vero tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Trallis — Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus — et Cretenses trecentos addito his peditibus pari numero equitum cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. ab Romanis autem — aberat acies eorum paulo plus quingentos passus — velites et equitum duae ferme alae emissae, ut numero quoque eques pedesque hostem aequarent. credere regii genus pugnae quo adsueverant fore, ut equites in vicem insequentes refugientesque nunc telis uterentur nunc terga darent, Illyriorum velocitas ad excursiones et impetus subitos usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas conicerent. turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior quam pertinacior impetus Romanorum. nam haud secus quam si tota acie dimicarent, et velites emissis hastis comminus gladiis rem gerebant, et equites ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam, nec pedes concursator et vagus et prope seminudus genere armorum veliti Romano parmam gladiumque habenti, pariterque et ad se tuendum et ad hostem petendum armato. non tulere itaque dimicationem; nec alia re quam velocitate tutantes se in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, cum omnibus

copiis equitum levisque armaturae pugnaturus rex esset, nocte caetratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat, praeceperatque Athenagorae et equitibus, ut, si aperto proelio procederet res, uterentur fortuna, si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. et equitatus quidem cessit: duces caetratae cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis occasionem bene gerendae rei amisere. Romanus et aperto proelio victor et tutus a fraude insidiarum in castra sese recepit.

Postero die consul omnibus copiis in aciem descendit ante prima signa locatis elephantis; quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. ubi latentem intra vallum hostem vidit, in tumulos quoque ac sub ipsum vallum exprobrans metum successit. postquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo invasuris, octo fere inde milia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Ottolobum — id est loco nomen — movit. cum in propinquo agro frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul et neglegentia cum audacia hosti. ubi effusos vidit, cum omni equitatu et Cretensium auxiliaribus, quantum equitem velocissimi pedites cursu aequare poterant, citato profectus agmine inter castra Romana et frumentatores constituit signa. inde copiis divisis partem ad consectandos vagos frumentatores emisit dato signo, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipse substitit, itineraque quibus ad castra recursuri videbantur hostes obsedit. iam passim caedes ac fuga erat, necdum quisquam in castra Romana nuntius cladis pervenerat, quia refugientes in regiam stationem incidebant; et plures ab obsidentibus vias quam ab emissis ad caedem interficiebantur. tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi tumultum magis quam certum nuntium intulerunt castris. XXXVII. consul equitibus iussis, qua quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse

legiones e castris educit et agmine quadrato ad hostem ducit. dispersi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio exsistentibus loco; pars obvios habuerunt hostis. pluribus locis simul pugna coepit. regia statio atrocissimum proelium edebat: nam et ipsa multitudine equitum peditumque prope iusta acies erat, et Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. eo quoque superiores Macedones erant, quod et rex ipse hortator aderat, et Cretensium auxiliares multos ex improviso vulnerabant, conferti praeparatique in dispersos et effusos pugnantes. quodsi modum in insequendo habuissent, non in praesentis modo certaminis gloriam sed in summam etiam belli profectum foret: nunc aviditate caedis intemperantius secuti, in praegressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere; et fugiens eques, ut primo signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos, versaque momento temporis fortuna pugnae est terga dantibus qui modo secuti erant. multi comminus congressi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. rex quoque in periculo fuit: nam ruente saucio equo praeceps ad terram datus haud multum abfuit, quin iacens opprimeretur. saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit pavidumque regem in equum subiecit. ipse cum pedes aequare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus perit. rex circumvectus paludes pervias inviaque trepida fuga in castra tandem, iam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. ducenti Macedonum equites eo proelio periere, centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi spoliis simul armorum relatis abducti.

XXXVIII. Fuere qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae accusarent. nam et Philippo quiescendum fuisse, cum paucis diebus hostes exhausto circa omni agro ad ultimum inopiae venturos sciret; et consulem, cum equitatum hostium levemque armaturam fudisset ac prope regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium

ducere debuisse: nec enim mansuros ita perculsos hostis fuisse, debellarique momento temporis potuisse. id dictu quam re, ut pleraque, facilius erat. nam si omnibus peditum quoque copiis congressus rex fuisset, forsitan inter tumultum, cum omnes victi metuque perculsi ex proelio intra vallum protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex. cum vero integrae copiae peditum in castris mansissent, stationes ante portas praesidiaque disposita essent, quid nisi ut temeritatem regis effuse paulo ante secuti perculsos equites imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperae pugnae imposuisset. eo quoque minus est mirum temptasse eum fortunam, quod fama erat Pleuratum Dardanosque ingentibus copiis profectos domo iam in Macedoniam transcendisse; quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum credi poterat. itaque secundum duas adversas equestris pugnas multo minus tutam moram in isdem stativis fore Philippus ratus, cum abire inde et fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis misso ad consulem, qui indutias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostem secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abit. XXXIX. corpus iam curabat consul, cum venisse caduceatorem et quid venisset nuntiatum est. responso tantum dato mane postero die fore copiam conveniendi, id quod quaesitum erat, nox dieique insequentis pars ad praecipiendum iter Philippo data est. montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. consul prima luce caduceatore datis indutiis dimisso, haud ita multo post abisse hostem cum sensisset, ignarus qua sequeretur, isdem stativis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberram deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum quod in agris erat convexit. inde ad Pluinnam est progressus nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus cum primo ad Bryanium stativa habuisset, profectus inde trans-

versis limitibus terrorem praebuit subitum hosti. movere itaque ex Pluinna Romani, et ad Osphagum flumen posuerunt castra. rex haud procul inde et ipse vallo super ripam amnis ducto — Erigonum incolae vocant — consedit. inde satis comperto Eordaeam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes artis faucibus inclusum aditum possent, praecessit. ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus obiectis, ut aut locus postulabat aut materia suppeditabat propere permuniit, atque ut ipse rebatur, viam suapte natura difficilem obiectis per omnes transitus operibus inexpugnabilem fecit. erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime Macedonum, quae, nisi ubi praelongis hastis velut vallum ante clipeos obiecit, quod ut fiat, libero campo opus est, nullius admodum usus est. Thracas quoque rumpiae, ingentis et ipsae longitudinis, inter obiectos undique ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat: sed ea quoque ipsa ut, si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum equitemque sagittas conicere poterat, ita adversus scuta Romana nec ad traiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat quod peterent. itaque id ut vanum teli genus senserunt esse, saxis passim tota valle iacentibus incessebant hostem. ea maiore cum sonitu quam vulnere ullo pulsatio scutorum parumper succedentis Romanos tenuit. deinde iis quoque spretis, partim testudine facta per adversos vadunt hostis; partim brevi circuitu cum in iugum collis evasissent, trepidos ex praesidiis stationibusque Macedonas deturbant, et, ut in locis impeditis, difficili fuga plerosque etiam obtruncant. XL. ita angustiae minore certamine quam quod animis proposuerant superatae, et in Eordaeam perventum, ubi pervastatis passim agris in Elimiam se recepit. inde impetum in Orestidem facit, et oppidum Celetrum est adgressus, in paeninsula situm. lacus moenia cingit; angustis faucibus unum ex continenti iter est. primo situ ipso freti clausis portis abnuere imperium; deinde postquam signa ferri ac testudine succedi ad portam obsessasque fauces

agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelion vi cepit. servitia inde cum cetera praeda abduxit, et libera capita sine pretio dimisit, oppidumque iis reddidit, praesidio valido imposito: nam et sita opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. ita peragratis hostium agris consul in loca pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit.

Philippum averterant Aetoli et Athamanes et Dardani et tot bella repente alia ex aliis locis exorta. adversus Dardanos, iam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoran cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum instare ab tergo abeuntibus, et carpendo postremum agmen segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus praetor, qui morae ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat post famam equestris ad Ottolobum pugnae, Dardanorumque et Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam, ad hoc classis Romanae adventum Oreum, et super circumfusas tot Macedoniae gentes maritimam quoque instantem obsidionem. XLI. hae causae Damocritum Aetolosque restituerant Romanis; et Amynandro rege Athamanum adiuncto profecti Cercinium obsedere. clauserant portas, incertum vi an voluntate, quia regium habebant praesidium. ceterum intra paucos dies captum est Cercinium atque incensum; qui superfuerunt e magna clade, liberi servique, inter ceteram praedam abducti. is timor omnis qui circumcolunt Boeben paludem relictis urbibus montis coegit petere. Aetoli inopia praedae inde aversi in Perrhaebiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt foedeque diripiunt; qui Maloeam incolunt voluntate in deditionem societatemque accepti. ex Perrhaebia Gomphos petendi Amynander auctor erat: et imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Aetoli campos Thessaliae opimos ad praedam petiere sequente, quamquam non probante Amynandro nec effusas populationes

Aetolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine aut cura muniendi posita. itaque ne temeritas eorum neglegentiaque sibi ac suis etiam cladis alicuius causa esset, cum campestribus locis subicientes eos castra Phaecae urbi videret, ipse paulo plus mille passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. cum Aetoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur se in hostium agro esse, alii palati semermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus aequarent, Philippus inopinantibus advenit. quem cum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nuntiassent, trepidare Damocritus ceterique duces: et erat forte meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti iacebant. excitare igitur alii alios, iubere arma capere, alios dimittere ad revocandos qui palati per agros praedabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. ita raptim educti, cum sexcentorum aegre simul equites peditesque numerum explessent, incidunt in regium equitatum numero armis animisque praestantem. itaque primo impetu fusi, vix temptato certamine turpi fuga repetunt castra. caesi captique quos equites ab agmine fugientium interclusere. XLII. Philippus iam suis vallo appropinquantibus receptui cani iussit: fatigatos enim equos virosque non tam proelio quam itineris simul longitudine simul praepropera celeritate habebat. itaque turmatim equites, in vicemque manipulos levis armaturae aquatum ire et prandere iubet; alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut statutis signis armisque ante se positis raptim cibum caperent, binis ternisve summum ex manipulis aquandi causa missis: interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Aetoli — iam enim et quae per agros sparsa multitudo fuerat, receperant se in castra — ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. postquam mota signa Macedonum sunt, et succedere ad

vallum parati atque instructi coepere, repente omnes relictis stationibus per aversam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti caesique sunt Aetolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius quin Athamanes quoque exui castris potuissent die per proelium, deinde per direptionem castrorum absumpto sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem adgressurus. sed Aetoli eodem pavore quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. maximo usui fuit Amynander, quo duce Athamanes itinerum periti summis montibus per calles ignotas sequentibus eos hostibus in Aetoliam perduxerunt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum videt, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies et Athenagoras regius praefectus Dardanos recipientes se in finis adeptus, postremum agmen turbavit; dein postquam Dardani conversis signis direxere aciem, aequa pugna iusto proelio erat. ubi rursus procedere Dardani coepissent, equite et levi armatura regii nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratosque immobilibus armis, vexabant: et loca ipsa adiuvabant. occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim et pugnant et cedunt.

Ita damna Romano accepta bello duabus per opportunas expeditiones coercitis gentibus restituerat Philippus, incepto forti, non prospero solum eventu. minuit deinde ei forte oblata res hostium Aetolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandrea magno cum pondere auri ab rege Ptolemaeo missus, sex milia peditum et quingentos equites mercede conductos Aegyptum vexit. nec ex iuventute Aetolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli quod instaret, nunc futurae solitudinis admonens, incertum cura gentis an ut adversaretur Scopae parum donis cultus, partem iuniorum castigando domi continuisset. haec ea aestate ab Romanis Philippoque gesta erant.

XLIV. Classis a Corcyra eiusdem principio aestatis cum L. Apustio legato profecta, Maiea superata, circa Scyllaeum agri Hermionici Attalo regi coniuncta est. tum vero Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata erat, id omne in auxilii praesentis spem effudit. nec umquam ibi desunt linguae promptae ad plebem concitandam; quod genus cum in omnibus liberis civitatibus, tum praecipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. rogationem extemplo tulerunt, plebesque scivit, ut Philippi statuae imagines omnes, nominaque earum, item maiorum eius virile ac muliebre secus omnium tollerentur delerenturque; diesque festi, sacra, sacerdotes, quae ipsius maiorumve eius honoris causa instituta essent, omnia profanarentur: loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris eius causa fuisset, detestabilia esse, neque in iis quicquam postea poni dedicarique placere eorum, quae in loco puro poni dedicarique fas esset. sacerdotes publicos, quotienscunque pro populo Atheniensi sociisque, et exercitibus et classibus eorum precarentur, totiens detestari atque exsecrari Philippum, liberos eius regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne nomenque. additum decreto, si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem iussurum; si quis contra ignominiam prove honore eius dixisset fecissetve, qui occidisset eum, iure caesurum. postremo inclusum, ut omnia quae adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur. Athenienses quidem litteris verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique cum Piraeeum primo ab Hermione petissent, paucos ibi morati dies, oneratique aeque immodicis ad honores sociorum, atque in ira adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant a Piraeeo Andrum. et cum in portu, quem Gaurelon vocant constitissent, missis qui temptarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem quam vim experiri

mallent, postquam praesidio regio arcem teneri nec se potestatis suae esse respondebant, expositis copiis apparatuque omni urbium oppugnandarum diversis partibus rex et legatus Romanus ad urbem subeunt. plus aliquanto Graecos Romana arma signaque non ante visa animique militum tam prompte succedentium muros terruere. itaque fuga extemplo in arcem facta est; urbe hostes potiti. et in arce cum biduum loci se magis quam armorum fiducia tenuissent, tertio die pacti, ipsi praesidiumque ut cum singulis vestimentis Delium Boeotiae transveherentur, urbem arcemque tradiderunt. ea ab Romanis regi Attalo concessa: praedam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus ne desertam haberet insulam, et Macedonum fere omnibus et quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea et ab Delio, qui ex pacto travecti eo fuerant, promissis regis, cum desiderium quoque patriae facilius ad credendum inclinaret animos, revocati.

Ab Andro Cythnum traiecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequiquam absumpti; et quia vix operae pretium erat, abscessere. ad Prasias — continentis Atticae is locus est — Issaeorum viginti lembi classi Romanorum adiuncti sunt. ii missi ad populandos Carystiorum agros; cetera classis Geraestum, nobilem Euboeae portum, dum ab Carysto Issaei redirent, tenuit. inde omnes, velis in altum datis, mari medio praeter Scyrum insulam Icum pervenere. ibi paucos dies saeviente Borea retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum traiecere, vastatam urbem direptamque nuper a Philippo. per agros palati milites frumentum, et si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves rettulere. praedae nec erat quicquam, nec meruerant Graeci, cur diriperentur. inde Cassandream petentes primo ad Mendaeum, maritimum civitatis eius vicum, tenuere. inde cum superato promunturio ad ipsa moenia urbis circumagere classem vellent, saeva coorta tempestate prope obruti fluctibus, dispersi; magna ex parte amissis armamentis in terram effugerunt. omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis in unum navibus expositisque co

piis adgressi urbem, cum multis vulneribus repulsi — et erat validum ibi regium praesidium — irrito incepto regressi ad Canastraeum Pallenes traiecere. inde superato Toronae promunturio navigantes Acanthum petiere. ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta. nec ultra progressi — iam enim et graves praeda naves habebant — retro, unde venerant, Sciathum et ab Sciatho Euboeam repetunt.

XLVI. Ibi relicta classe decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere ad colloquendum cum Aetolis de ratione gerendi belli. Pyrrhias Aetolus princeps legationis eius fuit, quae ad communicanda consilia Heracleam cum rege et cum Romano legato venit. petitum ex foedere ab Attalo est, ut mille milites praestaret: tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. id negatum Aetolis, quod illi quoque gravati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. ita Aetoli cum spe magis Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem redit.

Inde agitari de Oreo oppugnando coeptum. valida ea civitas et moenibus, et quia ante fuerat temptata, firmo erat praesidio. coniunxerant se iis post expugnationem Andri cum praefecto Agesimbroto viginti Rhodiae naves, tectae omnes. eam classem in stationem ad Phalasiam miserunt — Istiaeotidis super Demetriadem promuntorium est peropportune obiectum —, ut si quid inde moverent Macedonum naves, in praesidio essent. Heraclides praefectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam neglegentia hostium dedisset, quam aperta vi quicquam ausurus. Oreum diversi Romani et rex Attalus oppugnabant, Romani a marituma arce, regii adversus vallem inter duas iacentem arces, qua et muro intersaepta urbs est. et ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romanus testudinibus et vineis et ariete admovendo muris, regii ballistis catapultisque et

alio omni genere tormentorum tela ingerentes. et pondere ingenti saxa iaciebant, et cuniculos, et quidquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. ceterum non plures tantum Macedones quam ante tuebantur urbem arcesque, sed etiam praesentioribus animis et castigationibus regis in admissa culpa et simul minarum simul promissorum in futurum memores. itaque cum praeter spem tempus ibi traheretur, plusque in obsidione et in operibus quam in oppugnatione celeri spei esset, interim et aliud agi posse ratus legatus, relictis quot satis videbantur ad opera perficienda traicit in proxima continentis, Larisamque. — non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant — subito adventu praeter arcem cepit. Attalus quoque Aegeleon, nihil minus quam tale quicquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. et iam cum opera in effectu erant circa Oreum, tum praesidium, quod intus erat, labore adsiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque et vulneribus confectum. muri quoque pars ariete incusso subruta multis iam locis prociderat; perque apertum ruina iter nocte Romani in arcem, quae super portum est, perruperunt. Attalus luce prima signo ex arce dato ab Romanis et ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris; praesidium oppidanique in arcem alteram perfugere, unde biduo post deditio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis cessere.

XLVII. Iam autumnale aequinoctium instabat: et est Euboicus sinus, quem Coela vocant, suspectus nautis. itaque ante hiemales motus evadere inde cupientes Piraeeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis super Maleam navigat Corcyram. regem statum initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit; secundum initia et ipse in Asiam se recepit Agesimbroto et Rhodiis domum remissis. haec ea aestate terra marique adversus Philippum sociosque eius ab consule et legato Romanis adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis gesta.

Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum cum

in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus praetorem, quod absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam ipse in agrum hostium legiones induxit, populandoque, cum praeda maiore quam gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque invidente facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato cum venisset, senatum in aede Bellonae habuit; expositisque rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit. XLVIII. apud magnam partem senatus et magnitudine rerum gestarum valebat et gratia. maiores natu negabant triumphum, et quod alieno exercitu rem gessisset, et quod provinciam reliquisset cupiditate rapiendi per occasionem triumphi: id vero eum nullo exemplo fecisse. consulares praecipue exspectandum fuisse consulem censebant: potuisse enim castris prope urbem positis tutanda colonia ita, ut acie non decerneret, in adventum eius rem extrahere. et quod praetor non fecisset, senatui faciendum esse, ut consulem exspectaret: ubi coram disceptantis consulem et praetorem audissent, verius de causa existimaturos esse. magna pars senatus nihil praeter res gestas, et an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. ex duabus coloniis, quae velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositae fuissent, cum una direpta et incensa esset, traiecturumque id incendium velut ex continentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem praetori faciendum fuisse? nam si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum praetori dederit — potuisse enim, si non praetoris sed consulis exercitu rem geri voluerit, ita finire senatus consultum, ne per praetorem sed per consulem gereretur —, aut consulem, qui non, cum exercitum ex Etruria transire in Galliam iussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset quod sine eo geri fas non esset. non exspectare belli tempora moras et dilationes imperatorum, et pugnandum esse interdum non quia velis, sed quia hostis cogat. pugnam ipsam even-

tumque pugnae spectari debere. fusos caesosque hostis, castra capta ac direpta, coloniam liberatam obsidione, alterius coloniae captivos recuperatos restitutosque suis, debellatum uno proelio esse. non homines tantum ea victoria laetatos, sed diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feliciter, non quod male ac temere res publica a L. Furio praetore gesta esset. data fato etiam quodam Furiae genti Gallica bella. XLIX. huius generis orationibus ipsius amicorumque victa est praesentis gratia praetoris absentis consulis maiestas; triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius praetor, et in aerarium tulit trecenta viginti milia aeris, argenti centum milia quingenta pondo. neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia praelata, neque milites secuti. omnia praeter victoriam penes consulem esse apparebat.

Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno apparatu facti. et de agris militum eius decretum, ut quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera agri acciperet: eum agrum decem viri adsignarent. triumviri item creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatae vires eius coloniae erant, C. Terentius Varro T. Quinctius Flamininus P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt.

Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim milia Hispanorum eo proelio dicuntur caesa, signa militaria capta octo et septuaginta.

C. Aurelius consul cum ex provincia Romam comitiorum causa venisset, non id quod animis praeceperant questus est, non exspectatum se ab senatu, neque disceptandi cum praetore consuli potestatem factam, sed ita triumphum decresse senatum, ut nullius nisi eius qui triumphaturus esset, et non eorum qui bello interfuissent, verba audiret. maiores ideo instituisse, ut legati, tribuni, centuriones, milites denique triumpho adessent, ut veri-

tatem rerum gestarum eius cui tantus honos haberetur populus Romanus videret. ecquem ex eo exercitu qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus quid veri praetor vanive adferret? comitiis deinde diem edixit; quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus P. Villius Tappulus. praetores inde facti L. Quinctius Flamininus L. Valerius Flaccus L. Villius Tappulus Cn. Baebius Tamphilus.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam aediles curules M. Claudius Marcellus et Sex. Aelius Paetus binis aeris in modios populo diviserunt. et ludos Romanos magno apparatu fecerunt, diem unum instaurarunt. signa aenea quinque ex multaticio argento in aerario posuerunt. plebeii ludi ab aedilibus L. Terentio Massiliota et Cn. Baebio Tamphilo, qui praetor designatus erat, ter toti instaurati. et ludi funebres eo anno per quadriduum in foro mortis causa M. Valerii Laevini a P. et M. filiis eius facti; et munus gladiatorium datum ab iis; paria quinque et viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta decemvir sacrorum mortuus: in eius locum M' Acilius Glabrio suffectus.

Comitiis aediles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. nam Gaius Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum Hispaniam obtineret provinciam; C. Valerius Flaccus, quem praesentem creaverant, quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere. petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut, si aedilis qui pro se iuraret arbitratu consulum daret, consules, si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. datus qui iuraret pro fratre L. Valerius Flaccus, praetor designatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset ac si ipse aedilis iurasset. et de altero aedile scitum plebi est factum rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, ut C. Cornelius aedilis curulis ad magistratum gerendum veniret, et L. Manlius Acidinus dece-

deret de provincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo et L. Stertinio pro consulibus imperium esse in Hispania iussit.

---

# TITI LIVI
## AB URBE CONDITA
## LIBER XXXII.

---

EPITOME. Complura prodigia ex diversis regionibus nuntiata referuntur; inter quae, in Macedonia in puppi longae navis lauream esse natam. T. Quinctius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coegit in regnum reverti. ipse Thessaliam, quae est vicina Macedoniae, sociis Aetolis et Athamanibus, vexavit. L. Quinctius Flamininus consulis frater Attalo rege et Rhodiis adiuvantibus Euboeam et maritimam oram cepit. Achaei in amicitiam recepti sunt. coniuratio servorum, facta de solvendis Carthaginiensium obsidibus, oppressa est; duo milia necati sunt. praetorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres proelio fudit. cum Lacedaemoniis et tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. praeterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

I. Consules praetoresque cum idibus Martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; praetoribus L. Quinctio urbana, Cn. Baebio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere iussus, Villius a P. Sulpicio exercitum accipere: in supplementum eius, quantum militum videretur, ut scriberet ipsi permissum. praetori Baebio legiones quas C. Aurelius consul habuisset ita decretae, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet; in Galliam ubi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur praeter quinque milia socium: iis obtineri circa Ariminum provinciam satis esse. prorogatum imperium praetoribus prioris anni, C. Sergio, ut militibus, qui in Hispania Sicilia

Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum adsignandum curaret; Q. Minucio, ut in Brutiis idem de coniurationibus quaestiones, quas praetor cum fide curaque exercuisset, perficeret, et eos quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium, quaeque sublata ex delubro Proserpinae essent, reponenda cum piaculis curaret. feriae Latinae pontificum decreto instauratae sunt, quod legati ab Ardea questi in senatu erant sibi in monte Albano Latinis carnem, ut adsolet, datam non esse.

Ab Suessa nuntiatum est duas portas, quodque inter eas muri erat, de caelo tactum; et Formiani legati aedem Iovis, item Ostienses aedem Iovis, et Veliterni Apollinis et Sangus aedes, et in Herculis aede capillum enatum; et ex Brutiis ab Q. Minucio propraetore scriptum eculeum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tris cum ternis pedibus natos esse. a P. Sulpicio, proconsule ex Macedonia litterae adlatae, in quibus inter cetera scriptum erat lauream in puppi navis longae enatam. priorum prodigiorum causa senatus censuerat, ut consules maioribus hostiis, quibus diis videretur, sacrificarent. ob hoc unum prodigium haruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta et ad omnia pulvinaria res divinae factae.

II. Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. id quia probum non esse quaestores renuntiaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romae mutua sumpta intertrimentum argenti expleverunt. petentibus deinde, ut, si iam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides: de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. petentibus isdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam et Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne praefectus Gadis mitteretur, adversus id quod iis in fidem populi Romani venientibus cum L. Marcio Septimo convenisset. et Narniensium legatis querentibus ad numerum sibi colonos

non esse et immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa tresviros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. et Sex. Aelii — Paetis fuit ambobus cognomen — et Cn. Cornelius Lentulus. quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cosani petentes non impetraverunt.

III. Rebus quae Romae agendae erant perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam cum venisset, atrox seditio militum iam ante irritata nec satis in principio compressa excepit. duo milia ea militum fuere, quae ex Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno fere post in Macedoniam pro voluntariis transportata erant. id voluntate factum negabant. ab tribunis recusantes in naves impositos. sed utcumque, seu iniuncta seu suscepta foret militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri aequum esse. multis annis sese Italiam non vidisse, consenuisse sub armis in Sicilia Africa Macedonia. confectos iam se labore opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse. consul causam postulandae missionis probabilem, si modeste peteretur, videri dixit: seditionis nec eam nec ullam aliam satis iustam causam esse. itaque si manere ad signa et dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. modestia facilius quam pertinacia quod velint impetraturos.

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus vineisque; et iam arietem muris admoturus erat. ceterum incepto absistere eum coegit subitus Aetolorum adventus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum moenia ingressi nec nocte nec die finem ullum erumpendi nunc in stationes nunc in opera Macedonum faciebant. et adiuvabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci a Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis faucibus imminentes quas Coela vocant; Thessaliaeque transeunti confragosa loca implicatasque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repente velut maris vasti, sic universa panditur planities, ut subiectos campos terminare oculis haud facile queas. ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec alti-

tudine solum tuta urbs, sed quod saxo undique absciso rupibus imposita est. hae difficultates, et quod haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus effecerunt. hiems quoque iam instabat, cum inde abscessit et in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi ceteri quidem data quanticunque quiete temporis simul animos corporaque remiserant: Philippum quantum ab adsiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat animum, tanto magis intentum in universum eventum belli curae angunt, non hostis modo timentem, qui terra marique urgebant, sed nunc sociorum nunc etiam popularium animos, ne et illi ad spem amicitiae Romanorum deficerent, et Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. itaque et in Achaiam legatos misit, simul qui iusiurandum — ita enim pepigerant, quotannis iuraturos in verba Philippi — exigerent, simul qui redderent Achaeis Orchomenon et Heraean et Triphylian, Megalopolitis Alipheran, contendentibus numquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui, quia una esset ex iis quae ad condendam Megalen polin ex concilio Arcadum contributae forent. et cum Achaeis quidem per haec societatem firmabat: Macedonum animos cum Heracliden amicum ** maxime invidiae sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincla coniecit, ingenti popularium gaudio. bellum, si quando umquam ante alias, tum magna cura apparavit, exercuitque in armis et Macedonas et mercennarios milites; principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturae erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas quae ad Antigoneam fauces sunt — Stena vocant Graeci — misit. ipse post paucis diebus graviore secutus agmine, cum situm omnem regionis adspexisset, maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse praeter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Meropum alterum Asnaum incolae vocant, angusta valle fluit, iter exiguum super ripam praebens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere et communire iubet: ipse in Meropo posuit castra. qua

abscisae rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat; qua minus tuta erant, alia fossis, alia vallo, alia turribus muniebat. magna tormentorum etiam vis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. tabernaculum regium pro vallo, in conspecto maxime tumulo, ut terrorem hostibus suisque spem ex fiducia faceret, positum.

VI. Consul per Charopum Epiroten certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, et ipse, cum Corcyrae hibernasset, vere primo in continentem travectus ad hostem ducere pergit. quinque milia ferme ab regiis castris cum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quamquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum temptaret, an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. hoc consilium per multos dies agitanti ei nuntius venit T. Quinctium consulem factum sortitumque provinciam Macedoniam maturato itinere iam Corcyram traiecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit omnibus ab rege insessis, secutum vallem per quam mediam fertur Aous amnis; ponte raptim facto in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse; fusum fugatumque regem, castris exutum; duodecim milia hostium eo proelio caesa, capta duo milia et ducentos, et signa militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta; aedem etiam Iovi in eo proelio votam, si res prospere gesta esset. ceteri Graeci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum integrumque bellum insequentem consulem T. Quinctium accepisse tradunt.

VII. Dum haec in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romae substiterat, comitia censoribus creandis habuit. multis claris petentibus viris creati censores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Aelius Paetus. ii magna inter se concordia et senatum sine ullius nota legerunt, et portoria venalicium Capuae Puteolisque, item

Castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt; colonosque eo trecentos — is enim numerus finitus ab senatu erat — adscripserunt, et sub Tifatis Capuae agrum vendiderunt. sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus a P. Porcio Laeca tribuno plebis, ne ovans rediret, cum ab senatu impetrasset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in aerarium tulit.

Eodem anno Cn. Baebius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrum finis prope cum toto exercitu est circumventus; supra sex milia et septingentos milites amisit; tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est. ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit. qui ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto praetorem multis probris increpitum provincia decedere atque abire Romam iussit. neque ipse consul memorabile quicquam gessit, comitiorum causa Romam revocatus; quae ipsa per M. Fulvium et M'. Curium tribunos plebis impediebantur, quod T. Quinctium Flamininum consulatum ex quaestura petere non patiebantur. iam aedilitatem praeturamque fastidiri, nec per honorum gradus, documentum sui dantis, nobiles homines tendere ad consulatum, sed transcendendo media, summa imis continuare. res ex campestri certamine in senatum pervenit. patres censuerunt, qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi quem velit potestatem fieri aequum esse. in auctoritate patrum fuere tribuni. creati consules Sex. Aelius Paetus et T. Quinctius Flamininus. inde praetorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula M. Claudius Marcellus M. Porcius Cato C. Helvius qui aediles plebis fuerant. ab iis ludi plebeii instaurati; et epulum Iovis fuit ludorum causa. et ab aedilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali et C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. et C. Sulpicii Galbae pontifices eo anno mortui sunt: in eorum locum M. Ae-

milius Lepidus et Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

VIII. Sex. Aelius Paetus T. Quinctius Flamininus magistratu inito senatum in Capitolio cum habuissent, decreverunt patres, ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se sortirenturve: utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria milia militum Romanorum scriberet et trecentos equites, item sociorum et Latini nominis quinque milia peditum, quingentos equites. alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est, vetitusque aut ipse provincia decedere prius aut veterem deducere exercitum, quam cum legionibus novis consul venisset. sortiti consules provincias: Aelio Italia, Quinctio Macedonia evenit. praetores L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est sortitus. dilectus inde haberi est coeptus. nam praeter consulares exercitus praetores quoque iussi scribere milites erant: Marcello in Siciliam quattuor milia peditum socium Latini nominis et trecentos equites, Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum duo milia peditum, ducentos equites, ita ut ii praetores ambo, cum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque.

Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. ii regem classe sua copiisque omnibus terra marique rem Romanam iuvare, quaeque imperarent Romani consules impigre atque obedienter ad eam diem fecisse cum exposuissent, vereri dixerunt, ne id praestare ei per Antiochum regem ultra non liceret: vacuum namque praesidiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. itaque Attalum orare patres conscriptos, si sua classi suaque opera uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi praesidium ad regnum eius tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur. senatus legatis ita responderi iussit: quod rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos iuvisset, id gratum senatui esse:

auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium et amicum populi Romani, nec Attali auxilia retenturos ultra quam regi commodum esset. semper populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno usum: et principium et finem in potestatem ipsorum, qui ope sua velint adiutos Romanos, esse. legatos ad Antiochum missuros, qui nuntient Attali naviumque eius et militum opera adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum; gratum eum facturum senatui, si regno Attali abstineat belloque absistat; aequum esse socios et amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.

IX. Consulem T. Quinctium ita habito dilectu, ut eos fere legeret qui in Hispania aut Africa meruissent spectatae virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nuntiata atque eorum procuratio Romae tenuerunt. de caelo tacta erant via publica Veiis, forum et aedes Iovis Lanuvii, Herculis aedes Ardeae, Capuae murus et turres et aedes quae Alba dicitur. caelum ardere visum erat Arretii. terra Velitris trium iugerum spatio caverna ingenti desederat. Suessae Auruncae nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum, et Sinuessae porcum cum humano capite. eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita, et consules rebus divinis operam dederunt, placatisque diis profecti in provincias sunt. Aelius cum Helvio praetore in Galliam; exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, praetori tradidit, ipse novis legionibus quas secum adduxerat, bellum gesturus. neque memorabilis rei quicquam gessit. et T. Quinctius alter consul maturius quam priores soliti erant consules, a Brundisio cum tramisisset, Corcyram tenuit cum octo milibus peditum, equitibus octingentis. ab Corcyra in proxima Epiri quinqueremi traiecit, et in castra Romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimisso paucos moratus dies, dum se copiae ab Corcyra adsequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium vim facere conaretur, an ne temptata quidem re tanti laboris ac periculi per Dassaretios potius Lyncumque tuto circuitu Macedoniam intraret. vicisset-

que ea sententia, ni timuisset, ne, cum a mari longius recessisset emisso e manibus hoste, si, quod antea fecerat, solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu aestas extraheretur. utcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco adgredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat, quam quomodo fieret satis expediebant: X. diesque quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant. inde spes data Philippo est per Epirotarum gentem temptandae pacis; habitoque concilio delecti ad eam rem agendam Pausanias praetor et Alexander magister equitum consulem et regem, ubi in artissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. summa postulatorum consulis erat: praesidia ex civitatibus rex deduceret; iis quorum agros urbesque populatus esset, redderet res quae comparerent; ceterorum aequo arbitrio aestimatio fieret. Philippus aliam aliarum civitatium condicionem esse respondit. quas ipse cepisset, eas liberaturum: quae sibi traditae a maioribus essent, earum hereditaria ac iusta possessione non excessurum. si quas quererentur belli clades eae civitates, cum quibus bellatum foret, arbitrio quo vellent, populorum cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum. consul nihil ad id quidem arbitro aut iudice opus esse dicere. cui enim non apparere ab eo qui prior arma intulisset iniuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum priorem vim omnibus fecisse. inde cum ageretur, quae civitates liberandae essent, Thessalos primos omnium nominavit consul. ad id vero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret „quid victo gravius imperares, T. Quincti?“ atque ita se ex colloquio proripuit. et temperatum aegre est, quin missilibus, quia dirempti medio amni fuerant, pugnam inter se consererent. postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id patenti multa levia commissa proelia sunt; deinde recipientibus se regiis in arta et confragosa loca, aviditate accensi certaminis eo quoque Romani penetravere. pro his ordo et militaris disciplina et genus armorum erat, aptum tegendis corporibus; pro hoste loca et catapultae

ballistaeque, in omnibus prope rupibus quasi in muro dispositae. multis hinc atque illinc vulneribus acceptis cum etiam, ut in proelio iusto, aliquot cecidissent, nox pugnae finem fecit.

XI. Cum in hoc statu res esset, pastor quidam a Charopo principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. is se in eo saltu, qui regiis tum teneretur castris, armentum pascere solitum ait omnes montium eorum amfractus callesque nosse. si secum aliquos consul mittere velit, se non iniquo nec perdifficili aditu super caput hostium eos deducturum. haec ubi consul audivit, percunctatum ad Charopum mittit, satisne credendum super tanta re agresti censeret. Charopus renuntiari iubet, ita crederet, ut suae potius omnia quam illius potestatis essent. cum magis vellet credere quam auderet mixtumque gaudio et metu animum gereret, auctoritate motus Charopi experiri spem oblatam statuit; et ut averteret rem ab suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copiis succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. quattuor milia inde lecta peditum et trecentos equites tribuno militum tradit. equites, quoad loca patiantur, ducere iubet; ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites, qua dux monstraret viam, ire; ubi, ut polliceatur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum, nec antea clamorem tollere, quam ab se signo accepto pugnam coeptam arbitrari posset. nocte itinera fieri iubet — et pernox forte luna erat —: interdiu cibi quietisque sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, vinctum tamen tribuno tradit. his copiis ita demissis eo intentius Romanus undique instat apud stationes. XII. interim die tertio cum verticem, quem petierant Romani, cepisse ac tenere se fumo significarent, tum vero trifariam divisis copiis consul valle media cum militum robore succedit, cornua dextra laevaque admovet castris. nec segnius hostes obviam eunt. et dum aviditate certaminis provecti extra munitiones pugnant, haud paulo superior est Romanus miles et virtute et scientia et genere armorum:

postquam multis vulneratis interfectisque recepere se regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua nec facilis ad receptum angustias progressos. neque impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam coepta amentis repentino terrore regios fecisset. pars in fugam effusi sunt; pars quia magis locus fugae deerat, quam quod animi satis esset ad pugnam, cum substitissent, ab hoste et a fronte et ab tergo urgente circumventi sunt. deleri totus exercitus potuit, si fugientis persecuti victores essent: sed equitem angustiae locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impediit. rex primo effuse ac sine respectu fugit; dein quinque milium spatium progressus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia iuga vallesque, qui palatos in unum colligerent. non plus duobus milibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum cum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit insecuti, caedentes spoliantesque caesos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt; atque ea nocte in suis castris manserunt. XIII. postero die consul per ipsas angustias, qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur.

Rex primo die ad castra Pyrrhi pervenit: locus quem ita vocant, est in Triphylia terrae Melotidis. inde postero die — ingens iter agmini, sed metus urgebat — in montes Lyncon perrexit. ipsi Epiri sunt, interiecti Macedoniae Thessaliaeque: latus, quod vergit in Thessaliam, orientem spectat; septentrio a Macedonia obicitur. vestiti frequentibus silvis sunt; iuga summa campos patentes aquasque perennis habent. ibi stativis rex per aliquot dies habitis fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an praeverti in Thessaliam posset. inclinavit sententia ut in Thessaliam agmen demitteret; Triccamque proximis limitibus petit, inde obvias urbes raptim peragravit. homines, qui sequi possent, sedibus excibat, oppida

incendebat. rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat; cetera militis praeda erat. nec quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam fuit, quam quae ab sociis patiebantur. haec etiam facienti Philippo acerba erant, sed e terra mox futura hostium corpora saltem eripere sociorum volebat. ita evastata oppida sunt Phacium Iresiae Euhydrium Eretria Palaepharsalus. Pheras cum peteret, exclusus, quia res egebat mora si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto in Macedoniam transcendit. nam etiam Aetolos appropinquare fama erat. qui audito proelio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias et Macran quam vocant Comen, transgressi inde in Thessaliam Cymines et Angeas primo impetu potiti sunt. a Metropoli, dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda moenia facto repulsi sunt. Callithera inde adgressi similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt; compulsisque intra moenia qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde et Calathana vicos expugnant diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniae simili metu a cultoribus desertae sunt. hoc sedibus suis extorre agmen in praesidium incidit, quod ad Thaumacum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur: incondita inermisque multitudo mixta ex imbelli turba ab armatis caesa est. Xyniae desertae diripiuntur. Cyphaera inde Aetoli capiunt, opportune Dolopiae imminens castellum. haec raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta. nec Amynander atque Athamanes post famam prosperae pugnae Romanorum quieverunt. XIV. ceterum Amynander quia suo militi parum fidebat, petito a consule modico praesidio cum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phaecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quae ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, et per aliquot dies summa vi tuentes urbem, cum iam scalas ad moenia erexisset, eo demum metu perpulit ad deditionem. haec traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps

sese qui Argenta quique Pherinium et Timarum et Ligynas et Stimonem et Lampsum habent, aliaque castella iuxta ignobilia.

Dum Athamanes Aetolique summoto Macedonum metu in aliena victoria suam praedam faciunt, Thessaliaque ab tribus simul exercitibus, incerta quem hostem quemve socium crederet, vastatur, consul faucibus quas fuga hostium aperuerat in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti Charopo principe excepto Epirotae favissent, tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixe facere videt, ex praesenti eos potius quam ex praeterito aestimat habitu, et ea ipsa facilitate veniae animos eorum in posterum conciliat. missis deinde nuntiis Corcyram, ut onerariae naves in sinum venirent Ambracium, ipse progressus modicis itineribus quarto die in monte Cercetio posuit castra, eodem Amynandro cum suis auxiliis accito, non tam virium eius egens, quam ut duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio et plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti. XV. primam urbium Thessaliae Phaloriam est adgressus. duo milia Macedonum in praesidio habebat, qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum moenia tueri poterant. sed oppugnatio continua, non nocte non die remissa, cum consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent, vicit pertinaciam Macedonum. capta Phaloria legati a Metropoli et a Cierio dedentes urbes venerunt. venia eisdem petentibus datur. Phaloria incensa ac direpta est. inde Aeginium petit. quem locum cum vel modico praesidio tutum ac prope inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis ad Gomphorum regionem agmen vertit. degressusque in campos Thessaliae, cum iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato ante, utrum Leucadem an sinum Ambracium onerariae tenuissent, frumentatum Ambraciam in vicem cohortes misit. et est iter a Gomphis Ambraciam sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbrevi. intra paucos itaque dies transvectis a mari commeatibus

repleta omni rerum copia sunt castra. inde Atracem est profectus. decem ferme milia ab Larisa abest; ex Perrhaebia oriundi sunt; sita est urbs super Peneum amnem. nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum. et Philippus sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste temptabatur, praesidia per occasiones summittebat.

XVI. Sub idem fere tempus quo consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus posuit castra, et L. Quinctius frater consulis, cui classis cura maritimaeque orae imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram travectus, postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, cum ad Zamam insulam adsecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat, tarde inde ad Maleam trahendis plerumque remulco navibus, quae cum commeatu sequebantur, pervenit. a Malea, iussis ceteris quantum maxime possent maturare sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piraeeum praecedit, accepitque naves relictas ibi ab L. Apustio legato ad praesidium Athenarum. eodem tempore duae ex Asia classes profectae, una cum Attalo rege — eae quattuor et viginti quinqueremes erant —, Rhodia altera viginti navium tectarum: Agesimbrotus praeerat. hae circa Andrum insulam classes coniunctae Euboeam inde exiguo distantem freto traiecerunt. Carystiorum primum agros vastarunt; deinde ubi Carystus praesidio a Chalcide raptim misso firma visa est, ad Eretriam accesserunt. eodem et L. Quinctius cum iis navibus, quae Piraeei fuerant, Attali regis adventu audito venit iussis, ut quaeque ex sua classe venissent naves, Euboeam peterent. Eretria summa vi oppugnabatur: nam et trium iunctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant, et agri adfatim materiae praebebant ad nova molienda opera. oppidani primo haud impigre tuebantur moenia; dein fessi vulneratique aliquot, cum et muri partem eversam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. sed prae-

sidium erat Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant; et Philocles regius praefectus a Chalcide nuntios mittebat se in tempore adfuturum, si sustinerent obsidionem. haec mixta metu spes ultra quam vellent aut quam possent trahere eos tempus cogebat. deinde postquam Philoclem repulsum trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque eius petentis, miserunt. dum in spem pacis intenti segnius munera belli obeunt, et ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis stationes armatas opponunt, Quinctius noctu ab ea parte, quae minime suspecta erat, impetu facto scalis urbem cepit. oppidanorum omnis multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit, deinde in deditionem venit. pecuniae aurique et argenti haud sane multum fuit: signa tabulae priscae artis ornamentaque eius generis plura quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris inventa. XVII. Carystus inde repetita, unde, priusquam e navibus copiae exponerentur, omnis multitudo urbe deserta in arcem confugit. inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est; Macedonibus treceni nummi in capita statutum pretium est, et ut armis traditis abirent. hac summa redempti inermes in Boeotiam traiecti. navales copiae duabus claris urbibus Euboeae intra dies paucos captis circumvectae Sunium, Atticae terrae promunturium, Cenchreas, Corinthiorum emporium, petierunt.

Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit; et ea qua minimum credidisset resistebant hostes. nam omnem laborem in muro crediderat diruendo fore; si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde caedemque hostium fore qualis captis urbibus fieri solet. ceterum postquam parte muri arietibus decussa per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in praesidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius et virtute quam moenibus urbem tuerentur, conferti, pluribus

introrsus ordinibus acie firmata, cum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. id consul aegre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandae moram urbis sed ad summam universi belli pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit; et cohortes in vicem sub signis, quae cuneum Macedonum — phalangem ipsi vocant —, si possent, vi perrumperent, emittebat. sed ad loci angustias, haud late patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnaeque hosti aptius erat. ubi conferti hastas ingentis longitudinis prae se Macedones obiecissent, velut in constructam densitate clipeorum testudinem Romani pilis nequiquam emissis cum strinxissent gladios, neque congredi propius neque praecidere hastas poterant; et si quam incidissent aut praefregissent, hastile fragmento ipso acuto inter spicula integrarum hastarum velut vallum explebat. ad hoc et muri pars adhuc integra utraque tuta praestabat latera; nec ex longo spatio aut cedendum aut impetus faciendus erat, quae res turbare ordines solet. accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos: nam cum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis praebuerit.

XVIII. Cum parum quicquam succederet, consul minime aequo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur; simul nec maturam expugnandi spem nec rationem procul a mari et in evastatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniae atque Aetoliae ora portus erat, qui simul et omnis onerarias, quae commeatum exercitui portabant, caperet, et tecta ad hibernandum legionibus praeberet, Anticyra in Phocide, in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa, quia nec procul Thessalia hostiumque locis aberat, et ex ad-

verso Peloponnesum exiguo maris spatio divisam, ab tergo Aetoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Boeotiam habebat. Phocidis primo impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando morae praebuit. Ambrysus inde Hyampolisque receptae. Daulis quia in tumulo excelso sita est, nec scalis nec operibus capi poterat. lacessendo missilibus eos qui in praesidio erant cum ad excursiones elicuissent, refugiendo in vicem sequendoque et levibus sine effectu certaminibus eo neglegentiae et contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. et alia ignobilia castella Phocidis terrore magis quam armis in potestatem venerunt. Elatea clausit portas; nec nisi vi cogerentur, recepturi moenibus videbantur aut ducem aut exercitum Romanum.

XIX. Elateam obsidenti consuli rei maioris spes adfulsit, Achaeorum gentem ab societate regia in Romanam amicitiam avertendi. Cycliadam principem factionis ad Philippum trahentium res expulerant; Aristaenus, qui Romanis gentem iungi volebat, praetor erat. classis Romana cum Attalo et Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. optimum igitur ratus est, priusquam eam rem adgrederentur, legatos ad gentem Achaeorum mitti pollicentis, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum contributuros in antiquum gentis concilium. auctore consule legati a fratre eius L. Quinctio et Attalo et Rhodiis et Atheniensibus ad Achaeos missi. Sicyone datum est iis concilium. erat autem non admodum simplex habitus inter Achaeos animorum: terrebat Nabis Lacedaemonius, gravis et adsiduus hostis; horrebant Romana arma; Macedonum beneficiis et veteribus et recentibus obligati erant; regem ipsum suspectum habebant pro eius crudelitate perfidiaque, neque ex iis quae tum ad tempus faceret aestimantes, graviorem post bellum dominum futurum cernebant. neque solum quid in senatu quisque civitatis suae aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent ignorabant, sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent aut quid

optarent, satis constabat. ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt; Philippi deinde legatis potestas dicendi facta est; postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura nec tam acerba passi erant, invecti sunt. et illa quidem contio sub occasum solis tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto dimissa est. XX. postero die advocatur concilium; ubi cum per praeconem, sicut Graecis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset, nec quisquam prodiret, diu silentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, si, quibus sua sponte volutantibus res inter se repugnantes obtorpuerant quodam modo animi, eos orationes quoque insuper turbaverant, utrimque quae difficilia essent, promendo admonendoque per totum diem habitae. tandem Aristaenus praetor Achaeorum, ne tacitum concilium dimitteret, „ubi“ inquit „illa certamina animorum, Achaei, sunt, quibus in conviviis et circulis, cum de Philippo et Romanis mentio incidit, vix manibus temperatis? nunc in concilio ad eam rem unam indicto, cum legatorum utrimque verba audieritis, cum referant magistratus, cum praeco ad suadendum vocet, obmutuistis! si non cura salutis communis, ne studia quidem, quae in hanc aut in illam partem animos vestros inclinarunt, vocem cuiquam possunt exprimere? cum praesertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit dicendi ac suadendi quod quisque aut velit aut optimum putet nunc occasionem esse, priusquam quicquam decernamus: ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili fore defendendum.“ haec adhortatio praetoris non modo quemquam unum elicuit ad suadendum, sed ne fremitum quidem aut murmur contionis tantae ex tot populis congregatae movit. XXI. tum Aristaenus praetor rursus „non magis consilium vobis, principes Achaeorum, deest quam lingua; sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. forsitan ego quoque tace-

rem, si privatus essem: nunc praetor video aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos non dimittendos esse. respondere autem, nisi ex vestro decreto, qui possum? et quoniam nemo vestrum, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quicquam dicere vult aut audet, orationes legatorum hesterno die pro sententiis dictas percenseamus, perinde ac non postulaverint quae e re sua essent, sed suaserint quae nobis censerent utilia esse. Romani Rhodiique et Attalus societatem amicitiamque nostram petunt, et in bello, quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adiuvari aequum censent. Philippus societatis secum admonet et iurisiurandi; et modo postulat, ut secum stemus, modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. nulline venit in mentem, cur qui nondum socii sunt, plus petant quam socius? non fit hoc neque modestia Philippi neque impudentia Romanorum, Achaei: fortuna et dat fiduciam postulantibus et demit. Philippi praeter legatum videmus nihil: Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Euboeae spolia prae se ferens; consulem legionesque eius, exiguo maris spatio diiunctas, Phocidem ac Locridem pervagantis videmus: miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modo egerit? qui, si ex eodem foedere ac iureiurando, cuius nobis religionem iniciebat, rogemus eum, ut nos Philippus et ab Nabide ac Lacedaemoniis et ab Romanis defendat, non modo praesidium quo tueatur nos, sed ne quid respondeat quidem nobis sit inventurus, non hercule magis quam ipse Philippus priore anno, qui pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum cum temptasset nostram iuventutem hinc in Euboeam extrahere, postquam nos neque decernere id sibi praesidium neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis eius quam nunc iactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedaemoniis reliquit. ac mihi quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. elevabat Romanum bellum, eventumque eius eundem fore qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. cur

igitur nostrum ille auxilium absens petit potius quam praesens nos socios veteres simul ab Nabide ac Romanis tueatur? nos dico? quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliae urbes? quid ita Locridem Phocidemque? quid ita nunc Elateam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem [aut vi aut metu aut voluntate], relictoque quem insidebat saltu penitus in regnum abiit? si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, qui recusare potest, quin et socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus. si victus armis cessit, Achaei Romana arma sustinebimus, Cleomedon, quae vos Macedones non sustinuistis? an tibi potius credamus Romanos non maioribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint, potius quam res ipsas intueamur? Aetolos tum classe adiuverunt; nec duce consulari nec exercitu bellum gesserunt; sociorum Philippi maritimae tum urbes in terrore ac tumultu erant; mediterranea adeo tuta ab armis Romanis fuerunt, ut Philippus Aetolos nequiquam opem Romanorum implorantis depopularetur: nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiae toleraverunt, non praesidium Aetolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniae intulerunt. tertius iam consul summa vi gerit bellum. Sulpicius in ipsa Macedonia congressus fudit fugavitque regem, partem opulentissimam regni eius depopulatus: nunc Quinctius tenentem claustra Epiri, natura loci munimentis exercitu fretum, castris exuit; fugientem in Thessaliam persecutus praesidia regia sociasque eius urbes prope in conspectu regis ipsius expugnavit. ne sint vera quae Atheniensis modo legatus de crudelitate avaritia libidine regis disseruit, nihil ad nos pertineant quae in terra Attica scelera in superos inferosque deos sunt admissa, multo minus quae Ciani Abydenique, qui procul ab nobis absunt, passi sunt; nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliviscamur, caedes direptionesque bonorum Messenae in media Peloponneso factas, et hospi-

tem Cyparissiae Charitelen contra ius omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum, et Aratum patrem filiumque Sicyonios, cum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos, Polycratiam eius uxorem libidinis causa in Macedoniam asportatam; cetera stupra virginum matronarumque oblivioni dentur: ne sit cum Philippo res, cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes: — nam quae alia tacendi advocatis in concilium causa est? — cum Antigono, mitissimo ac iustissimo rege et de nobis omnibus optime merito, existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos quod fieri non posset? paeninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhaerens, nulli apertior neque opportunior quam navali bello. si centum tectae naves et quinquaginta leviores apertae et triginta Issaici lembi maritimam oram vastare et expositas prope in ipsis litoribus urbes coeperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus, tamquam non intestino et haerente in ipsis visceribus uramur bello! cum terra Nabis et Lacedaemonii, mari classis Romana urgebunt, unde regiam societatem et Macedonum praesidia implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quae oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati! satis exemplorum nobis alienae clades praebent, ne quaeramus, quem ad modum ceteris exemplo simus. nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum vobis ac summopere petendum erat, fastidire. metu enim videlicet compulsi et deprensi in aliena terra, quia sub umbra vestri auxilii latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portibus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur! mare in potestate habent, terras, quascumque adeunt, extemplo dicionis suae faciunt: quod rogant, cogere possunt; quia pepercisse vobis volunt, committere vos cur pereatis non patiuntur. nam quod Cleomedon modo tamquam mediam et tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis abstineretisque armis, ostendebat, ea non media sed nulla via est. etenim praeterquam quod aut accipienda aut spernenda vobis Romana societas est, quid aliud quam

nusquam gratia stabili, velut qui eventum exspectaverimus, ut fortunae applicaremus nostra consilia, praeda victoris erimus? nolite, si quod omnibus votis petendum erat ultro offertur, fastidire. non quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est. nec saepe nec diu eadem occasio erit. liberare vos a Philippo iam diu magis vultis quam audetis. sine vestro labore et periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare traiecerunt. hos si socios aspernamini, vix mentis sanae estis: sed aut socios aut hostes habeatis oportet."

XXII. Secundum orationem praetoris murmur ortum aliorum cum adsensu, aliorum inclementer adsentientes increpantium; et iam non singuli tantum sed populi universi inter se altercabantur. tum inter magistratus gentis — damiurgos vocant; decem numero creantur — certamen nihilo segnius quam inter multitudinem esse. quinque relaturos de societate Romana se aiebant suffragiumque daturos; quinque lege cautum testabantur, ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus aut decernere concilio ius esset. is quoque dies iurgiis est consumptus.

Supererat unus iusti concilii dies: tertio enim lex iubebat decretum fieri. in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Risias — Pellenensis erat — filium damiurgum nomine Memnonem habebat, partis eius quae decretum recitari perrogarique sententias prohibebat. is diu obtestatus filium, ut consulere Achaeos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem universam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, iuratus se eum sua manu interempturum nec pro filio sed pro hoste habiturum, minis pervicit, ut postero die coniungeret iis se qui referebant. qui cum plures facti referrent, omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem, ac prae se ferentibus quid decreturi essent, Dymaei ac Megalopolitani et quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo nec improbante. nam Megalo-

politanos avorum memoria pulsos ab Lacedaemoniis restituerat in patriam Antigonus, et Dymaeis captis nuper direptisque ab exercitu Romano, cum redimi eos, ubicumque servirent, Philippus iussisset, non libertatem modo sed etiam patriam reddiderat: iam Argivi, praeterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob haec concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem iubendam, excesserunt; veniaque iis huius secessionis fuit et magnis et recentibus obligatis beneficiis. XXIII. ceteri populi Achaeorum cum sententias perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis praesenti decreto confirmarunt: cum Romanis quia iniussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est; in praesentia tris legatos ad L. Quinctium mitti placuit, et exercitum omnem Achaeorum ad Corinthum admoveri captis Cenchreis iam urbem ipsam Quinctio oppugnante.

Et ii quidem e regione portae, quae fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani Cenchreas versam partem urbis, Attalus traducto per Isthmum exercitu ab Lechaeo, alterius maris portu, oppugnabant, primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium praesidium. postquam uno animo omnes, et Macedones tamquam communem patriam tuebantur, et Corinthii ducem praesidii Androsthenem haud secus quam civem et suffragio creatum suo imperio in se uti patiebantur, omnis inde spes pugnantibus in vi et armis et operibus erat. undique aggeres haud facili aditu ad moenia admovebantur. aries ex ea parte quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat; in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis cum Macedones concurrerent, atrox proelium inter eos ac Romanos ortum est. ac primo multitudine facile expellebantur Romani; adsumptis deinde Achaeorum Attalique auxiliis aequabant certamen, nec dubium erat, quin Macedonas Graecosque facile loco pulsuri fuerint. transfugarum Italicorum magna multitudo erat, pars ex Hannibalis exercitu

metu poenae a Romanis Philippum secuta, pars navales socii relictis nuper classibus ad spem honoratioris militiae transgressi. hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. promuntorium est adversus Sicyonem, Iunonis quam vocant Acraeam, in altum excurrens; traiectus inde Corinthum septem ferme milium passuum. eo Philocles, regius et ipse praefectus, mille et quingentos milites per Boeotiam duxit. praesto fuere ab Corintho lembi, qui praesidium id acceptum Lechaeum traicerent. auctor erat Attalus incensis operibus omittendae extemplo oppugnationis. pertinacius [Quinctius] Romanus in incepto perstabat. is quoque ut pro omnibus portis disposita videt praesidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita irrito incepto, dimissis Achaeis, reditum ad naves est. Attalus Piraeeum, Romani Corcyram petierunt.

XXIV. Dum haec ab navali exercitu geruntur, consul in Phocide ad Elateam castris positis primo colloquiis rem per principes Elatensium temptavit: postquam nihil esse in manu sua, et plures validioresque esse regios quam oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est adgressus. ariete admoto cum, quantum inter turres muri erat, prorutum cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul et cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit; et ex omnibus oppidi partibus relictis suis quisque stationibus in eum qui premebatur impetu hostium locum concurrerunt. eodem tempore Romani et ruinas muri supervadebant et scalas ad stantia moenia inferebant. et dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem transcenderunt. quo tumultu audito territi hostes relicto, quem conferti tuebantur, loco in arcem omnes inermi quoque sequente turba confugerunt. ita urbe potitur consul. qua direpta, missis in arcem qui vitam regiis, si inermes abire vellent, libertatem Elatensibus pollicerentur, fideque in haec data, post dies paucos arcem recipit.

XXV. Ceterum adventu in Achaiam Philoclis regii praefecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est temptatis prius animis plebis. mos erat comitiorum die primo velut ominis causa praetores pronuntiare Iovem Apollinemque et Herculem. additum legi erat, ut his Philippus rex adiceretur. cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia praeco non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde clamor subicientium Philippi nomen iubentiumque legitimum honorem usurpare, donec cum ingenti adsensu nomen recitatum est. huius fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat collem imminentem urbi — Larisam eam arcem vocant —, positoque ibi praesidio cum lucis principio signis infestis ad subiectum arci forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. praesidium erat Achaeorum nuper impositum, quingenti fere iuvenes delecti omnium civitatium. Aenesidemus Dymaeus praeerat. ad hos orator a praefecto regio missus, qui excedere urbe iuberet: neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adiunctis Macedonibus esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent, primo nihil nec ducem nec ipsos movit; post paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientis magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Aenesidemus, ne flos Achaeorum iuventutis simul cum urbe amitteretur, pactus a Philocle, ut abire illis liceret, ipse quo loco steterat armatus, cum paucis clientibus non excessit. missus a Philocle qui quaereret, quid sibi vellet. nihil statu motus, cum proiecto prae se clipeo staret, in praesidio creditae urbis moriturum se armatum respondit. tum iussu praefecti a Thracibus coniecta tela interfectique omnes. et post pactam inter Achaeos et Romanos societatem duae nobilissimae urbes, Argi et Corinthus, in potestate regis erant. haec ea aestate ab Romanis in Graecia terra marique gesta.

XXVI. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Aelio

consule gestum. cum duos exercitus in provincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul praefuerat — ipse ei C. Helvium praetorem praefecit —, alterum, quem in provinciam adduxit totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit.

Quem ad modum Gallia praeter spem quieta eo anno fuit, ita circa urbem servilis prope tumultus est excitatus. obsides Carthaginiensium Setiae custodiebantur. cum iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, et ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis eius empta ex praeda mancipia. cum coniurationem fecissent, missis ex eo numero primum qui in Setino agro, deinde circa Norbam et Circeios servitia sollicitarent, satis iam omnibus praeparatis ludis qui Setiae prope diem futuri erant, spectaculo intentum populum adgredi statuerant, Setia per caedem et repentinum tumultum capta Norbam et Circeios occupare. huius rei tam foedae indicium Romam ad L. Cornelium Merulam praetorem urbis delatum est. servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia quae acta futuraque erant exposuerunt. quibus domi custodiri iussis, praetor senatu vocato edoctoque, quae indices adferrent, proficisci ad eam coniurationem quaerendam atque opprimendam iussus, cum quinque legatis profectus obvios in agris sacramento rogatos arma capere et sequi cogebat. hoc tumultuario dilectu duobus milibus ferme hominum armatis Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, venit. ibi raptim principibus coniurationis comprehensis fuga servorum ex oppido facta est. dimissis deinde per agros qui vestigarent ***. egregia duorum opera servorum indicum et unius liberi fuit. ei centum milia gravis aeris dari patres iusserunt, servis vicena quina milia aeris et libertatem; pretium eorum ex aerario solutum est dominis. haud ita multo post ex eiusdem coniurationis reliquiis nuntiatum est servitia Praeneste occupatura. eo L. Cornelius praetor profectus de quingentis fere hominibus, qui in ea

noxa erant, supplicium sumpsit. in timore civitas fuit obsides captivosque Poenorum ea moliri. itaque et Romae vigiliae per vicos servatae, iussique circumire eas minores magistratus; et triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere iussi; et circa nomen Latinum a praetore litterae missae, ut et obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur, et captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quam in carceris publici custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentum quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt, gratiasque senatui egere, quod Antiochus, legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset.

Eadem aestate equites ducenti et elephanti decem et tritici modium ducenta milia ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Graecia erat, pervenerunt. item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus et vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus et innocens, asperior tamen in fenore coercendo habitus. fugatique ex insula feneratores, et sumptus, quos in cultum praetorum socii facere soliti erant, circumcisi aut sublati.

Sex. Aelius consul ex Gallia comitiorum causa Romam cum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum et Q. Minucium Rufum. biduo post praetorum comitia habita. sex praetores illo anno primum creati, crescentibus iam provinciis et latius patescente imperio. creati autem hi: L. Manlius Vulso C. Sempronius Tuditanus M. Sergius Silus M. Helvius M. Minucius Rufus L. Atilius. Sempronius et Helvius ex iis aediles plebis erant. curules aediles Q. Minucius Thermus et Ti. Sempronius Longus. ludi Romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C. Cornelio et Q. Minucio consulibus omnium primum de provinciis consulum praetorumque actum. prius de praetoribus transacta res, quae transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina iurisdictio Minucio obtigit; Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispanias

Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est sortitus. consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, quod longinqua provincia Macedonia esset, neque ulla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod vixdum inchoatis rebus in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. quartum iam annum esse ab decreto Macedonico bello. quaerendo regem et exercitum eius Sulpicium maiorem partem anni absumpsisse. Villium congredientem cum hoste re infecta revocatum. Quinctium rebus divinis Romae maiorem partem anni retentum ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. nunc prope in hiberna profectum ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus aestate proxima videatur. his orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni plebis facerent. permittentibus utrisque liberam consultationem patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt, T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ex senatus consulto venisset. consulibus binae legiones decretae, et ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum, sex milia peditum, trecenti equites, sociorum navalium milia tria. praeesse idem qui praeerat classi L. Quinctius Flamininus iussus. praetoribus in Hispanias octona milia peditum socium ac nominis Latini data et quadringeni equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem; et terminare iussi qua ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniae legatos P. Sulpicium et P. Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adiecerunt.

XXIX. Priusquam consules praetoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit, quod aedes Vulcani Summanique Romae, et quod Fregenis murus et porta de caelo tacta erant; et Frusinone inter noctem lux orta; et Aesulae agnus biceps cum quinque pedibus natus; et Formiis duo lupi oppidum ingressi

obvios aliquot laniaverant, Romae non in urbem solum sed in Capitolium penetraverat lupus.

C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniae in oram maritimam deducerentur, duae ad ostia fluminum Vulturni Liternique, una Puteolos, una ad castrum Salerni. his Buxentum adiectum. trecenae familiae in singulas colonias iubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati M. Servilius Geminus Q. Minucius Thermus Ti. Sempronius Longus.

Dilectu rebusque aliis divinis humanisque, quae per ipsos agenda erant, perfectis consules ambo in Galliam profecti, Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant Cenomanis adsumptis; Q. Minucius in laeva Italiae ad inferum mare flexit iter, Genuamque exercitu educto ab Liguribus orsus bellum est. oppida Clastidium et Litubium, utraque Ligurum, et duae gentis eiusdem civitates, Celelates Cerdeciatesque, sese dediderunt. et iam omnia cis Padum, praeter Gallorum Boios, Ilvates Ligurum, sub dicione erant. quindecim oppida, hominum viginti milia esse dicebantur quae se dediderant. inde in agrum Boiorum legiones duxit. XXX. Boiorum exercitus haud ita multo ante traiecerat Padum, iunxeratque se Insubribus et Cenomanis, quod ita acceperant, coniunctis legionibus consules rem gesturos, ut et ipsi collatas in unum vires firmarent postquam fama accidit alterum consulem Boiorum urere agros, seditio extemplo orta est. postulare Boii, ut laborantibus opem universi ferrent: Insubres negare se sua deserturos. ita divisae copiae, Boiisque in agrum suum tutandum profectis Insubres cum Cenomanis super amnis Mincii ripam consederunt. infra eum locum duo milia et consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat, ut satis comperit non ex auctoritate seniorum iuventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrum defectioni Cenomanos sese adiunxisse, excitis ad se principibus id agere ac moliri coepit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani, et signis

sublatis aut domos redirent aut ad Romanos transirent. et id quidem impetrari nequiit. in id fides data consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut si qua etiam occasio fuisset, adiuvarent Romanos. haec ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quaedam suspicio animis labare fidem sociorum. itaque cum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne si dolo cessissent rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. consul principio pugnae vovit aedem Sospitae Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique fuissent. a militibus clamor sublatus compotem voti consulem se facturos, et impetus in hostis est factus. non tulerunt Insubres primum concursum. quidam et a Cenomanis, terga repente in ipso certamine adgressis, tumultum ancipitem iniectum auctores sunt, caesaque in medio quinque et triginta milia hostium, quinque milia et ducentos vivos captos, in iis Hamilcarem Poenorum imperatorem, qui belli causa fuisset; signa militaria centum triginta et carpenta *supra ducenta. oppida* Gallorum, quae Insubrum defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis.

XXXI. Minucius consul primo effusis populationibus peragraverat finis Boiorum; deinde ut relictis Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. nec Boii detrectassent pugnam, ni fama Insubres victos adlata animos fregisset. itaque relicto duce castrisque dissipati per vicos, sua quisque ut defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendae, rursus populari agros et urere tecta vicosque expugnare coepit. per eosdem dies Clastidium incensum. inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductae. ea quoque gens ut Insubres acie victos, Boios ita, ut temptare spem certaminis non auderent, territos audivit, in dicionem venit. litterae consulum amborum de rebus in Gallia gestis prospere sub idem tempus Romam adlatae. M. Sergius praetor urbis in senatu eas, deinde ex auctoritate patrum ad populum recitavit. supplicatio in quadriduum decreta.

XXXII. Hiems iam eo tempore erat; et cum T. Quinctius capta Elatea in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. factio una Aetolos, qui propiores erant, altera Romanos arcessebat. Aetoli priores venerunt: sed opulentior factio exclusis Aetolis, missoque ad imperatorem Romanum nuntio usque in adventum eius tenuit urbem. arcem regium tenebat praesidium, neque ut decederent inde, aut Opuntiorum minis aut auctoritate imperatoris Romani perpelli potuerunt. mora cur non extemplo oppugnarentur ea fuit, quod caduceator ab rege venerat locum ac tempus petens colloquio. haud gravate concessum regi est, non quin cuperet Quinctius per se partim armis partim condicionibus confectum videri bellum — necdum enim sciebat utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur, an, quod summa vi ut tenderent amicis et propinquis mandaverat, imperium prorogaretur —: aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset vel ad bellum manenti vel ad pacem decedenti rem inclinare. in sinu Maliaco prope Nicaeam litus elegere. eo rex ab Demetriade cum quinque lembis et una nave rostrata venit. erant cum eo principes Macedonum et Achaeorum exsul, vir insignis, Cycliadas. cum imperatore Romano rex Amynander erat, et Dionysodorus Attali legatus, et Agesimbrotus praefectus Rhodiae classis, et Phaeneas princeps Aetolorum, et Achaei duo, Aristaenus et Xenophon. inter hos Romanus ad extremum litus progressus, cum rex in proram navis in ancoris stantis processisset, „commodius“ inquit „si in terram egrediaris, ex propinquo dicamus in vicem audiamusque.“ cum rex facturum se id negaret, „quem tandem“ inquit Quinctius „times?“ ad hoc ille superbo et regio animo „neminem equidem timeo praeter deos immortalis. non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minime Aetolis.“ „istuc quidem“ ait Romanus „par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congrediuntur, si nulla fides sit.“ „non tamen“ inquit, „T. Quincti, par perfidiae praemium est, si fraude agatur, Philippus et Phaeneas. neque enim

aeque difficulter Aetoli praetorem alium ac Macedones regem in meum locum substituant.“ secundum haec silentium fuit. XXXIII. cum Romanus eum aequum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium, rex eius esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet, tum Romanus simplicem suam orationem esse: ea enim se dicturum, quae ni fiant, nulla sit pacis condicio. deducenda ex omnibus Graeciae civitatibus regi praesidia esse; captivos et transfugas sociis populi Romani reddendos; restituenda Romanis ea Illyrici loca, quae post pacem in Epiro factam occupasset; Ptolemaeo Aegypti regi reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemaei mortem occupavisset. suas populique Romani condiciones has esse: ceterum et socium audiri postulata verum esse. Attali regis legatus naves captivosque, quae ad Chium navali proelio capta essent, et Nicephorium Venerisque templum, quae spoliasset evastassetque, pro incorruptis restitui. Rhodii Peraeam — regio est continentis adversus insulam, vetustae eorum dicionis — repetebant, postulabantque praesidia deduci ab Iaso et a Bargyliis et Euromensium urbe et in Hellesponto Sesto atque Abydo, et Perinthum Byzantiis in antiqui formulam iuris restitui, et liberari omnia Asiae emporia portusque. Achaei Corinthum et Argos repetebant. praetor Aetolorum Phaeneas cum eadem fere quae Romani, ut Graecia decederetur, postulasset, redderenturque Aetolis urbes quae quondam iuris ac dicionis eorum fuissent, excepit orationem eius princeps Aetolorum Alexander, vir ut inter Aetolos facundus. iam dudum se reticere ait, non quo quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. nec de pace cum fide Philippum agere, nec bella vera virtute umquam gessisse. in colloquiis insidiari et captare; in bello non congredi aequo campo neque signis collatis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes et vincentium praemia victum corrumpere. at non antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere quantum possent, quo opulentius haberent imperium. nam de quorum posses-

sione dimicetur tollentem nihil sibi praeter bellum relinquere, quod consilium esse? pluris priore anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum quam omnes qui umquam hostes Thessaliae fuerint. ipsis quoque Aetolis eum plura socium quam hostem ademisse. Lysimachiam pulso praetore et praesidio Aetolorum occupasse eum. Cium item suae dicionis urbem funditus evertisse ac delesse. eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larisam, Pharsalum.

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. orsum eum dicere, in Aetolos maxime, violenter Phaeneas interfatus non in verbis rem verti ait: aut bello vincendum aut melioribus parendum esse. „apparet id quidem“ inquit Philippus „etiam caeco,“ iocatus in valetudinem oculorum Phaeneae. et erat dicacior natura quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis temperans. indignari inde coepit Aetolos tamquam Romanos decedi Graecia iubere; qui quibus finibus Graecia sit, dicere non possint. ipsius enim Aetoliae Agraeos Apodotosque et Amphilochos, quae permagna eorum pars sit, Graeciam non esse. „an quod a sociis eorum non abstinuerim, iustam querellam habent, cum ipsi pro lege hunc antiquitus morem servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate dempta, iuventutem suam militare sinant et contrariae persaepe acies in utraque parte Aetolica auxilia habeant? neque ego Cium expugnavi, sed Prusiam socium et amicum oppugnantem adiuvi: et Lysimachiam ab Thracibus vindicavi; et quia me necessitas ad hoc bellum a custodia eius avertit, Thraces habent. et Aetolis haec. Attalo autem Rhodiisque nihil iure debeo: non enim a me sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causa Peraean Rhodiis et naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituam. nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet, quid restitui ea postulantibus respondeam, nisi quo uno modo silvae lucique caesi restitui possunt, curam impensamque sationis me praestaturum, quoniam haec inter se reges postulare

et respondere placet." extrema eius oratio adversus Achaeos fuit, in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga gentem eam meritis, recitari decreta eorum iussit omnis divinos humanosque honores complexa; atque eis adiecit recens decretum, quo ab se descivissent: invectusque graviter in perfidiam eorum, Argos tamen se iis redditurum dixit; de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse, quaesiturumque ab eo simul, utrum iisne urbibus decedere se aequum censeat, quas ab se ipso captas iure belli habeat, an iis etiam, quas a maioribus suis accepisset.

XXXV. Parantibus Achaeis Aetolisque ad ea respondere cum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicaeam — is enim locus placuerat — ad constitutum tempus venit: Philippus nullus usquam nec nuntius ab eo per aliquot horas veniebat; et iam desperantibus venturum repente apparuerunt naves. atque ipse quiden, cum tam gravia et indigna imperarentur, inopem consilii diem consumpsisse deliberando aiebat: vulgo credebant de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achaeis Aetolisque ad respondendum. et eam opinionem ipse adfirmavit petendo, ut summotis aliis, ne tempus altercando tereretur et aliqui finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii; dein cum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum ceteris summotis ad extremum litus processit: rex cum duobus quos pridie adhibuerat in terram est egressus. ibi cum aliquamdiu secreto locuti essent, quae acta Philippus ad suos rettulerit, minus compertum est. Quinctius haec rettulit ad socios, Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere ac si qui sint captivi: Attalo naves et cum iis captos navalis socios; Rhodiis regionem quam Peraean vocant reddere, Iaso et Bargyliis non cessurum; Aetolis Pharsalum Larisamque reddere, Thebas

non reddere; Achaeis non Argis modo sed etiam Corintho cessurum. nulli omnium placere partium, quibus cessurus aut non cessurus esset, destinatio: plus enim amitti in iis quam acquiri; nec umquam, nisi tota deduxisset Graecia praesidia, causas certaminum defore.

XXXVI. Cum haec toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. itaque a Quinctio petit, ut rem totam in posterum diem differret; profecto aut persuasurum se aut persuaderi sibi passurum. litus ad Thronium colloquio destinatur. eo mature conventum est. ibi Philippus primum et Quinctium et omnis qui aderant rogare, ne spem pacis turbare vellent, postremo petere tempus, quo legatos mittere Romam ad senatum posset: aut iis condicionibus se pacem impetraturum, aut quascumque senatus dedisset leges pacis accepturum. id ceteris haudquaquam placebat: nec enim aliud quam moram et dilationem ad colligendas vires quaeri: Quinctius verum id futurum fuisse dicere, si aestas et tempus rerum gerendarum esset; nunc hieme instante nihil amitti dato spatio ad legatos mittendos: nam neque sine auctoritate senatus ratum quicquam eorum fore, quae cum rege ipsi pepigissent, et explorari, dum bello necessariam quietem ipse hiems daret, senatus auctoritatem posse. in hanc sententiam et ceteri sociorum principes concesserunt; indutiisque datis in duos menses, et ipsos mittere singulos legatos ad senatum edocendum, ne fraude regis caperetur, placuit. additum indutiarum pacto, ut regia praesidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. et ipse Quinctius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem, ut speciem legationi adiceret, et Q. Fabium — uxoris Quinctii sororis filius erat — et Q. Fulvium et Ap. Claudium misit.

XXXVII. Ut ventum Romam est, prius sociorum legati quam regis auditi sunt. cetera eorum oratio conviciis regis consumpta est: moverunt maxime senatum demonstrando maris terrarumque regionis eius situm, ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem

in Euboea, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Graeciam esse, et ipsum Philippum non contu meliosius quam verius compedes eas Graeciae appellare. legati deinde regis intromissi; quibus longiorem exorsis orationem brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit, cum mandati sibi de iis nominatim negarent quicquam. sic infecta pace regii dimissi, Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. quod ut satis apparuit non taedere belli senatum, et ipse victoriae quam pacis avidior neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quam quae omni Graecia decedi nuntiaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Philippus cum acie decernendum videret et undique ad se contrahendas vires, maxime de Achaiae urbibus, regionis ab se diversae, et magis tamen de Argis quam de Corintho sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedaemoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret, si quid adversi accidisset, ipse haberet, Philocli, qui Corintho Argisque praeerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, praeterquam quod iam veniebat cum munere, adicit, ad pignus futurae regi cum tyranno amicitiae filias suas regem Nabidis filiis matrimonio coniungere velle. tyrannus primo negare aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset: deinde ut frequenti contione non aspernatos modo sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere ubi vellet urbem Philoclem iussit. nocte ignaris omnibus acceptus in urbem est tyrannus: prima luce occupata omnia superiora loca portaeque clausae. paucis principium inter primum tumultum elapsis, eorum absentium direptae fortunae; praesentibus aurum atque argentum ablatum, pecuniae imperatae ingentes. qui non cunctanter contulere, sine contumelia et laceratione corporum dimissi; quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti. contione inde advocata rogationem promulgavit unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo

duas faces novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil eius memor tyrannus, a quo eam civitatem et in quam condicionem accepisset, legatos Elateam ad Quinctium et Attalum Aeginae hibernantem mittit, qui nuntiarent Argos in potestate sua esse: eo si veniret Quinctius ad colloquium, non diffidere sibi omnia cum eo conventura. Quinctius ut eo quoque praesidio Philippum nudaret, cum adnuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Aegina Sicyonem sibi occurreret; ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis forte ipsis diebus L. Quinctius frater eius adduxerat ex hibernis Corcyrae, Sicyonem tramisit. iam ibi Attalus erat; qui cum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret, in sententiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. haud procul urbe Mycenica vocatur: in eo loco ut congrederentur convenit. Quinctius cum fratre et tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achaeorum praetor cum auxiliaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interiacentis campi: inermis Quinctius cum fratre et duobus tribunis militum, inermi item regi praetor Achaeorum et unus ex purpuratis latus cingebant. initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, quod armatus ipse armatisque saeptus, cum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset: neque enim se illos timere dixit, sed exsules Argivorum. inde ubi de condicionibus amicitiae coeptum agi est, Romanus duas postulare res, unam ut bellum cum Achaeis finiret, alteram ut adversus Philippum mitteret secum auxilia. ea se missurum dixit: pro pace cum Achaeis indutiae impetratae, donec bellum cum Philippo finiretur. XL. de Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est mota, cum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret; ille ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitum. contionem rex Argivorum postulabat, ut id sciri

posset: nec tyrannus abnuere; sed deductis ex urbe praesidiis liberam contionem, non immixtis Lacedaemoniis declaraturam, quid Argivi vellent, praeberi debere dicebat rex: tyrannus negavit deducturum. haec disceptatio sine exitu fuit. de colloquio discessum sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, indutiisque inter Nicostratum praetorem Achaeorum et Lacedaemoniorum tyrannum in quattuor menses factis.

Inde Quinctius Corinthum est profectus, et ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli praefecto urbis appareret tyrannum a Philippo descisse. Philocles et ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit, hortantique, ut extemplo transiret urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis quam negasse videretur. a Corintho Quinctius Anticyram traiecit, inde fratrem ad temptandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. ibi et civitas novis honoribus veteres regis honores auxit, et rex ad id quod sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat iis, tum quoque ne sine aliqua munificentia praeteriret civitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit et decem milia medimnum frumenti. atque ita Cenchreas ad naves redit. et Nabis firmato praesidio Argis Lacedaemonem regressus, cum ipse viros spoliasset, ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. ea nunc singulas illustres nunc simul plures genere inter se iunctas arcessendo blandiendoque ac minando non aurum modo iis sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

---

# TITI LIVI

## AB URBE CONDITA

## LIBER XXXIII.

EPITOME. T. Quinctius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quinctius Fla-

**mininus, frater proconsulis, Acarnanes Leucade urbe, quae caput est Acarnanum, expugnata in deditionem accepit. pax petenti Philippo, Graeciae libertas data est. Attalus a Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus decessit. C. Sempronius Tuditanus a Celtiberis cum exercitu caesus est. L. Furius et Claudius Marcellus consules Boios et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal frustra in Africa bellum molitus, et ob hoc Romanis per epistolas adversae factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriae se contulit, bellum contra Romanos parantem.**

I. Haec per hiemem gesta. initio autem veris Quinctius Attalo Elatiam excito Boeotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, dicionis suae facere cupiens, profectus per Phocidem quinque milia ab Thebis, quod caput est Boeotiae, posuit castra. inde postero die cum unius signi militibus et Attalo legationibusque, quae frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, iussis legionis hastatis — ea duo milia militum erant — sequi se mille passuum intervallo distantis. ad medium ferme viae Boeotorum praetor Antiphilus obvius fuit; cetera multitudo e muris adventum imperatoris Romani regisque prospeculabatur. rara arma paucique milites circa eos apparebant; hastatos sequentes procul amfractus viarum vallesque interiectae occulebant. cum iam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat. causa erat morae, ut hastati consequerentur. oppidani, ante lictorem turba acta, insecutum confestim agmen armatorum non ante, quam ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere. tum velut prodita dolo Antiphili praetoris urbe captaque obstupuerunt omnes. et apparebat nihil liberae consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat Boeotis, relictum esse. texerunt dolorem, quem et nequiquam et non sine periculo ostendissent. II. in concilio Attalus primus verba fecit. orsus a maiorum suorum suisque et communibus in omnem Graeciam et propriis in Boeotorum gentem meritis, senior iam et infirmior, quam ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit et concidit. et dum regem

auferunt perferuntque parte membrorum captum, paulisper contio intermissa est. Aristaenus inde Achaeorum praetor eo cum maiore auctoritate auditus, quod non alia quam quae Achaeis suaserat Boeotis suadebat. pauca ab ipso Quinctio adiecta, fidem magis Romanam quam arma aut opes extollente verbis. rogatio inde a Plataeensi Dicaearcho lata recitataque *de societate* cum Romanis iungenda, nullo contra dicere audente, omnium Boeotiae civitatum suffragiis accipitur iubeturque. concilio dimisso Quinctius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coegit, postquam non vitae praesens periculum vis morbi attulisse sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit Boeotis quoque, sicut prius Achaeis, ad societatem adscitis et, quoniam tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus iam cogitationibus in Philippum et quod reliquum belli erat conversis.

III. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati rettulerant, dilectum per omnia oppida regni habere instituit in magna inopia iuniorum. absumpserant enim per multas iam aetates continua bella Macedonas; ipso quoque regnante et navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque et terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus. ita et tirones ab sedecim annis milites scribebat, et emeritis quidam stipendiis, quibus modo quicquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. ita suppleto exercitu, secundum vernum aequinoctium omnis copias Dium contraxit; ibique stativis positis, exercendo quotidie milite hostem opperiebatur. et Quinctius per eosdem ferme dies ab Elatia profectus praeter Thronium et Scarpheam ad Thermopylas pervenit. ibi concilium Aetolorum Heracleam indictum tenuit consultantium, quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. cognitis sociorum decretis tertia die ab Heraclea Xynias praegressus in confinio Aenianum Thessalorumque positis castris Aetolica auxilia opperiebatur. nihil morati Aetoli sunt: Phaenea duce sexcenti pedites cum equitibus quadringentis venerunt. ne dubium esset, quid

exspectasset, confestim Quinctius movit castra. transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium duce Cydante, et trecenti Apolloniatae, haud dispari armatu, se coniunxere, nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis et mille. Philippus cognita profectione ab Elatia Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa iam saepe memorata de maiorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum cum disseruisset, ad ea quae tum maxime animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit. IV. acceptae ad Aoum flumen in angustiis cladi ter a Macedonum phalange ad Atracem vi pulsos Romanos opponebat. et illic tamen, ubi insessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui neglegenter custodias servassent, secundam in ipso certamine levis armaturae mercennariorumque militum: Macedonum vero phalangem et tunc stetisse, et loco aequo iustaque pugna semper mansuram invictam. decem et sex milia militum haec fuere, robur omne virium eius regni. ad hoc duo milia caetratorum, quos peltastas appellant, Thracumque et Illyriorum — Trallis est nomen genti — par numerus bina milia erant, et mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme et quingenti, et duo milia equitum. cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat: equitum copiis tantum, quod Aetoli accesserant, superabant.

V. Quinctius ad Thebas Phthioticas castra cum movisset, spem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturae ad muros successit. ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus sed periculum quoque atrox subiret, ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. et postquam nihil conceptae temere spei succedebat, urbis quidem amplius temptandae in praesentia conatu absistit: ceterum satis gnarus iam in Thessalia regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset, milites per agros dimissos vallum caedere et parare iubet. vallo et Macedones et Graeci usi sunt;

sed usum nec ad commoditatem ferendi nec ad ipsius munitionis firmamentum aptaverunt. nam et maiores et magis ramosas arbores caedebant, quam quas ferre cum armis miles posset, ut cum castra his ante obiectis saepsissent, facilis molitio eorum valli erat. nam et quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique et validi rami praebebant quod recte manu caperetur, duo aut summum tres iuvenes conixi arborem unam evellebant, qua evulsa portae instar extemplo patebat, nec in promptu erat quod obmolirentur. Romanus leves et bifurcos plerosque, et trium, aut cum plurimum, quattuor ramorum vallos caedit, ut et suspensis ab tergo armis ferat pluris simul apte miles; et ita densos offigunt implicantque ramos, ut neque ** quae cuiusque stipitis palma sit pervideri possit; et adeo acuti aliusque per alium immissi radii locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi quod trahatur, neque trahi, cum inter se innexi rami vinculum in vicem praebeant, possit; et si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, et alium reponere perfacile est.

VI. Quinctius postero die vallum secum ferente milite ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme milia a Pheris cum consedisset, speculatum, in qua parte Thessaliae hostis esset quidve pararet, misit. circa Larisam erat rex. certior iam factus Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quam primum et ipse certamine cupiens ducere ad hostem pergit, et quattuor milia fere a Pheris posuit castra. inde postero die cum expediti utrimque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab iugo quod capiendum erat, cum inter se conspecti essent, constiterunt, nuntios in castra remissos, qui quid sibi, quoniam praeter spem hostis occurrisset, faciendum esset consulerent, quieti opperientes. et illo quidem die nullo inito certamine in castra revocati sunt: postero die circa eosdem tumulos equestre praelium fuit, in quo non minimum Aetolorum opera regii fugati atque in castra compulsi sunt. magnum utrisque impedimentum ad rem geren-

dam fuit ager consitus crebris arboribus, hortique ut in suburbanis locis, et coartata itinera maceriis et quibusdam locis interclusa. itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi ea regione, et velut ex praedicto ambo Scotusam petierunt, Philippus spe frumentandi inde, Romanus, ut praegressus corrumperet hosti frumenta. per diem totum, quia colles perpetuo iugo intererant, nullo conspecta inter se loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus super amnem Onchestum posuit castra. ne postero quidem die, cum Philippus ad Melambium quod vocant Scotusaei agri, Quinctius circa Thetideum Pharsaliae terrae posuisset castra, aut hi aut illi, ubi hostis esset, satis compertum habuerunt. tertio die primo nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit. VII. Philippus maturandi itineris causa, post imbrem nubibus in terram demissis nihil deterritus, signa ferri iussit. sed tam densa caligo occaecaverat diem, ut neque signiferi viam nec signa milites cernerent, agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. supergressi tumulos qui Cynoscephalae vocantur, relicta ibi statione firma peditum equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetideum castris cum se tenuisset, exploratum tamen, ubi hostis esset, decem turmas equitum et mille pedites misit monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, praecaverent. ubi ventum ad insessos tumulos est, pavore mutuo iniecto velut torpentes quieverunt: dein nuntiis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato visu consedit, non diutius certamine abstinuere. principio a paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos aucta. in qua cum haudquaquam pares Romani alios super alios nuntios ad ducem mitterent premi sese, quingenti equites et duo milia peditum, maxime Aetolorum, cum duobus tribunis militum propere missa rem inclinatam restituerunt, versaque fortuna Macedones laborantes opem regis per nuntios implorabant. sed ut qui nihil minus illo die propter effusam caliginem quam proelium exspe-

ctasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa aliquamdiu inops consilii trepidavit; deinde postquam nuntii instabant, et iam iuga montium detexerat nebula, et in conspectu erant Macedones in tumulum maxime editum inter alios compulsi, loco se magis quam armis tutantes, committendam rerum summam in discrimen utcumque ratus, ne partis indefensae iactura fieret, Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus praeter Thracas auxiliis et equitatu Macedonum ac Thessalorum mittit. eorum adventu depulsi ab iugo Romani non ante restiterunt quam in planiorem vallem perventum est. ne effusa detruderentur fuga, plurimum in Aetolis equitibus praesidii fuit. is longe tum optimus eques in Graecia erat: pedite inter finitimos vincebantur. VIII. laetior res quam pro successu pugnae nuntiata, cum alii super alios recurrentes ex proelio clamarent fugere pavidos Romanos, invitum et cunctabundum et dicentem** temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. idem et Romanus, magis necessitate quam occasione pugnae inductus, fecit. dextrum cornu elephantis ante signa instructis in subsidiis reliquit; laevo cum omni levi armatura in hostem vadit, simul admonens cum isdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque saeptos, victa naturali difficultate locorum expulissent acieque expugnassent; cum iis, quos P. Sulpicii prius ductu obsidentes in Eordaeam aditum vicissent. fama stetisse, non viribus Macedoniae regnum. eam quoque famam tandem evanuisse. iam perventum ad suos in ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant, impetuque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum caetratis et cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, prope cursu ad hostem vadit: Nicanori ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. primo ut in iugum evasit, et iacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium proelium eo loco fuisse pulsosque inde Romanos et pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est

elatus: mox refugientibus suis et terrore verso, paulisper incertus, an in castra reciperet copias, trepidavit; deinde ut appropinquabat hostis, et praeterquam quod caedebantur aversi, nec nisi defenderentur servari poterant, ne ipsi quidem in tuto iam receptus erat, coactus nondum adsecuta parte suorum periculum summae rerum facere, equites levemque armaturam, qui in proelio fuerant, dextro in cornu locat, ** caetratos: Macedonum phalangem hastis positis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere iubet. simul ne facile perrumperetur acies, dimidium de fronte demptum introrsus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius quam lata acies esset, simul et densari ordines iussit, ut vir viro, arma armis iungerentur.

IX. Quinctius his qui in proelio fuerant inter signa et ordines acceptis tuba dat signum. raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnae exortus: nam forte utraque acies simul conclamavere, nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam quique tum maxime in proelium veniebant. dextro cornu rex loci plurimum auxilio ex iugis altioribus pugnans vincebat; sinistro tum cum maxime appropinquante phalangis parte, quae novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur. media acies, quae propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo velut nihil ad se pertinentis pugnae intenta. phalanx quae venerat, agmen magis quam acies aptiorque itineri quam pugnae, vixdum in iugum evaserat. in hos incompositos Quinctius, quamquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis prius in hostem actis impetum facit, ratus partem profligatam cetera tracturam. non dubia res fuit: extemplo terga vertere Macedones, terrore primo bestiarum aversi. et ceteri quidem hos pulsos sequebantur; unus e tribunis militum ex tempore capto consilio, cum viginti signorum militibus, relicta ea parte suorum quae haud dubie vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. nullam aciem ab tergo adortus non turbasset: ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit quod phalanx Macedonum gravis atque immobilis nec circumagere se poterat, nec hoc qui a fronte

paulo ante pedem referentes tunc ultro territis instabant patiebantur. ad hoc loco etiam premebantur, quia iugum ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. paulisper in medio caesi, deinde omissis plerique armis capessunt fugam. X. Philippus cum paucis peditum equitumque primo tumulum altiorem inter ceteros cepit, ut specularetur, quae in laeva parte suorum fortuna esset; deinde postquam fugam effusam animadvertit et omnia circa iuga signis atque armis fulgere, tum et ipse acie excessit. Quinctius cum institisset cedentibus, repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent incertus, paulisper novitate rei constituit signa; deinde ut accepit hunc morem esse Macedonum tradentium sese, parcere victis in animum habebat. ceterum ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnam, et quid imperator vellet, impetus in eos est factus, et primis caesis ceteri in fugam dissipati sunt. rex effuso cursu Tempe petit. ibi ad Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui proelio superessent. Romani victores in castra hostium spe praedae *irrumpunt:* ea magna iam *ex parte* direpta ab Aetolis inveniunt. caesa eo die octo milia hostium, quinque capta. ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. si Valerio qui credat, omnium rerum immodice numerum augenti, quadraginta milia hostium eo die sunt caesa; capta — ibi modestius mendacium est — quinque milia septingenti, signa militaria ducenta undequadraginta. Claudius quoque duo et triginta milia hostium caesa scribit, capta quattuor milia et trecentos. nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem cum omnium Romanarum rerum tum praecipue in Graecia gestarum.

XI. Philippus collectis ex fuga, qui variis casibus pugnae dissipati vestigia eius secuti fuerant, missisque Larisam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam concessit. Quinctius captivis praedaque venum datis, partim militi concessis, Larisam est profectus, hauddum satis gnarus,

quam regionem petisset rex quidve pararet. caduceator eo regius venit, specie ut indutiae essent donec tollerentur ad sepulturam qui in acie cecidissent, re vera ad petendam veniam legatis mittendis. utrumque ab Romano impetratum. adiecta etiam illa vox, bono animo esse regem ut iuberet; quae maxime Aetolos offendit, iam tumentis querentisque mutatum victoria imperatorem. ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solitum: nunc omnium expertes consiliorum esse; suo ipsum arbitrio cuncta agere; cum Philippo iam gratiae privatae locum quaerere, ut dura atque aspera belli Aetoli exhauserint, pacis gratiam et fructum Romanus in se vertat. et haud dubie decesserat iis aliquantum honoris: sed cur neglegerentur ignorabant. donis regis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum: sed et succensebat non immerito Aetolis ob insatiabilem aviditatem praedae et arrogantiam eorum, victoriae gloriam in se rapientium, quae vanitate sua omnium aures offendebat; et Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni Aetolos habendos Graeciae dominos cernebat. ob eas causas multa sedulo, ut viliores levioresque apud omnis essent et viderentur, faciebat.

XII. Indutiae quindecim dierum datae hosti erant, et cum ipso rege constitutum colloquium; cuius priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios: rettulit quas leges pacis placeret dici. Amynander Athamanum rex paucis sententiam absolvit: ita componendam pacem esse, ut Graecia etiam absentibus Romanis satis potens tuendae simul pacis libertatisque esset. Aetolorum asperior oratio fuit, qui pauca praefati, recte atque ordine imperatorem Romanum facere, quod quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia. falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem aut Graeciae libertatem satis firmam se credat relicturum nisi Philippo aut occiso aut regno pulso; quae utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet. ad haec Quinctius negare Aetolos aut moris Romanorum memores, aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse. et illos prioribus omnibus conciliis

colloquiisque de condicionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, et Romanos, praeter vetustissimum morem victis parcendi, praecipuum clementiae documentum dedisse pace Hannibali et Carthaginiensibus data. omittere se Carthaginienses: cum Philippo ipso quotiens ventum in colloquium? nec umquam, ut cederet regno, actum esse. an quia victus proelio foret, inexpiabile bellum factum? cum armato hoste infestis animis concurri debere: adversus victos mitissimum quemque animum maximum habere. libertati Graeciae videri graves Macedonum reges. si regnum gensque tollatur, Thracas Illyrios, Gallos deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in Graeciam effusuras. ne proxima quaeque amoliendo maioribus gravioribusque aditum ad se facerent. interfanti deinde Phaeneae praetori Aetolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, „desistite tumultuari," inquit „ubi consultandum est. non iis condicionibus illigabitur pax, ut movere bellum possit."

XIII. Hoc dimisso concilio postero die rex ad fauces, quae ferunt in Tempe — is datus erat locus colloquio — venit, tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. ibi Philippus perquam prudenter iis, sine quibus pax impetrari non poterat, sua potius voluntate omissis quam altercando extorquerentur, quae priore colloquio aut imperata a Romanis aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris senatui permissurum dixit. quamquam vel inimicissimis omnibus praeclusisse vocem videbatur, Phaeneas tamen Aetolus cunctis tacentibus „quid? nobis" inquit „Philippe, reddisne tandem Pharsalum et Larisam Cremasten et Echinum et Thebas Phthias?" cum Philippus nihil morari diceret, quo minus reciperent, disceptatio inter imperatorem Romanum et Aetolos orta est de Thebis: nam eas populi Romani iure belli factas esse Quinctius dicebat, quod integris rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam, cum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanae praeposuissent. Phaeneas et pro societate belli,

quae ante bellum habuissent, restitui Aetolis aequum censebat, et ita in foedere primo cautum esse, ut belli praeda rerumque quae ferri agique possent, Romanos, ager urbesque captae Aetolos sequerentur. „vos“ inquit „ipsi“ Quinctius „societatis istius leges rupistis, quo tempore relictis nobis cum Philippo pacem fecistis. quae si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret: Thessaliae civitates sua voluntate in dicionem nostram venerunt.“ haec cum omnium sociorum adsensu dicta Aetolis non in praesentia modo gravia auditu, sed mox etiam belli causa magnarumque ex eo cladium iis fuerunt. cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium et quosdam ex amicorum numero obsides et ducenta talenta daret, de ceteris Romam mitteret legatos; ad eam rem quattuor mensum indutiae essent. si pax non impetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. causa Romano imperatori non alia maior fuisse dicitur maturandae pacis, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achaei ducem regium Androsthenem iusto proelio fuderunt. eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Graeciae civitates, et principes inde evocatos per speciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, et praeter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod iam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat et mille ac ducentos Illyrios, Thracasque et Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. his additi Boeoti Thessalique et Acarnanes mille, scutati omnes, et ex ipsorum Corinthiorum iuventute, impleta ut essent sex milia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Niceratus praetor Achaeorum Sicyone erat cum duobus milibus peditum, centum equitibus: sed imparem se et numero et genere militum cernens moenibus non excedebat. regiae copiae peditum equitumque vagae Pellenensem et Phliasium et Cleonaeum agrum depopulabantur. postremo exprobrantes

metum hosti in finis Sicyoniorum transcendebant; navibus etiam circumvecti omnem oram Achaiae vastabant. cum id effusius hostes, et ut fit ab nimia fiducia, neglegentius etiam facerent, Niceratus spem nactus necopinantes eos adgrediendi, circa finitimas civitates nuntium occultum mittit, quo die et quod ex quaque civitate armati ad Apelaurum — Stymphaliae terrae is locus est — convenirent. omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo per Phliasiorum fines nocte Cleonas insciis omnibus, quid pararet, pervenit. erant autem cum eo quinque milia peditum, ex quibus * armaturae levis, et trecenti equites. cum iis copiis dimissis qui specularentur quam in partem hostes effunderent sese opperiebatur. XV. Androsthenes omnium ignarus Corintho profectus ad Nemeam — amnis est Corinthium et Sicyonium interfluens agrum — castra locat. ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam — trifariam divisit — et omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium Sicyoniumque agros et Phliasium iubet. haec tria diversa agmina discessere. quod ubi Cleonas ad Niceratum perlatum est, extemplo validam mercennariorum manum praemissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus, ut praegrederentur, locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. parte una mercennarii milites ibant cum levi armatura, altera clipeati, id in illarum gentium exercitibus robur erat. iam haud procul castris aberant pedites equitesque, et Thracum quidam in vagos palatosque per agros hostis impetum fecerunt, cum repens terror castris infertur. trepidare dux, ut qui hostes nusquam nisi raros in collibus ante Sicyonem, non audentis agmen demittere in campos, vidisset, ab Cleonis quidem accessuros numquam credidisset. revocari tuba iubet vagos a castris dilapsos. ipse raptim capere arma iussis militibus, infrequenti agmine porta egressus super flumen instruit aciem. ceterae copiae vix colligi atque instrui cum potuissent, primum hostium impetum non tulerunt. Macedones et maxime omnium frequentes ad signa fuerant, et diu ancipitem

victoriae spem fecerunt: postremo fuga ceterorum nudati, cum duae iam aciés hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clipeati caetratique a fronte urgerent, et ipsi re inclinata primo rettulere pedem, deinde impulsi terga vertunt, et plerique abiectis armis, nulla spe castrorum tenendorum relicta, Corinthum petierunt. Niceratus mercennariis militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis magnam ibi quoque caedem edidit, maiorem prope quam in proelio ipso. ex iis quoque qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim omniumque ignari ad castra revertentes, in hostium stationes tamquam in suas illati sunt; partim ex discursu id quod erat suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. ceciderunt eo die mille et quingenti, capti trecenti. Achaia omnis magna liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quinctius Corcyram excitis Acarnanum principibus, quae sola Graeciae gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. duae autem maxime causae eos tenuerant in amicitia regis, una fides insita genti, altera metus odiumque Aetolorum. concilium Leucadem indictum est. eo neque cuncti convenere Acarnanum populi, nec iis qui convenerant idem placuit. sed et principes et magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanae societatis fieret. id omnes qui abfuerant aegre passi; et in hoc fremitu gentis a Philippo missi duo principes Acarnanum Androcles et Echedemus non ad tollendum modo decretum Romanae societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus et Bianor principes gentis ambo, quod auctores eius sententiae fuissent, proditionis in concilio damnarentur, et Zeuxidae praetori, quod de ea re rettulisset, imperium abrogaretur. rem temerariam, sed eventu prosperam damnati fecerunt. suadentibus namque amicis, cederent tempori et Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitudini, et aut eo ipso lenire iras aut pati quod casus tulisset. cum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fremitus admirantium.

silentium mox a verecundia simul pristinae dignitatis ac misericordia praesentis fortunae ortum est. potestate quoque dicendi facta principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia quantam innocentia dabat disseruerunt; postremo ultro aliquid etiam queri et castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi ita adfecerunt animos, ut omnia quae in eos decreta erant frequentes tollerent, neque eo minus redeundum in societatem Philippi abnuendamque Romanorum amicitiam censerent.

XVII. Leucade haec sunt decreta. id caput Acarnaniae erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant itaque cum haec repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplo cum classe profectus Leucadem ad Heraeum quod vocant naves applicuit. inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas turresque erigere et arietem admovere muris coepit. Acarnania universa inter Aetoliam atque Epirum posita solem occidentem et mare Siculum spectat. Leucadia nunc insula est, vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa: tum paeninsula erat, occidentis regione artis faucibus cohaerens Acarnaniae. quingentos ferme passus longae eae fauces erant, latae haud amplius centum et viginti. in iis angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orientem et Acarnaniam. ima urbis plana sunt, iacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania dividitur. inde terra marique expugnabilis est: nam et vada sunt stagno similiora quam mari, et campus terrenus omnis operique facilis. itaque multis simul locis aut subruti aut ariete decussi ruebant muri. sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. diem ac noctem intenti reficere quassata muri, obstruere quae patefacta ruinis erant, proelia impigre inire, et armis magis muros quam se ipsos moenibus tutari. diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules

quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa, iusto proelio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. interim et scalis capta multis locis moenia, et per stragem lapidum ac ruinas transcensum in urbem. iamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. tum pars in medio caesi, pars armis abiectis dediderunt sese victori. et post dies paucos, audito proelio, quo ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes Acarnaniae populi in dicionem legati venerunt.

XVIII Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentis regionem — Peraeam vocant — possessam maioribus suis, Pausistratum praetorem cum octingentis Achaeis peditibus, mille et nongentis fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt; Galli et Pisuetae et Nisuetae et Tamiani et Arei ex Africa et Laodiceni ex Asia erant. cum iis copiis Pausistratus Tendeba in Stratonicensi agro locum peropportunum ignaris regiis, qui tenuerant, occupavit. in tempore et ad id ipsum excitum auxilium, mille Achaei pedites cum centum equitibus supervenerunt: Theoxenus iis praeerat. Dinocrates regius praefectus reciperandi castelli causa primo castra ad ipsa Tendeba movet, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri: Astragon vocant. omnibusque ex praesidiis, quae multifariam disiecta erant, devocatis, et ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus, ad Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. nec Rhodii pugnam detractaverunt. ita castris in propinquum collatis extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, laevo Agrianas locat, in medium accepit contractos ex castellorum — Cares maxime erant — praesidiis, equites cornibus circumdat et Cretensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achaeos dextro cornu, sinistro mercennarios milites, lectam peditum manum, habuere, medios mixta ex pluribus gentibus auxilia, equites levisque armaturae quod erat, cornibus circumiectum. eo die steterunt tan-

tum acies utraque super ripam, qui tenui tum aqua interfluebat, torrentis; paucisque telis emissis in castra receperunt sese. postero die eodem ordine instructi maius aliquanto proelium quam pro numero edidere pugnantium: neque enim plus terna milia peditum fuere et centeni ferme equites. ceterum non numero tantum nec armorum genere, sed animis quoque paribus et aequa spe pugnarunt. Achaei primi torrente superato in Agrianas impetum fecerunt; deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. diu anceps pugna stetit. numero Achaei * * et ipsi quadringentos loco expulere. inclinato deinde laevo cornu in dextrum omnes conisi. Macedones, usque dum ordines et veluti stipata phalanx constabat, moveri nequiverunt: postquam laevo latere nudato circumagere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt, terga deinde vertunt, postremo abiectis armis in praecipitem fugam effunduntur. Bargylias petentes fugerunt: eodem et Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei superfuit secuti, receperunt sese in castra. satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. praetermissa eius rei occasio est, dum in castellis vicisque recipiendis Peraeae tempus teritur. interim animi eorum qui Stratoniceam praesidio obtinebant confirmati sunt. mox et Dinocrates cum iis quae proelio superfuerant copiis intravit muros. nequiquam inde obsessa oppugnataque urbs est, nec recipi nisi aliquanto post per Antiochum potuit. haec in Thessalia, haec in Achaia, haec in Asia per eosdem dies ferme gesta.

XIX. Philippus cum audisset Dardanos, transgressos finis ab contemptu concussi tum regni, superiora Macedoniae evastare, quamquam toto prope orbe terrarum, undique se suosque exigente fortuna, urgebatur, tamen morte tristius ratus Macedoniae etiam possessione pelli, dilectu raptim per urbes Macedonum habito cum sex milibus peditum et quingentis equitibus circa Stobos Paeoniae improviso hostes oppressit. magna multitudo homi-

num in proelio, maior cupidine praedandi palata per agros caesa est. quibus fuga in expedito fuit, ne temptato quidem casu pugnae in fines suos redierunt. ea una expeditione non pro reliquo statu fortunae facta refectis suorum animis Thessalonicam sese recepit.

Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul et cum Philippo foret bellandum, quam opportune iam Antiocho ex Syria movente bellum Philippus est superatus: nam praeterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est, Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus cum priore aestate omnibus quae in Coele Syria sunt civitatibus ex Ptolemaei dicione in suam potestatem redactis in hiberna Antiochiam concessisset, nihilo quietiora ea ipsis aestivis habuit. omnibus enim regni viribus conixus cum ingentis copias terrestris maritimasque comparasset, principio veris, praemissis terra cum exercitu filiis duobus Ardye ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri, ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercyrisque ac lembis ducentis, proficiscitur, simul per omnem oram Ciliciae Lyciaeque et Cariae temptaturus urbes quae in dicione Ptolemaei essent, simul Philippum — necdum enim debellatum erat — exercitu navibusque adiuturus.

XX. Multa egregie Rhodii pro fide erga populum Romanum proque universo nomine Graecorum terra marique ausi sunt: nihil magnificentius quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt, ne Chelidonias — promunturium Ciliciae est, inclutum foedere antiquo Atheniensium cum regibus Persarum — superaret. si eo fine non contineret classem copiasque suas, se obviam ituros, non ab odio ullo, sed ne coniungi eum Philippo paterentur et impedimento esse Romanis liberantibus Graeciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat. Zephyrio et Solis et Aphrodisiade et Coryco, et superato Anemurio — promunturium id quoque Ciliciae est — Selinunte recepto, omni-

bus his aliisque eius orae castellis aut metu aut voluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesium praeter spem clausis portis tenebat eum. ibi legati Rhodiorum auditi. et quamquam ea legatio erat, quae accendere regium animum posset, temperavit irae, et legatos se Rhodum missurum respondit iisque mandaturum, ut renovarent vetusta iura cum ea civitate sua maiorumque suorum, et vetarent eos pertimescere adventum regis nihil aut iis aut sociis eorum noxiae futurum fraudive. nam Romanorum amicitiam se non violaturum argumento et suam recentem ad eos legationem esse et senatus honorifica in se decreta responsaque: tum forte legati redierant ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. cum haec legati regis in contione Rhodiorum agerent, nuntius venit debellatum ad Cynoscephalas esse. hoc nuntio accepto Rhodii dempto metu a Philippo omiserant consilium obviam eundi classe Antiocho: illam alteram curam non omiserunt tuendae libertatis civitatium sociarum Ptolemaei, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis iuverunt, alias providendo ac praemonendo conatus hostis; causaque libertatis fuerunt Cauniis Myndiis Halicarnassensibus Samiisque. non operae est persequi, ut quaeque acta in his locis sint, cum ad ea, quae propria Romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore Attalus rex, aeger ab Thebis Pergamum advectus, moritur altero et septuagesimo anno, cum quattuor et quadraginta annos regnasset. huic viro praeter divitias nihil ad spem regni fortuna dederat. iis simul prudenter simul magnifice utendo effecit primum, ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. victis deinde proelio uno Gallis, quae tum gens recenti adventu terribilior Asiae erat, regium adscivit nomen, cuius magnitudini semper animum aequavit, summa iustitia suos rexit, unicam fidem sociis praestitit, comis uxori ac liberis — quattuor superstites habuit, — mitis ac munificus amicis fuit; regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio eius descenderet.

Cum hic status rerum in Asia Graeciaque et Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. is litteris senatum certiorem fecit Culcham et Luxinium regulos in armis esse; cum Culcha decem et septem oppida, cum Luxinio validas urbes Carmonem et Bardonem in maritima ora Malacinos Sexetanosque et Baeturiam omnem, et quae nondum animos nudaverint, ad finitimorum motus consurrectura. his litteris a M. Sergio praetore, cuius iurisdictio inter civis [et peregrinos] erat, recitatis decreverunt patres, ut comitiis praetorum perfectis, cui praetori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniae ad senatum referret.

XXII. Sub idem tempus consules Romam venerunt, quibus in aede Bellonae senatum habentibus postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas C. Atinius Labeo et C. Afranius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postularunt: communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset. cum Q. Minucius utrique Italiam provinciam obtigisse diceret, communi animo consilioque se et collegam res gessisse, et C. Cornelius adiceret Boios adversus se transgredientis Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega ad sua tuenda aversos esse, tribuni res tantas bello gessisse C. Cornelium fateri, ut non magis de triumpho eius quam de honore diis immortalibus habendo dubitari possit. non tamen nec illum nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut cum sibi meritum triumphum impetrasset, collegae eundem honorem immeritum impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia proelia, vix digna dictu, fecisse, in Gallia magnum numerum militum amisisse: nominatim etiam tribunos militum, T. Iuventium Cn. Ligurium legionis quartae, adversa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidisse. oppidorum

paucorum ac vicorum falsas et in tempus simulatas sine ullo pignore deditiones factas esse. haec inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim rettulerunt. XXIII. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes commemorantesque obsidione sese ab eo liberatos, plerique etiam, cum apud hostes essent, servitute exemptos. Q. Minucius temptata tantum relatione, cum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum et iure imperii consularis et multorum clarorum virorum exemplo dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit; multi nobiles Galli ante currum ducti, inter quos quidam Hamilcarem ducem Poenorum fuisse auctores sunt. ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba, pilleatorum currum sequentium. aeris tulit in triumpho ducenta triginta septem milia et quingentos, argenti bigati septuaginta novem milia. septuageni aeris militibus divisi, duplex equiti centurionique. Q. Minucius consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus ut loco et fama rerum gestarum, et quod sumptum non erogatum ex aerario omnes sciebant, inhonoratior fuit, ita signis carpentisque et spoliis ferme aequabat. pecuniae etiam par prope summa fuit: aeris tralata ducenta quinquaginta quattuor milia, argenti bigati quinquaginta tria milia et ducenti. militibus centurionibusque et equitibus idem in singulos datum quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. creati consules L. Furius Purpurio et M. Claudius Marcellus. praetores postero die facti Q. Fabius Buteo Ti. Sempronius Longus Q. Minucius Thermus M'. Acilius Glabrio L. Apustius Fullo C. Laelius.

Exitu ferme anni litterae a T. Quinctio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse,

hostium exercitum fusum fugatumque. hae litterae prius in senatu a Sergio praetore, deinde ex auctoritate patrum in contione sunt recitatae; et ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretae. brevi post legati et ab T. Quinctio et ab rege Philippo venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam, ibique eis locus et lautia praebita; et ad aedem Bellonae senatus datus; ibi haud multa verba facta, cum Macedones, quodcumque senatus censuisset, id regem facturum esse dicerent. decem legati more maiorum, quorum ex consilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti, adiectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi iussi, dum ne quis in eo numero esset, qui post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules hostis fuisset.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab aedilibus curulibus, P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulsone, et magnificentius quam alias facti, et laetius propter res bello bene gestas spectati, totique ter instaurati. plebei septiens instaurati. M'. Acilius Glabrio et C. Laelius eos ludos fecerunt, et de argento multaticio tria signa aenea, Cererem Liberumque et Liberam, posuerunt.

L. Furius et M. Claudius Marcellus consulatu inito, cum de provinciis ageretur et Italiam utrique provinciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia sortirentur tendebant. Marcellus provinciae cupidior pacem simulatam ac fallacem dicendo, et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem dubios sententiae patres fecerat. et forsitan obtinuisset consul, ni Q. Marcius Ralla et C. Atinius Labeo tribuni plebis se intercessuros dixissent, ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse. ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. omnes quinque et triginta tribus „uti rogas“ iusserunt. et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo laetarentur, tristis ex Hispania adlatus nun-

tius effecit, vulgataeque litterae C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania proelio victum, exercitum eius fusum fugatum, multos illustris viros in acie cecidisse, Tuditanum cum gravi vulnere relatum ex proelio haud ita multo post exspirasse. consulibus ambobus Italia provincia cum iis legionibus quas superiores consules habuissent decreta, et ut quattuor legiones novas scriberent, duas urbanas, duas quae quo senatus censuisset mitterentur. et T. Quinctius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere iussus; imperium ei prorogatum satis iam ante videri esse. XXVI. praetores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam iurisdictionem, M'. Acilius Glabrio inter civis et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Laelius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, quibus Hispaniae provinciae evenerant, consules legiones singulas ex quattuor ab se scriptis, quas videretur, uti darent decretum est, et socium ac Latini nominis quaterna milia peditum, trecenos equites; iique primo quoque tempore in provincias ire iussi. bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum.

Priusquam aut hi praetores ad bellum prope novum, quia tum primum suo nomine sine ullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent, procurare, ut adsolet, prodigia quae nuntiabantur, iussi. P. Villius eques Romanus in Sabinos proficiscens fulmine ipse equusque exanimati fuerant; aedis Feroniae in Capenati de caelo tacta erat; ad Monetae duarum hastarum spicula arserant; lupus Esquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis, cum in forum decurrisset, Tusco vico atque inde Germalo per portam Capenam prope intactus evaserat. haec prodigia maioribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Isdem diebus Cn. Cornelius Blasio, qui ante C. Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatus consulto urbem est ingressus. tulit

prae se auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti milia, signati denarium triginta quattuor milia et quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne temptata quidem triumphi spe, quinquaginta milia pondo argenti in aerarium intulit; et de manubiis duos fornices in foro Bovario ante Fortuna aedem et matris Matutae, unum in maximo circo fecit, et his fornicibus signa aurata imposuit. haec per hiemem ferme acta.

Hibernabat eo tempore Elatiae T. Quinctius, a quo cum multa socii peterent, Boeoti petierunt impetraveruntque, ut qui suae gentis militassent apud Philippum sibi restituerentur. id a Quinctio facile impetratum, non quia satis dignos eos credebat, sed quia Antiocho rege iam suspecto favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. restitutis iis confestim apparuit quam nulla inita apud Boeotos gratia esset. nam et ad Philippum legatos gratias agentes ei pro redditis hominibus, perinde atque ipsis iis et non Quinctio et Romanis id datum esset, miserunt, et comitiis proximis Boeotarchen ob nullam aliam causam Brachyllam quendam, quam quod praefectus Boeotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt, praeteritis Zeuxippo et Pisistrato aliisque, qui Romanae societatis auctores fuerant. id aegre et in praesentia hi passi, et in futurum etiam metum ceperunt: cum ad portas prope sedente exercitu Romano ea fierent, quidnam se futurum esse profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo socios adiuvante, et infesto iis qui partis adversae fuissent. XXVIII. dum Romana arma in propinquo haberent, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt. et tempore ad eam rem capto, cum in publico epulatus reverteretur domum temulentus prosequentibus mollibus viris, qui ioci causa convivio celebri interfuerant, ab sex armatis, quorum tres Italici tres Aetoli erant, circumventus occiditur. fuga comitum et quiritatio facta, et tumultus per totam urbem discurrentium cum luminibus. percussores proxima porta evaserunt. luce prima contio frequens velut ex ante indicto aut voce praeconis convocata in theatro erat. palam ab suo comi-

tatu et obscenis illis viris fremebant interfectum; animis autem Zeuxippum auctorem destinabant caedis. in praesentia placuit comprehendi eos qui simul fuissent, quaestionemque ex his haberi. qui dum quaeruntur, Zeuxippus et constanti animo avertendi ab se criminis causa in contionem progressus, errare ait homines qui tam atrocem caedem pertinere ad illos semiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit numquam, si sibi conscius esset, oblaturum se multitudini mentionemve eius caedis nullo lacessente facturum fuisse. alii non dubitare impudenter obviam eundo crimini suspicionem averti. torti post paulo insontes, cum scirent ipsi nihil, opinione omnium pro indicio usi Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt nullo adiecto, cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam quam indicium hominum nullius rei consciorum metuens. Pisistratus spretis indicibus Thebis mansit. servus erat Zeuxippi, totius internuntius et minister rei, quem indicem Pisistratus timens eo ipso timore rem ad indicium protraxit. litteras ad Zeuxippum mittit, ut servum conscium tolleret: non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi quam ad agendam fuerit. has qui tulerat litteras, iussus Zeuxippo dare quam primum, quia non statim conveniendi eius copia fuit, illi ipsi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradit, et adicit a Pisistrato de re magno opere pertinente ad Zeuxippum esse. conscientia ictus, cum extemplo traditurum eas adfirmasset, aperit, perlectisque litteris pavidus Thebas refugit et ad magistratus indicium defert. et Zeuxippus quidem fuga servi motus Anthedonem, tutiorem exsilio locum ratus, concessit: de Pisistrato aliisque quaestiones tormentis habitae et sumptum supplicium est.

XXIX. Efferavit ea caedes Thebanos Boeotosque omnis ad exsecrabile odium Romanorum, credentis non sine consilio imperatoris Romani Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse. ad rebellandum neque vires

quidam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa, iusto proelio aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. interim et scalis capta multis locis moenia, et per stragem lapidum ac ruinas transcensum in urbem. iamque ipse legatus magno agmine circumvenerat pugnantes. tum pars in medio caesi, pars armis abiectis dediderunt sese victori. et post dies paucos, audito proelio, quo ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes Acarnaniae populi in dicionem legati venerunt.

XVIII Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoque ad vindicandam a Philippo continentis regionem — Peraeam vocant — possessam maioribus suis, Pausistratum praetorem cum octingentis Achaeis peditibus, mille et nongentis fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt; Galli et Pisuetae et Nisuetae et Tamiani et Arei ex Africa et Laodiceni ex Asia erant. cum iis copiis Pausistratus Tendeba in Stratonicensi agro locum peropportunum ignaris regiis, qui tenuerant, occupavit. in tempore et ad id ipsum excitum auxilium, mille Achaei pedites cum centum equitibus supervenerunt: Theoxenus iis praeerat. Dinocrates regius praefectus reciperandi castelli causa primo castra ad ipsa Tendeba movet, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri: Astragon vocant. omnibusque ex praesidiis, quae multifariam disiecta erant, devocatis, et ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus, ad Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. nec Rhodii pugnam detractaverunt. ita castris in propinquum collatis extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, laevo Agrianas locat, in medium accepit contractos ex castellorum — Cares maxime erant — praesidiis, equites cornibus circumdat et Cretensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achaeos dextro cornu, sinistro mercennarios milites, lectam peditum manum, habuere, medios mixta ex pluribus gentibus auxilia, equites levisque armaturae quod erat, cornibus circumiectum. eo die steterunt tan-

tum acies utraque super ripam, qui tenui tum aqua interfluebat, torrentis; paucisque telis emissis in castra receperunt sese. postero die eodem ordine instructi maius aliquanto proelium quam pro numero edidere pugnantium: neque enim plus terna milia peditum fuere et centeni ferme equites. ceterum non numero tantum nec armorum genere, sed animis quoque paribus et aequa spe pugnarunt. Achaei primi torrente superato in Agrianas impetum fecerunt; deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. diu anceps pugna stetit. numero Achaei * * et ipsi quadringentos loco expulere. inclinato deinde laevo cornu in dextrum omnes conisi. Macedones, usque dum ordines et veluti stipata phalanx constabat, moveri nequiverunt: postquam laevo latere nudato circumagere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt, terga deinde vertunt, postremo abiectis armis in praecipitem fugam effunduntur. Bargylias petentes fugerunt: eodem et Dinocrates perfugit. Rhodii, quantum diei superfuit secuti, receperunt sese in castra. satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. praetermissa eius rei occasio est, dum in castellis vicisque recipiendis Peraeae tempus teritur. interim animi eorum qui Stratoniceam praesidio obtinebant confirmati sunt. mox et Dinocrates cum iis quae proelio superfuerant copiis intravit muros. nequiquam inde obsessa oppugnataque urbs est, nec recipi nisi aliquanto post per Antiochum potuit. haec in Thessalia, haec in Achaia, haec in Asia per eosdem dies ferme gesta.

XIX. Philippus cum audisset Dardanos, transgressos finis ab contemptu concussi tum regni, superiora Macedoniae evastare, quamquam toto prope orbe terrarum, undique se suosque exigente fortuna, urgebatur, tamen morte tristius ratus Macedoniae etiam possessione pelli, dilectu raptim per urbes Macedonum habito cum sex milibus peditum et quingentis equitibus circa Stobos Paeoniae improviso hostes oppressit. magna multitudo homi-

num in proelio, maior cupidine praedandi palata per agros caesa est. quibus fuga in expedito fuit, ne temptato quidem casu pugnae in fines suos redierunt. ea una expeditione non pro reliquo statu fortunae facta refectis suorum animis Thessalonicam sese recepit.

Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul et cum Philippo foret bellandum, quam opportune iam Antiocho ex Syria movente bellum Philippus est superatus: nam praeterquam quod facilius cum singulis, quam si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est, Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus cum priore aestate omnibus quae in Coele Syria sunt civitatibus ex Ptolemaei dicione in suam potestatem redactis in hiberna Antiochiam concessisset, nihilo quietiora ea ipsis aestivis habuit. omnibus enim regni viribus conixus cum ingentis copias terrestris maritimasque comparasset, principio veris, praemissis terra cum exercitu filiis duobus Ardye ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri, ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercyrisque ac lembis ducentis, proficiscitur, simul per omnem oram Ciliciae Lyciaeque et Cariae temptaturus urbes quae in dicione Ptolemaei essent, simul Philippum — necdum enim debellatum erat — exercitu navibusque adiuturus.

XX. Multa egregie Rhodii pro fide erga populum Romanum proque universo nomine Graecorum terra marique ausi sunt: nihil magnificentius quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt, ne Chelidonias — promunturium Ciliciae est, inclutum foedere antiquo Atheniensium cum regibus Persarum — superaret. si eo fine non contineret classem copiasque suas, se obviam ituros, non ab odio ullo, sed ne coniungi eum Philippo paterentur et impedimento esse Romanis liberantibus Graeciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat. Zephyrio et Solis et Aphrodisiade et Coryco, et superato Anemurio — promunturium id quoque Ciliciae est — Selinunte recepto, omni-

bus his aliisque eius orae castellis aut metu aut voluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesiun praeter spem clausis portis tenebat eum. ibi legati Rhodiorum auditi. et quamquam ea legatio erat, quae accendere regium animum posset, temperavit irae, et legatos se Rhodum missurum respondit iisque mandaturum, ut renovarent vetusta iura cum ea civitate sua maiorumque suorum, et vetarent eos pertimescere adventum regis nihil aut iis aut sociis eorum noxiae futurum fraudive. nam Romanorum amicitiam se non violaturum argumento et suam recentem ad eos legationem esse et senatus honorifica in se decreta responsaque: tum forte legati redierant ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. cum haec legati regis in contione Rhodiorum agerent, nuntius venit debellatum ad Cynoscephalas esse. hoc nuntio accepto Rhodii dempto metu a Philippo omiserant consilium obviam eundi classe Antiocho: illam alteram curam non omiserunt tuendae libertatis civitatium sociarum Ptolemaei, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis iuverunt, alias providendo ac praemonendo conatus hostis; causaque libertatis fuerunt Cauniis Myndiis Halicarnassensibus Samiisque. non operae est persequi, ut quaeque acta in his locis sint, cum ad ea, quae propria Romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore Attalus rex, aeger ab Thebis Pergamum advectus, moritur altero et septuagesimo anno, cum quattuor et quadraginta annos regnasset. huic viro praeter divitias nihil ad spem regni fortuna dederat. iis simul prudenter simul magnifice utendo effecit primum, ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. victis deinde proelio uno Gallis, quae tum gens recenti adventu terribilior Asiae erat, regium adscivit nomen, cuius magnitudini semper animum aequavit, summa iustitia suos rexit, unicam fidem sociis praestitit, comis uxori ac liberis — quattuor superstites habuit, — mitis ac munificus amicis fuit; regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio eius descenderet.

Cum hic status rerum in Asia Graeciaque et Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. is litteris senatum certiorem fecit Culcham et Luxinium regulos in armis esse; cum Culcha decem et septem oppida, cum Luxinio validas urbes Carmonem et Bardonem in maritima ora Malacinos Sexetanosque et Baeturiam omnem, et quae nondum animos nudaverint, ad finitimorum motus consurrectura. his litteris a M. Sergio praetore, cuius iurisdictio inter civis [et peregrinos] erat, recitatis decreverunt patres, ut comitiis praetorum perfectis, cui praetori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniae ad senatum referret.

XXII. Sub idem tempus consules Romam venerunt, quibus in aede Bellonae senatum habentibus postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas C. Atinius Labeo et C. Afranius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postularunt: communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honos in dispari merito esset. cum Q. Minucius utrique Italiam provinciam obtigisse diceret, communi animo consilioque se et collegam res gessisse, et C. Cornelius adiceret Boios adversus se transgredientis Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega ad sua tuenda aversos esse, tribuni res tantas bello gessisse C. Cornelium fateri, ut non magis de triumpho eius quam de honore diis immortalibus habendo dubitari possit. non tamen nec illum nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut cum sibi meritum triumphum impetrasset, collegae eundem honorem immeritum impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia proelia, vix digna dictu, fecisse, in Gallia magnum numerum militum amisisse: nominatim etiam tribunos militum, T. Iuventium Cn. Ligurium legionis quartae, adversa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidisse. oppidorum

paucorum ac vicorum falsas et in tempus simulatas sine ullo pignore deditiones factas esse. haec inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim rettulerunt. XXIII. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes commemorantesque obsidione sese ab eo liberatos, plerique etiam, cum apud hostes essent, servitute exemptos. Q. Minucius temptata tantum relatione, cum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum et iure imperii consularis et multorum clarorum virorum exemplo dixit. C. Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit; multi nobiles Galli ante currum ducti, inter quos quidam Hamilcarem ducem Poenorum fuisse auctores sunt. ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba, pilleatorum currum sequentium. aeris tulit in triumpho ducenta triginta septem milia et quingentos, argenti bigati septuaginta novem milia. septuageni aeris militibus divisi, duplex equiti centurionique. Q. Minucius consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus ut loco et fama rerum gestarum, et quod sumptum non erogatum ex aerario omnes sciebant, inhonoratior fuit, ita signis carpentisque et spoliis ferme aequabat. pecuniae etiam par prope summa fuit: aeris tralata ducenta quinquaginta quattuor milia, argenti bigati quinquaginta tria milia et ducenti. militibus centurionibusque et equitibus idem in singulos datum quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. creati consules L. Furius Purpurio et M. Claudius Marcellus. praetores postero die facti Q. Fabius Buteo Ti. Sempronius Longus Q. Minucius Thermus M'. Acilius Glabrio L. Apustius Fullo C. Laelius.

Exitu ferme anni litterae a T. Quinctio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse,

hostium exercitum fusum fugatumque. hae litterae prius in senatu a Sergio praetore, deinde ex auctoritate patrum in contione sunt recitatae; et ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretae. brevi post legati et ab T. Quinctio et ab rege Philippo venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam, ibique eis locus et lautia praebita; et ad aedem Bellonae senatus datus; ibi haud multa verba facta, cum Macedones, quodcumque senatus censuisset, id regem facturum esse dicerent. decem legati more maiorum, quorum ex consilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti, adiectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi iussi, dum ne quis in eo numero esset, qui post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules hostis fuisset.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab aedilibus curulibus, P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulsone, et magnificentius quam alias facti, et laetius propter res bello bene gestas spectati, totique ter instaurati. plebei septiens instaurati. M'. Acilius Glabrio et C. Laelius eos ludos fecerunt, et de argento multaticio tria signa aenea, Cererem Liberumque et Liberam, posuerunt.

L. Furius et M. Claudius Marcellus consulatu inito, cum de provinciis ageretur et Italiam utrique provinciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia sortirentur tendebant. Marcellus provinciae cupidior pacem simulatam ac fallacem dicendo, et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem dubios sententiae patres fecerat. et forsitan obtinuisset consul, ni Q. Marcius Ralla et C. Atinius Labeo tribuni plebis se intercessuros dixissent, ni prius ipsi ad plebem tulissent, vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse. ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. omnes quinque et triginta tribus „uti rogas“ iusserunt. et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo laetarentur, tristis ex Hispania adlatus nun-

tius effecit, vulgataeque litterae C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania proelio victum, exercitum eius fusum fugatum, multos illustris viros in acie cecidisse, Tuditanum cum gravi vulnere relatum ex proelio haud ita multo post exspirasse. consulibus ambobus Italia provincia cum iis legionibus quas superiores consules habuissent decreta, et ut quattuor legiones novas scriberent, duas urbanas, duas quae quo senatus censuisset mitterentur. et T. Quinctius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere iussus; imperium ei prorogatum satis iam ante videri esse. XXVI. praetores deinde provincias sortiti, L. Apustius Fullo urbanam iurisdictionem, M'. Acilius Glabrio inter civis et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Laelius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, quibus Hispaniae provinciae evenerant, consules legiones singulas ex quattuor ab se scriptis, quas videretur, uti darent decretum est, et socium ac Latini nominis quaterna milia peditum, trecenos equites; iique primo quoque tempore in provincias ire iussi. bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum.

Priusquam aut hi praetores ad bellum prope novum, quia tum primum suo nomine sine ullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent, procurare, ut adsolet, prodigia quae nuntiabantur, iussi. P. Villius eques Romanus in Sabinos proficiscens fulmine ipse equusque exanimati fuerant; aedis Feroniae in Capenati de caelo tacta erat; ad Monetae duarum hastarum spicula arserant; lupus Esquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis, cum in forum decurrisset, Tusco vico atque inde Germalo per portam Capenam prope intactus evaserat. haec prodigia maioribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Isdem diebus Cn. Cornelius Blasio, qui ante C. Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatus consulto urbem est ingressus. tulit

prae se auri mille et quingenta quindecim pondo, argenti viginti milia, signati denarium triginta quattuor milia et quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne temptata quidem triumphi spe, quinquaginta milia pondo argenti in aerarium intulit; et de manubiis duos fornices in foro Bovario ante Fortuna aedem et matris Matutae, unum in maximo circo fecit, et his fornicibus signa aurata imposuit. haec per hiemem ferme acta.

Hibernabat eo tempore Elatiae T. Quinctius, a quo cum multa socii peterent, Boeoti petierunt impetraveruntque, ut qui suae gentis militassent apud Philippum sibi restituerentur. id a Quinctio facile impetratum, non quia satis dignos eos credebat, sed quia Antiocho rege iam suspecto favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. restitutis iis confestim apparuit quam nulla inita apud Boeotos gratia esset. nam et ad Philippum legatos gratias agentes ei pro redditis hominibus, perinde atque ipsis iis et non Quinctio et Romanis id datum esset, miserunt, et comitiis proximis Boeotarchen ob nullam aliam causam Brachyllam quendam, quam quod praefectus Boeotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt, praeteritis Zeuxippo et Pisistrato aliisque, qui Romanae societatis auctores fuerant. id aegre et in praesentia hi passi, et in futurum etiam metum ceperunt: cum ad portas prope sedente exercitu Romano ea fierent, quidnam se futurum esse profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo socios adiuvante, et infesto iis qui partis adversae fuissent. XXVIII. dum Romana arma in propinquo haberent, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt. et tempore ad eam rem capto, cum in publico epulatus reverteretur domum temulentus prosequentibus mollibus viris, qui ioci causa convivio celebri interfuerant, ab sex armatis, quorum tres Italici tres Aetoli erant, circumventus occiditur. fuga comitum et quiritatio facta, et tumultus per totam urbem discurrentium cum luminibus. percussores proxima porta evaserunt. luce prima contio frequens velut ex ante indicto aut voce praeconis convocata in theatro erat. palam ab suo comi-

tatu et obscenis illis viris fremebant interfectum; animis autem Zeuxippum auctorem destinabant caedis. in praesentia placuit comprehendi eos qui simul fuissent, quaestionemque ex his haberi. qui dum quaeruntur, Zeuxippus et constanti animo avertendi ab se criminis causa in contionem progressus, errare ait homines qui tam atrocem caedem pertinere ad illos semiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit numquam, si sibi conscius esset, oblaturum se multitudini mentionemve eius caedis nullo lacessente facturum fuisse. alii non dubitare impudenter obviam eundo crimini suspicionem averti. torti post paulo insontes, cum scirent ipsi nihil, opinione omnium pro indicio usi Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt nullo adiecto, cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam quam indicium hominum nullius rei consciorum metuens. Pisistratus spretis indicibus Thebis mansit. servus erat Zeuxippi, totius internuntius et minister rei, quem indicem Pisistratus timens eo ipso timore rem ad indicium protraxit. litteras ad Zeuxippum mittit, ut servum conscium tolleret: non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi quam ad agendam fuerit. has qui tulerat litteras, iussus Zeuxippo dare quam primum, quia non statim conveniendi eius copia fuit, illi ipsi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradit, et adicit a Pisistrato de re magno opere pertinente ad Zeuxippum esse. conscientia ictus, cum extemplo traditurum eas adfirmasset, aperit, perlectisque litteris pavidus Thebas refugit et ad magistratus indicium defert. et Zeuxippus quidem fuga servi motus Anthedonem, tutiorem exsilio locum ratus, concessit: de Pisistrato aliisque quaestiones tormentis habitae et sumptum supplicium est.

XXIX. Efferavit ea caedes Thebanos Boeotosque omnis ad exsecrabile odium Romanorum, credentis non sine consilio imperatoris Romani Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse. ad rebellandum neque vires

neque ducem habebant. proximum bello quod erat, in latrocinium versi alios in hospitiis, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantis usus, excipiebant. quidam in ipsis itineribus ad notas latebras ab insidiantibus, pars in deserta per fraudem deversoria deducti opprimebantur. postremo non tantum ab odio sed etiam aviditate praedae facinora fiebant, quia negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. cum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Boeotia omnis coepit, et timidius quam in hostico egredi castris miles. tum Quinctius legatos ad querendum de latrociniis per civitates mittit. plurimae caedes circa Copaidem paludem inventae: ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, adnexa. multa facinora Acraephiae et Coroneae facta inveniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi iussit, et pro quingentis militibus — tot enim interempti erant — quingenta talenta Boeotos conferre. quorum cum fieret neutrum, verbis tantum civitates excusarent nihil publico consilio factum esse, missis Athenas et in Achaiam legatis, qui testarentur socios iusto pioque se bello persecuturum Boeotos, et cum parte copiarum Ap. Claudio Acraephiam ire iusso, ipse cum parte Coroneam circumsedit vastatis prius agris, qua ab Elatia duo diversa agmina iere. hac perculsi clade Boeoti, cum omnia terrore ac fuga completa essent, legatos mittunt. qui cum in castra non admitterentur, Achaei Atheniensesque supervenerunt. plus auctoritatis Achaei habuerunt deprecantes, quia, ni impetrassent pacem Boeotis, bellum simul gerere decreverant. per Achaeos et Boeotis copia adeundi adloquendique Romanum facta est, iussisque tradere noxios et multae nomine triginta conferre talenta pax data, et ab oppugnatione recessum.

XXX. Paucos post dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est, ut omnes Graecorum civitates, quae in Europa quaeque in Asia essent, libertatem ac suas haberent leges; quae earum sub dicione Philippi fuissent, praesidia ex

his Philippus deduceret, vacuasque traderet Romanis ante Isthmiorum tempus. deduceret et ex his, quae in Asia essent, Euromo Pedasisque et Bargyliis et Iaso et Myrina et Abydo et Thaso et Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. de Cianorum libertate Quinctium Prusiae Bithynorum regi scribere quid senatui et decem legatis placuisset. captivos transfugasque reddere Philippum Romanis, et navis omnis tectas tradere praeter quinque et regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sedecim versus remorum agebant. ne plus quinque milia armatorum haberet, neve elephantum ullum. bellum extra Macedoniae fines ne iniussu senatus gereret. mille talentum daret populo Romano, dimidium praesens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias quaternum milium pondo argenti vectigal in decem annos impositum regi tradit; Claudius in annos triginta quaterna milia pondo et ducena, praesens viginti milia pondo. idem nominatim adiectum scribit ne cum Eumene Attali filio — novus is tum rex erat — bellum gereret. in haec obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. adicit Antias Valerius Attalo absenti Aeginam insulam elephantosque dono datos, et Rhodiis Stratoniceam Cariaeque alias urbes, quas Philippus tenuisset; Atheniensibus insulas datas, Lemnum, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Graeciae civitatibus hanc pacem approbantibus soli Aetoli decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. litteras inanis vana specie libertatis adumbratas esse: cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, et sine traditione liberas iuberi esse, nisi quod, quae in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores, quae in Graecia sint, ne nominatae quidem intercipiantur, Corinthus et Chalcis et Oreus cum Erethria et Demetriade. nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho et Chalcide et Demetriade, quia in senatus consulto, quo missi decem legati ab urbe erant, ceterae Graeciae atque Asiae urbes haud dubie liberabantur, de iis tribus urbibus legati, quod tempora rei publicae postulassent, id e re publica fideque

sua facere ac statuere iussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, cum primum ei vires suae satis placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. ab Elatia profectus Quinctius Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum traiecit. ibi consilia de libertate Graeciae dies prope totos in concilio decem legatorum agitabantur. identidem Quinctius liberandam omnem Graeciam, si Aetolorum linguas retundere, si veram caritatem ac maiestatem apud omnis nominis Romani vellent esse; si fidem facere ad liberandam Graeciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium sese mare traiecisse. nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant: ceterum ipsis tutius esse manere paulisper sub tutela praesidii Romani quam pro Philippo Antiochum dominum accipere. postremo ita decretum est, Corinthus redderetur Achaeis, ut in Acrocorintho tamen praesidium esset; Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.

XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat, semper quidem et alias frequens cum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium viriumque et pernicitatis visuntur, tum quia propter opportunitatem loci per duo diversa maria omnium rerum usus ministrantis humano generi concilium, Asiae Graeciaeque is mercatus erat: tum vero non ad solitos modo usus undique convenerant, sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Graeciae, quae sua fortuna esset, alii alia non taciti solum opinabantur sed sermonibus etiam ferebant Romanos facturos: vix cuiquam persuadebatur Graecia omni cessuros. ad spectaculum consederant; et praeco cum tubicine, ut mos est, in mediam aream, unde sollemni carmine ludicrum indici solet, processit, et tuba silentio facto ita pronuntiat „senatus Romanus et T. Quinctius imperator Philippo rege Macedonibusque devictis liberos, immunes, suis legibus esse iubet Corinthios Phocenses Locrensesque omnis et insulam Euboeam et Magnetas, Thessalos, Perrhaebos, Achaeos Phthiotas.“ percensuerat omnis gentis, quae sub dicione Philippi regis

fuerant. audita voce praeconis maius gaudium fuit, quam quod universum homines acciperent. vix satis credere se quisque audisse, et alii alios intueri, mirabundi velut ad somnii vanam speciem: quod ad quemque pertinebat, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. revocatus praeco, cum unusquisque non audire modo sed videre libertatis suae nuntium averet, iterum pronuntiavit eadem. tum ab certo iam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus totiensque repetitus, ut facile appareret nihil omnium bonorum multitudini gratius quam libertatem esse. ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi nec oculi spectaculo intenti essent: adeo unum gaudium praeoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatium. XXXIII. ludis vero dimissis cursu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum, ut ruente turba in unum adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque iacientium, haud procul periculo fuerit. sed erat trium ferme et triginta annorum; et cum robur iuventae, tum gaudium ex tam insigni gloria et fructus vires suppeditabat. nec praesens tantummodo effusa est laetitia, sed per multos dies gratis et cogitationibus et sermonibus renovata: esse aliquam in terris gentem, quae sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum; nec hoc finitimis aut propinquae vicinitatis hominibus aut terris continenti iunctis praestet: sed maria traiciat, ne quod toto orbe terrarum iniustum imperium sit, ubique ius fas lex potentissima sint. una voce praeconis liberatas omnis Graeciae atque Asiae urbes. hoc spe concipere audacis animi fuisse, ad effectum adducere et virtutis et fortunae ingentis.

XXXIV. Secundum Isthmia Quinctius et decem legati legationes regum gentiumque audivere. primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. iis eadem fere, quae Romae egerant, verba sine fide rerum iactantibus nihil iam perplexe ut ante, cum dubiae res incolumi Philippo erant, sed aperte denuntiatum, ut excederet Asiae urbibus, quae Philippi aut Ptolemaei regum fuissent, abstineret liberis civitatibus, neu umquam lacesseret armis: et in pace et

in libertate esse debere omnis ubique Graecas urbes. ante omnia denuntiatum, ne in Europam aut ipse transiret aut copias traiceret. dimissis regis legatis conventus civitatum gentiumque est haberi coeptus; eoque maturius peragebatur, quod decreto decem legatorum civitates nominatim pronuntiabantur. Orestis — Macedonum ea gens est —, quod primi ab rege defecissent, suae leges redditae. Magnetes et Perrhaebi et Dolopes liberi quoque pronuntiati. Thessalorum genti praeter libertatem concessan. Achaei Phthiotae dati, Thebis Phthioticis et Pharsalo excepta. Aetolos de Pharsalo et Leucade postulantes, ut ex foedere sibi restituerentur, ad senatum reiecerunt. Phocenses Locrensesque, sicut ante fuerant, adiecta decreti auctoritate iis contribuerunt. Corinthus et Triphylia et Heraea — Peloponnesi et ipsa urbs est — reddita Achaeis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant. dissentiente Quinctio ea una res in arbitrium senatus reiecta est: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adiecta. Pleurato Lychnidus et Parthini dati: Illyriorum utraque gens sub dicione Philippi fuerant. Amynandrum tenere iusserunt castella, quae per belli tempus Philippo capta ademisset.

XXXV. Dimisso conventu decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suae quisque regionis civitates discesserunt, P. Lentulus Bargylias, L. Stertinius Hephaestiam et Thasum et Thraciae urbes, P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. qui de minoribus rebus editis mandatis percunctatus, si consilium non utile solum sed etiam salutare admittere auribus posset, cum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid quod in rem suam esset exprimeret, magno opere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos, ne si quid Antiochus moveret, exspectasse et temporum opportunitates captasse ad rebellandum videri posset. ad Tempe Thessalica Philippus est conventus. qui cum se missurum extemplo legatos respondisset, Cornelius Thermopylas, ubi frequens Graeciae statis diebus esse solet

conventus — Pylaicum appellant — venit; Aetolos praecipue monuit, constanter et fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Aetolorum principes alii leniter questi sunt, quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset, qui in bello fuisset; alii ferocius incusarunt, exprobraruntque non modo vinci sine Aetolis Philippum, sed ne transire quidem in Graeciam Romanos potuisse. adversus ea respondere, ne in altercationem excederet res, cum supersedisset Romanus, omnia eos aequa impetraturos, si Romam misissent, dixit. itaque ex auctoritate eius decreti legati sunt. hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Cum haec in Graecia Macedoniaque et Asia gererentur, Etruriam infestam prope coniuratio servorum fecit. ad quaerendam opprimendamque eam M'. Acilius Glabrio praetor, cui inter cives peregrinosque iurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana est missus. alios iam congregatos pugnando vicit: ex his multi occisi, multi capti; alios verberatos crucibus adfixit, qui principes coniurationis fuerant; alios dominis restituit.

Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum finis, fatigato per diem totum milite via facienda, castra inter tumulos quosdam ponentem Corolamus quidam regulus Boiorum cum magna manu adortus ad tria milia hominum occidit; et illustres viri aliquot in illo tumultuario proelio ceciderunt, inter quos praefecti socium T. Sempronius Gracchus et M. Iunius Silanus, et tribuni militum de legione secunda M. Ogulnius et P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, cum hostes prospera pugna elati nequiquam oppugnassent. stativis deinde isdem per dies aliquot sese tenuit, dum et saucios curaret et ex tanto terrore animos militum reficeret. Boii, ut est gens minime ad morae taedium ferendum patiens, in castella sua vicosque passim dilapsi sunt. Marcellus Pado confestim traiecto in agrum Comensem, ubi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant, legiones ducit. Galli feroces Boiorum ante dies paucos pugna in ipso itinere proelium commit-

tunt, et primo adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. quod ubi Marcellus animadvertit, veritus, ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum cum opposuisset, equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. quorum cum primus secundusque impetus rettudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata et reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit. nec ultra sustinuere certamen Galli, quin terga verterent atque effuse fugerent. in eo proelio supra quadraginta milia hominum caesa Valerius Antias scribit, octingenta septem signa militaria capta, et carpenta septingenta triginta duo, et aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Iovi donum in aede positum scribit. castra eo die Gallorum expugnata direptaque; et Comum oppidum post dies paucos captum. castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius an Insubres consul exercitum duxerit, adversamque prospera pugna oblitteraverit, an victoria ad Comum parta deformata clade in Boiis accepta sit.

XXXVII. Sub haec tam varia fortuna gesta L. Furius Purpurio alter consul per tribum Sapiniam in Boios venit. iam castro Mutilo appropinquabat, cum veritus, ne intercluderetur simul a Boiis Liguribusque, exercitum eadem via qua adduxerat reduxit, et magno circuitu per aperta eoque tuta loca ad collegam pervenit. inde iunctis exercitibus primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragraverunt. ea urbs ceteraque circa castella et Boii fere omnes praeter iuventutem, quae praedandi causa in armis erat — tunc in devias silvas recesserat — in deditionem venerunt. in Ligures inde traductus exercitus. Boii neglegentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improviso adgressuros se rati per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repente navibus traiecto Laevos Libuosque cum pervastassent, redeuntes inde per Ligurum extremos fines cum agresti praeda in agmen incidunt Romanum. proelium celerius acriusque commissum, quam si tempore

locoque ad certamen destinato, praeparatis animis concurrissent. ibi quantam vim ad stimulandos animos ira haberet apparuit: nam ita caedis magis quam victoriae avidi pugnarunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. ob has res gestas, consulum litteris Romam adlatis, supplicatio in triduum decreta est. brevi post Marcellus consul Romam venit, triumphusque ei magno consensu patrum est decretus. triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Boiorum triumphi spem collegae reliquit, quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, cum collega secunda. multa spolia hostium captivis carpentis travecta, multa militaria signa; aeris lata trecenta viginti milia, argenti bigati ducenta triginta quattuor milia. in pedites singulos dati octogeni aeris, triplex equiti centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, cum hibernasset Ephesi, omnes Asiae civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus. et ceteras quidem, aut quia locis planis positae erant aut quia parum moenibus armisque ac iuventuti fidebant, haud difficulter videbat iugum accepturas: Smyrna et Lampsacus libertatem usurpabant; periculumque erat, ne, si concessum his foret quod intenderent, Smyrnam in Aeolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto aliae urbes sequerentur. igitur et ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit; et quae Abydi copiae erant praesidio tantum modico relicto duci ad Lampsacum oppugnandam iussit. nec vi tantum terrebat, sed per legatos leniter adloquendo castigandoque temeritatem ac pertinaciam spem conabatur facere brevi quod peterent habituros, sed cum satis et ipsis et omnibus aliis appareret ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam habere. adversus quae respondebatur nihil neque mirari neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis aequo animo paterentur. ipse initio veris navibus ab Epheso profectus Hellespontum petit; terrestris copias traici ab Abydo Chersonesum iussit. cum ad Madytum, Chersonesi urbem, terrestri navalem exercitum iunxisset, quia clau-

serant portas, circumdedit moenia armatis; et iam opera admoventi deditio facta est. idem metus Sestum incolentis aliasque Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribus copiis venit. quam cum desertam ac stratam prope omnem ruinis invenisset — ceperant autem direptamque incenderant Thraces paucis ante annis —, cupido eum restituendi nobilem urbem et loco sitam opportuno cepit. itaque omnia simul est adgressus, et tecta muros restituere, et partim redimere servientis Lysimachenses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere et contrahere, partim novos colonos spe commodorum proposita adscribere, et omni modo frequentare: simul ut Thracum summoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulanda proxima Thraciae est profectus; partem navalisque omnis socios reliquit in operibus reficiendae urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus et L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemaeumque reges certamina, Selymbriae substitit; et decem legatorum P. Lentulus a Bargyliis, P. Villius et L. Terentius ab Thaso Lysimachiam petierunt. eodem et ab Selymbria L. Cornelius et ex Thracia paucos post dies Antiochus convenerunt. primus congressus cum legatis et deinceps invitatio benigna et hospitalis fuit. ut de mandatis statuque praesenti Asiae agi coeptum est, animi exasperati sunt. Romani omnia acta eius, ex quo tempore ab Syria classem solvisset, displicere senatui non dissimulabant, restituique et Ptolemaeo omnes civitates quae dicionis eius fuissent aequum censebant: nam quod ad eas civitates attineret quas a Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id vero ferendum non esse, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli praemia habere. sed ut in Asiam adventus eius dissimulari ab Romanis tamquam nihil ad eos pertinens potuerit, quid? quod iam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transierit, quantum a

bello aperte Romanis indicto abesse? illum quidem etiam si in Italiam traiciat negaturum: Romanos autem non exspectaturos, ut id posset facere. XL. adversus ea Antiochus mirari se dixit Romanos tam diligenter inquirere, quid regi Antiocho faciundum, at quousque terra marique progrediundum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere, nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. quod ad Ptolemaeum attineat, cui ademptas civitates querantur, sibi cum Ptolemaeo et amicitiam esse, et id agere, ut brevi etiam adfinitas iungatur. ne ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse, aut adversus Romanos in Europam traiecisse: sed qua Lysimachi quondam regnum fuerit, quo victo omnia quae illius fuissent iure belli Seleuci facta sint, existimare suae dicionis esse. occupatis maioribus suis rerum aliarum cura primo quaedam ex iis Ptolemaeum, inde et Philippum usurpandae alienae possessionis causa tenuisse. Chersonesum quidem et proxima Thraciae, quae circa Lysimachiam sint, quem dubitare quin Lysimachi fuerint? ad ea recipienda in antiquum ius venisse, et Lysimachiam deletam Thracum impetu de integro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis rumor sine ullo satis certo auctore adlatus de morte Ptolemaei regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus effecit. nam et dissimulabat pars utraque se audisse, et L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemaeumque, mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemaeum petebat, ut priusquam moveretur aliquid in nova possessione regni, praeveniret in Aegyptum; et Antiochus suam fore Aegyptum, si tum occupasset, censebat. itaque dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam, ipse omni classe navigat Ephesum. legatis ad Quinctium missis, qui ad fidem faciendam nihil novaturum regem de societate agerent, oram Asiae le-

gens pervenit in Lyciam; Patarisque cognito vivere Ptolemaeum, navigandi quidem in Aegyptum omissum consilium est: Cyprum nihilo minus petens, cum Chelidoniarum promunturium superasset, paulisper seditione remigum est retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. inde profectum eum ad capita quae vocant Sari fluminis foeda tempestas adorta prope cum omni classe demersit. multae fractae, multae eiectae naves, multae ita haustae mari, ut nemo in terram enarit. magna vis hominum ibi interiit, non remigum modo militumque ignotae turbae, sed etiam insignium regis amicorum. collectis reliquiis naufragii, cum res non in eo essent, ut Cyprum temptaret, minus opulento agmine quam profectus erat Seleuciam rediit. ibi subduci navibus iussis — iam enim et hiems instabat — ipse in hiberna Antiochiam concessit. in hoc statu regum erant res.

XLII. Romae eo primum anno triumviri epulones facti C. Licinius Lucullus tribunus plebis, qui legem de creandis his tulerat, et P. Manlius et P. Porcius Laeca. iis triumviris, item ut pontificibus, lege datum est togae praetextae habendae ius. sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quaestoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. pecunia opus erat, quod ultimam pensionem pecuniae in bellum collatae persolvi placuerat privatis. quaestores ab auguribus pontificibusque quod stipendium per bellum non contulissent petebant. ab sacerdotibus tribuni plebis nequiquam appellati, omniumque annorum per quos non dederant exactum est. eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum suffecti, M. Marcellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui praetor in Hispania decesserat, et L. Valerius Flaccus in locum M. Cornelii Cethegi. et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet; nec eo anno augur in eius locum est suffectus.

Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule. creati consules L. Valerius Flaccus et M. Porcius Cato. praetores inde facti Cn. Manlius Vulso Ap. Claudius

Nero P. Porcius Laeca C. Fabricius *Luscinus C. Atinius* Labeo P. Manlius.

Eo anno aediles curules, M. Fulvius Nobilior et C. Flaminius, tritici deciens centum milia binis aeris populo discripserunt. id C. Flaminii honoris causa ipsius patrisque advexerant Siculi Romam; Flaminius gratiam eius communicaverat cum collega. ludi Romani et apparati magnifice sunt et ter toti instaurati. aediles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus et C. Scribonius Curio, multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt: tres ex his condemnati sunt; ex eorum multaticia pecunia aedem in insula Fauni fecerunt. ludi plebeii per biduum instaurati, et epulum fuit ludorum causa.

XLIII. L. Valerius Flaccus et M. Porcius Cato consules idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, de provinciis cum ad senatum rettulissent, patres censuerunt, cum in Hispania tantum glisceret bellum, ut iam consulari et duce et exercitu opus esset, placere consules Hispaniam citeriorem Italiamque provincias aut comparare inter se aut sortiri; utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones et quindecim milia socium Latini nominis et octingentos equites secum portare, et naves longas viginti ducere. alter consul duas scriberet legiones; iis Galliam obtineri provinciam satis esse fractis proximo anno Insubrum Boiorumque animis. Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. praetores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Laeca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset; P. Manlius in Hispaniam citeriorem adiutor consuli datus. T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho et Aetolis, sed iam etiam Nabide Lacedaemoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere et mittere in Macedoniam iussi. Ap. Claudio praeter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo milia peditum et ducentos equites novos ut scriberet permissum. par numerus peditum equitumque novorum et

P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus, et legio eadem, quae fuerat sub Q. Minucio praetore, data. et P. Porcio Laecae ad Etruriam circa Pisas decem milia peditum et quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. in Sardinia prorogatum imperium T. Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex decreto pontificum iussi facere, quod A. Cornelius Mammula praetor voverat de senatus sententia populique iussu Cn. Servilio C. Flaminio consulibus. annis post uno et viginti factum est quam votum. per eosdem dies C. Claudius Ap. filius Pulcher augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est.

Mirantibus iam vulgo hominibus, quod cum Hispania movisset bellum neglegerent, litterae a Q. Minucio adlatae sunt se ad Turbam oppidum cum Budare et Besadine imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse; duodecim milia hostium caesa, Budarem imperatorem captum, ceteros fusos fugatosque. his litteris lectis minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. omnes curae, utique post adventum decem legatorum, in Antiochum regem conversae. hi expositis prius quae cum Philippo acta essent et quibus legibus data pax, non minorem belli molem instare ab Antiocho docuerunt. ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum traiecisse, et nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Aegypti invadendae, mox bello Graeciam arsuram fuisse. neque enim ne Aetolos quidem quieturos, cum ingenio inquietam tum iratam Romanis gentem. haerere et aliud in visceribus Graeciae ingens malum, Nabim nunc Lacedaemoniorum, mox, si liceat, universae Graeciae futurum tyrannum, avaritia et crudelitate omnis fama celebratos tyrannos aequantem. cui si Argos velut arcem Peloponneso impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus nequiquam liberatam a Philippo Graeciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram. XLV. haec cum

ab tam gravibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata adferrent, audirentur, maior res, quod ad Antiochum attineret, maturanda magis, quoniam rex quacumque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. cum diu disceptatum esset, utrum satis iam causae videretur, cur decerneretur bellum, an permitterent T. Quinctio, quod ad Nabin Lacedaemonium attineret, faceret quod e re publica censeret esse, permiserunt, eam rem esse rati, quae maturata dilatave non ita magni momenti ad summam rem publicam esset. magis id animadvertendum esse, quid Hannibal et Carthaginienses, si cum Antiocho bellum motum foret, acturi essent.

Adversae Hannibali factionis homines principibus Romanis, hospitibus quisque suis, identidem scribebant nuntios litterasque ab Hannibale ad Antiochum missas, et ab rege ad eum clam legatos venisse. ut feras quasdam nulla mitescere arte, sic immitem et implacabilem eius viri animum esse. marcescere otii situ queri civitatem, et inertia sopiri, nec sine armorum sonitu excitari posse. haec probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti quam moti, faciebat. irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos. XLVI. iudicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur, eo maxime quod idem perpetui iudices erant. res fama vitaque omnium in illorum potestate erat. qui unum eius ordinis offendisset, omnis adversos habebat; nec accusator apud infensos iudices deerat. horum in tam impotenti regno — neque enim civiliter nimiis opibus utebantur — praetor factus Hannibal vocari ad se quaestorem iussit. quaestor id pro nihilo habuit: nam et adversae factionis erat, et quia ex quaestura in iudices, potentissimum ordinem, referebantur, iam pro futuris mox opibus animos gerebat. enimvero indignum id ratus Hannibal viatorem ad prendendum quaestorem misit, subductumque in contionem non ipsum magis quam ordinem iudicum, prae quorum superbia atque opibus nec leges quicquam essent nec magistratus, accusavit. et ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, et infimorum quoque libertati

gravem esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit pertulitque, ut in singulos annos iudices legerentur, neu quis biennium continuum iudex esset. ceterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnae partis principum offenderat animos. adiecit et aliud, quo bono publico sibi proprias simultates irritavit. vectigalia publica partim neglegentia dilabebantur, partim praedae ac divisui et principum quibusdam et magistratibus erant: quin et pecunia, quae in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur. XLVII. Hannibal postquam vectigalia, quanta terrestria maritimaque essent et in quas res erogarentur, animadvertit, et quid eorum ordinarii rei publicae usus consumerent, quantum peculatus averteret, omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem rem publicam fore ad vectigal praestandum Romanis pronuntiavit in contione, et praestitit promissum. tum vero ii quos paverat per aliquot annos publicus peculatus velut bonis ereptis, non furtorum manubiis extortis infensi et irati Romanos in Hannibalem, et ipsos causam odii quaerentis, instigabant. ita diu repugnante P. Scipione Africano, qui parum ex dignitate populi Romani esse ducebat subscribere odiis accusatorum Hannibalis, et factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem, nec satis habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum iurarent ac nomen deferrent, tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur, qui ad senatum eorum arguerent Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. legati tres missi, Cn. Servilius M. Claudius Marcellus Q. Terentius Culleo. qui cum Carthaginem venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis quaerentibus causam adventus dici iusserunt venisse se ad controversias, quae cum Masinissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id creditum vulgo. unum Hannibalem se peti ab Romanis non fallebat, et ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. itaque cedere tempori et fortunae statuit, et prae-

paratis iam ante omnibus ad fugam, obversatus eo die in foro avertendae suspicionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus. XLVIII. cum equi, quo in loco iusserat, praesto fuissent, nocte Byzacium — ita regionem quandam Afri vocant — transgressus, postero die ad mare inter Acyllam et Thapsum ad suam turrem pervenit. ibi eum parata instructaque remigio excepit navis. ita Africa Hannibal excessit, saepius patriae quam suum eventum miseratus. eodem die in Cercinam insulam traiecit. ubi cum in portu naves aliquot Phoenicum onerarias cum mercibus invenisset, et ad egressum eum e nave concursus salutantium esset factus, percunctantibus legatum se Tyrum missum dici iussit. veritus tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Hadrumetum nuntiaret se Cercinae visum, sacrificio apparari iusso magistros navium mercatoresque invitari iussit, et vela cum antennis ex navibus corrogari, ut umbra — etenim media aestas forte erat — cenantibus in littore fieret. quanto res et tempus patiebatur, apparatu celebratae eius diei epulae sunt; multoque vino in serum noctis convivium productum. Hannibal cum primum fallendi eos qui in portu erant tempus habuit, navem solvit. ceteri sopiti cum postero die tandem ex somno pleni crapulae surrexissent, ad id quod serum erat, aliquot horas referendis in naves collocandisque et aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine et multitudinis adsuetae domum Hannibalis frequentare concursus ad vestibulum aedium est factus. ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quaerentium. et alii fugam conscisse, id quod erat, alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, vulgo fremebant; variosque vultus cerneres ut in civitate aliorum alias partes foventium et factionibus discordi. visum deinde Cercinae eum tandem adlatum est. XLIX. et Romani legati cum in senatu exposuissent compertum patribus Romanis esse et Philippum regem ante ab Hannibale maxime accensum bellum populo Romano fecisse, et nunc litteras nuntiosque ab eo ad An-

tiochum et Aetolos missos, consiliaque inita impellendae ad defectionem Carthaginis, nec alio eum quam ad Antiochum regem profectum, haud quieturum eum ante, quam bellum toto orbe terrarum concisset; id ei non debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent nihil eorum sua voluntate nec publico consilio factum esse: Carthaginienses responderunt, quidquid aequum censuissent Romani, facturos esse.

Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit, exceptusque a conditoribus Carthaginis ut ab altera patria vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies Antiochiam navigat. ibi profectum iam regem in Asiam cum audisset, filiumque eius sollemne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset, comiter ab eo exceptus nullam moram navigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo incertumque de Romano bello. sed haud parvum momentum ad animum eius moliendum adventus Hannibalis fecit. Aetolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt; quorum legatos Pharsalum et Leucadem et quasdam alias civitates ex primo foedere repetentis senatus ad T. Quinctium reiecit.

---

# TITI LIVI
## AB URBE CONDITA
## LIBER XXXIV.

---

EPITOME. Lex Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magna contentione abrogata est, cum M. Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. is in Hispaniam profectus bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T. Quinctius Flamininus bellum adversus Lacedaemonios et tyrannum eorum Nabidem prospere gestum data iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub dicione tyranni erant, finivit. res praeterea in Hispania et in Gallia adversus Boios et Insubres feliciter gestae referuntur. senatus tunc primum secretus a populo ludos spectavit: ut id

fieret, Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt cum indignatione plebis. coloniae pleraeque deductae sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. T. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem et Nabidem Lacedaemoniorum tyrannum vicerat Graeciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. legati Carthaginiensium nuntiaverunt Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. temptaverat autem Hannibal per Aristonem Tyrium, sine litteris Carthaginem missum, ad rebellandum Poenos concitare.

I. Inter bellorum magnorum aut vixdum finitorum aut imminentium curas intercessit res parva dictu, sed quae studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius tribuni plebei ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. tulerat eam C. Oppius tribunus plebis Q. Fabio Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, ne qua mulier plus semunciam auri haberet, neu vestimento versicolori uteretur, neu iuncto vehiculo in urbe oppidove aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa, veheretur. M. et P. Iunii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur, nec eam se abrogari passuros aiebant; ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant; Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur; matronae nulla nec auctoritate nec verecundia nec imperio virorum contineri limine poterant; omnis vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentis ad forum orantes, ut florente re publica, crescente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. augebatur haec frequentia mulierum in dies: nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. iam et consules praetoresque et alios magistratus adire et rogare audebant: ceterum minime exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege quae abrogabatur ita disseruit. II. „si in sua quisque nostrum matre familiae, Quirites, ius et maiestatem viri retinere instituisset, minus cum universis feminis negotii haberemus: nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri hic quoque in foro obteritur et calcatur, et quia

singulas sustinere non potuimus, universas horremus. equidem fabulam et fictam rem ducebam esse virorum omne genus in aliqua insula coniuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. ab nullo genere non summum periculum est, si coetus et concilia et secretas consultationes esse sinas. atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrum peior ipsa res an peiore exemplo agatur. quorum alterum ad nos consules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. nam utrum e re publica sit necne id quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. haec consternatio muliebris, sive sua sponte sive auctoribus vobis, M. Fundani et L. Valeri, facta est, haud dubie ad culpam magistratuum pertinens nescio vobis, tribuni, an consulibus magis sit deformis. vobis, si ad feminas concitandas tribunicias seditiones iam adduxistis; nobis, si ut plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendae sunt. equidem non sine rubore quodam paulo ante per medium agmen mulierum in forum perveni. quod nisi me verecundia singularum magis maiestatis et pudoris quam universarum tenuisset, ne compellatae a consule viderentur, dixissem „„qui hic mos est in publicum procurrendi, et obsidendi vias, et viros alienos appellandi? istud ipsum suos quaeque domi rogare non potuistis? an blandiores in publico quam in privato, et alienis quam vestris estis? quamquam ne domi quidem vos, si sui iuris finibus matronas contineret pudor, quae leges hic rogarentur abrogarenturve curare decuit.““ „maiores nostri nullam, ne privatam quidem rem agere feminas sine tutore auctore voluerunt; in manu esse parentium, fratrum, virorum: nos, si diis placet, iam etiam rem publicam capessere eas patimur, et foro quoque et contionibus et comitiis immisceri. quid enim nunc aliud per vias et compita faciunt quam rogationem tribunorum plebi suadent, aliam legem abrogandam censent? date frenos impotenti naturae et indomito animali, et sperate ipsas modum licentiae facturas, nisi vos feceritis. minimum hoc eorum est quae iniquo animo feminae sibi aut moribus aut legibus iniuncta pa-

tiuntur. omnium rerum libertatem, immo licentiam, si vere dicere volumus, desiderant. quid enim, si hoc expugnaverint, non temptabunt? III. recensete omnia muliebria iura, quibus licentiam earum adligaverint maiores nostri, per quaeque subiecerint viris; quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. quid? si carpere singula et extorquere et aequari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplo, simul pares esse coeperint, superiores erunt. at hercule ne quid novum in eas rogetur recusant; non ius, sed iniuriam deprecantur. immo ut quam accepistis iussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum et experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis: id est ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. nulla lex satis commoda omnibus est: id modo quaeritur, si maiori parti et in summam prodest. si quod cuiquam privatim officiet ius, id destruet ac demolietur, quid attinebit universos rogare leges, quas mox abrogare in quos latae sunt possint? volo tamen audire, quid sit propter quod matronae consternatae procucurrerint in publicum ac vix foro se et contione abstineant. ut captivi ab Hannibale redimantur parentes viri liberi fratres earum? procul abest, absitque semper talis fortuna rei publicae: sed tamen cum fuit, negastis hoc piis precibus earum. at non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio congregavit eas; matrem Idaeam a Pessinunte ex Phrygia venientem accepturae sunt. quid honestum dictu saltem seditioni praetenditur muliebri? „„ut auro et purpura fulgeamus"" inquit; „„ut carpentis festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa et abrogata et captis et ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur; ne ullus modus sumptibus, ne luxuriae sit.""
IV. „saepe me querentem de feminarum saepe de virorum, nec de privatorum modo sed etiam magistratuum sumptibus audistis; diversisque duobus vitiis, avaritia et luxuria, civitatem laborare, quae pestes omnia magna imperia everterunt. haec ego, quo melior laetiorque in dies fortuna rei publicae est, imperiumque crescit, — et iam in Graeciam Asiamque transcendimus omnibus libidinum

illecebris repletas, et regias etiam attrectamus gazas, — eo plus horreo, ne illae magis res nos ceperint quam nos illas. infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. iam nimis multos audio Corinthi et Athenarum ornamenta laudantis mirantisque, et antefixa fictilia deorum Romanorum ridentis. ego hos malo propitios deos, et ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. patrum nostrorum memoria per legatum Cineam Pyrrhus non virorum modo sed etiam mulierum animos donis temptavit. nondum lex Oppia ad coercendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. quam causam fuisse censetis? eadem fuit quae maioribus nostris nihil de hac re lege sanciendi. nulla erat luxuria, quae coerceretur. sicut ante morbos necesse est cognitos esse quam remedia eorum, sic cupiditates prius natae sunt quam leges, quae iis modum facerent. quid legem Liciniam excitavit de quingentis iugeribus nisi ingens cupido agros continuandi? quid legem Cinciam de donis et muneribus, nisi quia vectigalis iam et stipendiaria plebs esse senatui coeperat? itaque minime mirum est nec Oppiam nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quae modum sumptibus mulierum faceret, cum aurum et purpuram data et oblata ultro non accipiebant. si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret, stantis in publico invenisset quae acciperent. atque ego nonnullarum cupiditatium ne causam quidem aut rationem inire possum. nam ut, quod alii liceat, tibi non licere aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat, sic aequato omnium cultu quid unaquaeque vestrum veretur ne in se conspiciatur? pessimus quidem pudor est vel parsimoniae vel paupertatis: sed utrumque lex vobis demit, cum id quod habere non licet non habetis. „„hanc"" inquit „„ipsam exaequationem non fero illa locuples. cur non insignis auro et purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut quod habere non possunt, habiturae, si liceret, fuisse videantur?"" vultis hoc certamen uxoribus vestris inicere, Quirites, ut divites id habere velint quod nulla alia possit; pauperes ne ob hoc

ipsum contemnantur, supra vires se extendant? [nae] simul pudere, quod non oportet, coeperit, quod oportet, non pudebit. quae de suo poterit, parabit; quae non poterit, virum rogabit. miserum illum virum, et qui exoratus et qui non exoratus erit, cum quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. nunc vulgo alienos viros rogant, et quod maius est, legem et suffragia rogant, et a quibusdam impetrant, adversus te et rem tuam et liberos tuos inexorabiles. simul lex modum sumptibus uxoris tuae facere desierit, tu numquam facies. nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit antequam lex de hoc ferretur. et hominem improbum non accusari tutius est quam absolvi; et luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis sicut ferae bestiae irritata, deinde emissa. ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. vos quod faxitis, deos omnis fortunare velim."

V. Post haec tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, cum pauca in eandem sententiam adiecissent, tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit. „si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id quod ab nobis rogatur processissent, ego quoque, cum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem. nunc cum vir gravissimus consul M. Porcius, non auctoritate solum, quae tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa et accurata insectatus sit rogationem nostram, necessum est paucis respondere. qui tamen plura verba in castigandis matronis quam in rogatione nostra dissuadenda consumpsit; et quidem ut in dubio poneret, utrum id quod reprenderet, matronae sua sponte an nobis auctoribus fecissent. rem defendam, non nos, in quos iecit magis hoc consul verbo tenus, quam ut re insimularet. coetum et seditionem et interdum secessionem muliebrem appellavit, quod matronae in publico vos rogassent, ut legem in se latam per bellum temporibus duris in pace et florenti ac beata re publica abrogaretis. verba magna, quae rei augendae causa conquirantur, et haec et alia esse scio, et M. Catonem oratorem non solum gravem sed in-

terdum etiam trucem esse scimus omnes, cum ingenio sit mitis. nam quid tandem novi matronae fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? numquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? tuas adversus te Origines revolvam. accipe quotiens id fecerint, et quidem semper bono publico. iam a principio, regnante Romulo, cum Capitolio ab Sabinis capto medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercursu matronarum inter acies duas proelium sedatum est? quid? regibus exactis cum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta haec urbs esset, matronae averterunt? iam urbe capta a Gallis, quo redempta urbs est? nempe aurum matronae consensu omnium in publicum contulerunt. proximo bello, ne antiqua repetam, nonne et cum pecunia opus fuit, viduarum pecuniae adiuverunt aerarium, et cum dei quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arcesserentur, matronae universae ad mare profectae sunt ad matrem Idaeam accipiendam? dissimiles, inquis, causae sunt. nec mihi causas aequare propositum est: nihil novi factum purgare satis est. ceterum quod in rebus ad omnis pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? quid autem fecerunt? superbas, me dius fidius, aures habemus, si cum domini servorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur. VI. venio nunc ad id de quo agitur. in quo duplex consulis oratio fuit: nam et legem ullam omnino abrogari est indignatus, et eam praecipue legem, quae luxuriae muliebris coercendae causa lata esset. et illa communis pro legibus visa consularis oratio est, et haec adversus luxuriam severissimis moribus conveniebat. itaque periculum est, nisi quid in utraque re vani sit docuerimus, ne quis error vobis offundatur. ego enim quem ad modum ex iis legibus, quae non in tempus aliquod sed perpetuae utilitatis causa in aeternum latae sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit, aut status aliquis rei publicae inutilem fecit, sic quas

tempora aliqua desiderarunt leges, mortales, ut ita dicam, et temporibus ipsis mutabiles esse video. quae in pace latae sunt, plerumque bellum abrogat, quae in bello, pax, ut in navis administratione alia in secundam alia in adversam tempestatem usui sunt. haec cum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex esse videtur quam abrogamus? quippe vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata; aut, quod secundum est, ab decemviris ad condenda iura creatis in duodecim tabulis scripta, sine qua cum maiores nostri non existimarint decus matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus! quis igitur nescit novam istam legem esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio consulibus viginti ante annis latam? sine qua cum per tot annos matronae optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicavit tempus. Hannibal in Italia erat victor ad Cannas; iam Tarentum, iam Arpos, iam Capuam habebat; ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur; defecerant socii; non milites in supplementum, non socios navalis ad classem tuendam, non pecuniam in aerario habebamus; servi quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur; in eandem diem pecuniae frumentum et cetera, quae belli usus postulabant, praebenda publicani se conducturos professi erant; servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus; aurum et argentum omne ab senatoribus eius rei initio orto in publicum conferebamus; viduae et pupilli pecunias suas in aerarium deferebant; cautum erat, quo ne plus auri et argenti facti, quo ne plus signati argenti et aeris domi haberemus —: tali tempore in luxuria et ornatu matronae occupatae erant, ut ad eam coercendam lex Oppia desiderata sit! cum, quia Cereris sacrificium lugentibus omnibus matronis intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus iussit. cui non apparet inopiam et miseriam civi-

tatis, et quia omnium privatorum pecuniae in usum publicum vertendae erant, istam legem scripsisse, tam diu mansuram quam diu causa scribendae legis mansisset? nam si quae tunc temporis causa aut decrevit senatus aut populus iussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica praesenti pecunia locamus? cur servi qui militent non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut tunc dedimus? VII. omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum rei publicae sentient: ad coniuges tantum nostras pacis et tranquillitatis publicae fructus non perveniet? purpura viri utemur, praetextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri praetextis purpura togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romae infimo generi magistris vicorum togae praetextae habendae ius permittemus; nec id ut vivi solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis dumtaxat purpurae usu interdicemus? et cum tibi viro liceat purpura in veste stragula uti, matrem familiae tuam purpureum amiculum habere non sines, et equus tuus speciosius instratus erit quam uxor vestita? sed in purpura, quae teritur absumitur, iniustam quidem, sed aliquam tamen causam tenacitatis video: in auro vero, in quo praeter manupretium nihil intertrimenti fit, quae malignitas est? praesidium potius in eo est et ad privatos et ad publicos usus, sicut experti estis. nullam aemulationem inter se singularum, quoniam nulla haberet, esse aiebat. at hercule universis dolor et indignatio est, cum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quae sibi adempta sint; cum insignis eas esse auro et purpura; cum illas vehi per urbem, se pedibus sequi, tamquam in illarum civitatibus, non in sua imperium sit. virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? non magistratus nec sacerdotia nec triumphi nec insignia nec dona aut spolia bellica iis contingere possunt: munditiae et ornatus et cultus, haec feminarum insignia sunt; his gaudent et gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt maiores nostri. quid aliud

in luctu quam purpuram atque aurum deponunt? quid, cum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque nisi excellentiorem ornatum adiciunt? scilicet si legem Oppiam abrogaritis, non vestri arbitrii erit, si quid eius vetare volueritis, quod nunc lex vetat; minus filiae, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt, numquam salvis suis exuitur servitus muliebris; et ipsae libertatem, quam viduitas et orbitas facit, detestantur. in vestro arbitrio suum ornatum quam in legis malunt esse. et vos in manu et tutela, non in servitio debetis habere eas, et malle patres vos aut viros quam dominos dici. invidiosis nominibus utebatur modo consul, seditionem muliebrem et secessionem appellando. id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. patiendum huic infirmitati est quodcumque vos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis."

VIII. Haec cum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto maior frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes Brutorum ianuas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant, nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis est. nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. viginti annis post abrogata est quam lata.

M. Porcius consul, postquam abrogata lex Oppia est, extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunae portum profectus, eodem exercitu convenire iusso, et edicto per oram maritimam misso navibus omnis generis contractis, ab Luna profisciscens edixit, ut ad portum Pyrenaei sequerentur: inde se frequenti classe ad hostis iturum. praetervecti Ligustinos montes sinumque Gallicum ad diem quam edixerat convenerunt. inde Rhodam ventum, et praesidium Hispanorum, quod in castello erat, vi deiectum. ab Rhoda secundo vento Emporias perventum. ibi copiae omnes praeter socios navales in terram expositae. IX. iam tunc Emporiae duo oppida erant muro divisa. unum Graeci habebant, a Phocaea, unde et Massilienses, oriundi, alterum Hispani.

sed Graecum oppidum in mare expositum totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat; Hispanis retractior a mari trium milium passuum in circuitu murus erat. tertium genus Romani coloni ab divo Caesare post devictos Pompei liberos adiecti. nunc in corpus unum confusi omnes Hispanis prius, postremo et Graecis in civitatem Romanam adscitis. miraretur, qui tum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam ferae et bellicosae genti, obiectos, quae res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet. partem muri versam in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita, cuius adsiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabat; neque moris causa tantum aut legis, sed quanta si hostis ad portus esset, servabant vigilias et circumibant cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant. ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum oppidum versa numquam nisi frequentes, pars tertia fere, cuius proxima nocte vigiliae in muris fuerant, egrediebantur. causa exeundi haec erat. commercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant, mercarique et ipsi ea quae externa navibus inveherentur, et agrorum exigere fructus volebant. huius mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Graecis pateret, faciebat. erant etiam eo tutiores, quod sub umbra Romanae amicitiae latebant; quam sicut minoribus viribus quam Massiliensis, pari colebant fide. tum quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi et quantae hostium copiae essent, ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis Hispani haberent. itaque redemptoribus vetitis frumentum parare ac Romam dimissis „bellum“ inquit „se ipsum alet.“ profectus ab Emporiis agros hostium urit vastatque, omnia fuga et terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore

Hispania cum praesidio sex milium, dato ab Ap. Claudio praetore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Iliturgi occurrerunt. viginti milia armatorum fuisse Valerius scribit; duodecim milia ex iis caesa, oppidum Iliturgi receptum, et puberes omnis interfectos. inde ad castra Catonis Helvius pervenit, et quia tuta iam ab hostibus regio erat, praesidio in ulteriorem Hispaniam remisso Romam est profectus, et ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. argenti infecti tulit in aerarium decem quattuor milia pondo septingenta triginta duo, et signati bigatorum septendecim milia viginti tria, et Oscensis argenti centum undeviginti milia quadringentos undequadraginta. causa triumphi negandi senatui fuit quod alieno auspicio et in aliena provincia pugnasset. ceterum biennio post redierat, cum provincia successori Q. Minucio tradita annum insequentem retentus ibi longo et gravi fuisset morbo. itaque duobus modo mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus, quam successor eius Q. Minucius triumpharet. hic quoque tulit argenti pondo triginta quattuor milia octingenta, bigatorum septuaginta tria milia, et Oscensis argenti ducenta septuaginta octo milia.

XI. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat. eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius eius erat, venerunt, querentes castella sua oppugnari, nec spem ullam esse resistendi, nisi praesidium Romanus misisset: tria milia militum satis esse; nec hostis, si tanta manus venisset, mansuros. ad ea consul moveri quidem se vel periculo eorum vel metu dicere: sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, cum magna vis hostium haud procul absit, et quam mox signis collatis dimicandum sit in dies exspectet, dividendo exercitum minuere tuto vires posset. legati ubi haec audiverunt, flentes ad genua consulis provolvuntur, orant, ne se in rebus tam trepidis deserat. quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si coniurare cum ceteris voluissent. nullis minis, nullis terriculis se motos

sperantis satis opis et auxilii sibi in Romanis esse. id si nullum sit, si sibi a consule negetur, deos hominesque se testis facere invitos et coactos se, ne eadem quae Saguntini passi sint patiantur, defecturos, et cum ceteris potius Hispanis quam solos perituros esse. XII. et illo quidem die sic sine responso dimissi. consulem nocte, quae insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios, nolle minuere exercitum, quod aut moram sibi ad dimicandum aut in dimicando periculum adferre posset. stat sententia non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiae: sociis spem pro re ostentandam censet. saepe vana pro veris, maxime in bello, valuisse, et credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia et sperando atque audendo servatum. postero die legatis respondit, quamquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commodando, minuat, tamen illorum se temporis ac periculi magis quam sui rationem habere. denuntiari militum parti tertiae ex omnibus cohortibus iubet, ut cibum, quem in naves imponant, mature coquant; navesque in diem tertium expediri iussit. duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nuntiare ea iubet: filium reguli comiter habendo et muneribus apud se retinet, legati non ante profecti, quam impositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio iam nuntiantes non suos modo sed etiam hostis fama Romani auxilii adventantis impleverunt. XIII. consul, ubi satis quod in speciem fuit ostentatum est, revocari ex navibus milites iubet: ipse, cum iam id tempus anni appeteret, quo geri res possent, castra hiberna tria milia passuum ab Emporiis posuit. inde per occasiones, nunc hac parte nunc illa modico praesidio castris relicto praedatum milites in hostium agros educebat. nocte ferme proficiscebantur, ut et quam longissime a castris procederent et inopinantis opprimerent. et exercebat ea res novos milites, et hostium magna vis excipiebatur: nec iam egredi extra munimenta castellorum audebant. ubi satis admodum et suorum et hostium animos est expertus, convocari tribunos praefectosque et equites omnes et centuriones iussit. „tempus“ inquit „quod saepe

optastis, venit, quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendere. adhuc praedonum magis quam bellantium militastis more: nunc iusta pugna hostes cum hostibus conseretis manum. non agros inde populari, sed urbium opes exhaurire licebit. patres nostri, cum Hispania Carthaginiensium et imperatores ibi et exercitus essent, ipsi nullum in ea militem haberent, tamen addere hoc in foedere voluerunt, ut imperii sui Iberus fluvius esset finis. nunc cum duo praetores, cum consul, cum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Carthaginiensium decem iam prope annis nemo in his provinciis sit, imperium nobis citra Iberum amissum est. hoc armis et virtute reciperetis oportet, et nationem rebellantem magis temere quam constanter bellantem iugum, quo se exuit, accipere rursus cogatis." in hunc modum maxime adhortatus pronuntiat se nocte ad castra hostium ducturum. ita ad corpora curanda dimissi.

XIV. nocte media, cum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet, praeter castra hostium circumducit, et prima luce acie instructa sub ipsum vallum tres cohortes mittit. mirantes barbari ab tergo apparuisse Romanum discurrere ipsi ad arma. interim consul apud suos „nusquam nisi in virtute spes est, milites;" inquit „et ego sedulo, ne esset, feci. inter castra nostra et nos medii hostes, et ab tergo hostium ager est. quod pulcherrimum, idem tutissimum, in virtute spem positam habere." sub haec cohortes recipi iubet, ut barbaros simulatione fugae eliceret. id quod crediderat evenit. pertimuisse et cedere rati Romanos porta erumpunt, et quantum inter castra sua et aciem hostium relictum erat loci, armatis complent. dum trepidant acie instruenda, consul iam paratis ordinatisque omnibus incompositos adgreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam inducit. sed in dextro extemplo pulsi, cedentesque trepidi etiam pediti terrorem intulere. quod ubi consul vidit, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci iubet, et ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent peditum acies. is terror obiectus

hosti rem metu Romanorum equitum inclinatam aequavit. tamen adeo turbati erant dextrae alae pedites equitesque, ut quosdam consul manu ipse reprenderit [aversos] verteritque in hostem. ita et quamdiu missilibns pugnatum est, anceps pugna erat, et iam ab dextra parte, unde terror et fuga coeperat, aegre Romanus restabat. ab sinistro cornu et a fronte urgebantur barbari, et cohortes a tergo instantes pavidi respiciebant. ut emissis soliferreis falaricisque gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna. non caecis ictibus procul ex improviso vulnerabantur, sed pede collato tota in virtute ac viribus spes erat. XV. fessos iam suos consul ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis accendit. nova acies facta; integri recentibus telis fatigatos adorti hostis primum acri impetu velut cuneo perculerunt, deinde dissipatos in fugam averterunt: effuso per agros cursu castra repetebantur. ubi omnia fuga completa vidit Cato, ipse ad secundam legionem, quae in subsidio posita erat, equo revehitur, et signa prae se ferri plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere iubet. si quis extra ordinem avidius procurrit, et ipse interequitans sparo percutit, et tribunos centurionesque castigare iubet. iam castra hostium oppugnabantur, saxisque et sudibus et omni genere telorum summovebantur a vallo Romani: ubi recens admota legio est, tum et oppugnantibus animus crevit, et infensius hostes pro vallo pugnabant. consul omnia oculis perlustrat, ut qua minima vi resistatur, ea parte irrumpat. ad sinistram portam infrequentis videt: ea secundae legionis principes hastatosque inducit. non sustinuit impetum eorum statio, quae portae apposita erat; et ceteri postquam intra vallum hostem vident, ipsi castris exuti signa armaque abiciunt. caeduntur in portis, suomet ipsi agmine in arto haerentes. secundani terga hostium caedunt, ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta milia hostium caesa eo die scribit. Cato ipse, haud sane detractator laudum suarum, multos caesos ait, numerum non adscribit. XVI. [Tria eo die laudabilia fecisse putatur, unum quod circumducto exercitu,

procul navibus suis castrisque, ubi spem nisi in virtute haberent, inter medios hostes proelium commisit; alterum quod cohortes ab tergo hostibus obiecit; tertium quod secundam legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum iussit]. nihil deinde a victoria cessatum. cum receptui signo dato suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis ad praedandum in agros duxit. effusius, ut sparsis hostibus fuga, praedati sunt. quae res non minus quam pugna pridie adversa Emporitanos Hispanos accolasque eorum in deditionem compulit. multi et aliarum civitatium, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. quos omnes appellatos benigne vinoque et cibo curatos domos dimisit. confestim inde castra movit; et quacumque incedebat agmen, legati dedentium civitates suas occurrebant: et cum Tarraconem venit, iam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captivique et Romani et socium ac Latini nominis, variis casibus in Hispania oppressi, donum consuli a barbaris reducebantur. fama deinde vulgatur consulem in Turdetaniam exercitum ducturum, et ad devios montanos profectum etiam falso perlatum est. ad hunc vanum et sine auctore ullo rumorem Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. eos deducto exercitu consul sine memorando proelio in potestatem redigit. haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit. sub corona veniere omnes, ne saepius pacem sollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius praetor exercitu vetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adiuncto et Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine sua obviam ierunt agmini Romano. eques immissus turbavit extemplo aciem eorum. pedestre proelium nullius ferme certaminis fuit: milites veteres, periti hostium bellique, haud dubiam pugnam fecerunt. nec tamen ea pugna de-

bellatum est. decem milia Celtiberum mercede Turduli conducunt, alienisque armis parabant bellum. consul interim rebellione Bergistanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis adimit. quam rem adeo aegre passi, ut multi mortem sibimet ipsi consciscerent, ferox genus, nullam vitam rati sine armis esse. quod ubi consuli nuntiatum est, senatores omnium civitatium ad se vocari iussit, atque iis „non nostra“ inquit „magis quam vestra refert vos non rebellare, siquidem id maiore Hispanorum malo quam exercitus Romani labore semper adhuc factum est. id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri posse, si effectum erit, ne possitis rebellare. volo id quam mollissima via consequi. vos quoque in ea re consilio me adiuvate. nullum libentius sequar quam quod vosmet ipsi attuleritis.“ tacentibus spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. cum revocati secundo quoque concilio tacuissent, uno die muris omnium dirutis, ad eos qui nondum parebant profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes qui circa incolebant populos in deditionem accepit. Segesticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis et pluteis cepit. XVIII. eo maiorem habebat difficultatem in subigendis hostibus quam qui primi venerant in Hispaniam, quod ad illos taedio imperii Carthaginiensium Hispani deficiebant, huic ex usurpata libertate in servitutem velut adserendi erant. et ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur, nec nisi in tempore subventum foret, ultra sustentaturi fuerint. sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret, nec cogitaret modo imperaretque quae in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret, nec in quemquam omnium gravius severiusque quam in semet ipsum imperium exerceret, parsimonia et vigiliis et labore cum ultimis militum certaret, nec quicquam in exercitu suo praecipui praeter honorem atque imperium haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania praetori P.

Manlio Celtiberi mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum est, faciebant. itaque eo consul arcessitus litteris praetoris legiones duxit. ubi eo venit, — castra separatim Celtiberi et Turdetani habebant — cum Turdetanis extemplo levia proelia, incursantes in stationes eorum, Romani facere, semperque victores ex quamvis temere coepto certamine abire. ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul, atque iis trium condicionum electionem ferre iubet, primam, si transire ad Romanos velint et duplex stipendium accipere quam quantum a Turdetanis pepigissent; alteram, si domos abire, publica fide accepta nihil eam rem noxiae futuram, quod hostibus se Romanorum iunxissent; tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque constituant, ubi secum armis decernant. a Celtiberis dies ad consultandum petita. concilium immixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quicquam potuit. cum incerta bellum an pax cum Celtiberis essent, commeatus tamen haud secus quam in pace ex agris castellisque hostium Romani portabant, deni saepe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis indutiis, ingredientes. consul ubi hostis ad pugnam elicere nequit, primum praedatum sub signis aliquot expeditas cohortis in agrum integrae regionis ducit; deinde audito Seguntiae Celtiberum omnis sarcinas impedimentaque relicta, eo pergit ducere ad oppugnandum. postquam nulla moventur re, persoluto stipendio non suis modo sed etiam praetoris militibus, relictoque omni exercitu in castris praetoriis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus. XX. ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam et silvestrem gentem, cum insita feritas continebat in armis, tum conscientia, dum consul exercitusque Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum. igitur ad oppidum eorum oppugnandum consul ducit non Romanas modo cohortes, sed iuventutem etiam merito infensorum iis sociorum. oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde ferme passus con-

stituit signa. ibi delectarum cohortium stationem relinquens, praecepit iis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset. ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanae iuventutis habebat: eos ad murum oppugnandum subire iubet. quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere, memores, quam saepe in agro eorum impune persultassent, quotiens ipsos signis collatis fudissent fugassentque, patefacta repente porta universi in eos erumpunt. vix clamorem eorum, nedum impetum Suessetani tulerunt. quod postquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit, equo citato subter murum hostium ad cohortes avehitur, atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo erat, in urbem inducit; priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. mox ipsos nihil praeter arma habentis in deditionem accepit. XXI. confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. receptaculum id maxime praedonum erat, et inde incursiones in agros pacatos provinciae eius fiebant. transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus, et purgare se ac popularis coepit: non esse in manu ipsis rem publicam; praedones receptos totum suae potestatis id castrum fecisse. consul eum domum redire conficta aliqua probabili, cur afuisset, causa iussit: cum se muros subisse cerneret intentosque praedones ad tuenda moenia esse, tum uti cum suae factionis hominibus meminisset arcem occupare. id, uti praeceperat, factum: repente anceps terror, hinc muros ascendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvasit. huius potitus loci consul eos qui arcem tenuerant liberos esse cum cognatis suaque habere iussit, Vergestanos ceteros quaestori ut venderet imperavit; de praedonibus supplicium sumpsit. pacata provincia vectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque; quibus tum institutis locupletior in dies provincia fuit. ob has res gestas in Hispania supplicationem in triduum patres decreverunt.

XXII. Eadem aestate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum exercitu propter Litanam sil-

vam, signis collatis, secundo proelio conflixit. octo milia Gallorum caesa traduntur; ceteri omisso bello in vicos suos atque agros dilapsi. consul reliquum aestatis circa Padum Placentiae et Cremonae exercitum habuit, restituitque quae in iis oppidis bello diruta fuerant.

Cum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset, T. Quinctio in Graecia ita hibernis actis, ut exceptis Aetolis, quibus nec pro spe victoriae praemia contigerant, nec diu quies placere poterat, universa Graecia simul pacis libertatisque perfruens bonis egregie statu suo gauderet nec magis in bello virtutem Romani ducis quam in victoria temperantiam iustitiamque et moderationem miraretur, senatus consultum, quo bellum adversus Nabim Lacedaemonium decretum erat, adfertur. quo lecto Quinctius conventum Corinthum omnium sociarum civitatium legationibus in diem certam edicit. ad quam ubi frequentes undique principes convenerunt, ita ut ne Aetoli quidem abessent, tali oratione est usus. „bellum adversus Philippum non magis communi animo consilioque Romani et Graeci gesserunt, quam utrique suas causas belli habuerunt. nam et Romanorum amicitiam nunc Carthaginiensis hostis eorum iuvando, nunc hic sociis nostris oppugnandis violaverat; et in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi nostrarum oblivisceremur iniuriarum, vestrae iniuriae satis digna causa belli fuerit. hodierna consultatio tota ex vobis pendet. refero enim ad vos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati velitis sub dicione eius esse, an aequum censeatis nobilissimam vetustissimamque civitatem, in media Graecia sitam, repeti in libertatem et eodem statu quo ceteras urbes Peloponnesi et Graeciae esse. haec consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est: Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatae Graeciae unius civitatis servitus non plenam nec integram gloriam esse sinit. ceterum si vos nec cura eius civitatis nec exemplum nec periculum movet, ne serpat latius contagio eius mali, nos aequi bonique facimus. de hac re vos consulo, staturus eo, quod plures censueritis."

XXIII. post orationem Romani imperatoris percenseri

aliorum sententiae coeptae sunt. cum legatus Atheniensium, quantum poterat gratiis agendis Romanorum in Graeciam merita extulisset, imploratos auxilium adversus Philippum tulisse opem, non rogatos ultro adversus tyrannum Nabim offerre auxilium, indignatusque esset haec tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium, cum fateri potius praeteritorum gratiam deberent, apparebat incessi Aetolos. igitur Alexander princeps gentis invectus primum in Atheniensis, libertatis quondam duces et auctores, adsentationis propriae gratia communem causam prodentis; questus deinde est Achaeos Philippi quondam milites, ad postremum inclinata eius fortuna transfugas, et Corinthum recepisse et id agere ut Argos habeant: Aetolos primos hostis Philippi, semper socios Romanorum, pactos in foedere suas urbes agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino et Pharsalo: insimulavit fraudis Romanos, quod vano titulo libertatis ostentato Chalcidem et Demetriadem praesidiis tenerent, qui Philippo, cunctanti deducere inde praesidia, obicere semper soliti sint numquam, donec Demetrias Chalcisque et Corinthus tenerentur, liberam Graeciam fore. postremo quia manendi in Graecia retinendique exercitus Argos et Nabim causam facerent, deportarent legiones in Italiam: Aetolos polliceri aut condicionibus et voluntate sua Nabim praesidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Graeciae esse.

XXIV. haec vaniloquentia primum Aristaenum praetorem Achaeorum excitavit. „ne istuc" inquit „Iuppiter optimus maximus sirit, Iunoque regina, cuius in tutela Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedaemonium et latrones Aetolos praemium sit posita in eo discrimine, ut miserius a vobis recipiatur quam ab illo capta est. mare interiectum ab istis praedonibus non tuetur nos, T. Quincti. quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? linguam tantum Graecorum habent, sicut speciem hominum: moribus ritibusque efferatioribus quam ulli barbari, immo quam immanes beluae, vivunt. itaque vos rogamus, Romani, et ab Nabide Argos reciperetis, et

ita res Graeciae constituatis, ut ab latrocinio quoque Aetolorum satis pacata haec relinquatis." Romanus, cunctis undique increpantibus Aetolos, responsurum se fuisse iis dixit, nisi ita infensos omnis in eos videret, ut sedandi potius quam irritandi essent. contentum itaque opinione ea, quae de Romanis Aetolisque esset, referre se dixit, quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achaeis Argos. cum omnes bellum decressent, auxilia ut pro viribus suis quaeque civitates mitterent est hortatus. ad Aetolos legatum etiam misit, magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam spe impetrari posse. XXV. tribunis militum, ut exercitum ab Elatia arcesserent, imperavit. per eosdem dies et Antiochi legatis, de societate agentibus, respondit nihil se absentibus decem legatis sententiae habere: Romam eundum ad senatum iis esse.

Ipse copias adductas ab Elatia ducere Argos pergit; atque ei circa Cleonas Aristaenus praetor cum decem milibus Achaeorum, equitibus mille occurrit, et haud procul inde iunctis exercitibus posuerunt castra. postero die in campum Argivorum descenderunt, et quattuor ferme milia ab Argis locum castris capiunt. praefectus praesidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni et uxoris eius frater; qui sub adventum Romanorum et utrasque arces — nam duas habent Argi — et loca alia, quae aut opportuna aut suspecta erant, validis praesidiis firmavit: sed inter agenda haec pavorem iniectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat; et ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argivus, adolescens maioris animi quam consilii; qui primo, iureiurando interposito de praesidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adicere coniurationi studet, incautior fidei aestimator fuit. colloquentem eum cum suis satelles a praefecto missus cum arcesseret, sensit proditum consilium esse, hortatusque coniuratos qui aderant, ut potius quam extorti morerentur arma secum caperent. atque ita cum paucis in forum pergit ire clamitans, ut qui salvam rem publicam vellent, auctorem et ducem se libertatis sequerentur. haud sane movit quemquam, quia nihil

usquam spei propinquae, nedum satis firmi praesidii cernebant. haec vociferantem eum Lacedaemonii circumventum cum suis interfecerunt. comprensi deinde quidam et alii: ex iis occisi plures, pauci in custodiam coniecti. multi proxima nocte, funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt. XXVI. Quinctius adfirmantibus iis, si ad portas exercitus Romanus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, et si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabim — gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe — cum erumpentibus a porta Lacedaemoniis proelium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem; et castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oreretur. postquam oppressam metu civitatem vidit, advocat consilium de oppugnandis Argis. omnium principum Graeciae praeter Aristaenum eadem sententia erat, cum causa belli non alia esset, inde potissimum ordiundi belli. Quinctio id nequaquam placebat, sed Aristaenum contra omnium consensum disserentem cum haud dubia approbatione audivit; et ipse adiecit, cum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quam omisso hoste Argos oppugnari? se vero caput belli Lacedaemonem et tyrannum petiturum. et dimisso consilio frumentatum expeditas cohortes misit. quod maturi erat circa demessum et convectum est; viride, ne hostes mox haberent, protritum et corruptum. castra deinde movit, et Parthenio superato monte praeter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. ibi priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectavit. venerunt Macedones a Philippo mille et quingenti et Thessalorum equites quadringenti. nec iam auxilia, quorum adfatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. navales quoque magnae copiae conveniebant. iam ab Leucade L. Quinctius quadraginta navibus venerat, iam Rhodiae decem et octo tectae naves, iam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem

tectis navibus, triginta lembis mixtisque aliis minoris formae navigiis. ipsorum quoque Lacedaemoniorum exsules permulti, tyrannorum iniuria pulsi, spe reciperandae patriae in castra Romana convenerunt. multi autem erant, iam per aliquot aetates, ex quo tyranni tenebant Lacedaemonem, alii ab aliis expulsi. princeps erat exsulum Agesipolis, cuius iure gentis regnum Lacedaemone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedaemone fuit.

XXVII. Cum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, et prope nulla spes esset vere vires suas hostiumque aestimanti, non tamen omisit bellum, sed et a Creta mille delectos iuventutis eorum excivit, cum mille iam haberet, et tria milia mercennariorum militum, decem milia popularium cum castellanis agrestibus in armis habuit, et fossa valloque urbem communivit. et ne quid intestini motus oreretur, metu et acerbitate poenarum tenebat animos, quoniam ut salvum vellent tyrannum sperare non poterat. cum suspectos quosdam civium haberet, eductis in campum omnibus copiis — Dromon ipsi vocant —, positis armis ad contionem vocari iubet Lacedaemonios, atque eorum contioni satellites armatos circumdedit. et pauca praefatus, cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret, et ipsorum referre, si quos suspectos status praesens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientis. itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea quae instet tempestas praetereat. hostibus repulsis, a quibus, si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse, extemplo eos emissurum. sub haec citari nomina octoginta ferme principum iuventutis iussit, atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam — hi sunt iam inde antiquitus castellani, agreste genus — transfugere voluisse insimulati per omnis vicos sub verberibus acti necantur. hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si

dimicare acie vellet, et urbem relinquere tam suspensis et incertis omnium animis metuens.

XXVIII. Quinctius satis iam omnibus paratis profectus ab stativis die altero ad Sellasiam super Oenunta fluvium pervenit; quo in loco Antigonus Macedonum rex cum Cleomene Lacedaemoniorum tyranno signis collatis dimicasse dicebatur. inde cum audisset ascensum difficilis et artae viae esse, brevi per montis circuitu praemissis qui munirent viam, lato satis et patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem moenibus, pervenit. ubi castra metantis Romanos Quinctiumque ipsum cum equitibus atque expeditis praegressum auxiliares tyranni adorti in terrorem ac tumultum coniecerunt, nihil tale exspectantis, quia nemo iis obvius toto itinere fuerat ac veluti pacato agro transierant, aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, cum in se cuique minimum fiduciae esset, trepidatum est: tandem signa legionum supervenerunt; et cum primi agminis cohortes inductae in proelium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani cum tantum a muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa paulisper steterunt: postquam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. postero die Quinctius prope flumen praeter urbem sub ipsas Menelaii montis radices ducere copias instructas pergit. primae legionariae cohortes ibant, levis armatura et equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercennarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem adgrederetur. postquam extremum agmen praeteriit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat; qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret, praeparatis suorum animis, signa extemplo convertit totumque in hostem agmen circumegit. itaque velut rectae acies concurrissent, iustum aliquamdiu proelium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quae minus [infida ac] trepida fuisset, ni Achaei locorum prudentes institissent. ii et caedem ingentem edi-

derunt, et dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra. unde cum perpopulatus omnia circumiecta urbi frequentis et amoeni agri loca esset, nullo iam hostium portam excedente movit castra ad fluvium Eurotam. inde vallem Taygeto subiectam agrosque ad mare pertinentis evastat.

XXIX. Eodem fere tempore L. Quinctius maritimae orae oppida partim voluntate partim metu aut vi recepit. certior deinde factus Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedaemoniis receptaculum esse, nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copiis adgredi constituit. erat eo tempore valida urbs, et multitudine civium incolarumque et omni bellico apparatu instructa. in tempore Quinctio, rem haud facilem adgredienti, rex Eumenes et classis Rhodiorum supervenerunt. ingens multitudo navalium sociorum, e tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia quae ad oppugnationem urbis terra marique munitae faciunda opera erant effecit. iam testudinibus admotis murus subruebatur, iam arietibus quatiebatur. itaque una crebris ictibus eversa est turris, quodque circa muri erat casu eius prostratum; et Romani simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostis, simul per patefactum ruina iter irrumpere conantur. nec multum afuit, quin, qua intenderant, penetrarent; sed tardavit impetum eorum spes obiecta dedendae urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio praeerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum traditurum se urbem. et cum ad eam rem tempus et ratio convenisset, a Gorgopa proditor interficitur. intentiusque ab uno urbs defendebatur; et difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quinctius cum quattuor milibus delectorum militum supervenisset. is cum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, et ex altera parte L. Quinctius ab operibus suis terra marique instaret, tum vero desperatio Gorgopan quoque coegit id consilii, quod in altero morte vindicaverat, capere; et pactus, ut abducere inde milites, quos praesidii causa habebat, liceret,

tradidit Quinctio urbem. priusquam Gythium traderetur, Pythagoras praefectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercennariis militibus et duobus milibus Argivorum Lacedaemonem ad Nabim venit.

XXX. Nabis sicut primo adventu Romanae classis et traditione oppidorum maritimae orae conterritus erat, sic parva spe cum acquievisset Gythio ab suis retento, postquam id quoque traditum Romanis audivit esse, cum ab terra omnibus circa hostibus nihil spei esset, a mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunae ratus caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti. qua impetrata re Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceret. consilio advocato cum omnes dandum colloquium censuissent, dies locusque constituitur. in mediae regionis tumulos modicis copiis sequentibus cum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrimque cohortibus Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cum fratre et Eumene rege et Sosilao Rhodio et Aristaeno Achaeorum praetore tribunisque militum paucis descendit. XXXI. ibi permisso ut seu dicere prius seu audire mallet, ita coepit tyrannus. „si ipse per me, T. Quincti vosque qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum aut inferretis, possem, tacitus eventum fortunae meae exspectassem: nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam perirem, cur periturus essem scirem. et hercules, si tales essetis, qualis esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet, in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse non mirarer: nunc cum vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum foedera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis; cum me ipse respexi, eum esse spero, cui et publice, sicut ceteris Lacedaemoniis, vobiscum vetustissimum foedus sit, et meo nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello renovata. at enim ego eam violavi et everti, quod Argivorum civitatem teneo. quomodo hoc tuear? re an

tempore? res mihi duplicem defensionem praebet: nam et ipsis vocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi; et accepi urbem cum Philippi partium, non in vestra societate esset. tempus autem eo me liberat, quod cum iam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit; et ut vobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis praesidium deducerem pepigistis. at hercule in ea controversia quae de Argis est, superior sum et aequitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium, quod volentem, non vi coactam accepi, et vestra confessione, quod in condicionibus societatis Argos mihi reliquistis. ceterum nomen tyranni et facta me premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. de nomine hoc respondere possum, me, qualiscunque sum, eum esse qui fui, cum tu ipse mecum, T. Quincti, societatem pepigisti. tum me regem appellari a vobis memini, nunc tyrannum vocari video. itaque si ego nomen imperii mutassem, mihi meae inconstantiae, cum vos mutetis, vobis vestrae reddenda ratio est. quod ad multitudinem servis liberandis auctam et egentibus divisun. agrum attinet, possum quidem et in hoc me iure temporis tutari. iam feceram haec, qualiacumque sunt, cum societatem mecum pepigistis et auxilia in bello adversus Philippum accepistis. sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos laesissem aut vestram amicitiam violassem? sed illud, me more atque instituto maiorum fecisse. nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea quae Lacedaemone fiunt. nihil comparare singula necesse est. vos a censu equitem, a censu peditem legitis; et paucos excellere opibus, plebem subiectam esse illis vultis. noster legum lator non in paucorum manu rem publicam esse voluit, quem vos senatum appellatis, nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate; sed per aequationem fortunae ac dignitatis fore credidit ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. pluribus me et ipse egisse quam pro patrio sermone [brevitatis] fateor. et breviter peroratum esse potuit nihil me, postquam vobiscum institui amicitiam, cur eius vos paeniteret commisisse."

XXXII. Ad haec imperator Romanus „amicitia et societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope rege Lacedaemoniorum iusto ac legitimo facta est, cuius ius tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedaemone imperium, quia nos bella nunc Punica nunc Gallica nunc alia ex aliis occupaverant, usurparunt, sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. nam quid minus conveniret quam eos, qui pro libertate Graeciae adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? et tyranno quam qui umquam fuit saevissimo et violentissimo in suos. nobis vero, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem nec teneres, liberantibus omnem Graeciam Lacedaemon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque in leges suas, quarum modo tamquam aemulus Lycurgi mentionem fecisti. an ut ab Iaso et Bargyliis praesidia Philippi deducantur, curae erit nobis: Argos et Lacedaemonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Graeciae, sub pedibus tuis relinquemus, quae titulum nobis liberatae Graeciae servientes deforment? at enim cum Philippo Argivi senserunt. remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. satis compertum habemus duorum aut summum trium in ea re, non civitatis culpam esse; tam hercule quam in te tuoque praesidio arcessendo accipiendoque in arcem nihil esse publico consilio actum. Thessalos et Phocensis et Locrensis consensu omnium scimus partium Philippi fuisse; tamen cum cetera liberavimus Graecia: quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, facturos? servorum ad libertatem vocatorum et egentibus hominibus agri divisi crimina tibi obici dicebas, non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt prae iis, quae a te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? exhibe liberam contionem vel Argis vel Lacedaemone, si audire iuvat vera dominationis impotentissimae crimina. ut omnia alia vetustiora omittam, quam caedem Argis Pythagoras iste gener tuus paene in oculis meis edidit? quam tu ipse, cum iam prope in finibus Lacedaemoniorum essem? agedum, quos in contione comprehensos omnibus audientibus civibus tuis in custodia

te habiturum esse pronuntiasti, iube vinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. at enim, ut iam ita sint haec, quid ad vos, Romani? hoc tu dicas liberantibus Graeciam? hoc iis qui, ut liberare possent, mare traiecerunt, terra marique gesserunt bellum? vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi. quotiens vis te id arguam fecisse? sed nolo pluribus: summam rem complectar. quibus igitur rebus amicitia violatur? nempe his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te coniungas. utrumque a te factum est: nam et Messenen, uno atque eodem iure foederis quo et Lacedaemonem in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti; et cum Philippo hoste nostro non societatem solum sed, si diis placet, adfinitatem etiam per Philoclem praefectum eius pepigisti; et bellum adversus nos gerens mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti; et plures prope cives Romanos quam Philippus cepisti atque occidisti; tutiorque Macedoniae ora quam promunturium Maleae commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. proinde parce, sis, fidem ac iura societatis iactare; et omissa populari oratione tamquam tyrannus et hostis loquere."

XXXIII. Sub haec Aristaenus nunc monere Nabim nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. referre deinde nominatim tyrannos civitatium finitimarum coepit, qui deposito imperio restitutaque libertate suis non tutam modo sed etiam honoratam inter civis senectutem egissent. his dictis in vicem auditisque nox prope diremit colloquium. postero die Nabis Argis se cedere ac deducere praesidium, quando ita Romanis placeret, et captivos et perfugas redditurum dixit. aliud si quid postularent, scriptum ut ederent petiit, ut deliberare cum amicis posset. ita et tyranno tempus datum ad consultandum est, et Quinctius sociorum etiam principibus adhibitis habuit consilium. maximae partis sententia erat perseverandum in bello esse et tollendum tyrannum: numquam aliter tutam libertatem Grae-

ciae fore. satius multo fuisse non moveri bellum adversus eum quam omitti motum. et ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futurum auctore iniusti imperii adsumpto populo Romano, et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum. ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim compulso intra moenia hoste nihil praeter obsidionem restare, eam autem fore diuturnam: non enim Gythium, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset, sed Lacedaemonem, validissimam urbem viris armisque, oppugnaturos. unam spem fuisse, si qua admoventibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset. cum signa portis prope inferri cernerent, neminem se movisse. adiciebat et cum Antiocho infidam pacem Villium legatum inde redeuntem nuntiare; multo maioribus quam ante terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse. si occupasset obsidio Lacedaemonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos? haec propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne novus consul Graeciam provinciam sortiretur et inchoati belli victoria successori tradenda esset. XXXIV. cum adversus tendendo nihil moveret socios, simulando se transire in eorum sententiam omnis in adsensum consilii sui traduxit. „bene vertat," inquit „obsideamus Lacedaemonem, quando ita placet: [illud modo ne fallat] ceterum, cum res tam lenta quam ipsi scitis oppugnatio urbium sit, et obsidentibus prius saepe quam obsessis taedium adferat, iam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedaemonis moenia esse. quae mora si laborem tantum ac periculum haberet, ut et animis et corporibus ad sustinenda ea parati essetis hortarer vos: nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes et tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est, in commeatus vobis nobisque in hiemem expediendos. itaque ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quaeque animi, quid virium habeat. auxiliorum satis

superque habeo: sed quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. nihil iam praeter nudum solum ager hostium habet. ad hoc hiems accedet ad comportandum ex longinquo difficilis.“ haec oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit, segnitiam, invidiam et obtrectationem domi manentium adversus militantis, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. versis itaque subito voluntatibus, faceret quod e re publica populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.

XXXV. inde Quinctius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum, condiciones, in quas pax cum tyranno fieret, has conscripsit, sex mensium indutiae ut essent Nabidi Romanisque et Eumeni regi et Rhodiis: legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius et Nabis, ut pax auctoritate senatus confirmaretur. ex qua die scriptae condiciones pacis editae Nabidi forent, ea dies ut indutiarum principium esset; et ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quae in Argivorum agro essent, praesidia omnia deducerentur vacuaque et libera traderentur Romanis, et ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur: si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet, neve ipse navem ullam praeter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. perfugas et captivos omnibus sociis populi Romani civitatibus redderet, et Messeniis omnia quae comparerent, quaeque domini cognossent. exsulibus quoque Lacedaemoniis liberos coniuges restitueret, quae earum viros sequi voluissent, invita ne qua exsulis comes esset. mercennariorum militum Nabidis qui aut in civitates suas aut ad Romanos transissent, iis res suae omnes recte redderentur. in Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. ne quam societatem cum ullo Cretensium aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. civitatibus omnibus, quasque ipse restituisset quaeque se suaque in fidem ac dicionem populi Romani tradidissent, omnia praesidia deduceret, seque ipse suos-

que ab iis abstineret. ne quod oppidum, neu quod castellum in suo alienove agro conderet. obsides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset, filium in iis suum; et talenta centum argenti in praesenti, et quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

XXXVI. Haec conscripta castris propius urbem motis Lacedaemonem mittuntur, nec sane quicquam eorum satis placebat tyranno, nisi quod praeter spem reducendorum exsulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res offendebat, quod et naves et maritimae civitates ademptae erant. fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram Maleae praedatoriis navibus infestam habenti. iuventutem praeterea civitatium earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. has condiciones quamquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda satellitum regiorum ingeniis. non tam omnia universi quam ea quae ad quemque pertinerent singuli carpebant. qui exsulum coniuges in matrimonio habebant aut ex bonis eorum aliquid possederant, tamquam amissuri non reddituri indignabantur. servis liberatis a tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo foedior quam fuisset ante servitus redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante oculos obversabatur. mercennarii milites et pretia militiae casura in pace aegre ferebant, et reditum sibi nullum esse in civitates videbant, infensas non tyrannis magis quam satellitibus eorum. XXXVII. haec inter se primo in circulis serentes fremere; deinde subito ad arma discurrerunt. quo tumultu cum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, contionem advocari iussit. ubi cum ea quae imperarentur ab Romanis exposuisset, et graviora atque indigniora quaedam falso adfinxisset, et ad singula nunc ab universis nunc a partibus contionis acclamaretur, interrogavit, quid se respondere ad ea aut quid facere vellent. prope una voce omnes nihil respondere et bellum geri iusserunt. et pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere et bene sperare iubentes, fortis fortunam adiuvare

aiebant. his vocibus incitatus tyrannus et Antiochum Aetolosque adiuturos pronuntiat, et sibi ad obsidionem sustinendam copiarum adfatim esse. exciderat pacis mentio ex omnium animis, et in stationes non ultra quieturi discurrunt. paucorum excursio lacessentium et emissa iacula extemplo et Romanis dubitationem, quin bellandum esset exemerunt. levia inde proelia per quadriduum primum sine ullo satis certo eventu commissa. quinto die prope iusta pugna adeo paventes in oppidum Lacedaemonii compulsi sunt, ut quidam milites Romani terga fugientium caedentes per intermissa, ut tunc erant, moenia urbem intrarint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quinctius, satis eo terrore coercitis excursionibus hostium, nihil praeter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus, missis qui omnis navalis socios a Gythio arcesserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm moenia circumvehitur. fuerat quondam sine muro Sparta: tyranni nuper locis patentibus planisque obiecerant murum; altiora loca et difficilia aditu stationibus armatorum pro munimento obiectis tutabantur. ubi satis omnia inspexit, corona oppugnandum ratus omnibus copiis — erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta milia hominum — urbem cinxit. alii scalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modo sed etiam terrerent, portabant. iussi clamore sublato subire undique omnes, ut qua primum occurrerent quave opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedaemonii ignorarent. quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum. parte una a Phoebeo, altera a Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant — omnia autem haec aperta sine muro loca sunt — adgredi iubet. cum tantus undique terror urbem circumvasisset, primo tyrannus et ad clamores repentinos et ad nuntios trepidos motus, ut quisque maxime laborabat locus, aut ipse occurrebat aut aliquos mittebat. deinde circumfuso undique pavore ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem esset nec audire posset. nec inops

modo consilii sed vix mentis compos esset. XXXIX. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedaemonii, ternaeque acies tempore uno locis diversis pugnabant; deinde crescente certamine nequaquam erat proelium par. missilibus enim Lacedaemonii pugnabant, a quibus se et magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, et quod alii vani alii leves admodum ictus erant. nam propter angustias loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spatium habebant, sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. itaque ex adverso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis haerebant. ab circumstantibus ex superioribus locis vulnerati quidam sunt; mox progressos iam etiam ex tectis non tela modo sed tegulae quoque inopinantis perculerunt. sublatis deinde supra capita scutis, continuatisque ita inter se, ut non modo ad caecos ictus sed ne ad inserendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta subibant. et primae angustiae paulisper, sua hostiumque refertae turba, tenuerunt: postquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hostem processere, non ultra vis eorum atque impetus sustineri poterant. cum terga vertissent Lacedaemonii et fuga effusa superiora peterent loca, Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, quanam ipse evaderet circumspectabat, Pythagoras cum ad cetera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus ne caperetur urbs causa fuit: succendi enim aedificia proxima muro iussit. quae cum momento temporis arsissent, ut adiuvantibus ignem qui alias ad exstinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta, nec tegularum modo fragmenta sed etiam ambusta tigna ad armatos pervenire, et flamma late fundi, fumus terrorem etiam maiorem quam periculum facere. itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes, recessere a muro, et qui iam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese. et Quinctius postquam quid rei esset vidit, receptui canere iussit. ita iam capta prope urbe revocati in castra redierunt.

XL. Quinctius plus ex timore hostium quam ex re ipsa spei nactus, per triduum insequens territavit eos, nunc proeliis lacessendo, nunc operibus intersaepiendo quaedam, ne exitus ad fugam esset. his comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit; quem Quinctius primo aspernatus excedere castris iussit, dein suppliciter orantem advolutumque genibus tandem audivit. prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum: dein cum ea velut vana et sine effectu nihil proficerent, eo deducta est res, ut iis condicionibus, quae ex scripto paucis ante diebus editae erant, indutiae fierent; pecuniaque et obsides accepti.

Dum oppugnatur tyrannus, Argivi nuntiis aliis prope super alios adferentibus tantum non iam captam Lacedaemonem esse erecti et ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima praesidii excesserat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam praesidium expulerunt; Timocratem Pellenensem, quia clementer praefuerat, vivum fide data emiserunt. huic laetitiae Quinctius supervenit pace data tyranno, dimissisque ab Lacedaemone Eumene et Rhodiis et L. Quinctio fratre ad classem. XLI. laeta civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala praetermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, praefeceruntque ludis ipsum imperatorem. multa erant quae gaudium cumularent: reducti cives ab Lacedaemone erant, quos nuper Pythagoras quosque ante Nabis abduxerat; redierant qui post compertam a Pythagora coniurationem, et caede iam coepta effugerant: libertatem ex longo intervallo libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce praeconis libertas est Argivorum. Achaeis quantum restituti Argi in commune Achaiae concilium laetitiae adferebant, tantum serva Lacedaemon relicta et lateri adhaerens tyrannus non sincerum gaudium praebebant: Aetoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Graeciae urbibus:

tyranno relictam Lacedaemonem; regem autem legitimum, qui in Romanis fuerit castris, ceterosque nobilissimos cives in exsilio victuros; Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum. Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit.

Sunt qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana positis castra; diuque cunctatum quia Aetolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere impetu in pabulatores suos ab Romanis facto; eo proelio victum castrisque exutum pacem petisse, cum cecidissent quindecim milia militum, capta plus quattuor milia essent.

XLII. Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad Lacedaemonem gestis et a M. Porcio consule ex Hispania litterae adlatae. utriusque nomine in dies ternos supplicatio ab senatu decreta est. L. Valerius consul cum post fusos circa Litanam silvam Boios quietam provinciam habuisset, comitiorum causa Romam rediit, et creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerunt. praetoria inde comitia habita: creati P. Cornelius Scipio et duo Cn. Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus et Sex. Digitius et T. Iuventius Thalna. comitiis perfectis consul in provinciam rediit.

Novum ius eo anno a Ferentinatibus temptatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos Salernumque et Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, et cum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus iudicavit non esse eos civis Romanos.

XLIII. Principio anni quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt. iis extra urbem in aede Apollinis senatus datus est. pax quae cum T. Quinctio convenisset, ut rata esset, petierunt impetraruntque. de pro-

vinciis cum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut quoniam in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio satis esse Italiae unum consulem censebat; alteri Macedoniam decernendam esse. bellum grave ab Antiocho imminere. iam ipsum sua sponte in Europam transgressum: quid deinde facturum censerent, cum hinc Aetoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Hannibal Romanis cladibus insignis imperator stimularet? dum de provinciis consulum disceptatur, praetores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana iurisdictio, T. Iuventio peregrina evenit, P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior, duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendae Sardinia. in Macedoniam novum exercitum transportari non placuit: eum qui esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio ac dimitti; item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas scribere eos legiones, ut dimissis quos senatus censuisset exercitibus octo omnino Romanae legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio consulibus. id cum P. Licinius pontifex non esse recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus renuntiasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt, ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia quanta adsoleret, faciendos: ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kal. Martias et pridie Kal. Maias P. Cornelio et Ti. Sempronio consulibus.

Censorum inde comitia sunt habita. creati censores Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus principem senatorem P. Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt. tris omnino senatores, neminem curuli honore usum, praeterierunt. gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis aedilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo: nam antea in promiscuo spectabant. equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in

ullum ordinem saevitum. atrium Libertatis et villa publica ab isdem refecta amplificataque.

Ver sacrum ludique votivi, quos voverat P. Sulpicius Galba consul, facti. cum spectaculo eorum occupati animi hominum essent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominesque scelera Locris admissa in carcerem coniectus fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent, ut in consternata nocturno tumultu civitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam facta delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est necatusque

XLV. Coloniae civium Romanorum eo anno deductae sunt Puteolos Vulturnum Liternum, treceni homines in singulas. item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae sunt. deduxere triumviri Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. ager divisus est qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Iunius Brutus M. Baebius Tamphilus M. Helvius deduxerunt. Tempsam item et Crotonem civium Romanorum coloniae deductae. Tempsanus ager de Bruttiis captus erat; Bruttii Graecos expulerant: Crotonem Graeci habebant. triumviri Cn. Octavius L. Aemilius Paulus C. Plaetorius Crotonem, Tempsam L. Cornelius Merula Q. ** C. Salonius deduxerunt.

Prodigia quoque alia visa eo anno Romae sunt, alia nuntiata. in foro et comitio et Capitolio sanguinis guttae visae sunt, et terra aliquotiens pluvit, et caput Vulcani arsit. nuntiatum est Nare amni lac fluxisse; pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso, et in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. ea prodigia ex pontificum decreto procurata. et sacrificium novemdiale factum est, quod Hadriani nuntiaverant in agro suo lapidibus pluvisse.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanium cum Gallis Insubribus et Boiis, qui Dorulato duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnavit. decem milia hostium sunt caesa.

per eos dies collega eius M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque milia pondo, bigati centum viginti tria milia, Oscensis quingenta quadraginta, auri pondo mille quadringenta. militibus ex praeda divisit in singulos ducenos septuagenos aeris, triplex equiti.

Ti. Sempronius consul in provinciam profectus in Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorix tum regulus eorum cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum castra locis apertis posuit, ut appareret dimicaturos, si hostis finis intrasset. consul ubi quantae copiae, quanta fiducia esset hosti, sensit, nuntium ad collegam mittit, ut, si videretur ei, maturaret venire: se tergiversando in adventum eius rem extracturum. quae causa consuli cunctandi, eadem Gallis, praeterquam quod cunctatio hostium animos faciebat, rei maturandae erat, ut priusquam coniungerentur consulum copiae, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud quam steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur. tertio subiere ad vallum, castraque simul ab omni parte adgressi sunt. consul arma extemplo capere milites iussit; armatos inde paulisper continuit, ut et stolidam fiduciam hosti augeret, et disponeret copias, quibus quaeque portis erumperent. duae legiones duabus principalibus portis signa efferre iussae. sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli ut clauderent viam. diu in angustiis pugnatum est. nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnixi urgebant, Romani ut signa foras efferrent, Galli ut aut in castra ipsi penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio et C. Atinius tribunus militum, quartae hic, ille secundae legionis, rem in asperis proeliis saepe temptatam, signa adempta signiferis in hostis iecerunt. dum repetunt enixe signum, priores secundani se porta eiecere. XLVII. iam hi extra vallum pugnabant quarta legione in porta haerente, cum alius tumultus ex aversa parte castrorum est exortus. in portam quaesto-

riam irruperant Galli, resistentisque pertinacius occiderant L. Postumium quaestorem, cui Tympano fuit cognomen, et M. Atinium et P. Sempronium praefectos socium, et ducentos ferme milites. capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria, missa a consule ad tuendam quaestoriam portam, et eos qui intra vallum erant partim occidit partim expulit castris, et irrumpentibus obstitit. eodem fere tempore et quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita simul tria proelia circa castra locis distantibus erant, clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a praesenti certamine animos pugnantium avertebant. usque ad meridiem aequis viribus ac prope pari spe pugnatum est. labor et aestus mollia et fluida corpora Gallorum, et minime patientia sitis, cum decedere pugna coegisset, in paucos restantis impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra: signum inde receptui ab consule datum est; ad quod pars maior receperunt sese, pars certaminis studio et spe potiundi castris hostium perstitit ad vallum. eorum paucitate contempta Galli universi ex castris eruperunt: fusi inde Romani, quae imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc fuga nunc victoria fuit. Gallorum tamen ad undecim milia, Romanorum quinque milia sunt occisa. XLVIII. Galli recepere in intima finium sese, consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii coniuncto exercitu cum collega per Boiorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvae paludesque passae sint, scribunt, alii nulla memorabili gesta re Romam comitiorum causa redisse.

Eodem anno T. Quinctius Elatiae, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus iure dicundo consumpsit, mutandisque iis quae aut ipsius Philippi aut praefectorum eius licentia in civitatibus facta erant, cum suae factionis hominum vires augendo ius ac libertatem aliorum deprimerent. veris initio Corinthum conventu edicto venit. ibi omnium civitatium legationes in contionis modum circumfusas est adlocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Graecorum gente, et imperatorum

qui ante se in Macedonia fuissent suisque rebus gestis, omnia cum approbatione ingenti sunt audita, praeterquam cum ad mentionem Nabidis ventum esset: id minime conveniens liberanti Graeciam videbatur, tyrannum reliquisse non suae solum patriae gravem, sed omnibus circa civi tatibus metuendum, haerentem visceribus nobilissimae civitatis. XLIX. nec ignarus huius habitus animorum Quinctius, si sine excidio Lacedaemonis fieri potuisset, fatebatur pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse: nunc cum aliter quam ruina gravissima civitatis opprimi non posset, satius visum esse tyrannum debilitatum, ac totis prope viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quam intermori vehementioribus quam quae pati possit remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram. praeteritorum commemorationi subiecit proficisci sibi in Italiam atque omnem exercitum deportare in animo esse. Demetriadis Chalcidisque praesidia intra decimum diem audituros deducta, Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achaeis traditurum, ut omnes scirent, utrum Romanis an Aetolis mentiri mos esset, qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint et mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. sed illis nec quid dicerent nec quid facerent, quicquam umquam pensi fuisse. reliquas civitates monere, ut factis, non ex dictis amicos pensent, intellegantque, quibus credendum et a quibus cavendum sit. libertate modice utantur: temperatam eam salubrem et singulis et civitatibus esse, nimiam et aliis gravem et ipsis qui habeant effrenatam et praecipitem esse. concordiae in civitatibus principes et ordines inter se, et in commune omnes civitates consulerent: adversus consentientis nec regem quemquam satis validum nec tyrannum fore, discordiam et seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, cum pars, quae domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet quam civi cedat. alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque, ut populus Romanus dignis datam libertatem ac munus

suum bene positum sciret. L. has velut parentis voces cum audirent, manare omnibus gaudio lacrimae, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. paulisper fremitus approbantium dicta fuit, monentiumque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo missas in pectora animosque demitterent. silentio deinde facto petiit ab iis, ut civis Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam: ne ipsis quidem honestum esse in liberata terra liberatores eius servire. omnes acclamarunt gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur. ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, cum ab suis non redimerentur, venum dederat. multitudinis eorum argumentum sit, quod Polybius scribit centum talentis eam rem Achaeis stetisse, cum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. adice nunc pro portione quot verisimile sit Graeciam totam habuisse.

Nondum conventus dimissus erat, cum respiciunt praesidium ab Acrocorintho descendens protinus duci ad portam atque abire. quorum agmen imperator secutus prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus, salutatis dimissisque iis, eadem qua venerat via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum iubet, atque ibi se opperiri: inde namque in animo esse exercitum in Italiam traicere. et L. Quinctio fratri, legato et praefecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Graeciae ora eodem contraheret. LI. ipse Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum sed etiam ab Oreo atque Eretria praesidiis, conventum ibi Euboicarum civitatium habuit, admonitosque in quo statu rerum accepisset eos et in quo relinqueret dimisit. Demetriadem inde proficiscitur; deductoque praesidio prosequentibus cunctis, sicut Corinthi et Chalcide, pergit ire in Thessaliam, ubi non liberandae modo civitates erant, sed ex omni colluvione et confusione in aliquam tolerabilem formam redi-

gendae. nec enim temporum modo vitiis ac violentia et licentia regia turbati erant, sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia nec conventum nec concilium ullum non per seditionem ac tumultum iam inde a principio ad nostram usque aetatem traducentis. a censu maxime et senatum et iudices legit, potentioremque eam partem civitatium fecit, cui salva et tranquilla omnia esse magis expediebat. LII. ita cum percensuisset Thessaliam, per Epirum Oricum, unde erat traiecturus, venit. ab Orico copiae omnes Brundisium transportatae. inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum quam suo prae se acto, venerunt. postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque meritus ab lubentibus decretus. triduum triumphavit. die primo arma tela signaque aerea et marmorea transtulit, plura Philippo adempta quam quae ex civitatibus ceperat; secundo aurum argentumque factum infectumque et signatum. infecti argenti fuit decem et octo milia pondo, et ducenta septuaginta facti; vasa multa omnis generis, caelata pleraque, quaedam eximiae artis. et ex aere multa fabrefacta. ad hoc clipea argentea decem. signati argenti octoginta quattuor milia fuere Atticorum: tetrachma vocant; trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. auri pondo fuit tria milia septingenta decem quattuor, et clipeum unum ex auro totum, et Philippei nummi aurei quattuordecim milia quingenti quattuordecim. tertio die coronae aureae, dona civitatium, tralatae centum quattuordecim; et hostiae ductae, et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit et Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedaemonius. ipse deinde Quinctius in urbem est invectus. secuti currum milites frequentes ut exercitu omni ex provincia deportato. his duceni quinquageni aeris in pedites divisi; duplex centurioni, triplex equiti. praebuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exempti fuerant.

LIII. Exitu anni huius Q. Aelius Tubero tribunus

plebis ex senatus consulto tulit ad plebem, plebesque scivit, ut Latinae duae coloniae, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur. his deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Naevius M. Minucius Rufus M. Furius Crassipes, in Thurinum agrum Cn. Manlius Q. Aelius L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius praetor urbanus in Capitolio habuit.

Aedes eo anno aliquot dedicatae sunt: una Iunonis Matutae in foro olitorio, vota locataque quadriennio ante a C. Cornelio consule Gallico bello; censor idem dedicavit; altera Fauni: aediles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant C. Scribonius et Cn. Domitius qui praetor urbanus eam dedicavit. et aedem Fortunae primigeniae in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipsum creatus: voverat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus consul; locaverat idem censor. et in insula Iovis aedem C. Servilius duumvir dedicavit: vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpurione praetore, ab eodem postea con sule locata. haec eo anno acta.

LIV. P. Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos rediit. comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula et Q. Minucius Thermus. postero die creati sunt praetores L. Cornelius Scipio M. Fulvius Nobilior C. Scribonius M. Valerius Messala L. Porcius Licinus et C. Flaminius. Megalesia ludos scenicos A. Atilius Serranus L. Scribonius Libo aediles curules primi fecerunt. horum aedilium ludos Romanos primum senatus a populo secretus spectavit, praebuitque sermones, sicut omnis novitas solet, aliis tandem, quod multo ante debuerit, tributum existimantibus amplissimo ordini; aliis demptum ex dignitate populi quidquid maiestati patrum adiectum esset interpretantibus, et omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, et concordiae et libertatis aeque minuendae esse. ad quingentesimum quinquagesimum octavum annum in promiscuo spectatum esse: quid repente factum, cur immisceri sibi in cavea patres plebem nollent, cur dives pauperem consessorem fasti-

diret? novam superbam libidinem, ab nullius ante gentis senatu neque desideratam neque institutam. postremo ipsum quoque Africanum, quod consul auctor eius rei fuisset, paenituisse ferunt. adeo nihil motum ex antiquo probabile est: veteribus, nisi quae usus evidenter arguit, stari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius Q. Minucius consules fuerunt, terrae motus ita crebri nuntiabantur, ut non rei tantum ipsius sed feriarum quoque ob id indictarum homines taederet: nam neque senatus haberi neque res publica administrari poterat sacrificando expiandoque occupatis consulibus. postremo decemviris adire libros iussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt, edictumque est, ut omnes qui ex una familia essent pariter supplicarent. item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis, quo die terrae motu nuntiato feriae indictae essent, eo die alium terrae motum nuntiaret. provincias deinde consules prius, tum praetores sortiti. Cornelio Gallia, Minucio Ligures evenerunt; sortiti praetores C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil eo anno belli exspectantibus consulibus litterae M. Cincii — praefectus is Pisis erat — adlatae, Ligurum viginti milia armatorum, coniuratione per omnia conciliabula universae gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos omnem oram maris peragrasse. itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate patrum in Rostra escendit et edixit, ut legiones duae urbanae, quae superiore anno conscriptae essent, post diem decimum Arretii adessent: in earum locum se duas legiones urbanas scripturum. item sociis et Latino nomini, magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. iis quindecim milia peditum et quingentos equites, pro numero cuiusque iuniorum, discripsit; et inde ex Capitolio protinus ire ad portam, et ut

maturaretur res, proficisci ad dilectum iussit. Fulvio Flaminioque terna milia Romanorum peditum, centeni equites in supplementum, et quina milia socium Latini nominis et duceni equites decreti; mandatumque praetoribus, ut veteres dimitterent milites, cum in provinciam venissent. cum milites qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebei adissent, uti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia aut morbus causae essent, quo minus militarent, eam rem litterae Ti. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat Ligurum decem milia in agrum Placentinum venisse, et eum usque ad ipsa coloniae moenia et Padi ripas cum caedibus et incendiis perpopulatos esse; Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare. ob eas res tumultum esse decrevit senatus; tribunos plebei non placere causas militaris cognoscere, quo minus ad edictum conveniretur. adiecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii Ti. Sempronii fuissent et dimissi ab iis consulibus essent, ut ad quam diem L. Cornelius consul edixisset et in quem locum edixisset Etruriae, convenirent; et uti L. Cornelius consul in provinciam proficiscens in oppidis agrisque, qua iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet armaretque et duceret secum; dimittendique ei, quos eorum quandoque vellet, ius esset.

LVII. Postquam consules dilectu habito profecti in provincias sunt, tum T. Quinctius postulavit, ut de iis quae cum decem legatis ipse statuisset senatus audiret, eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universa Graecia et magna parte Asiae quique ab regibus venissent, audissent. eae legationes a C. Scribonio praetore urbano in senatum introductae sunt, benigneque omnibus responsum. cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars aut in Asia aut Lysimachiae apud regem fuerant, delegata est. T. Quinctio mandatum, ut adhibitis iis legatorum regis verba audiret, responderetque iis quae ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus et

Hegesianax principes regiae legationis erant. ex iis Menippus ignorare se dixit, quidnam perplexi sua legatio haberet, cum simpliciter ad amicitiam petendam iungendamque societatem venissent. esse autem tria genera foederum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque: unum, cum bello victis dicerentur leges: ubi enim omnia ei qui armis plus posset dedita essent, quae ex iis habere victos, quibus multari eos velit, ipsius ius atque arbitrium esse; alterum, cum pares bello aequo foedere in pacem atque amicitiam venirent: tunc enim repeti reddique per conventionem res, et si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui aut ex partis utriusque commodo componi; tertium esse genus, cum qui numquam hostes fuerint, ad amicitiam sociali foedere inter se iungendam coeant. eos neque dicere neque accipere leges: id enim victoris et victi esse. ex eo genere cum Antiochus esset, mirari se quod Romani aequum censeant leges ei dicere, quas Asiae urbium liberas et immunis, quas stipendiarias esse velint; quas intrare praesidia regia regemque vetent. cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis foedus ita sanciendum esse. LVIII. ad ea Quinctius „quoniam vobis distincte agere libet et genera iungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas condiciones ponam, extra quas nullam esse regi nuntietis amicitiae cum populo Romano iungendae, unam, si nos nihil quod ad urbes Asiae attinet curare velit, ut et ipse omni Europa abstineat; alteram, si se ille Asiae finibus non contineat et in Europam transcendat, ut et Romanis ius sit Asiae civitatium amicitias et tueri, quas habeant, et novas complecti.“ enimvero id auditu etiam dicere indignum esse Hegesianax, Thraciae et Chersonesi urbibus arceri Antiochum, quae Seleucus proavus eius Lysimacho rege bello victo et in acie caeso per summum decus parta reliquerit, pari cum laude eadem ab Thracibus possessa partim armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, et revocatis cultoribus frequentaverit, et quae strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis

aedificaverit. quid igitur simile esse, ex ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, et Romanos abstinere Asia, quae numquam eorum fuerit? amicitiam Romanorum expetere Antiochum, sed quae impetrata gloriae sibi, non pudori sit. ad haec Quinctius „quandoquidem“ inquit „honesta pensamus, sicut aut sola aut prima certe pensari decet principi orbis terrarum populo et tanto regi, utrum tandem videtur honestius, liberas velle omnis quae ubique sunt Graeciae urbis, an servas et vectigalis facere? si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli iure habuerit, avus paterque numquam usurpaverint pro suis, eas repetere in servitutem, et populus Romanus susceptum patrocinium libertatis Graecorum non deserere fidei constantiaeque suae ducit esse. sicut a Philippo Graeciam liberavit, ita et ab Antiocho Graecas Asiae urbes liberare in animo habet. neque enim in Aeolidem Ioniamque coloniae in servitutem regiam missae sunt, sed stirpis augendae causa gentisque vetustissimae per orbem terrarum propagandae.“ LIX. cum haesitaret Hegesianax, nec infitiari posset honestiorem causam libertatis quam servitutis praetexi titulo, „quin mittimus ambages?“ inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. „alteram ex duabus condicionibus, quae modo diserte a Quinctio latae sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere.“ „nos vero“ inquit Menippus „nec volumus nec possumus pacisci quicquam, quo regnum Antiochi minuatur.“

Postero die Quinctius legationes universas Graeciae Asiaeque cum in senatum introduxisset, ut scirent quali animo populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Graeciae essent, postulata et regis et sua exposuit. renuntiarent civitatibus suis populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem eorum a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, vindicaturum. tum Menippus deprecari et Quinctium et patres institit, ne festinarent decernere quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. tempus et sibi sumerent et regi ad cogitandum darent. cogitaturum, cum renuntiatae condiciones

essent, et impetraturum aliquid aut pacis causa concessurum. ita integra dilata res est. legatos mitti ad regem eosdem qui Lysimachiae apud eum fuerant placuit, P. Sulpicium P. Villium P. Aelium.

LX. Vixdum ii profecti erant, cum a Carthagine legati bellum haud dubie parare Antiochum Hannibale ministro attulerunt, inieceruntque curam, ne simul et Punicum excitaretur bellum. Hannibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est; et erat apud regem in magno honore, nulla alia arte nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps esse sermonis poterat. sententia eius una atque eadem semper erat, ut in Italia bellum gereretur. Italiam et commeatus et militem praebituram externo hosti. si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus et copiis Italiae extra Italiam bellum gerere, neque regem neque gentem ullam parem Romanis esse. sibi centum tectas naves et decem milia peditum, mille equites deposcebat. ea se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere et Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. si illi cunctentur, se aliqua parte Italiae excitaturum Romanis bellum. regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, et in aliqua parte Graeciae copias continere, neque traicientem, et quod in speciem famamque belli satis sit, paratum traicere. LXI. in hanc sententiam cum adduxisset regem, praeparandos sibi ad id popularium animos ratus, litteras, ne quo casu interceptae palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nanctus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis, partim donis partim spe praemiorum oneratum, quibus etiam ipse rex adnuerat, Carthaginem cum mandatis mittit; edit nomina eorum quibus conventis opus esset; instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. hunc Aristonem Carthagine obversantem non prius amici quam inimici Hannibalis, qua de causa venisset, cognoverunt. et primo in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est; deinde in senatu quidam nihil actum esse dicere ex-

silio Hannibalis, si absens quoque novas moliri res et sollicitando animos hominum turbare statum civitatis posset. Aristonem quendam, Tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale et rege Antiocho venisse, certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere; in occulto coqui quod mox in omnium perniciem erupturum esset. conclamare omnes vocari Aristonem debere, et quaeri quid venisset, et nisi expromeret, cum legatis Romam mitti. satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. privatos suo periculo peccaturos: rem publicam non extra noxam modo sed etiam extra famam noxae conservandam esse. vocatus Aristo purgare sese, et firmissimo propugnaculo uti quod litterarum nihil ad quemquam attulisset. ceterum nec causam adventus satis expediebat, et in eo maxime haesitabat, quod cum Barcinae solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. orta inde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi iam et custodiri iubentibus, aliis negantibus tumultuandi causam esse. mali rem exempli esse de nihilo hospites corripi. idem Carthaginiensibus et Tyri et in aliis emporiis, in quae frequenter commeant, eventurum. dilata eo die res est. Aristo Punico ingenio inter Poenos usus tabellas conscriptas celeberrimo loco super sedem quotidianam magistratuum prima vespera suspendit, ipse de tertia vigilia navem conscendit et profugit. postero die cum sufetes ad ius dicendum consedissent, conspectae tabellae demptaeque et lectae. scriptum erat Aristonem privatim ad neminem, publice ad seniores — ita senatum vocabant — mandata habuisse. publicato crimine minus intenta de paucis quaestio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules et ad senatum deferrent, placuit; simul qui de iniuriis Masinissae quererentur.

LXII. Masinissa postquam et infames Carthaginiensis et inter se ipsos discordes sensit, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu propter indicium eiusdem Aristonis populo suspecto, locum iniuriae esse ratus agrum maritimum eorum et depopulatus est, et quasdam urbes vectigalis Carthaginiensium sibi coegit stipendium

pendere. Emporia vocant eam regionem: ora est minoris Syrtis, et agri uberis; una civitas eius Leptis: ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. hanc tum regionem et totam infestam Masinissa, et ex quadam parte dubiae possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat. et quia simul ad purganda crimina et questum de se Romam eos ituros comperit, qui et illa onerarent suspicionibus et de iure vectigalium disceptarent, legatos et ipse Romam mittit. auditi de Tyrio advena primum Carthaginienses curam iniecere patribus, ne cum Antiocho simul et Poenis bellandum esset. maxime ea suspicio crimen urgebat, quod quem comprensum Romam mitti placuisset, nec ipsum nec navem eius custodissent. de agro deinde cum regis legatis disceptari coeptum. Carthaginienses iure finium causam tutabantur, quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium, finisset, et confessione regis, qui eum Aphthirem profugum ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas, persequeretur, precario ab se iter per eum ipsum agrum tamquam haud dubie Carthaginiensium iuris petisset. Numidae et de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant, et si quis veram originem iuris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precario datum. quidquid Bursam sedem suam excesserint, vi atque iniuria partum habere. neque eum, de quo agitur, probare eos posse, non modo semper ex quo coeperint, sed ne diu quidem eos possedisse. per opportunitates nunc illos nunc reges Numidarum usurpasse ius, semperque penes eum possessionem fuisse qui plus armis potuisset. cuius condicionis res fuerit priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, eius sinerent esse, nec se interponerent, quo minus, qui posset, teneret. responderi legatis utriusque partis placuit missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem et regem in re praesenti disceptarent. missi P. Scipio Africanus et C. Corne-

lius Cethegus et M. Minucius Rufus audita inspectaque re suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. id utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse integro certamine eos relinqui. nam ni ita esset, unus Scipio vel notitia rei vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset

---

# TITI LIVI
## AB URBE CONDITA
## LIBER XXXV.

---

EPITOME. M. Scipio Africanus legatus ad Antiochum Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho iunxerat, collocutus est, ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. inter alia cum quaereret, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. quaerenti deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum inquit, eo quod castra metari primum docuisset; ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse. exsequenti, quem tertium diceret, semet ipsum dixit. ridens Scipio „quidnam tu diceres, si me" inquit „vicisses?" „tum vero" inquit „me et ante Alexandrum et ante Pyrrhum et ante alios omnes posuissem." inter cetera prodigia, quae plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii consulis locutum „Roma cave tibi" refertur. apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedaemoniorum tyrannus incitatus ab Aetolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano descivit, et bello adversus Philopoemenem Achaeorum praetorem gesto, ab Aetolis et ab Alexameno duce eorum interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt; cum quibus societate iuncta Antiochus Syriae rex, cum bellum Graeciae intulisset, complures urbes occupavit, inter quas Chalcidem et totam Euboeam. res praeterea in Liguribus gestas et apparatum belli ab Antiocho continet.

I. Principio anni quo haec gesta sunt, Sex. Digitius praetor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quae

post profectionem M. Catonis permultae rebellaverunt, crebra magis quam digna dictu proelia fecit, et adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum quam quod acceperat successori tradiderit. nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter praetor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda proelia fecisset, quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. praetor haec gesserat Scipio: idem pro praetore Lusitanos, pervastata ulteriore provincia cum ingenti praeda domum redeuntis, in ipso itinere adgressus ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, superior aliis: nam et acie frequenti armatis adversus longum et impeditum turba pecorum agmen, et recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. tertia namque vigilia exierant hostes; huic nocturno itineri tres diurnae horae accesserant, nec ulla quiete data laborem viae proelium exceperat. itaque principio pugnae vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, et turbaverant primo Romanos: deinde aequata paulisper pugna est. in hoc discrimine ludos Iovi, si fudisset cecidissetque hostis, propraetor vovit. tandem gradum acrius intulere Romani cessitque Lusitanus, deinde prorsus terga dedit. et cum institissent fugientibus victores, ad duodecim milia hostium sunt caesa, capti quingenti quadraginta, omnes fere equites; et signa militaria capta centum triginta quattuor. de exercitu Romano septuaginta et tres amissi. pugnatum haud procul Ilipa urbe est. eo victorem opulentum praeda exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem exposita est, potestasque dominis suas res cognoscendi facta est. cetera vendenda quaestori data; quod inde refectum est militi divisum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius praetor, cum haec in Hispania gerebantur. itaque adversae quam secundae res per ipsum amicosque eius magis sermonibus celebrabantur; et temptaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, et exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio atque eas ipsas plenas pavoris ac fugae accepturus esset, ut sibi unam ex urbanis legio-

nibus decernerent, ad quam cum militem ab se ipso scriptum ex senatus consulto adiecisset, eligeret ex omni numero sex milia et ducentos pedites, equites trecentos: ea se legione — nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse — rem gesturum. seniores negare ad rumores a privatis temere in gratiam magistratuum conflictos senatus consulta facienda esse: nisi quod aut praetores ex provinciis scriberent aut legati renuntiarent, nihil ratum haberi debere. si tumultus in Hispania esset, placere tumultuarios milites extra Italiam scribi a praetore. mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias et in Siciliam navigasse dilectus causa C. Flaminium scribit, et ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse; his duarum provinciarum dilectibus tertium in Hispania adiecisse.

III. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas iam quadraginta milia hominum, adfluente quotidie multitudine ad famam belli spemque praedae, circumsedebant. Minucius consul Arretium die quam edixerat ad conveniendum militibus venit. inde quadrato agmine ad Pisas duxit; et cum hostes non plus mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra, consul urbem haud dubie servatam adventu suo est ingressus. postero die et ipse trans fluvium quingentos ferme passus ab hoste posuit castra. inde levibus proeliis a populationibus agrum sociorum tutabatur: in aciem exire non audebat novo milite et ex multis generibus hominum collecto, necdum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine freti et in aciem exibant, parati de summa rerum decernere, et abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad praedandum mittebant, et cum coacta vis magna pecorum praedaeque esset, paratum erat praesidium, per quos in castella eorum vicosque ageretur.

IV. Cum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum finis exercitum in agrum Boiorum induxit, ubi longe alia

belli ratio quam cum Liguribus erat. consul in aciem exibat, hostes pugnam detractabant; praedatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani: Boii diripi sua impune quam tuendo ea conserere certamen malebant. postquam omnia ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit, et ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boii ubi egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur silenti agmine, locum insidiis quaerentes. nocte praetergressi castra Romana saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. id cum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario proelio augeret, lucem exspectavit; et cum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. postquam relatum est, quantae copiae et in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium coici iussit, et triarios vallum circumicere; cetero exercitu instructo ad hostem accessit. idem et Galli fecerunt, postquam apertas esse insidias et recto ac iusto proelio, ubi vera vinceret virtus, dimicandum viderunt. V. hora secunda ferme concursum est. sinistra sociorum ala et extraordinarii prima in acie pugnabant: praeerant duo consulares legati, M. Marcellus et Ti. Sempronius, prioris anni consul. novus consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidiis, ne certaminis studio prius procurrerent quam datum signum esset. equites earum extra aciem in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum educere iussit, unde, cum signum dedisset, impetum ex aperto facerent. haec agenti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo non sustinere extraordinarios impetum Gallorum, et caesos permultos esse, et qui supersint, partim labore partim metu remisisse ardorem pugnae. legionem alteram ex duabus, si videretur, summitteret, priusquam ignominia acciperetur. secunda missa est legio, et extraordinarii recepti. tum redintegrata est pugna, cum et recens miles et frequens ordinibus legio successisset. et sinistra ala ex proelio subducta est, dextra in primam aciem subiit. sol ingenti ardore torrebat minime patientia aestus Gallo-

rum corpora: densis tamen ordinibus nunc alii in alios nunc in scuta incumbentes sustinebant impetus Romanorum. quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui praeerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos immittere iubet, et legionarios equites in subsidiis esse. haec procella equestris primo confudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum; non tamen ut terga darent. obstabant duces, hastilibus caedentes terga trepidantium et redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. consul obtestabatur milites, ut paulum adniterentur, victoriam in manibus esse; dum perturbatos et trepidantis viderent, instarent: si restitui ordines sissent, integro rursus eos proelio et dubio dimicaturos. inferre vexillarios iussit signa. omnes conisi tandem averterunt hostem. postquam terga dabant et in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. quattuordecim milia Boiorum eo die caesa sunt; vivi capti mille nonaginta duo, equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. nec Romanis incruenta victoria fuit: supra quinque milia militum, ipsorum aut sociorum, sunt amissa, centuriones tres et viginti, praefecti socium quattuor, et M. Genucius et Q. et M. Marcii tribuni militum secundae legionis.

VI. Eodem fere tempore duorum consulum litterae adlatae sunt, L. Cornelii de proelio ad Mutinam cum Boiis facto, et Q. Minucii a Pisis: comitia suae sortis esse; ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum et damno rei publicae non posset. si ita videretur patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret. si id facere gravaretur, quod non suae sortis id negotium esset, se quidem facturum quodcumque senatus censuisset, sed etiam atque etiam viderent, ne magis e re publica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam. senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mit-

teret ad L. Cornelium consulem, qui litteras collegae ad senatum missas deferrent ad eum, et nuntiarent senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius quam Q. Minucium a bello integro avocaret, interregnum iniri passurum. missi legati renuntiarunt L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum. de litteris L. Cornelii, quas scripserat secundum proelium cum Boiis factum, disceptatio in senatu fuit, quia privatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat fortunae populi Romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. consulis opera et militum aliquantum amissum, et hostium exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerit, elapsum. milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis, qui laborantibus opem ferrent, successissent; hostes e manibus emissos, quod equitibus legionariis et tardius datum signum esset et persequi fugientes non licuisset. VII. de ea re nihil temere decerni placuit; ad frequentiores consultatio dilata est. instabat enim cura alia, quod civitas fenore laborabat, et quod cum multis fenebribus legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transscriberent: ita libero fenore obruebant debitores. cuius coercendi cum ratio quaereretur, diem finire placuit Feralia, quae proxime fuissent, ut qui post eam diem socii civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur, et ex ea die pecuniae creditae, quibus debitor vellet legibus, ius creditori redderetur. inde postquam professionibus detecta est magnitudo aeris alieni per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate patrum plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum sociis ac nomine Latino pecuniae creditae ius idem quod cum civibus Romanis esset. haec in Italia domi militiaeque acta.

In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriore Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit, deinde in hiberna milites deduxit; et per hiemem proelia aliquot nulla memoria digna adversus latronum magis quam hostium excursiones,

vario tamen eventu nec sine militum iactura sunt facta. maiores gestae res a M. Fulvio. is apud Toletum oppidum cum Vaccaeis Vectonibusque et Celtiberis signis collatis dimicavit, exercitum earum gentium fudit fugavitque regem Hilernum vivum cepit.

VIII. Cum haec in Hispania gerebantur, comitiorum iam appetebat dies. itaque L. Cornelius consul relicto ad exercitum M. Claudio legato Romam venit. is in senatu cum de rebus ab se gestis disseruisset, quoque statu provincia esset, questus est cum patribus conscriptis, quod tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto non esset habitus diis immortalibus honos. postulavit deinde, supplicationem simul triumphumque decernerent. prius tamen quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, litteras eodem tempore dixit et consulis L. Cornelii ad senatum et M. Marcelli ad magnam partem senatorum adlatas esse inter se pugnantis; eoque dilatam esse consultationem, ut praesentibus auctoribus earum litterarum disceptaretur. itaque exspectasse sese, ut consul, qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, cum ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam, cum etiam verius esset Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum quam legato. nunc videri esse amotum de industria qui ea quae scripsisset praesens diceret; arguere coram, et si quid vani adferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. itaque nihil eorum quae postularet consul, decernendum in praesentia censere. cum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur triumphantique sibi urbem invehi liceret, M. et C. Titinii tribuni plebis se intercessuros, si de ea re fieret senatus consultum, dixerunt.

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Aelius Paetus et C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. censa sunt civium capita centum quadraginta tria milia septingenta quattuor. aquae ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca plana urbis inundavit. circa portam Flumentanam etiam collapsa quaedam ruinis sunt; et porta Coelimontana fulmine icta est, murusque circa multis

locis de caelo tactus. et Ariciae et Lanuvii et in Aventino lapidibus pluvit; et a Capua nuntiatum est examen vesparum ingens in forum advolasse et in Martis aede consedisse: eas collectas cum cura et igni crematas esse. horum prodigiorum causa decemviri libros adire iussi, et novemdiale sacrum factum, et supplicatio indicta est atque urbs lustrata. iisdem diebus aediculam Victoriae Virginis prope aedem Victoriae M. Porcius Cato dedicavit biennio post quam vovit.

Eodem anno coloniam Latinam in castrum Ferentinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulso L. Apustius Fullo Q. Aelius Tubero, cuius lege deducebatur. tria milia peditum iere, trecenti equites, numerus exiguus pro copia agri. dari potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est, quo postea, si vellent, novos colonos adscribere possent. vicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu iam annus erat, et ambitio magis quam umquam alias exarserat consularibus comitiis. multi et potentes petebant patricii plebeiique, P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis, et L. Quinctius Flamininus, qui classi in Graecia praefuerat, et Cn. Manlius Vulso; ii patricii, plebeii autem C. Laelius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M'. Acilius. sed omnium oculi in Quinctium Corneliumque coniecti: nam et in unum locum petebant ambo patricii, et rei militaris gloria recens utrumque commendabat. ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi aetatis suae imperatores. maior gloria in P. Scipione, et quo maior, eo propior invidiam; Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphasset. accedebat quod alter decimum iam prope annum adsiduus in oculis hominum fuerat, quae res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit; consul iterum post devictum Hannibalem censorque fuerat: in Quinctio nova et recentia omnia ad gratiam erant; nihil nec petierat a populo post triumphum nec adeptus erat. pro fratre germano,

non patrueli se petere aiebat, pro legato et participe administrandi belli: se terra, fratrem mari rem gessisse. his obtinuit, ut praeferretur candidato, quem Africanus frater ducebat, quem Cornelia gens Cornelio consule comitia habente, quem tantum praeiudicium senatus, virum e civitate optimum iudicatum, qui matrem Idaeam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti: adeo ne in plebeio quidem consule, cum pro C. Laelio niteretur, Africanus valuit. postero die praetores creati L. Scribonius Libo M. Fulvius Centumalus A. Atilius Serranus M. Baebius Tamphilus L. Valerius Tappo Q. Salonius Sarra. aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi et L. Aemilii Pauli. multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clipea inaurata in fastigio Iovis aedis posuerunt. porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto alteram ab porta Fontinali ad Martis aram, qua in Campum iter esset, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat: extremo eius anni bis in magnum periculum res adducta est. nam et castra consulis oppugnata aegre sunt defensa, et non ita multo post per saltum angustum cum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. qua cum exitus non pateret, converso agmine redire instituit consul. et ab tergo fauces saltus occupatae a parte hostium erant, Caudinaeque cladis memoria non animis modo sed prope oculis obversabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. eorum praefectus consuli pollicetur se parte utra vellet cum suis erupturum; tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset: in eos se impetum facturum, et nihil prius quam flammam tectis iniecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam suis. collaudatum eum consul spe praemiorum onerat. Numidae equos conscendunt, et obequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, coeperunt. nihil primo adspectu contemptius: equi hominesque paululi et graciles, discinctus et inermis eques, praeterquam quod

iacula secum portat, equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento capite currentium. hunc contemptum de industria augentes labi ex equis et per ludibrium spectaculo esse. itaque qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, iam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidae adequitare, dein refugere, sed propius saltum paulatim evehi, velut quos impotentis regendi equi invitos efferrent. postremo subditis calcaribus inter medias stationes hostium erupere, et in agrum latiorem evecti omnia propinqua viae tecta incendunt. proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervastant. fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt. itaque sine consilio, sine imperio, pro se quisque currere ad sua tutanda; momentoque temporis castra relicta erant, et obsidione liberatus consul quo intenderat pervenit.

XII. Sed neque Boii neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimice infesti erant Romanis quam Aetolorum gens. ii post deportatos ex Graecia exercitus primo in spe fuerant et Antiochum in vacuam Europae possessionem venturum, nec Philippum aut Nabim quieturos. ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum indixerunt. ibi Thoas praetor eorum conquestus iniurias Romanorum statumque Aetoliae, quod omnium Graeciae gentium civitatiumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cuius causa ipsi fuissent, legatos censuit circa reges mittendos, qui non solum temptarent animos eorum, sed suis quemque stimulis moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabim, Nicander ad Philippum, Dicaearchus frater praetoris ad Antiochum est missus. tyranno Lacedaemonio Damocritus ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem dicere. inde militem, inde naves navalesque socios habuisse. inclusum suis prope muris Achaeos videre dominantis in Peloponneso. numquam habiturum recipe-

randi sua occasionem, si eam quae tum esset praetermisisset. et nullum exercitum Romanum in Graecia esse, nec propter Gythium aut maritimos alios Laconas dignam causam existimaturos Romanos, cur legiones rursus in Graeciam transmittant. haec ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, cum Antiochus in Graeciam traiecisset, conscientia violatae per sociorum iniurias Romanae amicitiae coniungeret se cum Antiocho. et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. erat etiam maior orationis materia, quo ex altiore fastigio rex quam tyrannus detractus erat, quoque plures ademptae res. ad hoc vetusta regum Macedoniae fama peragratusque orbis terrarum victoriis eius gentis referebatur. et tutum vel incepto vel eventu se consilium adferre: nam neque ut ante se moveat Philippus, quam Antiochus cum exercitu transierit in Graeciam, suadere, et qui sine Antiocho adversus Romanos Aetolosque tam diu sustinuerit bellum, ei adiuncto Antiocho, sociis Aetolis, qui tum graviores hostes quam Romani fuerunt, quibus tandem viribus resistere Romanos posse? adiciebat de duce Hannibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures et duces et milites eorum occidisset, quam quot superessent. haec Philippo Nicander. alia Dicaearchus Antiocho, et omnium primum praedam de Philippo Romanorum esse dicere, victoriam Aetolorum: et aditum in Graeciam Romanis nullos alios quam Aetolos dedisse, et ad vincendum vires eosdem praebuisse. deinde quantas peditum equitumque copias praebituri Antiocho ad bellum essent, quae loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. tum de Philippo et Nabide libero mendacio abutebatur: paratum utrumque ad rebellandum esse, et primam quamque occasionem reciperandi ea quae bello amisissent arrepturos. ita per totum simul orbem terrarum Aetoli Romanis concitabant bellum. et reges tamen aut non moti aut tardius moti sunt. XIII. Nabis extemplo circa omnis maritimos vicos dimisit ad seditiones in iis miscendas; et alios principum donis ad suam causam perduxit, alios pertinaciter in societate Romana manentis occidit. Achaeis omnium

maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent foederis Romani, denuntiarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret; et auxilia ad Gythium, quod iam oppugnabatur ab tyranno, et Romam, qui ea nuntiarent, legatos miserunt.

Antiochus rex ea hieme Raphiae in Phoenice Ptolemaeo regi Aegypti filia in matrimonium data, cum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam Tauro monte superato extremo iam hiemis Ephesum pervenit; inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid absente se ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas qui circa Sindam incolunt, oppugnandos est profectus. eo tempore legati Romani P. Sulpicius et P. Villius, qui ad Antiochum, sicut ante dictum est, missi erant, iussi prius Eumenem adire Elaeam venere; inde Pergamum — ibi regia Eumenis fuit — escenderunt. cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens; eundem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus fuisset, et aut funditus sublatum iri, aut si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura, ut facile deinde se ab eo sine ullo auxilio Romano tueri posset. etiam si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamcumque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi aut abnuentem vi atque armis cogi. ob haec, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius aeger Pergami substitit: Villius cum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi forte erat, saepe congrederetur, ut animum eius temptaret, et si qua posset, metum demeret periculi quicquam ei ab Romanis esse. iis colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret.

Claudius, secutus Graecos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit, eumque Ephesi collocutum cum Hannibale; et sermonem unum etiam refert, quo quaerenti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondisse Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quod ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. quaerenti deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum dixisse castra metari primum docuisse; ad hoc neminem elegantius loca cepisse, praesidia disposuisse; artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicae gentes regis externi quam populi Romani, tam diu principis in ea terra, imperium esse mallent. exsequenti, quem tertium duceret, haud dubie semet ipsum dixisse. tum risum obortum Scipioni, et subiecisse „quidnam tu diceres, si me vicisses?“ „tum vero me“ inquit „et ante Alexandrum et ante Pyrrhum et ante alios omnis imperatores esse.“ et perplexum Punico astu responsum et improvisum adsentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inaestimabilem secrevisset.

XV. Villius ab Epheso Apameam processit. eo et Antiochus audito legatorum Romanorum adventu occurrit. Apameae congressis disceptatio eadem ferme fuit, quae Romae inter Quinctium et legatos regis fuerat. mors nuntiata Antiochi filii regis, quem missum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. magnus luctus in regia fuit magnumque eius iuvenis desiderium: id enim iam specimen sui dederat, ut si vita longior contigisset, magni iustique regis in eo indolem fuisse appareret. quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors eius suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suae patrem credentem per spadones quosdam, talium ministerio facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. eam quoque causam clandestino facinori adiciebant, quod Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore eum quoque ablegaret, non habuisset. magni tamen luctus species per aliquot dies

regiam tenuit; legatusque Romanus ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. rex Ephesum omisso quod inchoaverat bello redit. ibi per luctum regia clausa cum Minnione quodam, qui princeps amicorum eius erat, secreta consilia agitavit. Minnio ignarus omnium externorum, viresque aestimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil aequi postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. fugienti regi disceptationem cum legatis, seu iam experto eam minus prosperam seu maerore recenti confuso, professus Minnio se quae pro causa essent dicturum persuasit, ut a Pergamo arcesserentur legati. XVI. iam convaluerat Sulpicius; itaque ambo Ephesum venerunt. rex a Minnione excusatus, et absente eo agi res coepta est. ibi praeparata oratione Minnio „specioso titulo“ inquit „uti vos, Romani, Graecarum civitatium liberandarum video: sed facta vestra orationi non conveniunt; et aliud Antiocho iuris statuistis, alio ipsi utimini. qui enim magis Smyrnaei Lampsacenique Graeci sunt quam Neapolitani et Regini et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex foedere exigitis? cur Syracusas atque in alias Siciliae Graecas urbes praetorem quotannis cum imperio et virgis et securibus mittitis? nihil aliud profecto dicatis quam armis superatis vos iis has leges imposuisse. eandem de Smyrna Lampsaco civitatibusque quae Ioniae aut Aeolidis sunt causam ab Antiocho accipite. bello superatas a maioribus, stipendiarias ac vectigales factas in antiquum ius repetit. itaque ad haec ei responderi velim, si ex aequo disceptatur et non belli causa quaeritur.“ ad ea Sulpicius „fecit verecunde“ inquit „Antiochus, qui, si alia pro causa eius non erant quae dicerentur, quemlibet ista quam se dicere maluit. quid enim simile habet civitatium earum quas comparasti causa? ab Reginis et Neapolitanis et Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore iuris, semper usurpato, numquam intermisso, quae ex foedere debent exigimus. potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium

quemquam foedus mutaverint, sic Asiae civitates, ut semel venerunt in maiorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi alias in Ptolemaei fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? nam si, quod aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, ius post tot secula adserendi eos in servitutem faciet, quid abest, quin actum nobis nihil sit quod a Philippo liberavimus Graeciam, et repetant posteri eius Corinthum Chalcidem Demetriadem et Thessalorum totam gentem? sed quid ego causam civitatium ago, quam ipsis agentibus et nos et regem ipsum cognoscere aequius est?" XVII. vocari deinde civitatium legationes iussit, praeparatas iam ante et instructas ab Eumene, qui quantumcumque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. admissi plures, dum suas quisque nunc querelas nunc expostulationes inserit, et aequa iniquis miscent, ex disceptatione altercationem fecerunt. itaque nec remissa ulla re nec impetrata, aeque ac venerant omnium incerti legati Romam redierunt.

Rex dimissis iis consilium de bello Romano habuit. ibi alius alio ferocius, quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiae maior erat, alius superbiam postulatorum increpare, tamquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiae regum, imponentium leges. quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam et patriam Lacedaemonem remissam: Antiocho si Smyrna et Lampsacus imperata faciant, indignum videri. alii parvas et vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse. sed initium semper a parvis iniusta imperandi fieri, nisi crederent Persas, cum aquam terramque ab Lacedaemoniis petierint, gleba terrae et haustu aquae eguisse. per similem temptationem Romanis de duabus civitatibus agi. et alias civitates, simul duas iugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. si non libertas servitute potior sit, tamen omni praesenti statu spem cuiusque novandi res suas blandiorem esse.

XVIII. Alexander Acarnan in consilio erat, Philippo

quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi; et tamquam peritus Graeciae nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiae regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. is, tamquam non utrum bellandum esset necne consuleretur, sed ubi et qua ratione bellum gereretur, victoriam se haud dubiam proponere animo adfirmabat, si in Europam transisset rex et in aliqua Graeciae parte sedem bello cepisset. iam primum Aetolos, qui umbilicum Graeciae incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quaeque belli paratos. in duobus velut cornibus Graeciae, Nabim a Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates, quibus eum depulsum Romani Lacedaemonis muris inclusissent; a Macedonia Philippum, ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. nosse se spiritus eius, nosse animum; scire ferarum modo, quae claustris aut vinculis tenentur, ingentis iam diu iras eum in pectore volvere. meminisse etiam se, quotiens in bello precari omnis deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adiutorem; cuius voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. tantum non cunctandum nec cessandum esse: in eo enim victoriam verti, si et loca opportuna et socii praeoccuparentur. Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.

XIX. Hannibal non adhibitus est in consilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi et in nullo postea honore habitus. primo eam contumeliam tacitus tulit, deinde melius esse ratus et percunctari causam repentinae alienationis et purgare se, tempore apto quaesita simpliciter iracundiae causa auditaque, „pater Hamilcar“ inquit, „Antioche, parvum admodum me, cum sacrificaret, altaribus admotum iureiurando adegit numquam amicum fore populi Romani. sub hoc sacramento sex et triginta annos militavi, hoc me in pace patria mea expulit, hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit, hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicumque vires, ubi arma esse

sciam, huc veniam, toto orbe terrarum quaerens aliquos Romanis hostis. itaque si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quaerant. odi odioque sum Romanis. id me verum dicere pater Hamilcar et dii testes sunt. proinde cum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quaerito." non movit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

XX. Romae destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihildum ad id bellum praeter animos parabant. consulibus ambobus Italia provincia decreta est, ita ut inter se compararent sortirenturve, uter comitiis eius anni praeesset. ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam opus esset ducere legiones. huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet novas et socium nominis Latini viginti milia et equites octingentos. alteri consuli duae legiones decretae, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset, et socium ac Latini nominis ex eodem exercitu quindecim milia, et equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum in supplementum ut quattuor milia peditum Romanorum scriberentur et centum quinquaginta equites, et sociis eodem quinque milia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit, L. Quinctio Gallia et comitia habenda. praetores deinde provincias sortiti, M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Baebius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. sed his duobus primum senatus consulto, deinde plebei etiam scito permutatae provinciae sunt: Atilio classis et Macedonia, Baebio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Baebio Tamphilo in Bruttios duae legiones decretae, quae priore anno urbanae fuissent, et ut sociis eodem milia

peditum quindecim imperarentur et quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere iussus, et ex navalibus veteres deducere, si quae utiles essent, et scribere navalis socios. et consulibus imperatum, ut ei duo milia socium ac Latini nominis et mille Romanos darent pedites. hi duo praetores et duo exercitus, terrestris navalisque, adversus Nabim aperte iam oppugnantem socios populi Romani dicebantur parari. ceterum legati ad Antiochum missi exspectabantur, et priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus discedere ab urbe. XXI. praetoribus Fulvio et Scribonio, quibus ut ius dicerent Romae provincia erat, negotium datum, ut praeter eam classem, cui Atilius praefuturus erat, centum quinqueremes pararent.

Priusquam consul praetoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum causa. capram sex haedos uno fetu edidisse ex Piceno nuntiatum est, et Arretii puerum natum unimanum, Amiterni terra pluvisse, Formiis portam murumque de caelo tacta; et quod maxime terrebat, consulis Cn. Domitii bovem locutum „Roma, cave tibi." ceterorum prodigiorum causa supplicatum est. bovem cum cura servari alique haruspices iusserunt. Tiberis infestiore quam priore impetu illatus urbi duo pontis, aedificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. saxum ingens, sive imbribus seu motu terrae leniore quam ut alioqui sentiretur, labefactatum in vicum Iugarium ex Capitolio procidit, et multos oppressit. in agris passim inundatis pecua ablata, villarum strages facta est.

Priusquam L. Quinctius consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnavit: novem milia hostium occidit, ceteros fusos fugatosque in castra compulit. ea usque in noctem magno certamine oppugnata defensaque sunt. nocte clam profecti Ligures; prima luce vacua castra Romanus invasit. praedae minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit: ex agro Pisano in Ligures pro-

fectus castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit. ibi praeda Etrusca, quae missa a populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. qui cum nihil quod satis maturam causam belli haberet nisi adversus Lacedaemonium tyrannum attulissent, quem et Achaei legati nuntiabant contra foedus maritimam oram Laconum oppugnare, Atilius praetor cum classe missus in Graeciam est ad tuendos socios. consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures in Boios venit. duo consulum agmina diversa late agrum hostium pervastarunt. primo equites eorum pauci cum praefectis, deinde universus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. et in utraque Hispania eo anno res prospere gestae: nam et C. Flaminius oppidum Licabrum munitum opulentumque vineis expugnavit, et nobilem regulum Corribilonem vivum cepit, et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda proelia fecit, oppida duo Hispanorum, Vesceliam Helonemque, et castella multa expugnavit; alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, et ibi duobus potitus oppidis, Noliba et Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munito. eam cum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. cum iis signis collatis prospere pugnavit, et fusis Vectonibus operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minus ea bella, quae gerebantur, curae patribus erant quam exspectatio nondum coepti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores temere sine ullis auctoribus orti multa falsa veris miscebant. inter quae adlatum erat, cum in Aetoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum. itaque senatus, etsi praetorem Atilium cum classe miserat in Graeciam, tamen quia non copiis modo sed etiam auctoritate

opus erat ad tenendos sociorum animos, T. Quinctium et Cn. Octavium et Cn. Servilium et P. Villium legatos in Graeciam misit; et ut M. Baebius ex Bruttiis ad Tarentum et Brundisium promoveret legiones decrevit, inde, si res posceret, in Macedoniam traiceret; et ut M. Fulvius praetor classem navium viginti mitteret ad tuendam Siciliae oram; et ut cum imperio esset qui classem eam duceret — duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno aedilis plebei fuerat —; et ut idem praetor L. Valerio collegae scriberet periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam traiceret: itaque placere senatui ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim milia et quadringentos equites scriberet, quibus oram maritimam provinciae, qua vergeret in Graeciam, tueri posset. eum dilectum praetor non ex Sicilia ipsa tantum sed etiam ex circumiacentibus insulis habuit; oppidaque omnia maritima, quae in Graeciam versa erant, praesidiis firmavit. addidit alimenta rumoribus adventus Attali Eumenis fratris, qui nuntiavit Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse, et Aetolos ita se parare, ut sub adventum eius in armis essent. et Eumeni absenti et praesenti Attalo gratiae actae, et aedes liberae locus lautia decreta, et munera data, equi duo, bina equestria arma, et vasa argentea centum pondo et aurea viginti pondo.

XXIV. Cum alii atque alii nuntii bellum instare adferrent, ad rem pertinere visum est consules primo quoque tempore creari. itaque senatus consultum factum est, ut M. Fulvius praetor litteras extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret senatui placere, provincia exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, et ex itinere praemittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. paruit iis litteris consul, et praemisso edicto Romam venit. eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, et L. Cornelius Scipio et Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum viro tali, non negatum honorem appareret, consulatus

datus est. additur ei de plebe collega M'. Acilius Glabrio. postero die praetores creati L. Aemilius Paulus M. Aemilius Lepidus M. Iunius Brutus A. Cornelius Mammula C. Livius et L. Oppius: utrique eorum Salinator cognomen erat; Oppius is erat, qui classem viginti navium in Siciliam duxerat. interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Baebius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est iussus et circa Apolloniam copias continere; et M. Fulvio praetori urbano negotium datum est, ut quinqueremes novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem Romanus ita se ad omnis conatus Antiochi praeparabat. Nabis iam non differebat bellum, sed summa vi Gythium oppugnabat, et infensus Achaeis, quod miserant obsessis praesidium, agros eorum vastabat. Achaei non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent legati, ut quid senatui placeret scirent, post reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt, et legatos ad T. Quinctium miserunt, qui consilium ab eo peterent. in concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatae sententiae erant: litterae T. Quinctii cunctationem iniecerunt, quibus auctor erat praetorem classemque Romanam exspectandi. cum principum alii in sententia permanerent, alii utendum eius quem ipsi consuluissent consilio censerent, multitudo Philopoemenis sententiam exspectabat. praetor is tum erat, et omnis eo tempore et prudentia et auctoritate anteibat. is praefatus bene comparatum apud Achaeos esse, ne praetor, cum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret, statuere quam primum ipsos quid vellent iussit: praetorem decreta eorum cum fide et cura executurum adnisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos paeniteret nec belli. plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. itaque ingenti consensu bellum decretum est, tempus et ratio administrandi eius libera praetori permissa. Philopoemen, praeterquam quod ita Quinctio placeret, et ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quae a mari Gythium tueri

posset: sed metuens, ne dilationem res non pateretur, et non Gythium solum sed praesidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achaeorum deduxit. XXVI. comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur, praesidia, tres tectas naves et lembos pristisque, tradita vetere classe ex foedere Romanis. harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnae exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si praesidia maritima interclusisset. praetor Achaeorum sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio aequabat, ita rudis in re navali erat, Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta praefectus auxiliorum militaverat, ignarus. navis erat quadriremis vetus, capta annis ante octoginta, cum Crateri uxorem Nicaeam a Naupacto Corinthum veheret: huius fama motus — fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium — deduci ab Aegio putrem iam admodum et vetustate dilabentem iussit. hac tum praetoria nave praecedente classem, cum in ea Patrensis Tiso praefectus classis veheretur, occurrerunt a Gythio Laconum naves; et primo statim incursu ad novam et firmam navem vetus, quae per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est, captique omnes qui in nave erant. cetera classis praetoria nave amissa quantum quaeque remis valuit, fugerunt. ipse Philopoemen in levi speculatoria nave fugit, nec ante fugae finem quam Patras ventum est fecit. nihil ea res animum militaris viri et multos experti casus imminuit. quin contra, si in re navali, cuius esset ignarus, offendisset, eo plus in ea quorum usu calleret spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum adfirmabat.

XXVII. Nabis cum prospera re elatus, tum spem etiam haud dubiam nactus nihil iam a mari periculi fore, et terrestres aditus claudere opportune positis praesidiis voluit. tertia parte copiarum ab obsidione Gythii abducta

ad Pleias posuit castra. imminet is locus et Leucis et Acriis, qua videbantur hostes exercitum admoturi. cum ibi stativa essent, pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundine textas fronde, quae umbram modo praeberet, texissent, priusquam in conspectum hostis veniret Philopoemen, necopinantem eum improviso genere belli adgredi statuit. navigia parva in stationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, caetratos plerosque, cum fundis et iaculis et alio levi genere armaturae imposuit. inde littora legens cum ad propinquum castris hostium promunturium venisset, egressus callibus notis nocte Pleias pervenit, et sopitis vigilibus ut in nullo propinquo metu ignem casis ab omni parte castrorum iniecit. multi prius incendio absumpti sunt, quam hostium adventum sentirent; et qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. ferro flammaque omnia absumpta: perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gythium in maiora castra perfugerunt. ita perculsis hostibus, Philopoemen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit, et magna vi pecorum hominumque inde abrepta priusquam a Gythio tyrannus praesidium agris mitteret, discessit. inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem et Achaeis et sociis indicto, in quo et Epirotarum et Acarnanum fuere principes, statuit, quoniam satis et suorum a pudore maritimae ignominiae restituti animi et hostium conterriti essent, ad Lacedaemonem ducere, eo modo uno ratus ab obsidione Gythii hostem abduci posse. ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. eo ipso die Gythium expugnatum est. cuius rei ignarus Philopoemen castra ad Barbosthenem — mons est decem milia passuum ab Lacedaemone — promovit. et Nabis recepto Gythio cum expedito exercitu inde profectus, cum praeter Lacedaemonem raptim duxisset, Pyrrhi quae vocant castra occupavit, quem peti locum ab Achaeis non dubitabat. inde hostibus occurrit. obtinebant autem longo agmine propter angustias viae prope quinque milia passuum. cogebatur agmen ab equitibus et maxima parte

auxiliorum, quod existimabat Philopoemen tyrannum mercennariis militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo suos adgressurum. duae res simul inopinatae perculerunt eum: una praeoccupatus quem petebat locus, altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat, ubi, cum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturae praesidio signa ferri non videbat posse. XXVIII. erat autem Philopoemen praecipuae in ducendo agmine locisque capiendis solertiae atque usus; nec belli tantum temporibus sed etiam in pace ad id maxime animum exercuerat. ubi iter quopiam faceret et ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, cum solus iret, secum ipse agitabat animo, cum comites haberet, ab his quaerebat, si hostis eo loco apparuisset, quid, si a fronte, quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, capiendum consilii foret. posse instructos recta acie, posse inconditum agmen et tantummodo aptum viae occurrere. quem locum ipse capturus esset, cogitando aut quaerendo exsequebatur, aut quot armatis, aut quo genere armorum — plurimum enim interesse — usurus; quo impedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem reiceret; quanto ea aut quali praesidio custodiret; et utrum pergere qua coepisset ire via, an eam qua venisset repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset; qua postero die castra moventi tutum maxime iter, quae forma agminis esset. iis curis cogitationibusque ita ab ineunte aetate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. et tum omnium primum agmen constituit; dein Cretensis auxiliares et quos Tarentinos vocabant equites, binos secum trahentis equos, ad prima signa misit; et iussis equitibus subsequi super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit. eo impedimenta omnia et calonum turbam collectam armatis circumdedit, et pro natura loci castra communivit. tabernacula statuere in aspretis et inaequabili solo difficile erat. hostes quingentos passus aberant. ex eodem rivo

utrimque cum praesidio levis armaturae aquati sunt; et priusquam, qualia propinquis castris solent, contraheretur certamen, nox intervenit. postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. nocte in valle a conspectu hostium aversa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit caetratorum. XXIX. luce orta Cretensium levis armatura et Tarentini equites super torrentem proelium commiserunt. Telemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus praeerat. Cretenses et hostium auxiliares equitumque idem genus Tarentini praesidio aquatoribus erant. aliquamdiu dubium proelium fuit ut eodem ex parte utraque hominum genere et armis paribus: procedente certamine et numero vicere tyranni auxiliares, et quia ita praeceptum a Philopoemene praefectis erat, ut modico edito proelio in fugam inclinarent hostemque ad locum insidiarum pertraherent. effuse secuti fugientes per convallem, plerique et vulnerati et interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. caetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi; in hostis inordinatos, effusos, labore etiam et vulneribus fessos, impetum faciunt: nec dubia victoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles, et haud paulo concitatiore cursu quam secutus erat fugiens in castra est compulsus; multi caesi captique in ea fuga sunt. et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopoemen receptui cani iussisset, loca magis confragosa, quacumque temere processisset iniqua, quam hostem metuens.

Inde et ex fortuna pugnae et ex ingenio ducis coniectans in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugae mittit ad eum, qui pro comperto adferret Achaeos statuisse postero die ad Eurotan amnem, qui prope ipsis adfluit moenibus, progredi, ut intercluderent iter, ne aut tyrannus, cum vellet, receptum ad urbem haberet, aut commeatus ab urbe in castra portarentur, simul etiam temptaturos, si quorum animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. non tam fidem

dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra causam probabilem praebuit. postero die Pythagoram cum auxiliaribus et equitatu stationem agere pro vallo iussit: ipse tamquam in aciem cum robore exercitus egressus signa ocius ferri ad urbem iussit. XXX. Philopoemen postquam citatum agmen per angustam et proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem et Cretensium auxiliares in stationem hostium, quae pro castris erat, emittit. illi ubi hostis adesse et a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt; deinde postquam instructa acies tota Achaeorum admovebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum praegressum insistunt. extemplo caetrati Achaeorum in castra impetum faciunt et diripiunt. ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset: ut vero ad postremos proelium ortum est, clamorque terribilis ab tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque armis abiectis in circumiectas itineri silvas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum saepta via est, maxime hastis, quae pleraeque adversae cadentes velut vallo obiecto iter impediebant. Philopoemen, utcumque possent, instare et persequi auxiliaribus iussis — utique enim equitibus haud facilem futuram fugam —, ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotan amnem deduxit. ibi castris sub occasum solis positis levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. qui ubi prima vigilia venerunt, nuntiantes tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos iubet. ipse ex cetera copia militum, qui quia priores in castra venerant, refecti et cibo sumpto et modica quiete erant, delectos, nihil praeter gladios secum ferentis, extemplo educit, et duarum portarum itineribus, quae Pharas quaeque Barbosthenem ferunt, eos instruxit, qua ex fuga recepturos sese hostis credebat. nec eum opinio fefellit. nam Lacedaemonii, quoad lucis superfuit quicquam, deviis callibus medio

saltu recipiebant se: primo vespere ut lumina in castris hostium conspexere, e regione eorum occultis semitis se tenuerunt; ubi ea praegressi sunt, iam tutum rati in patentis vias descenderant. ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi caesi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopoemen incluso tyranno in urbem insequentis dies prope triginta vastandis agris Laconum absumpsit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus domum rediit, aequantibus eum gloria rerum Achaeis imperatori Romano, et quod ad Laconum bellum attineret, praeferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achaeos et tyrannum bellum erat, legati Romanorum circuire sociorum urbes solliciti, ne Aetoli partis alicuius animos ad Antiochum avertissent. minimum operae in Achaeis adeundis consumpserunt, quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere, adlocutique concilio frequenti Thessalos Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum est. accuratior ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati Romanis totique Antiochi et Aetolorum erant, quia cum reddi obsidem filium Philippo adlatum esset stipendiumque impositum remitti, inter cetera vana adlatum erat Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum factionisque eius quidam omnia novari Aetolorum Antiochique adventu malebant. adversus eos ita disserendum erat, ne timorem vanum iis demendo spes incisa Philippum abalienaret, in quo plus ad omnia momenti quam in Magnetibus esset. illa tantum commemorata, cum totam Graeciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem praecipue: ibi enim non praesidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exaedificatam, ut praesens semper in oculis habendus esset dominus. ceterum nequiquam ea facta, si Aetoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro vetere et experto habendus rex esset. Magnetarchen summum magistratum vocant. is tum Eury-

lochus erat: ac potestate ea fretus negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse, quae fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. et inter dicendi contentionem inconsultius evectus proiecit tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re vera omnia ad nutum Romanorum fieri. sub hac voce fremitus variantis multitudinis fuit, partim adsensu partim indignatione, dicere id ausum eum: Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad caelum tendens ac deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. hac voce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus, magnae cum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis fuerat, ab Quinctio legatisque aliis flens petit, ne unius amentiam civitati adsignarent. suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia, quae hominibus sancta caraque sint, T. Quinctio et populo Romano debere. nihil quemquam ab diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent; et in corpora sua citius per furorem saevituros, quam ut Romanam amicitiam violarent. XXXII. huius orationem subsecutae multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam atque inde protinus in Aetoliam profugit. iam enim, et id magis in dies, Aetoli defectionem nudabant, eoque ipso forte tempore Thoas princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum secum adduxerat regis legatum; qui, priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures terrestris navalisque copias commemorando: ingentem vim peditum equitumque venire, ex India elephantos; ante omnia, quo maxime moveri credebant multitudinis animos, tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit. apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset: nam et venisse eos, et quae agerent, omnia legatis Romanis deferebantur. et quamquam prope abscisa res erat, tamen non ab re esse Quinctio visum est sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanae societatis Aetolos, qui vocem liberam mittere

adversus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei visi sunt propter et civitatis dignitatem et vetustam societatem cum Aetolis. ab iis Quinctius petit, ut legatos ad Panaetolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renuntiavit legationem. Menippus post eum intromissus optimum fuisse omnibus qui Graeciam Asiamque incolerent ait, integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum: sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum dicionemque Romanam perventura. „nunc quoque" inquit, „si modo vos quae inchoastis consilia constanter perducitis ad exitum, poterit diis iuvantibus et Aetolis sociis Antiochus quamvis inclinatas Graeciae res restituere in pristinam dignitatem. ea autem in libertate posita est, quae suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet." Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi quae vellent potestas facta est, mentione omni regis praetermissa Romanae societatis Aetolos meritorumque in universam Graeciam T. Quinctii admonuerunt, ne temere eam nimia celeritate consiliorum everterent. consilia calida et audacia prima specie laeta, tractatu dura, eventu tristia esse. legatos Romanos, et in his T. Quinctium, haud procul inde abesse. dum integra omnia essent, verbis potius de iis quae ambigerentur disceptarent, quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum. XXXIII. multitudo avida novandi res Antiochi tota erat, et ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant: principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur iis concilium. hoc decretum Athenienses cum rettulissent, eundum in Aetoliam Quinctio visum est; aut enim moturum aliquid, aut omnis homines testes fore penes Aetolos culpam belli esse, Romanos iusta ac prope necessaria sumpturos arma. postquam ventum est eo, Quinctius in concilio orsus a principio societatis Aetolorum cum Romanis, et quotiens ab iis fides mota foederis esset, pauca de iure civitatium, de quibus ambigeretur disseruit. si quid tamen aequi se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare seu rogare senatum mallent, quam

populum Romanum cum Antiocho, lanistis Aetolis, non sine magno motu generis humani et pernicie Graeciae dimicare? nec ullos prius cladem eius belli sensuros quam qui movissent. haec nequiquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis eiusdem cum adsensu omnium auditi pervicerunt, ut ne dilato quidem concilio et absentibus Romanis decretum fieret, quo arcesseretur Antiochus ad liberandam Graeciam disceptandumque inter Aetolos et Romanos. huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus praetor eorum. nam cum id ipsum decretum posceret eum Quinctius, non veritus maiestatem viri aliud in praesentia, quod magis instaret, praevertendum sibi esse dixit: decretum responsumque in Italia brevi castris super ripam Tiberis positis daturum. tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantusque magistratus eorum cepit.

XXXIV. Quinctius legatique Corinthum redierunt. inde, ut ** quaeque de Antiocho, nihil per se ipsi moti, et sedentes exspectare adventum viderentur regis, concilium quidem universae gentis post dimissos Romanos non habuerunt, per apocletos autem — ita vocant sanctius consilium: ex delectis constat viris — id agitabant, quonam modo in Graecia res novarentur. inter omnis constabat in civitatibus principes et optimum quemque Romanae societatis esse et praesenti statu gaudere, multitudinem et quorum res non ex sententia ipsorum essent omnia novare velle. Aetoli consilium uno die spei quoque non audacis modo sed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem Chalcidem Lacedaemonem occupandi. singuli in singulas principes missi sunt, Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedaemonem, Diocles Demetriadem. hunc exsul Eurylochus, de cuius fuga causaque fugae ante dictum est, quia reditus in patriam nulla alia erat spes, adiuvit. litteris Eurylochi admoniti propinqui amicique et qui eiusdem factionis erant, liberos et coniugem eius cum sordida veste **, tenentes velamenta supplicium, contionem frequentem adierunt singulos universosque obtestantes, ne insontem indemnatum consenescere in exsilio

sinerent. et simplices homines misericordia et improbos seditiososque immiscendi res tumultu Aetolico spes movit: pro se quisque revocari iubebant. his praeparatis Diocles cum omni equitatu — et erat tum praefectus equitum — specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, cum milia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi iussa, praecessit. postquam portae appropinquabat, desilire omnes ex equis iussit et loris ducere equos, itineris maxime modo solutis ordinibus, ut comitatus magis praefecti videretur quam praesidium. ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum, manu Eurylochum tenens multis occurrentibus gratulantibusque domum deduxit. mox equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur. tum in domos missi qui principes adversae factionis interficerent. ita Demetrias Aetolorum facta est.

XXXV. Lacedaemone non urbi vis adferenda sed tyrannus dolo capiendus erat, quem spoliatum maritimis oppidis ab Romanis, tunc intra moenia etiam Lacedaemonis ab Achaeis compulsum qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedaemonios laturum. causam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, cum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. mille pedites Alexameno dati sunt, et triginta delecti ex iuventute equites. iis a praetore Damocrito in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denuntiatur, ne se ad bellum Achaicum aut rem ullam, quam sua quisque opinione praecipere posset, crederent missos esse. quidquid Alexamenum res movisset subiti consilii capere, ad id, quamvis inopinatum temerarium audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent tamquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent. cum his ita praeparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens extemplo spei implevit: Antiochum iam transisse in Europam, mox in Graecia fore, terras maria armis viris completurum. non cum Philippo rem esse credituros

Romanos: numerum iniri peditum equitumque ac navium non posse; elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedaemonem, cum res poscat: sed frequentis armatos ostendere advenienti regi voluisse. Nabidi quoque et ipsi faciendum esse ut quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio, sed educeret et in armis decurrere cogeret, simul animos acueret et corpora exerceret. consuetudine leviorem laborem fore; et comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundum fieri posse. educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotan amnem coepere. satellites tyranni in media fere acie consistebant; tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro cornu Aetoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant, et qui venerant mille cum Alexameno. fecerat sibi morem Alexamenus nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum quae in rem esse videbantur, nunc in dextrum cornu ad suos equitandi, mox inde velut imperato, quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. sed quem diem patrando facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno vectatus cum ad suos concessisset, tum equitibus ab domo secum missis „agenda" inquit „res est, iuvenes, audendaque, quam me duce impigre exsequi iussi estis. parate animos dextras, ne quis in eo quod me viderit facientem cesset. qui cunctatus fuerit et suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse." horror cunctos cepit; et meminerant cum quibus mandatis exissent. tyrannus ab laevo cornu veniebat. ponere hastas equites Alexamenus iubet et se intueri: colligit et ipse animum confusum tantae cogitatione rei. postquam appropinquabat, impetum facit, et transfixo equo tyrannum deturbat; iacentem equites confodiunt: multis frustra in loricam ictibus datis tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt; et priusquam a media acie succurreretur, exspiravit. XXXVI. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergit.

corporis custodes, cum in oculis res gereretur, pavor primo cepit; deinde postquam abire Aetolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus, et spectatorum turba ex custodibus vitae mortisque ultoribus facta est. nec movisset se quisquam, si extemplo positis armis vocata in contionem multitudo fuisset et oratio habita tempori conveniens, frequentes inde retenti in armis Aetoli sine iniuria cuiusquam: sed, ut oportuit in consilio fraude coepto, omnia in maturandam perniciem eorum qui fecerant sunt acta. dux regia inclusus diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumpsit; Aetoli velut capta urbe, quam liberasse videri volebant, in praedam versi. simul indignitas rei, simul contemptus animos Lacedaemoniis ad coeundum fecit. alii dicere exturbandos Aetolos, et libertatem, cum restitui videretur, interceptam repetendam; alii, ut caput agendae rei esset, regii generis aliquem in speciem adsumendum. Laconicus eius stirpis erat puer admodum, eductus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, et armis arreptis Aetolos vagos per urbem caedunt. tum regiam invadunt: ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Aetoli circa Chalcioecon — Minervae est templum aereum — congregati caeduntur. pauci armis abiectis, pars Tegeam pars Megalen polin perfugiunt. ibi comprensi a magistratibus sub corona venierunt. XXXVII. Philopoemen audita caede tyranni profectus Lacedaemonem cum omnia turbata metu invenisset, evocatis principibus, et oratione habita, qualis habenda Alexameno fuerat, societati Achaeorum Lacedaemonios adiunxit, eo etiam facilius, quod ad idem forte tempus A. Atilius cum quattuor et viginti quinqueremibus ad Gythium accessit.

Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem, pulsum opibus eorum qui Romanae societatis erant post T. Quinctii legatorumque adventum, et Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, praeparatis ad proditionem iis qui Euthymidae factionis erant, nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit.

Euthymidas ab Athenis — eum domicilio delegerat locum — Thebas primum, hinc Salganea processit, Herodorus ad Thronium. inde haud procul in Maliaco sinu duo milia peditum Thoas et ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. eas cum sexcentis peditibus Herodorus traicere in insulam Atalanten iussus, ut inde, cum pedestris copias appropinquare iam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem traiceret. ipse ceteras copias nocturnis maxime itineribus, quanta poterat celeritate, Chalcidem ducebat. XXXVIII. Micythio et Xenoclides, penes quos tum summa rerum pulso Euthymida Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati seu indicata re primo pavidi nihil usquam spei nisi in fuga ponebant, deinde postquam resedit terror et prodi et deseri non patriam modo sed etiam Romanorum societatem cernebant, consilio tali animum adiecerunt. sacrum anniversarium eo forte tempore Eretriae Amarynthidis Dianae erat, quod non popularium modo sed Carystiorum etiam coetu celebratur. eo miserunt qui orarent Eretrienses Carystiosque, ut et suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur, et Romanam societatem respicerent. ne sinerent Aetolorum Chalcidem fieri: Euboeam habituros, si Chalcidem habuissent. graves fuisse Macedonas dominos: multo minus tolerabilis futuros Aetolos. Romanorum maxime respectus civitates movit, et virtutem nuper in bello et in victoria iustitiam benignitatemque expertas. itaque quod roboris in iuventute erat utraque civitas armavit misitque. his tuenda moenia Chalcidis oppidani cum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum ad Salganea posuerunt castra. inde caduceator primum, deinde legati ad Aetolos missi percunctatum, quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent. respondit Thoas dux Aetolorum non ad oppugnandos sed ad liberandos ab Romanis venire sese; splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore vinctos esse, quam cum praesidium Macedonum in arce habuissent. se vero negare Chalcidenses aut servire ulli aut praesidio cuiusquam egere. ita digressi ex colloquio legati ad suos, Thoas et Aetoli,

ut qui spem omnem in eo ut improviso opprimerent habuissent, ad iustum bellum oppugnationemque urbis mari ac terra munitae haudquaquam pares domum rediere. Euthymidas postquam castra popularium ad Salganea esse profectosque Aetolos audivit, et ipse a Thebis Athenas rediit; et Herodorus cum per aliquot dies intentus ab Atalante signum nequiquam exspectasset, missa speculatoria nave, ut quid morae esset sciret, postquam rem omissam ab sociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quinctius quoque his auditis ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. placuit quingentos milites praesidii causa relinqui Chalcide ab Eumene rege, ipsum Athenas ire. Quinctius, quo profectus erat, Demetriadem contendit, ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam. et ut praesidii aliquid esset suae partis hominibus, Eunomo praetori Thessalorum scripsit, ut armaret iuventutem, et Villium ad Demetriadem praemisit ad temptandos animos, non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinae societatis, rem adgressurus. Villius quinqueremi nave ad ostium portus est invectus. eo multitudo Magnetum omnis cum se effudisset, quaesivit Villius, utrum ad amicos an ad hostis sese venisse mallent. respondit Magnetarches Eurylochus ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, et sineret Magnetas in concordia et libertate esse, nec per colloquii speciem multitudinem sollicitaret. altercatio inde non sermo fuit, cum Romanus ut ingratos increparet Magnetas imminentisque praediceret clades, multitudo obstreperet nunc senatum nunc Quinctium accusando. ita irrito incepto Villius ad Quinctium sese recepit. at Quinctius nuntio ad praetorem misso, ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

XL. Abstulere me velut de spatio Graeciae res immixtae Romanis, non quia ipsas operae pretium esset perscribere, sed quia causae cum Antiocho fuerunt belli. consulibus designatis — inde namque deverteram — L.

Quinctius et Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt, Quinctius in Ligures, Domitius adversus Boios. Boii quieverunt; atque etiam senatus eorum cum liberis et praefecti cum equitatu — summa omnium mille et quingenti — consuli dediderunt sese. ab altero consule ager Ligurum late est vastatus castellaque aliquot capta; unde non praeda modo omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatus consulto plebique scito. tria milia et septingenti pedites ierunt, trecenti equites. triumviri deduxerunt eos Q. Naevius M. Minucius M. Furius Crassipes. quina dena iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equiti. Bruttiorum proxime fuerat ager; Bruttii ceperant de Graecis. Romae per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutinus alter sed segnior: terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriae in sollicitudine ac metu fuere; in triduum eius rei causa supplicatio habita est. ille non pavor vanus, sed vera multorum clades fuit: incendio a foro Bovario orto diem noctemque aedificia in Tiberim versa arsere, tabernaeque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

XLI. Iam fere in exitu annus erat, et in dies magis fama de Antiochi bello et cura patribus crescebat: itaque de provinciis designatorum magistratuum, quo intentiores essent omnes, agitari coeptum est. decrevere ut consulibus Italia et quo senatus censuisset — iam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant — provinciae essent. cuius ea sors esset, quattuor milia peditum civium Romanorum et trecenti equites, sex milia socium Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. eorum dilectum habere L. Quinctius consul iussus, ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo senatus censuisset, extemplo proficisci posset. item de provinciis praetorum decretum est, prima ut sors duae, urbanaque et inter civis ac peregrinos iurisdictio esset, secunda Bruttii, tertia classis, ut navigaret quo senatus censuisset, quarta Sicilia, quinta Sardinia, sexta Hispania ulterior. impera-

tum praeterea L. Quinctio consuli est, ut duas legiones civium Romanorum novas conscriberet et socium ac Latini nominis viginti milia peditum et octingentos equites. eum exercitum praetori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt.

Aedes duae Iovi eo anno in Capitolio dedicatae sunt. voverat L. Furius Purpurio praetor Gallico bello unam, alteram consul: dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. iudicia in feneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus privatos aedilibus curulibus M. Tuccio et P. Iunio Bruto. de multa damnatorum quadrigae inauratae in Capitolio positae, et in cella Iovis supra fastigium aediculae duodecim clipea inaurata; et idem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in apparatum novi belli Romanis ne ab Antiocho quidem cessabatur. tres eum civitates tenebant, Smyrna et Alexandria Troas et Lampsacus, quas neque vi expugnare ad eam diem poterat neque condicionibus in amicitiam perlicere, neque ab tergo relinquere traiciens ipse in Europam volebat. tenuit eum et de Hannibale deliberatio. et primo naves apertae, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratae sunt, deinde an omnino mittendus esset consultatio mota est, maxime a Thoante Aetolo, qui omnibus in Graecia tumultu completis Demetriadem adferebat in potestate esse, et quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias eius, erexerat multorum in Graecia animos, isdem et regis spem inflabat: omnium votis eum arcessi; concursum ad littora futurum, unde classem regiam prospexissent. hic idem ausus de Hannibale est movere sententiam prope iam certam regis. nam neque dimittendam partem navium a classe regia censebat, neque si mittendae naves forent, minus quemquam ei classi quam Hannibalem praeficiendum. exsulem illum et Poenum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua vel ingenium posset facere. et ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Hannibal concilietur, nimiam in praefecto regio esse. regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere.

si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore ac si per alium ducem amittantur: si quid prospere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi gloriam fore. si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse sub rege victurum Hannibalem, uni subiectum, qui patriam prope non tulerit? non ita se a iuventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. nihil opus esse regi duce Hannibale: comite et consiliario eodem ad bellum uti posse. modicum fructum ex ingenio tali neque gravem neque inutilem fore: si summa petantur, et dantem et accipientem praegravatura. XLIII. nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt quam eorum qui genus ac fortunam suam animis non aequant, quia virtutem et bonum alienum oderunt. extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abiectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Aetolos elatus non ultra differre profectionem in Graeciam constituit. priusquam solveret naves, Ilium a mari escendit, ut Minervae sacrificaret. inde ad classem regressus proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta; et ducentae onerariae cum omnis generis commeatu bellicoque alio apparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit; inde Sciathum traiecit. ubi collectis in alto quae dissipatae erant navibus, ad Pteleum primum continentis venit. ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt; quorum frequentia laetus die postero in portum urbis navibus est invectus, copias haud procul inde exposuit. decem milia peditum fuere et quingenti equites, sex elephanti, vix ad Graeciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum.

Aetoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum adlatum est, concilio indicto decretum quo arcesserent eum fecerunt. iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phalara in sinum Maliacum processerat. inde decreto accepto Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis cum plausibus clamoribusque, et qui-

bus aliis laetitia effusa significatur vulgi. XLIV. in concilium ut ventum est, aegre a Phaenea praetore principibusque aliis [introductus, inde] facto silentio dicere orsus rex. prima eius oratio fuit excusantis, quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. id suae impensae erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re et tempore ad navigandum immaturo vocantibus legatis eorum haud gravate obsecutus esset, credidissetque, cum se vidissent Aetoli, omnia vel in se uno posita praesidia existimaturos esse. ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in praesentia videatur, spem abunde expleturum. nam simul primum anni tempus navigabile praebuisset mare, omnem se Graeciam armis viris equis, omnem oram maritimam classibus completurum, nec impensae nec labori nec periculo parsurum, donec depulso cervicibus eorum imperio Romano liberam vere Graeciam atque in ea principes Aetolos fecisset. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asia venturos. in praesentia curae esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis et annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur. XLV. in hanc sententiam rex cum magno omnium adsensu locutus discessit. post discessum regis inter duos principes Aetolorum, Phaeneam et Thoantem, contentio fuit. Phaeneas reconciliatore pacis et disceptatore de iis quae in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho censebat quam duce belli. adventum eius et maiestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim maiorem habituram quam arma. multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quae bello et armis cogi non possint. Thoas negare paci studere Phaeneam, sed discutere apparatum belli velle, ut taedio et impetus relanguescat regis et Romani tempus ad comparandum habeant. nihil enim aequi ab Romanis impetrari posse, totiens legationibus missis Romam, totiens cum ipso Quinctio disceptando satis expertum esse; nec nisi abscisa omni spe auxilium Antiochi imploraturos fuisse. quo celerius spe omnium oblato non esse elanguescendum, sed orandum potius

regem ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Graeciae venerit, copias quoque terrestris navalisque arcessat. armatum regem aliquid impetraturum: inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti ullius futurum apud Romanos. haec vicit sententia; imperatoremque regem appellandum censuerunt, et triginta principes, cum quibus si qua vellet consultaret, delegerunt.

XLVI. Ita dimisso concilio multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. optimum visum est Chalcidem, frustra ab Aetolis nuper temptatam, primum adgredi: et celeritate magis in eam rem quam magno conatu et apparatu opus esse. itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est; et alio itinere principes Aetoli iuniorum paucis evocatis ad Chaeroneam occurrerunt, et decem constratis navibus secuti sunt. rex ad Salganea castris positis, navibus ipse cum principibus Aetolorum Euripum traiecit; et cum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium et principes ante portam processerunt. pauci utrimque ad colloquium congressi sunt. Aetoli magnopere suadere, ut salva Romanorum amicitia regem quoque adsumerent socium atque amicum: neque enim eum inferendi belli sed liberandae Graeciae causa in Europam traiecisse; et liberandae re, non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. nihil autem utilius Graeciae civitatibus esse quam utramque complecti amicitiam: ita enim ab utriusque iniuria tutam alterius semper praesidio et fiducia fore. nam si non recepissent regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret, cum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere suis viribus non possent, ante portas esset. ad haec Micythio, unus ex principibus, mirari se dixit ad quos liberandos Antiochus relicto regno suo in Europam traiecisset: nullam enim civitatem se in Graecia nosse, quae aut praesidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut foedere iniquo adligata quas nolit leges patiatur. ita-

que Chalcidenses neque vindice libertatis ullo egere, cum liberi sint, neque praesidio, cum pacem eiusdem populi Romani beneficio et libertatem habeant. amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Aetolorum. id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant atque abeant. nam ipsis certum esse non modo non recipere moenibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci nisi ex auctoritate Romanorum. XLVII. haec renuntiata regi ad naves, ubi restiterat, cum essent, in praesentia — neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quicquam posset — reverti Demetriadem placuit. ibi quoniam primum vanum inceptum evasisset, consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret. placuit Boeotos Achaeos Amynandrum regem Athamanum temptare. Boeotorum gentem aversam ab Romanis iam inde a Brachyllae morte, et quae secuta eam fuerant, censebant; Achaeorum Philopoemenem principem aemulatione gloriae in bello Laconum infestum invisumque esse Quinctio credebant. Amynander uxorem Apamiam, filiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani, habebat, qui se oriundum a magno Alexandro ferens filiis duobus Philippum atque Alexandrum et filiae Apamiam nomina imposuerat; quam regiis inclutam nuptiis maior ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. hunc forte ingenio vanum Aetoli et Antiochus impulerant in spem, quod is vere regum stirpis esset, regni Macedoniae, si Amynandrum Athamanesque Antiocho coniunxisset. et ea vanitas promissorum non apud Philippum modo sed etiam apud Amynandrum valuit.

XLVIII. In Achaia legatis Antiochi Aetolorumque coram T. Quinctio Aegii datum est concilium. Antiochi legatus prior quam Aetoli est auditus. is, ut plerique quos opes regiae alunt, vaniloquus maria terrasque inani sonitu verborum complevit. equitum innumerabilem vim traici Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos vocant, partim sagittis ex equo utentis, et a quo nihil satis tecti sit, averso refugientis equo certius figentes. his equestribus copiis quamquam vel totius Europae exercitus in unum coacti obrui possent, adiciebat multi-

plicis copias peditum, et nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat, Dahas Medos Elymaeosque et Cadusios appellans. navalium vero copiarum, quas nulli portus capere in Graecia possent, dextrum cornu Sidonios et Tyrios, sinistrum Aradios et ex Pamphylia Sidetas tenere, quas gentes nullae umquam nec arte nec virtute navali aequassent. iam pecuniam, iam alios belli apparatus referre supervacaneum esse: scire ipsos abundasse semper auro regna Asiae. itaque non cum Philippo nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero unius civitatis, altero Macedoniae tantum regni finibus incluso, sed cum magno Asiae totius partisque Europae rege. eum tamen, quamquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Graeciam veniat, nihil postulare ab Achaeis, in quo fides eorum adversus Romanos, priores socios atque amicos, laedatur. non enim ut secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese coniungant petere. pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant. idem ferme et Aetolorum legatus Archidamus petit, ut, quae facillima et tutissima esset, quietem praestarent, spectatoresque belli fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur. provectus deinde est intemperantia linguae in maledicta nunc communiter Romanorum nunc proprie ipsius Quinctii, ingratos appellans, et exprobrans non victoriam modo de Philippo de virtute Aetolorum partam, sed etiam salutem, ipsumque et exercitum sua opera servatos. quo enim illum umquam imperatoris functum officio esse? auspicantem immolantemque et vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, cum ipse corpus suum pro eo telis hostium obiceret. XLIX. ad ea Quinctius, coram quibus magis quam apud quos verba faceret, dicere Archidamum rationem habuisse. Achaeos enim probe scire Aetolorum omnem ferociam in verbis, non in factis esse, et in conciliis magis contionibusque quam in acie apparere. itaque parvi Achaeorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis et per eos absenti regi eum se iactasse. quod si quis antea igno-

rasset, quae res Antiochum et Aetolos coniunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere: mentiendo in vicem iactandoque vires, quas non habent, inflasse vana spe atque inflatos esse, „dum hi ab se victum Philippum, sua virtute protectos Romanos, et quae modo audiebatis, narrant; vos ceterasque civitates et gentes suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes iactat, et consternit maria classibus suis. est autem res simillima cenae Chalcidensis hospitis mei, hominis et boni et sciti convivatoris, apud quem solstitiali tempore comiter accepti cum miraremur, unde illi eo tempore anni tam varia et multa venatio, homo non quam isti sunt gloriosus, renidens condimentis ait varietatem illam et speciem ferinae carnis ex mansueto sue factam." hoc dici apte in copias regis, quae paulo ante iactatae sunt, posse. varia enim genera armorum et multa nomina gentium inauditarum, Dahas et Medos et Cadusios et Elymaeos, Syros omnis esse, haud paulo mancipiorum melius propter servilia ingenia quam militum genus. „et utinam subicere vestris oculis, Achaei, possem concursationem regis magni ab Demetriade nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chalcidem: videretis vix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis; videretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur, nunc mutuas pecunias fenore in stipendium quaerentem, nunc ad portas Chalcidis stantem, et mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis in Aetoliam redeuntem. male crediderunt et Antiochus Aetolis et Aetoli regiae vanitati: quo minus vos decipi debetis, sed expertae potius spectataeque Romanorum fidei credere. nam quod optimum esse dicant, non interponi vos bello, nihil immo tam alienum rebus vestris est: quippe sine gratia, sine dignitate praemium victoris eritis." L. nec absurde adversus utrosque respondisse visus est, et facile erat orationem apud faventis aequis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio nec dubitatio fuit, quin omnes eosdem genti Achaeorum hostes et amicos, quos populus Romanus censuisset, iudicarent,

bellumque et Antiocho et Aetolis nuntiari iuberent. auxilia etiam, quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piraeeum extemplo miserunt. erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem, donec ab iis qui Romanae partis erant, Quinctius est accitus, et accusante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus atque in exsilium est eiectus.

Et ab Achaeis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Boeoti nihil certi responderunt: cum Antiochus in Boeotiam venisset, tum quid sibi faciundum esset se deliberaturos esse.

Antiochus cum ad Chalcidis praesidium et Achaeos et Eumenem regem misisse audisset, maturandum ratus, ut et praevenirent sui et venientis, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme milibus militum et omni classe Polyxenidan mittit, ipse paucos post dies sex milia suorum militum, et ex ea copia, quae Lamiae repente colligi potuit, non ita multos Aetolos ducit. Achaei quingenti ab Eumene rege modicum auxilium missum duce Xenoclide Chalcidensi nondum obsessis itineribus tuto transgressi Euripum Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme et ipsi, cum iam Menippus castra ante Salganea ad Hermaeum, qua transitus ex Boeotia in Euboeam insulam est, haberet, venerunt. Micythio erat cum iis, legatus ab Chalcide ad Quinctium ad id ipsum praesidium petendum missus. qui postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere Delium convertit, ut inde in Euboeam transmissurus. LI. templum est Apollinis Delium, imminens mari: quinque milia passuum ab Tanagra abest: minus quattuor milium inde in proxima Euboeae est mari traiectus. ubi et in fano lucoque ea religione et eo iure sancto, quo sunt templa, quae asyla Graeci appellant, et nondum aut indicto bello aut ita commisso, ut strictos gladios aut sanguinem usquam factum audissent, cum per magnum otium milites alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in litore inermes

vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset, repente Menippus palatos passim adgressus eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Micythio parva oneraria nave exceptus. ea res Quinctio Romanisque sicut iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantum videbatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu, cum rursus oratores partim ex suis partim Aetolos Chalcidem misisset, qui eadem illa quae nuper cum minis gravioribus agerent, nequiquam contra Micythione et Xenoclide tendentibus facile tenuit, ut portae sibi aperirentur. qui Romanae partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt. Achaeorum et Eumenis milites Salganea tenebant, et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiae causa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. priores Achaei et Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, praesidio excesserunt: pertinacius Romani Euripum tuebantur. hi quoque tamen, cum terra marique obsiderentur et iam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. cum id quod caput erat Euboeae teneret rex, ne ceterae quidem eius insulae urbes imperium abnuerunt; magnoque principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula et tot opportunae urbes in suam dicionem venissent.

---

# TITI LIVI
## AB URBE CONDITA
## LIBER XXXVI.

---

EPITOME. M'. Acilius Glabrio consul Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adiuvante, victum Graecia expulit, idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul aedem matris deum, quam ipse in Palatium intulerat vir optimus a senatu indicatus, dedicavit; idemque Boios Gallos victos

**in deditionem accepit et de iis triumphavit. praeterea navalia certamina prospera adversus praefectos Antiochi regis referuntur.**

I. P. Cornelium Cn. filium Scipionem et M'. Acilium Glabrionem consules inito magistratu patres, priusquam de provinciis agerent, res divinas facere maioribus hostiis iusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium maiorem partem anni fieri solet, precarique, quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoque Romano bene atque feliciter eveniret. ea omnia sacrificia laeta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est, et ita haruspices responderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi. haec cum renuntiata essent, solutis religione animis patres rogationem ad populum ferri iusserunt, vellent iuberentne cum Antiocho rege, quique eius sectam secuti essent, bellum iniri. si ea perlata rogatio esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum senatus decrevit, ut consules Italiam et Graeciam provincias sortirentur; cui Graecia evenisset, ut praeter eum numerum militum quem L. Quinctius consul in eam provinciam ex auctoritate senatus scripsisset imperassetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Baebius praetor anno priore ex senatus consulto in Macedoniam traiecisset. et extra Italiam permissum ut, si res postulasset, auxilia ab sociis, ne supra quinque milium numerum, acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. alter consul, cui Italia provincia evenisset, cum Boiis iussus bellum gerere utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent, alterum ut mitteret Romam, eaeque urbanae legiones essent paratae quo senatus censuisset. II. his ita in senatu ad id, quae cuius provincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Graecia, Cornelio Italia evenit. certa deinde sorte senatus consultum factum est, quod populus Romanus eo tempore duellum iussisset esse cum rege Antiocho quique sub imperio eius essent, ut eius rei causa

supplicationem imperarent consules, utique M'. Acilius consul ludos magnos Iovi voveret et dona ad omnia pulvinaria. id votum in haec verba, praeeunte P. Licinio pontifice maximo, consul nuncupavit. „si duellum quod cum rege Antiocho sumi populus iussit, id ex sententia senatus populique Romani confectum erit, tum tibi, Iuppiter, populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet, donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit. quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti donaque data recte sunto.“ supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit.

Consulibus sortitis provincias extemplo et praetores sortiti sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio utraque evenit, A. Cornelio Mammulae Bruttii, M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Aemilio Paulo Hispania ulterior. his ita exercitus decreti. A. Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex senatus consulto a L. Quinctio consule, dati sunt, iussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Aemilio Paulo in ulteriorem Hispaniam, praeter eum exercitum, quem a M. Fulvio proconsule accepturus esset, decretum est, ut novorum militum tria milia duceret et trecentos equites, ita ut in iis duae partes socium Latini nominis, tertia civium Romanorum esset. idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Aemilius Lepidus a L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere iussus; L. Valerium, si ita videretur, pro praetore in provincia retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachyno Tyndareum: eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret. eidem praetori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret; id ad mare comportandum devehendumque in Graeciam curaret. idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum: ceterum non in Graeciam sed Romam id frumentum portari placere. C. Livius praetor, cui clas-

sis evenerat, triginta navibus paratis traicere in Graeciam primo quoque tempore iussus, et ab Atilio naves accipere. veteres naves, quae in navalibus erant, ut reficeret et armaret, M. Iunio praetori negotium datum est, et in eam classem socios navales libertinos legeret. III. legati terni in Africam ad Carthaginienses et in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Graeciam portaretur, missi; pro quo pretium solveret populus Romanus. adeoque in apparatum curamque eius belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret quam unde eo die redire posset; neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent. in comparanda impigre classe C. Livium praetorem contentio orta cum colonis maritimis paulisper tenuit. nam cum cogerentur in classem, tribunos plebi appellarunt: ab iis ad senatum reiecti sunt. senatus ita ut ad unum omnes consentirent, decrevit vacationem rei navalis eis colonis non esse. Ostia et Fregenae et Castrum novum et Pyrgi et Antium et Tarracina et Minturnae et Sinuessa fuerunt, quae cum praetore de vacatione certaverunt. consul deinde M'. Acilius ex senatus consulto ad collegium fetialium rettulit, ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an satis esset ad praesidium aliquod eius nuntiare; et num Aetolis quoque separatim indici iuberent bellum; et num prius societas eis et amicitia renuntianda esset quam bellum indicendum. fetiales responderunt iam ante sese, cum de Philippo consulerentur, decrevisse nihil referre, ipsi coram an ad praesidium nuntiaretur. amicitiam renuntiatam videri, cum legatis totiens repetentibus res nec reddi nec satisfieri aequum censuissent. Aetolos ultro sibi bellum indixisse, cum Demetriadem sociorum urbem per vim occupassent, Chalcidem terra marique oppugnatum issent, regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent. omnibus iam satis comparatis M'. Acilius consul edixit, ut quos L. Quinctius milites conscripsisset et quos sociis nominique Latino imperasset, quos secum

in provinciam ire oporteret, et tribuni militum legionis primae et tertiae, ut ii omnes Brundisium idibus Maiis convenirent. ipse ante diem quintum nonas Maias paludatus urbe egressus est. per eosdem dies et praetores in provincias profecti sunt.

IV. Sub idem tempus et legati ab duobus regibus, Philippo *Macedoniae et* Ptolemaeo Aegypti rege, Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia et pecuniam et frumentum. ab Ptolemaeo etiam mille pondo auri, viginti milia pondo argenti adlata. nihil eius acceptum: gratiae regibus actae. et cum uterque se cum omnibus copiis in Aetoliam venturum belloque interfuturum polliceretur, Ptolemaeo id remissum; Philippi legatis responsum gratum eum senatui populoque Romano facturum, si M'. Acilio consuli non defuisset. item ab Carthaginiensibus et Masinissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modium sexcenta, hordei quingenta milia ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti sunt: id ut ab se munus Romani acciperent, petere sese. et classem [suorum] suo sumptu comparaturos; et stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, praesens omne daturos. Masinissae legati quingenta milia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Graeciam, Romam trecenta milia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei; equites quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem missurum. de frumento utrisque responsum, ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. de classe Carthaginiensibus remissum, praeterquam si quid navium ex foedere deberent. de pecunia item responsum, nullam ante diem accepturos.

V. Cum haec Romae agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat civitatium animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant, sicut Epirotae communi gentis consensu et Elei e Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achaeos petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho primum civitati suae arma illaturos credebant. mille iis pedites cum duce Cretensi Euphane

sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. apud regem gratiam initam volebant cum eo ut caverent, ne quid offenderent Romanos. petebant enim, ne se temere in causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Graecia et primos impetus Romanorum excepturos. sed si ipse posset terrestribus navalibusque copiis praesidere Epiro, cupide eum omnis Epirotas et urbibus et portubus suis accepturos. si id non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes Romano bello obiceret. hac legatione id agi apparebat, ut sive, quod magis credebant, abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quod accepturi fuissent venientem; sive venisset, sic quoque spes veniae ab Romanis foret, quod non exspectato longinquo ab se auxilio praesentis viribus succubuissent. huic tam perplexae legationi quia non satis in promptu erat, quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis quae ad illos seque communiter pertinerent loquerentur. VI. in Boeotiam ipse profectus est, causas in speciem irae adversus Romanos eas quas ante dixi habentem, Brachyllae necem et bellum a Quinctio Coroneae propter Romanorum militum caedes illatum, re vera per multa iam secula publice privatimque labante egregia quondam disciplina gentis, et multorum eo statu qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. obviam effusis undique Boeotiae principibus Thebas venit. ibi in concilio gentis, quamquam et ad Delium impetu in praesidium Romanum facto et ad Chalcidem commiserat nec a parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem quaque per legatos in concilio Achaeorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet. neminem quid ageretur fallebat: decretum tamen sub levi verborum praetextu pro rege adversus Romanos factum est.

Hac quoque gente adiuncta Chalcidem regressus, praemissis inde litteris, ut Demetriadem convenirent principes Aetolorum, cum quibus de summa rerum delibera-

ret, navibus eo ad diem indictum concilio venit. et Amynander accitus ad consultandum ex Athamania; et Hannibal Poenus, iam diu non adhibitus, interfuit ei consilio consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus qui aderant voluntas temptanda videbatur. in eo modo diversae sententiae erant, quod alii extemplo agendum, alii ex hieme, quae tum ferme media erat, differendum in veris principium, et alii legatos tantummodo mittendos, alii cum omnibus copiis eundum censebant, terrendosque metu, si cunctarentur. VII. cum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis verteretur, Hannibal nominatim interrogatus sententiam in universi belli cogitationem regem atque eos qui aderant tali oratione avertit. „si ex quo traiecimus in Graeciam, adhibitus essem in consilium, cum de Euboea deque Achaeis et de Boeotia agebatur, eandem sententiam dixissem quam hodie, cum de Thessalis agitur, dicam. ante omnia Philippum et Macedonas in societatem belli quacumque ratione censeo deducendos esse. nam quod ad Euboeam Boeotosque et Thessalos attinet, qui dubium est quin, ut quibus nullae suae vires sint, praesentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur: simul ac Romanum exercitum in Graecia viderint, ad consuetum imperium se avertant, nec iis noxiae futurum sit quod, cum Romani procul abessent, vim tuam praesentis exercitusque tui experiri noluerint? quanto igitur prius potiusque est Philippum nobis coniungere quam hos? qui si semel in causam descenderit, nihil integri futurum sit, quique eas vires adferat, quae non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsae nuper sustinere potuerint Romanos. hoc ego adiuncto — absit verbo invidia — qui dubitare de eventu possim, cum, quibus adversus Philippum valuerint Romani, his nunc fore videam ut ipsi oppugnentur. Aetoli, qui Philippum, quod inter omnes constat, vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt. Amynander atque Athamanum gens, quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum te

quieto totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges Asiae Europaeque viribus adversus unum populum, ut meam utramque fortunam taceam, patrum certe aetate ne uni quidem Epirotarum regi parem — quid tandem erit vobiscum comparatus? — geretis bellum. quae igitur res mihi fiduciam praebet coniungi nobis Philippum posse? una communis utilitas, quae societatis maximum vinculum est; altera auctores vos Aetoli. vester enim legatus hic Thoas inter cetera quae ad exciendum in Graeciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper adfirmavit, fremere Philippum et aegre pati sub specie pacis leges servitutis sibi impositas. ille quidem ferae bestiae vinctae aut clausae et refringere claustra cupienti regis iram verbis aequabat. cuius si talis animus est, solvamus nos eius vincula et claustra refringamus, ut erumpere diu coercitam iram in hostes communes possit. quod si nihil eum legatio nostra moverit, at nos, quoniam nobis eum adiungere non possumus, ne hostibus nostris ille adiungi possit caveamus. Seleucus filius tuus Lysimachiae est; qui si eo exercitu quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniae coeperit depopulari, facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda avertet. de Philippo meam sententiam habes. de ratione universi belli quid sentirem, iam ab initio non ignorasti. quod si tum auditus forem, non in Euboea Chalcidem captam et castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque et Galliae Cisalpinae oram bello ardere, et qui maximus iis terror est, Hannibalem in Italia esse audirent. nunc quoque arcessas censeo omnis navalis terrestrisque copias: sequantur classem onerariae cum commeatibus. nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. cum omnis tuas contraxeris vires, divisam classem partem Corcyrae in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat, partem ad litus Italiae, quod Sardiniam Africamque spectat, traicies; ipse cum omnibus terrestribus copiis in Bullinum agrum procedes: inde Graeciae praesidebis, et speciem Romanis traiecturum te

praebens, et si res poposcerit, traiecturus. haec suadeo, qui ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici. in quae consilium dedi, in eadem nec infidelem nec segnem operam polliceor. dii approbent eam sententiam quae tibi optima visa fuerit."

VIII. Haec ferme Hannibalis oratio fuit, quam laudarunt magis in praesentia qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt: nihil enim eorum factum est, nisi quod ad classem copiasque arcessendas ex Asia Polyxenidam misit. legati Larisam ad concilium Thessalorum sunt missi, et Aetolis Amynandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras est dictus. eodem et rex cum suis copiis confestim venit. ibi dum opperitur Amynandrum atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus milibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit, sive ab ipso, quaerente sibi commendationem ad Macedonum gentem et invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus; sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie amplum, re inane animo adiecto. tumulus est in unum ossibus, quae passim strata erant, coacervatis factus; qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. itaque qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Baebium propraetorem misit, Antiochum in Thessaliam impetum fecisse; si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam processurum, ut quid agendum esset consultarent.

IX. Antiocho ad Pheras iam castra habenti, ubi coniunxerant ei se Aetoli et Amynander, legati ab Larisa venerunt quaerentes, quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos, simul orantes, ut remoto exercitu per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in praesidium miserunt: ii exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotusam se receperunt. legatis Larisaeorum rex clementer respondit non belli faciendi sed tuendae et stabiliendae libertatis Thessalorum causa

se Thessaliam intrasse. similia iis qui cum Pheraeis ageret missus. cui nullo dato responso, Pheraei ipsi legatum ad regem principem civitatis Pausaniam miserunt; qui cum haud dissimilia iis, ut in causa pari, quae pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quaedam etiam ferocius egisset, rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, ne id consilii caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti et providi essent, extemplo paeniteret, dimisit. haec renuntiata Pheras legatio cum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quidquid fors belli tulisset, paterentur. itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam, et rex ab omni parte simul oppugnare moenia est adgressus; et ut qui satis intellegeret — neque enim dubium erat — in eventu eius urbis positum esse, quam primam adgressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis iniecit. primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: deinde cum multi propugnantes caderent aut vulnerarentur, labare animi coeperunt. revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus iam copiis in ulteriorem partem urbis concesserunt, cui brevior orbis munitionis circumiectus erat. postremo victi malis cum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. nihil inde moratus rex quattuor milia armatorum, dum recens terror esset, Scotusam misit. nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheraeorum recens exemplum, qui quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. cum ipsa urbe Hippolochus Larisaeorumque deditum est praesidium. dimissi ab rege inviolati omnes, quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larisaeorum animos credebat.

X. Intra decimum diem quam Pheras venerat his perfectis Cranonem profectus cum toto exercitu primo adventu cepit. inde Cierium et Metropolim et iis circumiecta castella recepit; omniaque iam regionis eius praeter Atracem et Gyrtonem in potestate erant. tunc

adgredi Larisam constituit, ratus vel terrore ceterarum expugnatarum vel beneficio praesidii dimissi vel exemplo tot civitatium dedentium sese non ultra in pertinacia mansuros. elephantis agi ante signa terroris causa iussis quadrato agmine ad urbem incessit, ut incerti fluctuarentur animi magnae partis Larisaeorum inter metum praesentem hostium et verecundiam absentium sociorum. per eosdem dies Amynander cum Athamanum iuventute occupat Pellinaeum, et Menippus cum tribus milibus peditum Aetolorum et ducentis equitibus in Perrhaebiam profectus Malloeam et Cyretias vi cepit, et depopulatus est agrum Tripolitanum. his raptim peractis Larisam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum de Larisa esset, supervenerunt. ibi in diversum sententiae tendebant aliis vim adferendam et non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique moenia adgrederentur urbis sitae in plano, apertae campestri undique aditu; aliis nunc vires urbis nequaquam Pheris conferendae memorantibus, nunc hiemem et tempus anni nulli bellicae rei, minime obsidioni atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter spem metumque legati a Pharsalo qui ad dedendam urbem suam forte venerant, animos auxerunt. M. Baebius interim cum Philippo in Dassaretiis congressus Ap. Claudium ex communi consilio ad praesidium Larisae misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in iugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. oppidum Gonni viginti milia ab Larisa abest, in ipsis faucibus saltus, quae Tempe appellantur, situm. ibi castra metatus latius quam pro copiis, et plures quam quot satis in usum erant ignes cum accendisset, speciem quam quaesierat hosti fecit, omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. itaque hiemem instare apud suos causatus rex, unum tantum moratus diem ab Larisa recessit et Demetriadem redit; Aetolique et Athamanes in suos receperunt se fines. Appius etsi, cuius rei causa missus erat, solutam cernebat obsidionem, tamen Larisam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit; duplexque laetitia erat, quod et hostes excesse-

rant finibus, et intra moenia praesidium Romanum cernebant.

XI. Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis Cleoptolemi filiae, cum patrem primo adlegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, invitum se gravioris fortunae condicioni illigantem, tandem impetrata re tamquam in media pace nuptias celebrat; et reliquum hiemis, oblitus, quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum et Graeciam liberandam, omissa omnium rerum cura in conviviis et vinum sequentibus voluptatibus ac deinde ex fatigatione magis quam satietate earum in somno traduxit. eadem omnis praefectos regios, qui ubique, ad Boeotiam maxime, praepositi hibernis erant, cepit luxuria; in eandem et milites effusi sunt: nec quisquam eorum aut arma induxit, aut stationem aut vigilias servavit, aut quicquam quod militaris operis aut muneris esset fecit. itaque principio veris, cum per Phocidem Chaeroneam, quo convenire omnem undique exercitum iusserat, venisset, facile animadvertit nihilo severiore disciplina milites quam ducem hibernasse. Alexandrum inde Acarnana et Menippum Macedonem Stratum Aetoliae copias ducere iussit. ipse Delphis sacrificio Apollini facto Naupactum processit. consilio principum Aetoliae habito via quae praeter Calydonem et Lysimachiam fert ad Stratum suis, qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. ibi Mnasilochus princeps Acarnanum, multis emptus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam praetorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. is cum Leucadios, quod Acarnaniae caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli propter metum Romanae classis, quae cum Atilio quaeve circa Cephalleniam erat, arte eos est adgressus. nam cum in concilio dixisset tuenda mediterranea Acarnaniae esse, et omnibus qui arma ferrent exeundum ad Medionem et Thyrium, ne ab Antiocho aut Aetolis occuparentur, fuere qui dicerent nihil attinere omnis tumultuose concitari, satis esse quingentorum hominum praesidium. eam iuventutem

nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in praesidio positis, id agebat ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis. XII. per eosdem dies legati regis Medionem venerunt; quibus auditis cum in contione quidnam respondendum regi esset consultaretur, et alii manendum in Romana societate, alii non aspernandam amicitiam regis censerent, media visa est Clyti sententia, eoque accepta, ut ad regem mitterent legatos peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. in eam legationem Mnasilochus et qui eius factionis erant de industria coniecti, clam missis, qui regem admovere copias iuberent, ipsi terebant tempus. itaque vixdum iis egressis legatis Antiochus in finibus, et mox ad portas erat; et trepidantibus qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque iuventutem ad arma vocantibus ab Clyto et Mnasilocho in urbem est inductus; et aliis sua voluntate adfluentibus metu coacti etiam qui dissentiebant ad regem convenerunt. quos placida oratione territos cum permulsisset, ad spem vulgatae clementiae aliquot populi Acarnaniae defecerunt. Thyrium a Medione profectus est Mnasilocho eodem et legatis praemissis. ceterum detecta Medione fraus cautiores, non timidiores Thyrienses fecit: dato enim haud perplexo responso nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate imperatorum Romanorum, accepturos portisque clausis armatos in muris disposuerunt. et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus a Quinctio, cum praesidium et paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephalleniae praepositus fuerat, accepisset, Leucadem venit, implevitque spei socios M'. Acilium consulem iam cum legionibus mare traiecisse, et in Thessalia castra Romana esse. hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum iam ad navigandum faciebat, rex praesidio Medione imposito et in quibusdam aliis Acarnaniae oppidis Thyrio abscessit, et per Aetoliae ac Phocidis urbis Chalcidem redit.

XIII. Sub idem tempus M. Baebius et Philippus rex, iam ante per hiemem in Dassaretiis congressi, cum Ap.

Claudium, ut obsidione Larisam eximeret, in Thessaliam misissent, quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi, principio veris coniunctis copiis in Thessaliam descenderunt. in Acarnania tum Antiochus erat. advenientes Philippus Malloeam Perrhaebiae, Baebius Phacium est adgressus; quo primo prope impetu capto Phaestum eadem celeritate capit. inde Atracem cum se recepisset, Cyretias hinc et Eritium occupat; praesidiisque per recepta oppida dispositis Philippo rursus obsidenti Malloeam se coniungit. sub adventu Romani exercitus, seu ad metum virium seu ad spem veniae, cum dedidissent sese, ad ea recipienda oppida quae Athamanes occupaverant uno agmine ierunt. erant autem haec: Aeginium Ericinium Gomphi Silana Tricca Meliboea Phaloria. inde Pellinaeum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus et equitibus quadraginta in praesidio erat, circumsidunt, et priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui monerent, ne vim ultimam experiri vellet. quibus ille satis ferociter respondit vel Romanis vel Thessalis se crediturum fuisse, in Philippi se potestatem commissurum non esse. postquam apparuit vi agendum, quia videbatur et Limnaeum eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnaeum ire placuit, Baebius restitit ad Pellinaeum oppugnandum.

XIV. Per eos forte dies M'. Acilius consul cum viginti milibus peditum, duobus milibus equitum, quindecim elephantis mari traiecto pedestris copias Larisam ducere tribunos militum iussit, ipse cum equitatu Limnaeum ad Philippum venit. adventu consulis deditio sine cunctatione est facta, traditumque praesidium regium, et cum iis Athamanes. ab Limnaeo Pellinaeum consul proficiscitur. ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde et Philippus Megalopolitanus; cui decedenti praesidio cum obvius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari iussit, ipse congressus fratrem haud sane decoro maiestati suae ioco appellavit. deductus inde ad consulem custodiri iussus, et haud ita multo post in vinculis Romam missus. cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi

regis, quae in praesidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est: fuere autem ad tria milia hominum. consul Larisam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Cierio et Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus Athamanum praecipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniae potiundae exercitum eo duxit, praemissis in civitates captivis. et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes; et Amynander, cuius praesentis maiestas aliquos in fide continuisset, veritus, ne traderetur Philippo iam pridem hosti et Romanis merito tunc propter defectionem infensis, cum coniuge ac liberis regno excessit Ambraciamque se contulit. ita Athamania omnis in ius dicionemque Philippi concessit. consul ad reficienda maxime iumenta, quae et navigatione et postea itineribus fatigata erant, paucos Larisae moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu Cranonem est progressus. venienti Pharsalus et Scotusa et Pherae quaeque in eis praesidia Antiochi erant deduntur. ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentis Philippo tradit, ceteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, et quae circa eam castella erant. ducere tum porro in sinum Maliacum coepit. appropinquanti faucibus super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe iuventus omnis armata silvas et itinera insedit, et in agmen Romanum ex superioribus locis incursavit. consul primo mittere qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore: postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso interclusit ad urbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum clamore ab tergo captae urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum caedes facta est. ab Thaumacis altero die consul ad Spercheum amnem pervenit, inde Hypataeorum agros vastavit.

XV. Cum haec agebantur, Chalcide erat Antiochus, iam tum cernens nihil se ex Graecia praeter amoena Chalcide hiberna et infames nuptias petisse. tunc Aetolorum

vana promissa incusare et Thoantem, Hannibalem vero non ut prudentem tantum virum, sed prope vatem omnium quae tum evenirent, admirari. ne tamen temere coepta segnitia insuper everteret, nuntios in Aetoliam misit, ut omni contracta iuventute convenirent Lamiam, et ipse eo decem milia fere peditum ex his qui postea venerant ex Asia expleta et equites quingentos duxit. quo cum aliquanto pauciores quam umquam ante convenissent, et principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex civitatibus suis evocarent, nec auctoritate nec gratia nec imperio adversus detractantes militiam valuisse, destitutus undique et ab suis, qui morabantur in Asia, et ab sociis, qui ea in quorum spem vocaverant non praestabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. id iugum, sicut Apennini dorso Italia dividitur, ita mediam Graeciam dirimit. ante saltum Thermopylarum in septentrionem versa Epiros et Perrhaebia et Magnesia et Thessalia est et Phthiotae Achaei et sinus Maliacus: intra fauces ad meridiem vergunt Aetoliae pars maior et Acarnania et cum Locride Phocis et Boeotia adiunctaque insula Euboea, et excurrente in altum velut promunturio Attica terra, sita ab tergo et Peloponnesus. hoc iugum ab Leucate et mari ad occidentem verso per Aetoliam ad alterum mare orienti obiectum tendens ea aspreta rupesque interiectas habet, ut non modo exercitus sed ne expediti quidem facile ullas ad transitum calles inveniant. extremos ad orientem montis Oetam vocant, quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur; in cuius valle ad Maliacum sinum vergente iter est non latius quam sexaginta passus. haec una militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. ideo Pylae, et ab aliis, quia calidae aquae in ipsis faucibus sunt, Thermopylae locus appellatur, nobilis Lacedaemoniorum adversus Persas morte magis memorabili quam pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci eius castris positis munitionibus insuper saltum impediebat; et cum duplici vallo fossaque et muro

etiam, qua res postulabat, ex multa copia passim iacentium lapidum permunisset omnia, satis fidens numquam ea vim Romanum exercitum facturum, Aetolos ex quattuor milibus — tot enim convenerant — partim ad Heracleam praesidio obtinendam, quae ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit, et Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum, et iam multis nuntiantibus circa Hypatam omnia evastari. consul depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum, inutili utrobique auxilio Aetolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum adversus regem castra posuit. Aetolorum utraeque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita et praesidiis obsaepta videbantur, timor incessit, ne quas per imminentia iuga calles inveniret ad transitum Romanus: nam et Lacedaemonios quondam ita a Persis circuitos fama erat, et nuper Philippum ab iisdem Romanis. itaque nuntium Heracleam ad Aetolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello praestarent, ut vertices circa montium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romani possent. hoc nuntio audito dissensio inter Aetolos orta est. pars imperio parendum regis atque eundum censebant, pars subsistendum Heracleae ad utramque fortunam, ut sive victus ab consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus suis, sive vinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. utraque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est consilium. duo milia Heracleae substiterunt, duo trifariam divisa Callidromum et Rhoduntiam et Tichiunta — haec nomina cacuminibus sunt — occupavere.

XVII. Consul postquam insessa superiora loca ab Aetolis vidit, M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum consularis legatos cum binis milibus delectorum peditum ad castella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipse priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in contionem milites paucis est adlocutus. „plerosque omnium ordinum,

milites, inter vos esse video, qui in hac eadem provincia T. Quinctii ductu auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexsuperabilior saltus ad amnem Aoum fuit quam hic: quippe portae sunt haec, et unus inter duo maria clausis omnibus velut naturalis transitus est; munitiones et locis opportunioribus tunc fuerunt et validiores impositae; exercitus hostium ille et numero maior et militum genere aliquanto melior: quippe illic Macedones Thracesque et Illyrii erant, ferocissimae omnes gentes, hic Syri et Asiatici Graeci sunt, vilissima genera hominum et servituti nata; rex ille bellicosissimus, exercitatus iam inde ab iuventa finitimis Thracum atque Illyriorum et circa omnium accolarum bellis, hic, ut aliam omnem vitam omittam, is est qui cum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris causa ex domo privata et obscuri etiam inter popularis generis uxorem duxit, et novus maritus, velut saginatus nuptialibus cenis, ad pugnam processit. summa virium speique eius in Aetolis fuit, gente vanissima et ingratissima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, et in seditione ipsi inter sese sunt, et cum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati refugerunt in iuga montium, pars Heracleae incluserunt sese. rex ipse confessus nusquam aequo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes, ne ante fauces quidem saltus, ut quondam Lacedaemonios fama est, sed intra penitus retractis castris; quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicuius urbis obsidendum sese incluserit? sed neque Antiochum tuebuntur angustiae, nec Aetolos vertices illi quos ceperunt. satis undique provisum atque praecautum est, ne quid adversus vos in pugna praeter hostis esset. illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Graeciae libertate tantum dimicare, quamquam is

quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo ante nunc ab Aetolis et ab Antiocho liberare, neque ea tantum in praemium vestrum cessura, quae nunc in regiis castris sunt; sed illum quoque omnem apparatum qui in dies ab Epheso exspectatur, praedae futurum, Asiam deinde Syriamque et omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano finis terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et omne humanum genus secundum deos nomen Romanum veneretur? in haec tanta praemia dignos parate animos, ut crastino die bene iuvantibus diis acie decernamus."

XVIII. Ab hac contione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma tela parant. luce prima signo pugnae proposito instruit aciem consul, arta fronte, ad naturam et angustias loci. rex postquam signa hostium conspexit, et ipse copias educit. levis armaturae partem ante vallum in primo locavit, tum Macedonum robur, quos sarisophoros appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. his ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumque et funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, qua loca usque ad mare invia palustri limo et voraginibus claudunt, elephantos cum adsueto praesidio posuit, post eos equites, tum modico intervallo relicto ceteras copias in secunda acie. Macedones pro vallo locati primo facile sustinebant Romanos, temptantis ab omni parte aditus, multum adiuvantibus qui ex loco superiore fundis velut nimbum glandis et sagittas simul ac iacula ingerebant. deinde ut maior nec iam toleranda vis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta subductis ordinibus concesserunt: inde ex vallo prope alterum vallum hastis prae se obiectis fecerunt. et ita modica altitudo valli erat, ut et locum superiorem suis ad pugnandum praeberet, et propter longitudinem hastarum sub iectum haberet hostem. multi temere subeuntes vallum transfixi sunt; et aut incepto irrito recessissent aut plures

cecidissent, ni M. Porcius ab iugo Callidromi, deiectis inde Aetolis et magna ex parte caesis — incautos enim et plerosque sopitos oppresserat —, super imminentem castris collem apparuisset. XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et Rhoduntiam, nequiquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones quique alii in castris regiis erant primo, dum procul nihil aliud quam turba et agmen apparebat, Aetolos credere visa procul pugnae subsidio venire: ceterum ut primum signaque et arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnis cepit, ut abiectis armis fugerent. et munimenta sequentis impedierunt, et angustiae vallis, per quam sequendi erant, et maxime omnium quod elephanti novissimi agminis erant, quos pedes aegre praeterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis tumultumque inter se maiorem quam in proelio edentibus; aliquantum temporis et direptio castrorum tenuit. Scarpheam tamen eo die consecuti sunt hostem. multis in ipso itinere caesis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quae temptata eo die inter ipsum pugnae tempus ab Aetolis, Heracleam obtinentibus praesidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu fuerant. consul noctis insequentis tertia vigilia praemisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum prima luce movit. aliquantum viae praeceperat rex, ut qui non ante quam Elatiae ab effuso constiterit cursu; ubi primum reliquiis pugnaeque et fugae collectis, cum perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiae adsecutus non est, magnam partem agminis aut lassitudine subsistentis, aut errore, ut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt. nec praeter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit, etiam ex decem milibus militum, quos Polybio auctore traiecisse secum regem in Graeciam scripsimus, exiguus numerus: quid si Antiati Valerio credamus sexaginta milia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde milia

cecidisse, supra quinque milia capta cum signis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnae, ab incursu Aetolorum se tuentes non plus quinquaginta interfecti sunt.

XX. Consule per Phocidem et Boeotiam exercitum ducente consciae defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant metu, ne hostiliter diriperentur. ceterum per omnes dies haud secus quam pacato agro sine vexatione ullius rei agmen processit, donec in agrum Coroneum ventum est. ibi statua regis Antiochi posita in templo Minervae Itoniae iram accendit; permissumque militi est, ut circumiectum templo agrum popularetur. dein cogitatio animum subit, cum communi decreto Boeotorum posita esset statua, indignum esse in unum Coronensem agrum saevire. revocato extemplo milite finis populandi factus; castigati tantum verbis Boeoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos.

Inter ipsum pugnae tempus decem naves regiae cum praefecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. eo gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuntius adversae pugnae, cum perfugisset, trepidae inde recenti terrore naves Cenaeum Euboeae petierunt. ibi mortuus sepultusque Alexander. tres, quae ex Asia profectae eundem portum tenuerunt, naves audita exercitus clade Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenaeo Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, traiecit. per eosdem dies A. Atilius praefectus Romanae classis magnos regios commeatus, iam fretum, quod ad Andrum insulam est, praetervectos, excepit; alias mersit, alias cepit naves. quae novissimi agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piraeeum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium revectus magnam vim frumenti et Atheniensibus et aliis eiusdem regionis sociis divisit.

XXI. Antiochus sub adventum consulis a Chalcide profectus Tenum primo tenuit, inde Ephesum transmisit. consuli Chalcidem venienti portae patuerunt, cum appropinquante eo Aristoteles praefectus regis urbe excessisset. et ceterae urbes in Euboea sine certamine traditae; post

paucosque dies omnibus perpacatis sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestia post victoriam quam ipsa victoria laudabilior. inde consul M. Catonem, per quem quae gesta essent senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. is a Creusa — Thespiensium emporium est, in intimo sinu Corinthiaco retractum — Patras Achaiae petit, a Patris Corcyram usque Aetoliae atque Acarnaniae littora legit, atque ita ad Hydruntum Italiae traicit. quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit. ante lucem ingressus urbem a porta ad praetorem M. Iunium iter intendit. is prima luce in senatum vocavit; quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante a consule dimissus, cum adveniens audisset praegressum Catonem in senatu esse, supervenit exponenti, quae gesta essent. duo inde legati iussu senatus in contionem sunt producti, atque ibi eadem quae in senatu de rebus in Aetolia gestis exposuerunt. supplicatio in triduum decreta est, et ut quadraginta hostiis maioribus praetor, quibus diis ei videretur, sacrificaret. per eosdem dies et M. Fulvius Nobilior, qui biennio ante praetor in Hispaniam erat profectus, ovans urbem est ingressus: argenti bigati prae se tulit centum triginta milia, et extra numeratum duodecim milia pondo argenti, auri pondo centum viginti septem.

XXII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos praemisit, ut tunc saltem experti regiam vanitatem resipiscerent, traditaque Heraclea cogitarent de petenda ab senatu seu furoris sui seu erroris venia. et ceteras Graeciae civitates defecisse eo bello ab optime meritis Romanis: sed quia post fugam regis, cuius fiducia officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpae, in fidem receptas esse. Aetolos quoque, quamquam non secuti sint regem, sed arcessierint, et duces belli, non socii fuerint, si paenitere possint, posse et incolumis esse. ad ea cum pacati nihil responderetur, appareretque armis rem gerendam et rege superato bellum Aetolicum integrum restare, castra ab Thermopylis ad Heracleam movit; eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte

equo moenia est circumvectus. sita est Heraclea in radicibus Oetae montis, ipsa in campo, arcem imminentem loco alto et undique praecipiti habet. contemplatus omnia quae noscenda erant, quattuor simul locis adgredi urbem constituit. a flumine Asopo, qua et gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi praeposuit; partem extra muros, quae frequentius prope quam urbs habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit; a sinu Maliaco, quae aditum haud facilem pars habebat, M. Baebium, ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus Dianae templum Ap. Claudium opposuit. horum magno certamine intra paucos dies turres arietesque et alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur: et cum ager Heracleensis paluster omnis frequensque proceris arboribus benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat; tum, quia refugerant intra moenia Aetoli, deserta, quae in vestibulo urbis erant, tecta in varios usus non tigna modo et tabulas sed laterem quoque et caementa et saxa variae magnitudinis praebebant. XXIII. et Romani quidem operibus magis quam armis urbem oppugnabant, Aetoli contra armis se tuebantur. nam cum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solent, exceptos declinabant ictus, sed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus inicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum; et ipsi cum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. hoc primis diebus, dum integrae vires erant, et frequentes et impigre fecerunt; in dies deinde pauciores et segnius. etenim cum multis urgerentur rebus, nulla eos res aeque ac vigiliae conficiebant, Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Aetolos propter paucitatem eosdem dies noctesque adsiduo labore urente. per quattuor et viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione esset, adversus quattuor e partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. cum fatigatos iam Aetolos sciret consul et ex ratione temporis et quod ita transfugae adfirmabant, tale consilium

init. media nocte receptui signum dedit, et ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. inde coepta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est, intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. fatigationem rati causam esse Aetoli non continuandae oppugnationis, quae et ipsos adfecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi hoc revocati pro se quisque ex stationibus decedebant, nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant. XXIV. consul cum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi adgressus, una Ti. Sempronium tenere intentos milites signumque exspectantes iussit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostis concursuros. Aetoli pars sopiti adfecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur, pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. hostes partim per ruinas iacentis muri transcendere conantur, partim scalis ascensus temptant; adversus quos undique ad opem ferendam occurrunt Aetoli. pars una, in qua aedificia extra urbem erant, neque defenditur neque oppugnatur: sed qui oppugnarent, intenti signum exspectabant; defensor nemo aderat. iam dilucescebat, cum signum consul dedit; et sine ullo certamine partim per dirutos partim scalis integros muros transcendere. simul clamor, index capti oppidi, est exauditus, undique Aetoli desertis stationibus in arcem fugiunt. oppidum victores permissu consulis diripiunt, non tam ab ira nec ab odio, quam ut miles, coercitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriae sentiret. revocatos inde a medio ferme die milites cum in duas divisisset partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem iussit, quae fastigio altitudinis par media valle velut abrupta ab arce erat, sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero conici tela in arcem possent; cum dimidia parte militum consul ab urbe escensurus in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in rupem evasuri erant, exspectabat. non tulere qui in arce

erant Aetoli primum eorum qui rupem ceperant clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum, et fractis iam animis, et nulla ibi praeparata re ad obsidionem diutius tolerandam, utpote congregatis feminis puerisque et imbelli alia turba in arcem, quae vix capere, nedum tueri multitudinem tantam posset: itaque ad primum impetum abiectis armis dediderunt sese. traditus inter ceteros princeps Aetolorum Damocritus est, qui principio belli decretum Aetolorum, quo arcessendum Antiochum censuerant, T. Quinctio poscenti responderat in Italia daturum, cum castra ibi Aetoli posuissent. ob eam ferociam maius victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabant, circa Thermopylas cum consule redeunte ex Boeotia, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur excusaretque, quod morbo impeditus bello non interfuisset, congressus. inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. intersunt septem milia ferme passuum; et quia Lamia cum posita est in tumulo, tum regionem maxime Oetae spectat, oppido quam breve intervallum videtur, et omnia in conspectu sunt. cum enixe, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus aut in proeliis essent, hoc maior difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere et vineis et omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant; et in asperis locis silex saepe impenetrabilis ferro occurrebat. et cum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos temptabat rex, ut urbem dederent, haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius quam sibi dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuntius venit, ut oppugnatione absisteret; aequius esse Romanos milites, qui acie dimicassent cum Aetolis, praemia victoriae habere. ita recessum ab Lamia est, et propinquae clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis priusquam Heraclea caperetur diebus

Aetoli, concilio Hypatam coacto legatos ad Antiochum miserunt, inter quos et Thoas idem qui et antea missus est. mandata erant, ut ab rege peterent, primum ut ipse coactis rursus terrestribus navalibusque copiis in Graeciam traiceret, deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret. id cum ad dignitatem eius fidemque pertinere, non prodi socios, tum etiam ad incolumitatem regni, ne sineret Romanos vacuos omni cura, cum Aetolorum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam traicere. vera erant quae dicebantur: eo magis regem moverunt. itaque in praesentia pecuniam, quae ad usus belli necessaria erat, legatis dedit; auxilia terrestria navaliaque adfirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, et ipsum haud invitum morantem, ut exactor praesens promissorum adesset.

XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum; et paucos post dies quam ad bellum renovandum acciendumque regem in Asiam miserant legatos, abiectis belli consiliis pacis petendae oratores ad consulem miserunt. quos dicere exorsos consul interfatus, cum alia sibi praevertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem indutiis et L. Valerio Flacco cum iis misso, iussit: ei, quae secum acturi fuissent, exponere, et si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt consultantes, quonam agendum modo apud consulem foret. his parantibus antiqua iura foederum ordiri meritaque in populum Romanum, absistere iis Flaccus iussit, quae ipsi violassent ac rupissent. confessionem iis culpae magis profuturam, et totam in preces orationem versam: nec enim in causa ipsorum sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse. et se suppliciter agentibus iis adfuturum et apud consulem et Romae in senatu: eo quoque enim mittendos fore legatos. haec una via omnibus ad salutem visa est, ut in fidem se permitterent Romanorum: ita enim et illis violandi supplices verecundiam se imposituros, et ipsos nihilo minus suae potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset. XXVIII. postquam ad

consulem ventum est, Phaeneas legationis princeps longam orationem et varie ad mitigandam iram victoris compositam ita ad extremum finivit, ut diceret Aetolos se suaque omnia fidei populi Romani permittere. id consul ubi audivit, „etiam atque etiam videte," inquit „Aetoli, ut ita permittatis." tum decretum Phaeneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. „quando ergo" inquit „ita permittitis, postulo, ut mihi Dicaearchum civem vestrum et Menestam Epirotam" — Naupactum is cum praesidio ingressus ad defectionem compulerat — „et Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis." prope dicentem interfatus Romanum „non in servitutem" inquit „sed in fidem tuam nos tradidimus; et certum habeo te imprudentia labi, qui nobis imperes quae moris Graecorum non sint." ad ea consul „nec hercule" inquit „magnopere nunc curo quid Aetoli satis ex more Graecorum factum esse censeant, dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modo decreto suo, ante armis victos. itaque ni propere fit quod impero, vinciri vos iam iubeo." adferrique catenas et circumsistere lictores iussit. tum fracta Phaeneae ferocia Aetolisque aliis est, et tandem cuius condicionis essent senserunt. et Phaeneas se quidem, et qui adsint Aetolorum, scire facienda esse quae imperentur dixit, sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse: ad id petere ut decem dierum indutias daret. petente Flacco pro Aetolis indutiae datae et Hypatam reditum est. ubi cum in consilio delectorum, quos apocletos vocant, Phaeneas et quae imperarentur et quae ipsis prope accidissent exposuisset, ingemuerunt quidem principes condicioni suae, parendum tamen victori censebant et ex omnibus oppidis convocandos Aetolos ad concilium. XXIX. postquam vero coacta omnis multitudo eadem illa audivit, adeo saevitia imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut si in pace fuissent, illo impetu irae concitari potuerint ad bellum. ad iram accedebat et difficultas eorum quae imperarentur — quonam modo enim utique regem Amynandrum se tradere posse? — et spes forte oblata, quod

Nicander eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens implevit exspectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. duodecumo is die quam conscenderat navem, in Aetoliam perfecta legatione rediens Phalara in sinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam cum devexisset, ipse cum expeditis prima vespera inter Macedonum Romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum, deductusque ad regem est nondum convivio dimisso. quod ubi nuntiatum est, velut hospitis, non hostis adventu motus Philippus accumbere eum epularique iussum, atque inde dimissis aliis solum retentum, ipsum quidem de se timere quicquam vetuit, Aetolorum prava consilia atque in ipsorum caput semper recidentia accusavit, qui primum Romanos, deinde Antiochum in Graeciam adduxissent. sed praeteritorum, quae magis reprehendi quam corrigi possint, oblitum se non facturum ut insultet adversis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem adversus se odia debere, et Nicandrum privatim eius diei, quo servatus a se foret, meminisse. ita datis qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit.

XXX. M'. Acilius vendita aut concessa militi circa Heracleam praeda, postquam nec Hypatae pacata consilia esse, et Naupactum concurrisse Aetolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audivit, praemisso Ap. Claudio cum quattuor milibus militum ad occupanda iuga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Oetam escendit, Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus eius dei sit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus reliquum iter satis expedito agmine fecit. ut ad Coracem est ventum — mons est altissimus inter Callipolin et Naupactum —, ibi et iumenta multa ex agmine praecipitata cum ipsis oneribus sunt et homines vexati. et facile apparebat quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo praesidio, ut clauderet transitum, insedisset. tum quoque vexato exercitu ad Naupactum descendit, et uno castello adversus

arcem posito ceteras partes urbis divisis copiis pro situ moenium circumsedit. nec minus operis laborisque ea oppugnatio quam Heracleae habuit.

XXXI. Eodem tempore et Messene in Peloponnese ab Achaeis, quod concilii eorum recusaret esse, oppugnari coepta est. etenim duae civitates, Messene et Elis, extra concilium Achaicum erant, cum Aetolis sentiebant. Elei tamen post fugatum ex Graecia Antiochum legatis Achaeorum lenius responderant: dimisso praesidio regio cogitaturos, quid sibi faciendum esset. Messenii sine responso dimissis legatis moverant bellum; trepidique rerum suarum, cum iam ager effuso exercitu passim ureretur castraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium auctorem libertatis miserunt, qui nuntiarent Messenios Romanis, non Achaeis et aperire portas et dedere urbem paratos esse. auditis legatis extemplo profectus Quinctius a Megalopoli ad Diophanen praetorem Achaeorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exercitum et venire ad se iuberet. dicto paruit Diophanes; et soluta obsidione expeditus ipse, praegressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum inter Megalopolim Messenenque positum, Quinctio occurrit; et cum causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit nec pacem omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit, ut exsules reducerent et Achaeorum concilii essent: si qua haberent de quibus aut recusare aut in posterum caveri sibi vellent, Corinthum ad se venirent. Diophanen concilium Achaeorum extemplo sibi praebere iussit. ibi de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Aetoliae liceret, qua expeditione fractis animis Aetolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum insulae praefecit; postea per bellum, quo se Antiocho adversus Romanos coniunxit, Philippo ad munera belli revocato Hieroclen Agrigentinum

successorem misit. XXXII. is post fugam ab Thermopylis Antiochi Amynandrumque a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanen praetorem Achaeorum nuntiis pecunia pactus insulam Achaeis tradidit. id praemium belli suum esse aequum censebant Romani: non enim M'. Acilium consulem legionesque Romanas Diophani et Achaeis ad Thermopylas pugnasse. Diophanes adversus haec purgare interdum sese gentemque, interdum de iure facti disserere. quidam Achaeorum et initio eam se rem aspernatos testabantur, et tunc pertinaciam increpitabant praetoris; auctoribusque iis decretum est, ut T. Quinctio ea res permitteretur. erat Quinctius sicut adversantibus asper, ita, si cederes, idem placabilis. omissa igitur contentione vocis vultusque „si utilem" inquit „possessionem eius insulae censerem Achaeis esse, auctor essem senatui populoque Romano, ut eam vos habere sinerent. ceterum sicut testudinem, ubi collecta in suum tegumen est, tutam ad omnis ictus video esse, ubi exserit partis aliquas, quodcumque nudavit, obnoxium atque infirmum habere: haud dissimiliter vos, Achaei, clausos undique mari, quae intra Peloponnesi sunt terminos, ea et iungere vobis et iuncta tueri facile; simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia quae extra sint et exposita ad omnes ictus esse." adsentienti omni concilio nec Diophane ultra tendere auso Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quae defecissent ab societate Romana, urbes recipere vellet, permittente eo ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus quanta ibi tum perturbatio esset. destituti enim ab omni spe, cum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Aetolis esse cernerent, dies noctesque aut Philippi hostis adventum aut infestiorem etiam, quo iustius irati erant, Romanorum exspectabant. turba erat ibi incondita regiorum, qui primo pauci in praesidio relicti, postea plures, plerique inermes ex proelio adverso fuga delati, nec virium nec animi satis ad obsidionem toleran-

dam habebant. itaque praemissis a Philippo, quia spem impetrabilis veniae ostendebant, responderunt patere portas regi. ad primum eius ingressum principum quidam urbe excesserunt, Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites — sic enim pacti erant — per Macedoniam Thraciamque prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. erant et paucae naves Demetriade, quibus praeerat Isidorus: eae quoque cum praefecto suo dimissae sunt. inde Dolopiam et Aperantiam et Perrhaebiae quasdam civitates recipit.

XXXIV. Dum haec a Philippo geruntur, T. Quinctius recepta Zacyntho ab Achaico concilio Naupactum traiecit, quae iam per duos menses — sed iam prope excidium erat — oppugnabatur, et si capta vi foret, omne nomen ibi Aetolorum ad internecionem videbatur venturum. ceterum quamquam merito iratus erat Aetolis, quod solos obtrectasse gloriae suae, cum liberaret Graeciam, meminerat, et nihil auctoritate sua motos esse, cum quae tum maxime acciderant, casura praemonens a furioso incepto eos deterreret, tamen sui maxime operis esse credens nullam gentem liberatae ab se Graeciae funditus everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Aetolis, coepit. confestim a primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines Quinctium esse. itaque concursu facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim Quinctium orare, ut opem ferret ac servaret. et tum quidem, quamquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuit quicquam opis in se esse. ceterum postquam ad consulem venit, „utrum fefellit“ inquit „te, M'. Acili, quid agatur, an cum satis pervideas, nihil id magnopere ad summam rem publicam pertinere censes?“ erexerat exspectatione consulem; et „quin expromis“ inquit „quid rei sit?“ tum Quinctius „ecquid vides te devicto Antiocho in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, cum iam prope annus circumactus sit imperii tui; Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum urbes sed tot iam gentes, Athamaniam Perrhaebiam Aperantiam Dolopiam, sibi adiunxisse?

atqui non tantum interest nostra Aetolorum opes ac vires minui, quantum non supra modum Philippum crescere, et victoriae tuae praemium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Graeciae habere.“ XXXV. adsentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, occurrebat. tota inde Quinctio res permissa est. is rursus ad eam partem muri, qua paulo ante vociferati Aetoli fuerant, redit. ibi cum impensius orarent, ut misereretur gentis Aetolorum, exire aliquos ad se iussit. Phaeneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. quibus provolutis ad pedes „fortuna“ inquit „vestra facit, ut et irae meae et orationi temperem. evenerunt quae praedixi eventura. et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. ego tamen sorte quadam nutriendae Graeciae datus ne ingratis quidem benefacere absistam. mittite oratores ad consulem, qui indutias tanti temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. ego apud consulem deprecator defensorque vobis adero.“ ita ut censuerat Quinctius, fecerunt, nec aspernatus est legationem consul; indutiisque in diem certam datis, qua legatio renuntiari ab Roma posset, soluta obsidio est et exercitus in Phocidem missus.

Consul cum T. Quinctio ad Achaicum concilium Aegium traiecit. ibi de Eleis et de exsulibus Lacedaemoniorum restituendis actum est. neutra perfecta res, quia suae gratiae reservari eam Achaei, Elei per se ipsi quam per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. pecunia iuvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi quidem misisse infitiabantur. iis petentibus ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul se, utrum hostium an pacatorum eos numero haberet, nondum scire: senatum eius rei iudicem fore. integram se causam eorum Romam reicere: indutias ad id dierum nonaginta dare. Epirotae Romam missi senatum adierunt. iis magis quae non fecissent hostilia referenti-

bus, quam purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam impetrasse, non causam probasse videri possent. et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria. iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio donumque ex auro liceret ponere in aede Iovis optimi maximi, permissum ab senatu. centum pondo coronam auream posuerunt. non responsum solum benigne [regis] legatis est, sed filius quoque Philippi Demetrius, qui obses Romae erat, ad patrem reducendus legatis datus est. bellum quod cum Antiocho rege in Graecia gestum est a M'. Acilio consule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter consul P. Cornelius Scipio Galliam provinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur, postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos praetor in Hispania inter ipsum discrimen pugnae vovisset. novum atque iniquum postulare est visus: censuerunt ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel sua ipse impensa faceret. eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. per idem fere tempus aedes matris magnae Idaeae dedicata est, quam deam is P. Cornelius advectam ex Asia P. Cornelio Scipione, cui postea Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus in Palatium a mari detulerat. locaverant aedem faciendam ex senatus consulto M. Livius C. Claudius censores M. Cornelio P. Sempronio consulibus; tredecim annis post, quam locata erat, dedicavit eam M. Iunius Brutus, ludique ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos. item Iuventatis aedem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. voverat eam sexdecim annis ante M. Livius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque eius cecidit; idem censor eam faciendam locavit M. Cornelio P. Sempronio consulibus. huius quoque dedicandae causa ludi facti, et eo omnia cum maiore religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio eius anni, quo haec iam profecto ad bellum M'. Acilio, manente adhuc Romae P. Cornelio consule agebantur, boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas aedificii proditum memoriae est. eos vivos comburi cineremque eorum deici in Tiberim haruspices iusserunt. Tarracinae et Amiterni nuntiatum est aliquotiens lapidibus pluvisse, Minturnis aedem Iovis et tabernas circa forum de caelo tactas esse, Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrasse. eorum prodigiorum causa libros Sibyllinos ex senatus consulto decemviri cum adissent, renuntiaverunt: ieiunium instituendum Cereri esse, et id quinto quoque anno servandum; et ut novemdiale sacrum fieret, et unum diem supplicatio esset, coronati supplicarent; et consul P. Cornelius, quibus diis quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret. placatis diis nunc votis rite solvendis nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium proconsulem dimisso exercitu Romam decedere iussit. ipse in agrum Boiorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem fere tempus Ligures lege sacrata coacto exercitu nocte improviso castra Q. Minucii proconsulis adgressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit intentus, ne qua transcenderet hostis munimenta. prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. nec primo impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt; duas amplius horas dubium certamen sustinuere: postremo cum alia atque alia agmina erumperent et integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. caesa supra quattuor milia hostium; ex Romanis sociisque minus trecenti perierunt. duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnavit. duodetriginta milia hostium occisa Antias Valerius scribit, capta tria milia et quadringentos, signa militaria centum viginti quattuor, equos mille ducentos triginta, carpenta ducenta quadraginta septem, ex victoribus mille quadringentos octoginta quattuor cecidisse.

ubi ut in numero scriptori parum fidei sit, quia in augendo eo non alius intemperantior est, magnam tamen victoriam fuisse apparet, quod et castra capta sunt et Boii post eam pugnam extemplo dediderunt sese, et quod supplicatio eius victoriae causa decreta ab senatu victimaeque maiores caesae.

XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania ovans urbem est ingressus. argenti transtulit duodecim milia pondo, bigati argenti centum triginta, auri centum viginti septem pondo.

P. Cornelius consul, obsidibus a Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos multavit, quo, si vellet, populus Romanus colonias mittere posset. inde Romam ut ad triumphum haud dubium decedens exercitum dimisit, et adesse Romae ad diem triumphi iussit. ipse postero die quam venit, senatu in aedem Bellonae vocato cum de rebus ab se gestis disseruisset, postulavit, ut sibi triumphanti liceret urbem invehi. P. Sempronius Blaesus tribunus plebis non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi censebat. bella Ligurum Gallicis semper iuncta fuisse; eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. si P. Scipio devictis acie Boiis aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui iam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse: nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam rei publicae potuissent; possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi praetermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. iuberent consulem cum legionibus redire in provinciam, dare operam, ut Ligures subigantur. nisi illi cogantur in ius iudiciumque populi Romani, ne Boios quidem quieturos: aut pacem aut bellum utrobique habenda. devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse. XL. ad ea consul neque se Ligures provinciam sortitum esse ait, neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis

postulare. Q. Minucium confidere brevi subactis iis meritum triumphum postulaturum atque impetraturum esse. se de Gallis Boiis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit, quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem, a quibus obsides abduxerit, pacis futurae pignus. verum enimvero illud multo maius esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit in acie, quod cum tot milibus certe Boiorum nemo ante se imperator pugnaverit. plus partem dimidiam ex quinquaginta milibus hominum caesam, multa milia capta; senes puerosque Boiis superesse. itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, cum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? quorum militum si et in alia provincia opera uti senatus velit, utro tandem modo promptiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta eis sine detractatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant iam semel in prima spe deceptos? nam quod ad se attineat, sibi gloriae in omnem vitam illo die satis quaesitum esse, quo se virum optimum iudicatum ad accipiendam matrem Idaeam misisset senatus. hoc titulo, etsi nec consulatus nec triumphus addatur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicae imaginem fore. universus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Boiis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis travexit, et vasa aenea Gallica; et cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum, ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique in Gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo milia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quattuor. militibus qui currum secuti sunt, centenos vicenos quinos asses divisit, duplex centurioni, triplex equiti. postero die contione advocata de rebus ab se gestis et de iniuria

tribuni bello alieno se illigantis, ut suae victoriae fructu se fraudaret, cum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

XLI. Dum haec in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat tamquam non transituris in Asiam Romanis. quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem aut adsentando faciebat. Hannibal unus, cuius eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat, magis mirari se aiebat, quod non iam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. propius esse ex Graecia in Asiam quam ex Italia in Graeciam traicere, et multo maiorem causam Antiochum quam Aetolos esse. neque enim mari minus quam terra pollere Romana arma. iam pridem classem circa Maleam esse. audire sese nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendae causa ex Italia venisse. itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. in Asia et de ipsa Asia brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse, et aut imperium adimendum orbem terrarum adfectantibus, aut ipsi regnum amittendum. unus vera et providere et fideliter praedicere visus: itaque ipse rex navibus, quae paratae instructaeque erant, Chersonesum petit, ut ea loca, si forte terra venirent Romani, praesidiis firmaret. ceteram classem Polyxenidam parare et deducere iussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII. C. Livius praefectus Romanae classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus ab Roma Neapolim, quo ab sociis eius orae convenire iusserat apertas naves, quae ex foedere debebantur, Siciliam inde petit, fretoque Messanam praetervectus, cum sex Punicas naves ad auxilium missas accepisset, et ab Reginis Locrisque et eiusdem iuris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium altum petit. Corcyram, quam primam Graeciae civitatium adiit, cum venisset, percunctatus de statu belli — necdum enim omnia in Graecia perpacata erant — et ubi classis Romana esset, postquam audivit circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piraeei stare, maturandum ratus omnium rerum

causa, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samen Zacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse, protinus depopulatus Maleam petit; et prospera navigatione usus paucis diebus Piraeeum ad veterem classem pervenit. ad Scyllaeum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit, cum Aeginae diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum — audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias —, an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. a Piraeeo A. Atilius, traditis successori quinque et viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius una et octoginta constratis navibus, multis praeterea minoribus, quae aut apertae rostratae aut sine rostris speculatoriae erant, Delum traiecit. XLIII. eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies — et est ventosissima regio inter Cycladas fretis alias maioribus alias minoribus divisas — adversi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naves factus Deli stare Romanam classem, nuntios ad regem misit. qui omissis quae in Hellesponto agebat, cum rostratis navibus, quantum accelerare poterat, Ephesum redit, et consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum, et utique prius confligendum quam classis Eumenis et Rhodiae naves coniungerentur Romanis. ita numero non ferme impares futuros se, ceteris omnibus superiores, et celeritate navium et varietate auxiliorum. nam Romanas naves cum ipsas inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quae in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentis, nihil praeter militem atque arma habituras. multum etiam adiuturam notitiam maris terrarumque et ventorum; quae omnia ignaros turbatura hostis essent. movit omnis auctor consilii, qui et re consilium exsecuturus erat. biduum in apparatu morati, tertio die centum navibus, quarum septuaginta tectae, ceterae apertae, minoris omnes formae erant, profecti Phocaeam petierunt. inde cum audisset appropinquare iam Romanam

classem rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam quae ad Sipylum est concessit ad terrestris copias comparandas. classis ad Cissuntem portum Erythraeorum, tamquam ibi aptius exspectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum aquilones — ii namque per aliquot dies tenuerant — ceciderunt, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Aegaeum mare versum, petunt; inde ad urbem circumegere naves, commeatuque sumpto Phocaeam traiciunt. Eumenes Elaeam ad suam classem pro fectus, paucis post inde diebus cum quattuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus paulo a Phocaea ad Romanos parantis instruentisque se ad navale certamen rediit. inde centum quinque tectis navibus, apertis ferme quinquaginta profecti, primo aquilonibus transversis cum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulae naves ire; deinde ut lenita paululum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cissuntem est, conati sunt traicere. XLIV. Polyxenidas, ut appropinquare hostis adlatum est, occasione pugnandi laetus sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu praefectos navium ad terram explicare iubet, et aequa fronte ad pugnam procedebat. quod ubi vidit Romanus, vela contrahit malosque inclinat, et simul armamenta componens opperitur insequentis navis. iam ferme triginta in fronte erant, quibus ut aequaret laevum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit, iussis qui sequebantur adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. ceterum ut demendis armamentis tumultuari primum coeptum est, et ipse, quanta maxima celeritate potest, concitat naves. iam omnibus in conspectu erant. duae Punicae naves antecedebant Romanam classem, quibus obviae tres fuerunt regiae naves. et ut in numero impari, duae regiae unam circumsistunt, et primum ab utroque latere remos detergunt, deinde transcendunt armati, et deiectis caesisque propugnatoribus navem capiunt. una, quae pari Marte concurrerat, postquam captam alteram navem vidit, priusquam ab tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Li-

vius indignatione accensus praetoria nave in hostes tendit. adversus quam eadem spe duae, quae Punicam unam navem circumvenerant, cum inferrentur, demittere remos in aquam ab utroque latere remiges stabiliendae navis causa iussit, et in advenientis hostium naves ferreas manus inicere, et ubi pugnam pedestri similem fecissent, meminisse Romanae virtutis nec pro viris ducere regia mancipia. haud paulo facilius quam ante duae unam, tunc una duas naves expugnavit cepitque. et iam classes quoque undique concurrerant, et passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui [extremus] commisso certamine advenerat, ut animadvertit laevum cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi aequa pugna erat, invadit. XLV. neque ita multo post primum ab laevo cornu fuga coepit. Polyxenidas enim ut virtute militum haud dubie se superari vidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit; mox idem et qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen fecerunt. Romani et Eumenes, quoad sufficere remiges potuerunt et in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt. postquam celeritate navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentis viderunt, tandem abstiterunt, tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demersis. Romanae classis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius quam in portu Ephesi fugae finem fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt; postero die hostem persequi intenderunt. medio fere in cursu obviae fuere iis quinque et viginti tectae Rhodiae naves cum Pausistrato praefecto classis. his adiunctis, Ephesum hostem persecuti ante ostium portus acie instructa steterunt. postquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii et Eumenes domos dimissi; Romani Chium petentes, Phoenicuntem primum portum Erythraeae terrae praetervecti, nocte ancoris iactis, postero die in insulam ad ipsam urbem traiecerunt. ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati Phocaeam tramittunt. ibi relictis ad praesidium urbis quattuor quin-

queremibus, ad Canas classis venit; et cum iam hiems appeteret, fossa valloque circumdatis naves subductae.

Exitu anni comitia Romae habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio et C. Laelius, ** intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. postero die praetores creati M. Tuccius L. Aurunculeius Cn. Fulvius L. Aemilius P. Iunius C. Atinius Labeo.

---

# TITI LIVI
## AB URBE CONDITA
## LIBER XXXVII.

---

EPITOME. L. Cornelius Scipio consul, legato P. Scipione Africano, qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Graecia provincia decerneretur, cum C. Laelio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur, profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum traiecit. Aemilius Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonnesum Rhodiis adiuvantibus. filius Africani ab Antiocho captus patri remissus est. M'. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Graecia expulerat, et de Aetolis triumphavit. victo deinde Antiocho a L. Cornelio Scipione, adiuvante Eumene rege Pergami, Attali filio, pax data est ea condicione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. Eumeni, quo iuvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui et ipsi iuverant, quaedam civitates concessae. colonia deducta est Bononia. Aemilius Regillus, qui praefectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri aequatus Asiaticus appellatus est.

I. L. Cornelio Scipione C. Laelio consulibus nulla prius secundum religiones acta in senatu res est quam de Aetolis. et legati eorum insistere, quia brevem indutiarum diem habebant, et ab T. Quinctio, qui tum Romam ex Graecia redierat, adiuti sunt. Aetoli, ut quibus plus in misericordia senatus quam in causa spei esset, suppli-

citer egerunt, veteribus benefactis nova pensantes maleficia. ceterum et praesentes interrogationibus undique senatorum, confessionem magis noxae quam responsa exprimentium, fatigati sunt, et excedere curia iussi magnum certamen praebuere. plus ira quam misericordia in causa eorum valebat, quia non ut hostibus modo sed tamquam indomitae et insociabili genti succensebant. per aliquot dies cum certatum esset, postremo neque dari neque negari pacem placuit. duae condiciones iis latae sunt: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent, vel mille talentum darent eosdemque amicos atque inimicos haberent. exprimere cupientibus quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est. ita infecta pace dimissi urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere iussi.

Tum de consulum provinciis coeptum agi est. ambo Graeciam cupiebant. multum Laelius in senatu poterat. is, cum senatus aut sortiri aut comparare inter se provincias consules iussisset, elegantius facturos dixit, si iudicio patrum quam si sorti eam rem permisissent. Scipio responso ad hoc dato, cogitaturum quid sibi faciendum esset, cum fratre uno locutus, iussusque ab eo permittere audacter senatui, renuntiat collegae facturum se quod is censeret. cum res aut nova aut vetustate exemplorum memoriae iam exoletae relata exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit, si L. Scipioni fratri suo provinciam Graeciam decrevissent, se legatum iturum. haec vox magno adsensu audita sustulit certamen. experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hannibale victo an in victore Africano consuli legionibusque Romanis auxilii foret; ac prope omnes Scipioni Graeciam, Laelio Italiam decreverunt. II. praetores inde provincias sortiti sunt, L. Aurunculeius urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Aemilius Regillus classem, P. Iunius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam et Bruttios, C. Atinius Siciliam. consuli deinde cui Graecia provincia decreta erat, ad eum exercitum quem a M'. Acilio — duae autem legiones erant — accepturus esset, in supplemen-

tum addita peditum civium Romanorum tria milia, equites centum, et socium Latini nominis quinque milia, equites ducenti; et adiectum ut, cum in provinciam venisset, si e re publica videretur esse, exercitum in Asiam traiceret. alteri consuli totus novus exercitus decretus, duae legiones Romanae et socium Latini nominis quindecim milia peditum, equites sexcenti. exercitum ex Liguribus Q. Minucius — iam enim confectam provinciam scripserat, et Ligurum omne nomen in deditionem venisse — traducere in Boios et P. Cornelio proconsuli tradere iussus. ex agro, quo victos bello multaverat Boios, deducendae urbanae legiones, quae priore anno conscriptae erant, M. Tuccio praetori datae, et socium ac Latini nominis peditum quindecim milia et equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni praetori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Aetoliam traiectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi vellet: si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Aetolia remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque a M. Aemilio accipere placuit, et in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo milia et centum equites. P. Iunius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam et decem milia socium ac Latini nominis scribere, et quadringentos equites; L. Aemilius, cui maritima provincia erat, viginti naves longas et socios navalis a M. Iunio praetore superioris anni accipere iussus, et scribere ipse mille navalis socios, duo milia peditum; cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, et classem a C. Livio accipere. duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est et idem exercitus decreti. Siciliae Sardiniaeque binae eo anno decumae frumenti imperatae: Siculum omne frumentum in Aetoliam ad exercitum portari iussum; ex Sardinia pars Romam pars in Aetoliam, eodem quo Siculum.

III. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romae Iu-

nonis Lucinae templum de caelo tactum erat ita, ut fastigium valvaeque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus et porta fulmine icta et duo homines exanimati. Nursiae sereno satis constabat nimbum ortum; ibi quoque duos liberos homines exanimatos. terra apud se pluvisse Tusculani nuntiabant, et Reatini mulam in agro suo peperisse. ea procurata, Latinaeque instauratae, quod Laurentibus carnis, quae dari debet, data non fuerat. supplicatio quoque earum religionum causa fuit, quibus diis decemviri ex libris ut fieret ediderunt. decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti; et decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus priusquam proficisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam qua in Capitolium escenditur, cum signis septem auratis et equis duobus, et marmorea duo labra ante fornicem posuit.

Per eos dies principes Aetolorum tres et quadraginta, inter quos Damocritus et frater eius erant, ab duabus cohortibus missis a M'. Acilio Romam deducti et in Lautumias coniecti sunt. cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius consul iussit. legati ab Ptolemaeo et Cleopatra regibus Aegypti, gratulantes quod M'. Acilius consul Antiochum regem Graecia expulisset, venerunt adhortantesque, ut in Asiam exercitum traicerent: omnia perculsa metu non in Asia modo sed etiam in Syria esse; reges Aegypti ad ea quae censuisset senatus paratos fore. gratiae regibus actae; legatis munera dari iussa, in singulos quaternum milium aeris.

IV. L. Cornelius consul peractis, quae Romae agenda erant, pro contione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset quique in Bruttiis cum A. Cornelio propraetore essent, ut hi omnes idibus Quinctilibus Brundisium convenirent. item tres legatos nominavit, Sex. Digitium L. Apustium C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique navis Brundisium contraherent; et omnibus iam paratis paludatus ab urbe est profectus. ad quinque milia voluntariorum, Romani sociique, qui eme-

rita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, praesto fuere exeunti consuli et nomina dederunt. per eos dies quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum idus Quinctiles, caelo sereno interdiu obscurata lux est, cum luna sub orbem solis subisset. et L. Aemilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Auruncuieio negotium ab senatu datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret, quia fama erat Antiochum post proelium navale maiorem classem aliquanto reparare.

Aetoli, postquam legati ab Roma rettulerunt nullam spem pacis esse, quamquam omnis ora maritima eorum, quae in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achaeis erat, periculi magis quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem occupaverunt montem: neque enim dubitabant ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, quia id exspectari sciebat, satius visum est inopinatam adgredi rem et Lamiam oppugnare: nam et a Philippo prope ad excidium adductos esse, et tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Spercheum amnem posuit castra; inde nocte motis signis, prima luce corona moenia est adgressus. V. magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa, fuit. constantius tamen quam quis facturos crederet, in tam subito periculo, cum viri propugnarent, feminae tela omnis generis saxaque in muros gererent, iam multifariam scalis appositis urbem eo die defenderunt. Acilius signo receptui dato suos in castra medio ferme die reduxit; et tunc cibo et quiete refectis corporibus, priusquam praetorium dimitteret, denuntiavit, ut ante lucem armati paratique essent: nisi expugnata urbe se eos in castra non reducturum. eodem tempore quo pridie, pluribus locis adgressus, cum oppidanos iam vires, iam tela, iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. ibi partim divendita partim divisa praeda, consilium habitum, quid deinde faceret. nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis saltu. ne tamen

segnia aestiva essent et Aetoli non impetratam pacem ab senatu nihilo minus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. ab Heraclea per Oetam exercitus eo deductus. cum ad moenia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. pluribus simul locis aries admovebatur, et cum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis genus parare aut comminisci oppidani conabantur. omnis spes in armis et audacia erat: eruptionibus crebris et stationes hostium, et eos ipsos, qui circa opera et machinas erant, turbabant. VI. multis tamen locis murus decussus erat, cum adlatum est successorem Apolloniae exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. cum tredecim milibus peditum et quingentis equitibus consul veniebat. iam in sinum Maliacum venerat; et praemissis Hypatam qui tradere urbem iuberent, postquam responsum est nihil nisi ex communi Aetolorum decreto facturos, ne teneret se oppugnatio Hypatae nondum Amphissa recepta, praemisso fratre Africano Amphissam ducit. sub adventum eorum oppidani relicta urbe — iam enim magna ex parte nudata moenibus erat — in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere.

Consul ab sex milibus fere passuum inde posuit castra. eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem praegressum agmen, sicut ante dictum est, deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Aetolis. clementius responsum ab Africano tulerunt, qui causam relinquendi honeste Aetolici belli quaerens Asiam et regem Antiochum spectabat, iusseratque Athenienses non Romanis solum, ut pacem bello praeferrent, sed etiam Aetolis persuadere. celeriter auctoribus Atheniensibus frequens ab Hypata legatio Aetolorum venit; et spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa in fidem suam venisse: in omnibus se maiora clementiae benignitatisque quam virtutis bellicae monumenta reliquisse. perfecta videbatur res, cum aditus consul idem

illud responsum rettulit, quo fugati ab senatu erant. eo tamquam novo cum icti Aetoli essent — nihil enim nec legatione Atheniensium nec placido Africani responso profectum videbant —, referre ad suos dixerunt velle. VII. reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur: nam neque unde mille talentum daretur erat; et permisso libero arbitrio, ne in corpora sua saeviretur, metuebant. redire itaque eosdem legatos ad consulem et Africanum iusserunt et petere, ut, si dare vere pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex summa pecuniae demerent aut permissionem extra civium corpora fieri iuberent. nihil impetratum ut mutaret consul; et ea quoque irrita legatio dimissa est. secuti et Athenienses sunt; et princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Aetolos, et complorantis inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem revocavit auctor indutias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. dilationem nihil ad praesentia mala, quippe quae ultima essent, adiecturam: levari per multos casus tempore interposito praesentis clades posse. auctore Echedemo iidem missi, prius P. Scipione convento, per eum indutias temporis eius quod petebant ab consule impetraverunt. et soluta obsidione Amphissae M'. Acilius, tradito consuli exercitu, provincia decessit; et consul ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam.

Tum Africanus fratri „iter quod insistis, L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id vertitur in voluntate Philippi, qui si imperio nostro fidus est, et iter et commeatus et omnia, quae in longo itinere exercitus alunt iuvantque, nobis suppeditabit. si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. itaque prius regis animum explorari placet. optime explorabitur, si nihil ex praeparato agentem opprimet qui mittetur.“ Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus iuvenum, ad id delectus per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa — inde enim est dimissus — die tertio Pellam pervenit. in convivio rex erat et in multum vini processerat:

ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit novare eum quicquam velle. et tum quidem comiter acceptus hospes, postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus difficiles erant, munitas vidit. haec referens eadem qua ierat celeritate Thaumacis occurrit consuli. inde certiore et maiore spe laetus exercitus ad praeparata omnia in Macedoniam pervenit. venientis regio apparatu et accepit et prosecutus est rex. multa in eo et dexteritas et humanitas visa, quae commendabilia apud Africanum erant, virum sicut ad cetera egregium, ita a comitate, quae sine luxuria esset, non aversum. inde non per Macedoniam modo sed etiam Thraciam prosequente et praeparante omnia Philippo ad Hellespontum perventum est.

VIII. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam cum totam hiemem liberam in apparatus terrestris maritimosque habuisset, classi maxime reparandae, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. succurrebat superatum se, cum classis afuisset Rhodiorum: quodsi ea quoque — nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur — certamini adesset, magno sibi navium numero opus esse, ut viribus et magnitudine classem hostium aequaret. itaque et Hannibalem in Syriam miserat ad Phoenicum arcessendas naves, et Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enixius et eas quae erant reficere et alias parare naves iussit. ipse in Phrygia hibernavit, undique auxilia arcessens. etiam in Gallograeciam miserat: bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe gentis, servantes animos. filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes, quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocaea Erythrisque Romani sollicitabant. classis Romana, sicut ante dictum est, ad Canas hibernabat. eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus milibus peditum, equitibus quingentis venit. is cum magnam praedam agi posse dixisset ex agro hostium qui circa Thyatiram esset, hortando perpulit Livium, ut quinque milia militum secum mitteret. missi ingentem praedam

intra paucos dies averterunt. IX. inter haec Phocaeae seditio orta quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. gravia hiberna navium erant, grave tributum, quod togae quingentae imperatae erant cum quingentis tunicis; gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves quoque et praesidium Romanum excessit. tum vero liberata metu factio erat, quae plebem in contionibus ad Antiochum trahebat: senatus et optimates in Romana societate perstandum censebant, defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis cessa tum priore aestate erat, eo maturius aequinoctio verno eundem Pausistratum classis praefectum cum sex et triginta navibus miserunt. iam Livius a Canis cum triginta navibus et septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat, ut ad transitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, praepararet quae opus essent. in portum, quem vocant Achaeorum, classem primum advertit: inde Ilium escendit, sacrificioque Minervae facto legationes finitimas ab Elaeunte et Dardano et Rhoeteo, tradentis in fidem civitatis suas, benigne audivit: inde ad Hellesponti fauces navigat, et decem navibus in statione contra Abydum relictis cetera classe in Europam ad Sestum oppugnandam traiecit. iam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum sollemni habitu ante portam occurrunt, iussu se matris deum famulos deae venire memorant ad precandum Romanum, ut parceret moenibus urbique. nemo eorum violatus est. mox universus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. inde Abydum traiecta classis. ubi cum temptatis per colloquia animis nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese expediebant.

X. Dum haec in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius praefectus — erat autem exsul Rhodius — cum audisset profectam ab domo popularium suorum classem, et Pausistratum praefectum superbe quaedam et contemptim in se contionantem dixisse, praecipuo certamine animi adversus eum sumpto nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica eius rebus con-

futaret. mittit ad eum hominem et illi notum, qui diceret et se Pausistrato patriaeque suae magno usui, si liceat, fore; et a Pausistrato se restitui in patriam posse. cum quonam modo ea fieri possent mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendae communiter rei aut tegendac silentio. tum internuntius regiam classem aut totam aut maiorem eius partem Polyxenidam traditurum ei: pretium tanti meriti nullum aliud pacisci quam reditum in patriam. magnitudo rei nec ut crederet nec ut aspernaretur dicta efficit. Panhormum Samiae terrae petit, ibique ad explorandam rem quae oblata erat substitit. ultro citroque nuntii cursare; nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuntio eius Polyxenidas sua manu scripsit se ea quae pollicitus esset facturum, signoque suo impressas tabellas misit. eo vero pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est: neque enim eum qui sub rege viveret, commissurum fuisse, ut adversus semet ipsum indicia manu sua testata daret. inde ratio simulatae proditionis composita. omnium se rerum apparatum omissurum Polyxenidas dicere; non remigem, non socios navalis ad classem frequentis habiturum, subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimissurum, paucas ante portum Ephesi in salo habiturum, quas, si exire res cogeret, obiecturus certamini foret. quam neglegentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audivit, eam ipse extemplo habuit. partem navium ad commeatus arcessendos Halicarnassum, cum ** partem Samum ad urbem misit, ut paratus esset, cum signum adgrediendi a proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem: subducit quasdam naves, alias velut subducturus esset, navalia reficit; remiges ex hibernis non Ephesum arcessit, sed Magnesiam occulte cogit. XI. forte quidam Antiochi miles, cum Samum rei privatae causa venisset, pro speculatore deprehensus deducitur Panhormum ad praefectum. is percunctanti, quid Ephesi ageretur, incertum metu an erga suos haud sincera fide, omnia aperit: classem instructam paratamque in portu stare, remigium omne Ma-

gnesiam [ad Sipylum] missum, perpaucas naves subductas esse et navalia tegi, numquam intentius rem navalem administratam esse. haec ne pro veris audirentur, animus errore et spe vana praeoccupatus fecit. Polyxenidas satis omnibus comparatis, nocte remige a Magnesia arcessito, deductisque raptim quae subductae erant navibus, cum diem non tam in apparatu absumpsisset quam quod conspici proficiscentem classem nolebat, post solis occasum profectus septuaginta navibus tectis, vento adverso, ante lucem Pygela portum tenuit. ibi cum interdiu ob eandem causam quiesset, nocte in proxima Samiae terrae traiecit. hinc Nicandro quodam archipirata quinque navibus tectis Palinurum iusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panhormum ad tergum hostium ducere, ipse interim classe divisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panhormum petit. Pausistratus primo, ut in re necopinata, turbatus parumper, deinde vetus miles celeriter collecto animo, terra melius arceri quam mari hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promunturia, quae cornibus obiectis ab alto portum faciunt, ducit, inde facile telis ancipitibus hostem summoturus. id inceptum eius Nicander a terra visus cum turbasset, repente mutato consilio naves conscendere omnis iubet. tum vero ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, et velut fuga in naves fieri, cum se mari terraque simul cernerent circumventos. Pausistratus unam viam salutis esse ratus, si vim facere per fauces portus atque erumpere in mare apertum posset, postquam conscendisse suos vidit, sequi ceteris iussis princeps ipse concitata nave remis ad ostium portus tendit. superantem iam fauces navem eius Polyxenidas tribus quinqueremibus circumsistit. navis rostris icta supprimitur; telis obruuntur propugnatores, inter quos et Pausistratus impigre pugnans interficitur. navium reliquarum ante portum aliae, aliae in portu deprensae; quaedam a Nicandro, dum moliuntur a terra, captae. quinque tantum Rhodiae naves cum duabus Cois effugerunt, terrore flammae micantis via sibi inter confertas naves facta: contis enim

binis a prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem prae se portabant. Erythraeae triremes cum haud procul a Samo Rhodiis navibus, quibus ut essent praesidio veniebant, obviae fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum averterunt. sub idem tempus Seleucus proditam Phocaeam, porta una per custodes aperta, recepit; et Cyme aliaeque eiusdem orae urbes ad eum metu defecerunt.

XII. Dum haec in Aeolide geruntur, Abydus cum per aliquot dies obsidionem tolerasset praesidio regio tutante moenia, iam omnibus fessis, Philota quoque praefecto praesidii permittente magistratus eorum cum Livio de condicionibus tradendae urbis agebant. rem distinebat quod, utrum armati an inermes emitterentur regii parum conveniebat. haec agentibus cum intervenisset nuntius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est metuens enim Livius ne successu tantae rei inflatus Polyxenidas classem quae ad Canas erat opprimeret, Abydi obsidione custodiaque Hellesponti extemplo relicta naves quae subductae Canis erant deduxit. et Eumenes Elaeam venit. Livius omni classe, cui adiunxerat duas triremes Mitylenaeas, Phocaeam petit. quam cum teneri valido regio praesidio audisset nec procul Seleuci castra esse, depopulatus maritimam oram, et praeda maxime hominum raptim in naves imposita tantum moratus, dum Eumenes cum classe adsequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem simul luctum ingentem fecit: nam praeter navium militumque iacturam, quod floris, quod roboris in iuventute fuerat, amiserant, multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quae inter suos merito maxima erat. deinde quod fraude capti, quod a cive potissimum suo forent, in iram luctus vertit. decem extemplo naves, et diebus post paucis decem alias praefecto omnium Eudamo miserunt, quem aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani et Eumenes rex in Erythraeam primum classem applicuerunt. ibi noctem unam morati, postero

die Corycum Teiorum promunturium tenuerunt. inde cum in proxima Samiae vellent traicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum caeli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt. medio in cursu, aquilone in septentrionem verso, exasperato fluctibus mari iactari coeperunt. XIII. Polyxenidas Samum petituros ratus hostis, ut se Rhodiae classi coniungerent, ab Epheso profectus primo ad Myonnesum stetit; inde ad Macrin quam vocant insulam traiecit, ut praetervehentis classis si quas aberrantis ex agmine naves posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. postquam sparsam tempestate classem vidit, occasionem primo adgrediendi ratus, paulo post increbescente vento et maiores iam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Aethaliam insulam traiecit, ut inde postero die Samum ex alto petentis navis adgrederetur. Romani, pars exigua, primis tenebris portum desertum Samiae tenuerunt, classis cetera noctem totam in alto iactata in eundem portum decurrit. ibi ex agrestibus cognito hostium naves ad Aethaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an Rhodiam exspectarent classem. dilata re — ita enim placuit — Corycum, unde venerant, traiecerunt. Polyxenidas quoque, cum frustra stetisset, Ephesum rediit. tum Romanae naves vacuo ab hostibus mari Samum traiecerunt. eodem et Rhodia classis post dies paucos venit. quam ut exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent navali certamine, aut si detractaret hostis pugnam, quod plurimum intererat ad animos civitatium, timoris confessionem exprimerent. contra fauces portus instructa in frontem navium acie stetere. postquam nemo adversus ibat, classe divisa pars in salo ad ostium portus in ancoris stetit, pars in terram milites exposuit. in eos iam ingentem praedam late depopulato agro agentis Andronicus Macedo, qui in praesidio Ephesi erat, iam moenibus appropinquantis eruptionem fecit, exutosque magna parte praedae ad mare ac naves redegit. postero die insidiis medio ferme viae positis, ad eliciendum extra moenia Macedonem Romani ad urbem

agmine iere; inde, cum ea ipsa suspicio, ne quis exiret deterruisset, redierunt ad naves; et terra marique fugientibus certamen hostibus Samum, unde venerat, classis repetit. inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum praefecto Epicrate Rhodio ad fretum Cephalleniae tuendum praetor misit. infestum id latrocinio Lacedaemonius Hybristas cum iuventute Cephallenum faciebat, clausumque iam mare commeatibus Italicis erat.

XIV. Piraeei L. Aemilio Regillo succedenti ad navale imperium Epicrates occurrit; qui audita clade Rhodiorum, cum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quattuor navibus in Asiam secum reduxit. prosecutae etiam apertae Atheniensium naves sunt. Aegaeo mari traiecit Chium. eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta venit, deductusque ad Aemilium praesidii causa se missum ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiae naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo facerent. traicienti Aemilio a Chio Samum duae Rhodiae quadriremes missae obviam ab Livio, et rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum postquam ventum est, accepta ab Livio classe et sacrificio, ut adsolet, rite facto Aemilius consilium advocavit. ibi C. Livius — is enim est primus rogatus sententiam — neminem fidelius dare posse consilium dixit quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. se in animo habuisse tota classe Ephesum petere, et onerarias ducere multa saburra gravatas, atque eas in faucibus portus supprimere. et eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum longum et angustum et vadosum ostium portus sit. ita adempturum se maris usum hostibus fuisse inutilemque classem facturum. XV. nulli ea placere sententia. Eumenes rex quaesivit, quid tandem? ubi demersis navibus frenassent claustra maris, utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis terroremque hostibus praebendum, an nihilo minus tota classe portum obsessuri? sive enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demer-

sas moles sint, et minore molimento aperturi portum quam obstruatur? sin autem manendum ibi nihilo minus sit, quid attinere claudi portum? quin contra illos tutissimo portu, opulentissima urbe fruentis, omnia Asia praebente, quieta aestiva acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempestatibusque obiectos, omnium inopes, in adsidua statione futuros, ipsos magis adligatos impeditosque, ne quid eorum quae agenda sint possint agere, quam ut hostis clausos habeant. Eudamus praefectus Rhodiae classis magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse quid censeret faciendum dixit. Epicrates Rhodius omissa in praesentia Epheso mittendam navium partem in Lyciam censuit, et Patara, caput gentis, in societatem adiungenda. in duas magnas res id usui fore: et Rhodios, pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse, et eam classem, quae in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidae coniungatur. haec maxime movit sententia. placuit tamen Regillum classe tota evehi ad portum Ephesi ad inferendum hostibus terrorem.

XVI. C. Livius cum duabus quinqueremibus Romanis et quattuor quadriremibus Rhodiis et duabus apertis Smyrnaeis in Lyciam est missus, Rhodum prius iussus adire et omnia cum iis communicare consilia. civitates quas praetervectus est, Miletus Myndus Halicarnassus Cous Cnidus, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut ventum est, simul et ad quam rem missus esset iis exposuit, et consuluit eos. approbantibus cunctis, et ad eam, quam habebat classem, adsumptis tribus quadriremibus navigat Patara. primo secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos; sperabantque subito terrore aliquid moturos. postquam circumagente se vento fluctibus dubiis volvi coeptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante ostium portus in salo stare poterant aspero mari et nocte imminente. praetervecti moenia portum Phoenicunta, minus duum milium spatio inde distantem, petiere, navibus a maritima vi tutum: sed altae insuper imminebant rupes, quas cele-

riter oppidani adsumptis regiis militibus, quos in praesidio habebant, ceperunt. adversus quos Livius, quamquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Issaeos auxiliares et Smyrnaeorum expeditos iuvenes misit. hi, dum missilibus primo et adversus paucos levibus excursionibus lacessebatur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen: postquam plures ab urbe adfluebant et iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium ne et auxiliares circumvenirentur et navibus etiam ab terra periculum esset. ita non milites solum sed etiam navalis socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in proelium eduxit. tum quoque anceps pugna fuit, neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario proelio cecidit. postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi; et Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. inde in Telmessicum profecti sinum, qui latere uno Cariam altero Lyciam contingit, omisso Patara amplius temptandi Rhodii domum dimissi sunt, Livius praetervectus Asiam in Graeciam transmisit, ut conventis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam traiceret.

XVII. Aemilius postquam omissas in Lycia res et Livium profectum in Italiam cognovit, cum ipse ab Epheso tempestate repulsus irrito incepto Samum revertisset, turpe ratus temptata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe et summa vi adgredi urbem statuit. Miletum et ceteram oram sociorum praetervecti in Bargylietico sinu escensionem ad Iasum fecerunt. urbem regium tenebat praesidium; agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. missis deinde qui per colloquia principum et magistratuum temptarent animos, postquam nihil in potestate sua responderunt esse, ad urbem oppugnandam ducit. erant Iasensium exsules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare instituerunt, ne urbem et vicinam sibi et cognatam innoxiam perire sinerent. sibi exsilii nullam aliam causam esse quam fidem erga Romanos. eadem vi regiorum qua ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. omnium Iasensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effu-

gerent. Rhodii moti precibus, Eumene etiam rege adsumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessae regio praesidio urbis casum miserando pervicerunt, ut oppugnatione abstineretur. profecti inde pacatis ceteris cum oram Asiae legerent, Loryma — portus adversus Rhodum est — pervenerunt. ibi in principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilii pervenit, abduci classem ab Epheso, ab suo bello, ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. movere ea Aemilium; vocatosque Rhodios cum percunctatus esset, utrumnam Pataris universa classis in portu stare posset, cum respondissent non posse, causam nactus omittendae rei Samum reduxit naves.

XVIII. Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, cum per omne hibernorum tempus exercitum in Aeolide continuisset partim sociis ferendo opem, partim, quos in societatem perlicere non poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis et Rhodiis Lyciae maritima oppugnaret, statuit. ad Elaeam primo infestis signis accessit; deinde omissa oppugnatione urbis agros hostiliter depopulatus ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandam. Attalus primo stationibus ante urbem positis et excursionibus equitum levisque armaturae magis lacessebat quam sustinebat hostem: postremo cum per levia certamina expertus nulla parte virium se parem esse intra moenia se recepisset, obsideri urbs coepta est. eodem tempore ferme et Antiochus ab Apamea profectus Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci castris ad caput Caici amnis stativa habuit cum magno exercitu mixto variis ex gentibus. plurimum terroris in Gallorum mercede conductis quattuor milibus erat. hos paucis admixtis ad pervastandum passim Pergamenum agrum [milites] misit. quae postquam Samum sunt nuntiata, primo Eumenes avocatus domestico bello cum classe Elaeam petit; inde cum praesto fuissent equites peditumque expediti, praesidio eorum tutus, priusquam hostes sentirent aut moverentur, Perga-

mum contendit. ibi rursus levia per excursiones proelia fieri coepta, Eumene summae rei discrimen haud dubie detractante. paucos post dies Romana Rhodiaque classis, ut regi opem ferrent, Elaeam ab Samo moverunt. quos ubi exposuisse copias Elaeae et tot classes in unum convenisse portum Antiocho adlatum est, et sub idem tempus audivit consulem cum exercitu iam in Macedonia esse pararique quae ad transitum Hellesponti opus essent, tempus venisse ratus, priusquam terra marique simul urgeretur, agendi de pace, tumulum quendam adversus Elaeam castris cepit; ibi peditum omnibus copiis relictis cum equitatu — erant autem sex milia equitum — in campos sub ipsa Elaeae moenia descendit misso caduceatore ad Aemilium, velle se de pace agere. XIX. Aemilius Eumene a Pergamo accito, adhibitis et Rhodiis, consilium habuit. Rhodii haud aspernari pacem, Eumenes nec honestum esse dicere eo tempore de pace agi, nec exitum rei imponi posse. „qui enim“ inquit „aut honeste inclusi moenibus et obsessi velut leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule, non ex auctoritate senatus, non iussu populi Romani pepigerimus? quaero enim pace per te facta rediturusne extemplo in Italiam sis, classem exercitumque deducturus, an exspectaturus, quid de ea re consuli placeat, quid senatus censeat aut populus iubeat? restat ergo ut maneas in Asia, et rursus in hiberna copiae reductae omisso bello exhauriant commeatibus praebendis socios; deinde, si ita visum sit iis, penes quos potestas fuerit, instauremus novum de integro bellum, quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem diis volentibus perfecisse.“ haec sententia vicit, responsumque Antiocho est ante consulis adventum de pace agi non posse. Antiochus pace nequiquam temptata, evastatis Elaeensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto petit agrum opulentum quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo loco Asiae maior regiis militibus parta est praeda. eodem Adramytteum,

ut urbi praesidio essent, navibus circumvecti Aemilius et Eumenes venerunt.

XX. Per eosdem forte dies Elaeam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus iis copiis praeposito, accesserunt; quos egressos navibus obviam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. veterani omnes et periti belli erant, et ipse dux Philopoemenis, summi tum omnium Graecorum imperatoris, discipulus. qui biduum simul ad quietem hominum equorumque et ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumpserunt. ad radices fere collis, in quo posita urbs est, regii succedebant. ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in stationes quidem qui procul iacularetur, excurrente. postquam semel compulsi metu se moenibus incluserunt, contemptus eorum et inde neglegentia apud regios oritur. non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos. paucis ad arma et ordines relictis dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo, pars in iuvenales lusus lasciviamque versi, pars vescentes sub umbra, quidam somno etiam strati. haec Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere et ad portam praesto esse iubet; ipse Attalum adit, et in animo sibi esse dixit hostium stationem temptare. aegre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adversus sexcentos, mille peditibus cum quattuor milibus pugnaturum cerneret, porta egressus haud procul statione hostium, occasionem opperiens, consedit. et qui Pergami erant amentiam magis quam audaciam credere esse, et hostes paulisper in eos versi, ut nihil moveri viderunt, nec ipsi quicquam ex solita neglegentia, insuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu suos, velut ad spectaculum modo eductos, continuit: postquam dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus, quantum accelerare possent, sequi iussis, ipse princeps inter equites cum turma sua quantum potuit effusissimis habenis, clamore ab omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium improviso invadit. non homines solum, sed equi

etiam territi, cum vincula abrupissent, trepidationem et tumultum inter suos fecerunt. pauci stabant impavidi equi: eos ipsos non sternere, non infrenare aut escendere facile poterant, multo maiorem quam pro numero equitum terrorem Achaeis inferentibus. pedites vero ordinati et praeparati sparsos per neglegentiam et semisomnos prope adorti sunt. caedes passim fugaque per campos facta est. Diophanes secutus effusos quoad tutum fuit, magno decore genti Achaeorum parto — spectaverant enim e moenibus Pergami non viri modo sed feminae etiam — in praesidium urbis redit. XXI. postero die regiae magis compositae et ordinatae stationes quingentis passibus longius ab urbe posuerunt castra; et Achaei eodem ferme tempore atque in eundem locum processerunt. per multas horas intenti utrimque velut iam futurum impetum exspectaverant: postquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regii signis collatis abire agmine ad iter magis quam ad pugnam composito coepere. quievit Diophanes, dum in conspectu erant: deinde eodem quo pridie impetu in postremum agmen incurrit, tantumque rursus pavoris ac tumultus incussit, ut cum terga caederentur, nemo pugnandi causa restiterit; trepidantesque et vix ordinem agminis servantes in castra compulsi sunt. haec Achaeorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere castra coegit.

Antiochus postquam Romanos ad tuendum Adramytteum venisse audivit, ea quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peraeam inde coloniam Mitylenaeorum expugnavit. Cotton et Corylenus et Aphrodisias et Crene primo impetu captae sunt. inde per Thyatiram Sardis rediit. Seleucus in ora maritima permanens aliis terrori erat aliis praesidio. classis Romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elaeam redit. inde Phocaeam petentes ad insulam quam Bacchium vocant — imminet urbi Phocaeensium — appulerunt, et quibus ante abstinuerant templis signisque — egregie autem exornata insula erat — cum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt. eam divisis

inter se partibus cum oppugnarent, et viderent sine operibus, armis scalisque capi non posse, missum ab Antiocho praesidium trium milium armatorum cum intrasset urbem, extemplo oppugnatione omissa classis ad insulam se recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem hostium agro. XXII. inde placuit Eumenem domum dimitti et praeparare consuli atque exercitui quae ad transitum Hellesponti opus essent, Romanam Rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret. rex Elaeam, Romani ac Rhodii Samum redierunt. ibi M. Aemilius frater praetoris decessit. Rhodii celebratis exsequiis, adversus classem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim suis navibus et una Coa quinqueremi, altera Cnidia, Rhodum, ut ibi in statione essent, profecti sunt. biduo antequam Eudamus cum classe ab Samo veniret, tredecim ab Rhodo naves cum Pamphilida praefecto adversus eandem Syriacam classem missae, adsumptis navibus quattuor quae Cariae praesidio erant, oppugnantibus regiis Daedala et quaedam alia Peraeae castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit. additae huic quoque sunt ad eam classem quam habebat sex apertae naves. profectus cum, quantum accelerare poterat, maturasset, ad portum, quem Megisten vocant, praegressos consequitur. inde uno agmine Phaselidem cum venissent, optimum visum est ibi hostem opperiri. XXIII. in confinio Lyciae et Pamphyliae Phaselis est: prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarum Rhodum a Cilicia petentibus, et procul navium praebet prospectum. eo maxime, ut in obvio classi hostium essent, electus locus est. ceterum, quod non providerunt, et loco gravi et tempore anni — medium enim aestatis erat —, ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo, maxime in remiges, coeperunt. cuius pestilentiae metu profecti cum praetervehereutur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnem appulsa classe audiunt ab Aspendiis ad Sidam hostis esse. tardius navigaverant regii adverso tempore Etesiarum, quod velut statum Favoniis ventis est. Rhodiorum duae et triginta quadriremes et

quattuor triremes fuere; regia classis septem et triginta maioris formae navium erat, in quibus tres hepteres, quattuor hexeres habebat. praeter has decem triremes erant. et hi adesse hostis ex specula quadam cognovere. utraque classis postero die luce prima, tamquam eo die pugnatura, e portu movit; et postquam superavere Rhodii promunturium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo et conspecti ab hostibus sunt et ipsi eos viderunt. ab regiis sinistro cornu, quod ab alto obiectum erat, Hannibal, dextro Apollonius purpuratorum unus praeerat; et iam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant prima praetoria navis Eudami erat; cogebat agmen Charicl̃itus; Pamphilidas mediae classi praeerat. Eudamus postquam hostium aciem instructam et paratam ad concurrendum vidit, et ipse in altum evehitur, et deinceps quae sequebantur servantes ordinem in frontem dirigere iubet. ea res primo tumultum praebuit: nam nec sic in altum evectus erat ut ordo omnium navium ad terram explicari posset, et festinans ipse praepropere cum quinque solis navibus Hannibali occurrit, ceteri quia in frontem dirigere iussi erant, non sequebantur. extremo agmini loci nihil ad terram relicti erat; trepidantibusque his inter se iam in dextro cornu adversus Hannibalem pugnabatur. XXIV. sed momento temporis et navium virtus et usus rei maritimae terrorem omnem Rhodiis dempsit. nam et in altum celeriter evectae naves locum post se quaeque venienti ad terram dedere, et si qua concurrerat rostro cum hostium nave, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines discursu praetervecta in puppim impetum dabat. maxime exterruit hepteris regia a multo minore Rhodia nave uno ictu demersa. itaque iam haud dubie dextrum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto multitudine navium maxime Hannibal, ceteris omnibus longe praestantem, urgebat; et circumvenisset, ni signo sublato ex praetoria nave, quo dispersam classem in unum colligi mos erat, omnes quae in dextro cornu vicerant naves ad opem ferendam suis concurrissent. tum et Hannibal quaeque

circa eum erant naves capessunt fugam; nec insequi Rhodii ex magna parte aegris et ob id celerius fessis remigibus potuerunt. cum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostis claudas mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentis, viginti paulo amplius integras abscedentis, e turri praetoriae navis silentio facto „exsurgite," inquit „et egregium spectaculum capessite oculis." consurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hostium, ac prope una voce omnes ut sequerentur exclamaverunt. ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat: Pamphilidam et Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, iussit. aliquamdiu secuti sunt: postquam terrae appropinquabat Hannibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum revecti hepterem captam, quae primo concursu icta erat, aegre Phaselidem pertraxerunt. inde Rhodum non tam victoria laeti, quam alius alium accusantes, quod, cum potuisset, non omnis summersa aut capta classis hostium foret, redierunt. Hannibal victus uno proelio adverso ne tum quidem praetervehi Lyciam ** audebat, cum coniungi veteri regiae classi quam primum cuperet. ne id ei facere liberum esset, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus rostratis ad Patara et Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem navibus maximis ex ea classe, cui praefuerat, Samum redire ad Romanos iusserunt, ut quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

XXV. Magnam Romanis laetitiam prius victoriae nuntius, deinde adventus attulit Rhodiorum: et apparebat, si Rhodiis ea cura dempta fuisset, vacuos eos tuta eius regionis maria praestaturos. sed profectio Antiochi ab Sardibus, ne opprimerentur maritimae urbes, abscedere custodia Ioniae atque Aeolidis prohibuit. Pamphilidam cum quattuor navibus tectis ad eam classem quae circa Patara erat miserunt. Antiochus non civitatium modo, quae circa se erant, contrahebat praesidia; sed ad Prusiam Bithyniae regem legatos miserat litterasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat. venire eos ad omnia

regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum nisi Romanum imperium esset. Philippum et Nabim expugnatos; se tertium peti. ut quisque proximus ab oppresso sit, per omnis velut continens incendium pervasurum. ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset. his motum Prusiam litterae Scipionis consulis, sed magis fratris eius Africani, ab suspicione tali averterunt; qui praeter consuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum sociorum maiestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse: Masinissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse; et esse eum non Africae modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuivis regum vel maiestate vel viribus parem: Philippum et Nabim, hostis et bello superatos ab T. Quinctio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum et filium obsidem redditum, et quasdam civitates extra Macedoniam patientibus Romanis imperatoribus recepisse eum. in eadem dignitate et Nabim futurum fuisse, nisi eum suus primum furor, deinde fraus Aetolorum absumpsisset. maxime confirmatus est animus regis, postquam ad eum C. Livius, qui praetor ante classi praefuerat, legatus ab Roma venit, et edocuit, quanto et spes victoriae certior Romanis quam Antiocho et amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.

XXVI. Antiochus postquam a spe societatis Prusiae decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quae per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam, magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum et duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse, quam quod res navalis ipsa per se aut temptata sibi umquam feliciter aut tunc magnae et certae fiduciae esset. erat tamen momentum in praesentia spei, quod et magnam partem Rhodiae classis circa Patara esse et Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviam in

Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia ad Samum per occasionem fraude praeparatam absumpta. his fretus, Polyxenida cum classe ad temptandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit. id oppidum Colophonium, mari imminens, abest a vetere Colophone duo ferme milia passuum. et ipsam urbem suae potestatis esse volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra marive ageret, quod non subiectum oculis Colophoniorum ac per eos notum extemplo Romanis esset, quos audita obsidione non dubitabat ad opem sociae urbi ferendam classem ab Samo moturos: eam occasionem Polyxenidae ad rem gerendam fore. igitur operibus oppugnare urbem adgressus, ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrimque vineas et aggerem muro iniunxit et testudinibus arietes admovit. quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Aemilium, fidem praetoris populique Romani implorantes, miserunt. Aemilium et Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem quam Polyxenidam bis nequiquam ab se provocatum potestatem pugnae facturum esse; et turpe existimabat Eumenis classem adiuvare consulem ad traiciendas in Asiam legiones, se Colophonis obsessae auxilio, incertam finem habituro, adligari. Eudamus Rhodius, qui et tenuerat eum Sami cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare et dicere quanto satius esse vel socios obsidione eximere, vel victam iam semel classem iterum vincere et totam maris possessionem hosti eripere, quam desertis sociis, tradita Antiocho Asia terra marique in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere. XXVII. profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumptis iam omnibus, Chium parabant traicere. id erat horreum Romanis, eoque omnes ex Italia missae onerariae dirigebant cursum. circumvecti ab urbe ad aversa insulae — obiecta aquiloni ad Chium et Erythras sunt — cum pararent traicere, litteris certior fit praetor frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse, vinum portantes naves tempestatibus retentas esse. simul adlatum est

Teios regiae classi benigne commeatus praebuisse, quinque milia vasorum vini pollicitos esse. Teum ex medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. cum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum apparuerunt, quas primo ex classe regia praetor esse ratus instituit sequi. apparuit deinde piraticas celoces et lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati cum omnis generis praeda revertentes postquam videre ex alto classem, in fugam verterunt. et celeritate superabant levioribus et ad id fabrefactis navigiis, et propiores terrae erant. itaque priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt; unde se e portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur praetor. Myonnesus promunturium inter Teum Samumque est. ipse collis est in modum metae in acutum cacumen a fundo satis lato fastigatus: a continenti artae semitae aditum habet, a mari exesae fluctibus rupes claudunt, ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum quam quae in statione sunt naves promineant. circa ea appropinquare non ausae naves, ne sub ictu superstantium rupibus piratarum essent, diem trivere. tandem sub noctem vano incepto cum abstitissent, Teum postero die accessere; et in portu, qui ab tergo urbis est — Geraesticum ipsi appellant —, navibus constitutis praetor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit.
XXVIII. Teii, cum in oculis populatio esset, oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt. quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis adversus Romanos, et iuvisse eos omni commeatu classem hostium arguit, et quantum vini Polyxenidae promisissent; quae si eadem classi Romanae darent, revocaturum se a populatione militem, si minus, pro hostibus eos habiturum. hoc tam triste responsum cum rettulissent legati, vocatur in contionem a magistratibus populus, ut quid agerent consultarent. eo forte die Polyxenidas cum regia classe a Colophone profectus postquam movisse a Samo Romanos audivit, et ad Myonnesum piratas persecutos Teiorum

agrum depopulari, naves in Geraestico portu stare, ipse adversus Myonnesum in insula — Macrin nautici vocant — ancoras portu occulto iecit. inde ex propinquo explorans, quid hostes agerent, primo in magna spe fuit, quem ad modum Rhodiam classem ad Samum circumsessis ad exitum faucibus portus expugnasset, sic et Romanam expugnaturum. nec est dissimilis natura loci: promunturiis coeuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duae simul inde naves possint exire. nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, et denis navibus ad promunturia stantibus, quae ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cetera classe, sicut ad Panhormum fecerat, armatis in littora expositis terra marique simul hostis opprimere. quod non vanum ei consilium fuisset, ni cum Teii facturos se imperata promisissent, ad accipiendos commeatus aptius visum esset Romanis in eum portum qui ante urbem est classem transire. dicitur et Eudamus Rhodius vitium alterius portus ostendisse, cum forte duae naves in arto ostio implicitos remos fregissent. et inter alia id quoque movit praetorem, ut traduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho stativa habente. XXIX. traducta classe ad urbem, ignaris omnibus egressi milites nautaeque sunt ad commeatus et vinum maxime dividendum in naves, cum medio forte diei agrestis quidam ad praetorem adductus nuntiat alterum iam diem classem stare ad insulam Macrin, et paulo ante visas quasdam moveri tamquam ad profectionem naves. re subita perculsus praetor tubicines canere iubet, ut si qui per agros palati essent redirent; tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. haud secus quam in repentino incendio aut capta urbe trepidatur, aliis in urbem currentibus ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu repetentibus; incertisque clamoribus, quibus ipsis tubae obstreperent, turbatis imperiis tandem concursum ad naves est. vix suam quisque noscere aut adire prae tumultu poterat; trepidatumque cum periculo et in mari et in terra foret, ni partibus divisis Aemilius cum praetoria nave primus e

portu in altum evectus excipiens insequentis, suo quamque ordine in frontem instruxisset, Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, ut et sine trepidatione conscenderent, et ut quaeque parata esset, exiret navis. ita et explicuere ordinem primae in conspectu praetoris, et coactum agmen ab Rhodiis est; instructaque acies, velut cernerent regios, in altum processit. inter Myonnesum et Corycum promunturium erant, cum hostem conspexere. et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, et ipsa aciem adversam explicuit laevo tantum evecta cornu, ut amplecti et circuire dextrum cornu Romanorum posset. quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non posse aequare ordinem Romanos et tantum non iam circuiri ab dextro cornu, concitat naves — et erant naves Rhodiae longe omnium celerrimae tota classe —, aequatoque cornu praetoriae navi, in qua Polyxenidas erat, suam obiecit. XXX. iam totis simul classibus ab omni parte pugna conserta erat. ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiae duae et viginti erant: hostium classis undenonaginta navium fuit, et maximae formae naves tres hexeres habebat, duas hepteres. robore navium et virtute militum Romani longe regios praestabant, Rhodiae naves agilitate et arte gubernatorum et scientia remigum: maximo tamen hostibus terrori fuere quae ignes prae se portabant; et quod unum iis ad Panhormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis adversi regiae naves, ne prorae concurrerent, cum declinassent, neque ipsae ferire rostro hostem poterant, et obliquas se ipsae ad ictus praebebant, et si qua concurrerat, obruebatur infuso igni, magisque ad incendium quam ad proelium trepidabant. plurimum tamen, quae solet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hostium Romani cum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese obiecere; momentoque temporis et media acies Antiochi et laevo cornu circumventae naves mergebantur. dextra pars integra sociorum magis clade quam suo periculo terrebatur. cete-

rum postquam alias circumventas, praetoriam navem Polyxenidae relictis sociis vela dantem videre, sublatis raptim dolonibus — et erat secundus petentibus Ephesum ventus — capessunt fugam quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis, quarum decem tres captae in potestatem hostium venerunt, ceterae incensae aut demersae. Romanorum duae naves fractae sunt, vulneratae aliquot: Rhodia una capta memorabili casu. nam cum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora ictu ipso excussa e nave sua unco dente, velut manu ferrea iniecta, adligavit alterius proram; inde tumultu iniecto cum divellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodii, tractum ancorale et implicitum remis latus alterum detersit; debilitatam ea ipsa, quae icta cohaeserat, navis cepit. hoc maxime modo ad Myonnesum navali proelio pugnatum est.

XXXI. Quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus longinqua tueri diffidebat se posse, praesidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio iussit. non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat, sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, et obsidentis quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, et interim spem pacis per occasiones temptare. nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit et Sardis recepit se; atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arcesserent, et quocumque alio poterat ad copias contrahendas, in unum iam consilium, ut acie dimicaret, intentus misit.

Regillus Aemilius post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quo ante navale proelium cursum ab Samo intenderat, navigat. ibi naves in proelio quassatas cum refecisset, L. Aemilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum traiciendum misit, Rhodios parte praedae et spoliis navalibus decoratos domum redire iubet. Rhodii impigre praevertere, ad traiciendasque copias consulis

iere; atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. classis Romana ab Chio Phocaeam traiecit. in sinu maris intimo posita haec urbs est, oblonga forma. duum milium et quingentorum passuum spatium murus amplectitur; coit deinde ex utraque parte in artiorem velut cuneum: Lamptera ipsi appellant. mille et ducentos passus ibi latitudo patet; inde in altum lingua mille passuum excurrens medium fere sinum velut nota distinguit, ubi cohaeret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet. qui in meridiem vergit, Naustathmon ab re appellant, quia ingentem vim navium capit; alter prope ipsum Lamptera est. XXXII. hos portus tutissimos cum occupasset Romana classis, priusquam aut scalis aut operibus moenia adgrederetur, mittendos censuit praetor qui principum magistratuumque animos temptarent. postquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. altera pars infrequens aedificiis erat; templa deum aliquantum tenebant loci: ea prius ariete admoto quatere muros turresque coepit; dein cum eo multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries: et iam utrimque sternebantur muri. ad quorum casum cum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros temptarent, adeo obstinate restitere oppidani, ut facile appareret plus in armis et virtute quam in moenibus auxilii esse. coactus ergo periculo militum praetor receptui cani iussit, ne obiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. dirempto proelio, ne tum quidem ad quietem versi, sed undique omnes ad munienda et obmolienda quae ruinis strata erant concurrerunt. huic operi intentis supervenit Q. Antonius, a praetore missus, qui castigata pertinacia eorum maiorem curam Romanis quam illis ostenderet esse, ne in perniciem urbis pugnaretur. si absistere furore vellent, potestatem iis dari eadem condicione, qua prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi. haec cum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumpto, temptata interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem nihil in eo esse

praesidii rettulerant, tum portas aperuerunt pacti, ne quid hostile paterentur. cum signa in urbem inferrentur et pronuntiasset praetor parci se deditis velle, clamor undique est sublatus, indignum facinus esse Phocaeensis, numquam fidos socios, semper infestos hostis, impune eludere. ab hac voce velut signo a praetore dato ad diripiendam urbem passim discurrunt. Aemilius primo resistere et revocare dicendo captas, non deditas diripi urbes, et in his tamen imperatoris, non militum arbitrium esse. postquam ira et avaritia imperio potentiora erant, praeconibus per urbem missis liberos omnes in forum ad se convenire iubet, ne violarentur, et in omnibus, quae ipsius potestatis fuerunt, fides constitit praetoris. urbem agrosque et suas leges iis restituit; et quia iam hiems appetebat, Phocaeae portus ad hibernandum classi delegit.

XXXIII. Per idem fere tempus consuli, transgresso Aeniorum Maronitarumque finis, nuntiatur victam regiam classem ad Myonnesum relictamque a praesidio Lysimachiam esse. id multo quam de navali victoria laetius fuit, utique postquam eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus velut in adventum exercitus praeparatis eos excepit, ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe proposuerant animis. ibi paucos dies stativa habuere, impedimenta aegrique ut consequerentur, qui passim per omnia Thraciae castella, fessi morbis ac longitudine viae, relicti erant. receptis omnibus ingressi rursus iter per Chersonesum Hellespontum perveniunt. ubi omnibus cura regis Eumenis ad traiciendum praeparatis velut in pacata littora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus sine tumultu traiecere. ea vero res Romanis auxit animos, concessum sibi transire cernentibus tum in Asiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. stativa deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte quibus ancilia moventur religiosi ad iter inciderant. idem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia salius erat, disiunxerant ab exercitu; causaque et is ipse morae erat, dum consequeretur.

XXXIV. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in

castra venerat Byzantius Heraclides, de pace adferens mandata; quam impetrabilem fore magnam ei spem attulit mora et cunctatio Romanorum, quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. statuit tamen non prius consulem adire quam P. Scipionem; et ita mandatum ab rege erat. in eo maximam spem habebat, praeterquam quod et magnitudo animi et satietas gloriae placabilem eum maxime faciebat, notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset, etiam quod filius eius captus in potestate regis erat. is ubi et quando et quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alii principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt; alii, postquam transitum in Asiam est cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu cum reciperet sese, in eo tumultu delapsum ex equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. ob haec cum adventum P. Scipionis legatus exspectasset ubi is venit, consulem adit petitque, ut mandata audiret.

XXXV. advocato frequenti consilio legati verba sunt audita. is, multis ante legationibus nequiquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse dixit, quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim et Lampsacum et Alexandriam Troadem et Lysimachiam in Europa iactatas in illis disceptationibus esse. quarum Lysimachia iam cessisse regem, ne quid habere eum in Europa dicerent; eas quae in Asia sint civitates tradere paratum esse, et si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. impensae quoque in bellum factae partem dimidiam regem praestaturum populo Romano. hae condiciones erant pacis: reliqua oratio fuit, ut memores rerum humanarum et suae fortunae moderarentur et alienam ne urgerent. finirent Europa imperium; id quoque immensum esse; et

parari singula acquirendo facilius potuisse quam universa teneri posse: quodsi Asiae quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant, vinci suam temperantiam Romana cupiditate pacis et concordiae causa regem passurum. ea quae legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa: nam et impensam, quae in bellum facta esset, omnem praestare regem aequum censebant, cuius culpa bellum excitatum esset; et non Ionia modo atque Aeolide deduci debere regia praesidia, sed sicut Graecia omnis liberata esset, ita quae in Asia sint omnes liberari urbes. id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum montem possessione Asiae Antiochus cedat.

XXXVI. Legatus postquam nihil aequi in consilio impetrare se censebat, privatim — sic enim imperatum erat — P. Scipionis temptare animum est conatus. omnium primum filium ei sine pretio redditurum regem dixit; deinde ignarus et animi Scipionis et moris Romani, auri pondus ingens pollicitus est, et nomine tantum regio excepto societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. ad ea Scipio „quod Romanos omnis, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror, cum te fortunam eius a quo venis ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus, aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam traiceremus, si pacem tamquam ab sollicitis de belli eventu petituri eratis. concesso vero in Asiam transitu, et non solum frenis sed etiam iugo accepto, quae disceptatio ex aequo, cum imperium patiendum sit, relicta est? ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo, aliis deos precor ne umquam fortuna egeat mea; animus certe non egebit. pro tanto in me munere gratum me in se esse sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit: publice nec habebo quicquam ab illo nec dabo. quod in praesentia dare possim, fidele consilium est. abi, nuntia meis verbis, bello absistat, pacis condicionem nullam recuset.“ nihil ea moverunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo iam sibi leges dicerentur. omissa igitur in

praesentia mentione pacis totam curam in belli apparatum intendit.

XXXVII. Consul omnibus praeparatis ad proposita exsequenda cum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhoeteum, utraque civitate obviam effusa, venit. inde Ilium processit, castrisque in campo, qui est sub iectus moenibus, positis in urbem arcemque cum escendisset, sacrificavit Minervae praesidi arcis, et Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos praeferentibus, et Romanis laetis origine sua. inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis pervenerunt. eo et Eumenes rex, primo conatus ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elaeam, adversis deinde ventis cum aliquot diebus superare Lecton promunturium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in castra Romana cum parva manu contendit. ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus iusserat consul in eadem stativa rediit. inde plurium dierum praeparatis cibariis consilium erat ire ad hostem, priusquam hiems opprimeret.

Regia castra circa Thyatiram erant. ubi cum audisset Antiochus P. Scipionem aegrum Elaeam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. non animo solum patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit; satiatusque tandem complexu filii „renuntiate" inquit „gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam in castra me redisse audierit." quamquam sexaginta duo milia peditum, plus duodecim milia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunae posuerat subsidia, recepit se, et transgressus Phrygium amnem circa Magnesiam quae ad Sipylum est posuit castra; et ne, si extrahere tempus vellet, munimenta Romani temptarent, fossam sex cubita altam, duodecim latam cum duxisset, extra duplex vallum fossae circumdedit, interiore labro murum cum

turribus crebris obiecit, unde facile arceri transitu fossae hostis posset.

XXXVIII. Consul circa Thyatiram regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. inde cum profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quattuor milia ab hoste, posuit castra. eo mille ferme equites — maxima pars Gallograeci erant, et Dahae quidam aliarumque gentium sagittarii equites intermixti — tumultuose amni traiecto in stationes impetum fecerunt. primo turbaverunt incompositos: deinde cum longius certamen fieret, Romanorum ex propinquis castris facili subsidio cresceret numerus, regii fessi iam et pluris non sustinentes, recipere se conati circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. biduum deinde silentium fuit neutris transgredientibus amnem. tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, et duo milia fere et quingentos passus ab hoste posuerunt castra. metantibus et muniendo occupatis tria milia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu advenere. aliquanto pauciores in statione erant; hi tamen per se, nullo a munimento castrorum milite avocato, et primo aequum proelium sustinuerunt, et crescente certamine pepulerunt hostis centum ex his occisis, centum ferme captis. per quadriduum insequens instructae utrimque acies pro vallo stetere. quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille pedes a vallo abessent.

XXXIX. Consul postquam detractari certamen vidit, postero die in consilium advocavit. quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? instare hiemem: aut sub pellibus habendos milites, aut si concedere in hiberna vellet, differendum esse in aestatem bellum. nullum umquam hostem Romani aeque contempserunt. conclamatum undique est, duceret extemplo et uteretur ardore militum; qui tamquam non pugnandum cum tot milibus hostium sed par numerus pecorum truci dandus esset, per fossas, per vallum castra invadere pa-

rati erant, si in proelium hostis non exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter, et qua parte adiri vallum hostium posset, missus, postquam omnia certa rettulit, postero die propius castra admoveri placuit; tertio signa in medium campi prolata et instrui acies coepta est. nec Antiochus ultra tergiversandum ratus, ne et suorum animos minueret detractando certamen et hostium spem augeret, et ipse copias eduxit, tantum progressus a castris ut dimicaturum appareret.

Romana acies unius prope formae fuit et hominum et armorum genere. duae legiones Romanae, duae socium ac Latini nominis erant; quina milia et quadringenos singulae habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant; triarii postremos claudebant. extra hanc veluti iustam aciem a parte dextra consul Achaeorum caetratis immixtos auxiliares Eumenis, tria milia ferme peditum, aequata fronte instruxit; ultra eos equitum minus tria milia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat; extremos Trallis et Cretensis — quingentorum utrique numerum explebant — statuit. laevum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripaeque deruptae claudebant: quattuor tamen inde turmae equitum oppositae. haec summa copiarum erat Romanis; et duo milia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate secuti erant, praesidio castris relicti sunt. sedecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. nam praeterquam quod multitudinem regiorum elephantorum — erant autem quattuor et quinquaginta — sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt, sive quia magnitudine — longe enim illi praestant — sive robore animorum vincuntur.

XL. Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. decem et sex milia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitae appellabantur. haec media acies fuit, in fronte in decem partes divisa. partes eas interpositis binis elephan-

tis distinguebat. a fronte introrsus in duos et triginta ordines armatorum acies patebat. hoc et roboris in regiis copiis erat, et perinde cum alia specie tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem praebebat. ingentes ipsi erant: addebant speciem frontalia et cristae et tergo impositae turres turribusque superstantes praeter rectorem quaterni armati. ad latus dextrum phalangitarum mille et quingentos Gallograecorum equites opposuit. his tria milia equitum loricatorum — cataphractos ipsi appellant — adiunxit. addita his ala mille ferme equitum: agema eam vocabant: Medi erant, lecti viri, et eiusdem regionis mixti multarum gentium equites. continens his grex sedecim elephantorum est oppositus in subsidiis. ab eadem parte, paulum producto cornu, regia cohors erat: argyraspides a genere armorum appellabantur. Dahae deinde, equites sagittarii, mille et ducenti. tum levis armatura trium milium, pari ferme numero pars Cretenses pars Tralles. duo milia et quingenti Mysi sagittarii his adiuncti erant. extremum cornu claudebant quattuor milia mixti Cyrtaei funditores et Elymaei sagittarii. ab laevo cornu phalangitis adiuncti erant Gallograeci equites mille et quingenti, similiter his armati duo milia Cappadocum: ab Ariarathe missi erant regi. inde auxiliares mixti omnium generum duo milia septingenti, et tria milia cataphractorum equitum, et mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus et Lydis immixti. ante hunc equitatum falcatae quadrigae et cameli quos appellant dromadas. his insidebant Arabes sagittarii, gladios tenuis habentes, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. inde alia multitudo, par ei quae in dextro cornu erat, primi Tarentini, deinde Gallograecorum equitum duo milia et quingenti, inde Neocretes mille, et eodem armatu Cares et Cilices mille et quingenti, et totidem Tralles, et tria milia caetratorum: Pisidae erant et Pamphylii et Lycii. tum Cyrtaeorum et Elymaeorum paria in dextro cornu locatis auxilia, et sedecim elephanti modico intervallo distantes.

XLI. rex ipse in dextro cornu erat; Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in laevo praeposuit: media acies tribus permissa, Minnioni et Zeuxidi et Philippo magistro elephantorum.

Nebula matutina, crescente die levata in nubes, caliginem dedit; humor inde, ab austro velut, perfudit omnia. quae nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant. nam et obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnis partes conspectum, et humor toto fere gravi armatu nihil gladios aut pila hebetabat: regii tam lata acie ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur, et humor arcus fundasque et iaculorum amenta emollierat. falcatae quoque quadrigae, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. armatae autem in hunc maxime modum erant: cuspides circa temonem ab iugo decem cubita exstantis velut cornua habebant, quibus quidquid obvium daretur transfigerent. et in extremis iugis binae circa eminebant falces, aequata iugo altera, altera inferior in terram devexa, illa ut quidquid ab latere obiceretur absideret, haec ut prolapsos subeuntisque contingeret. item ab axibus rotarum utrimque binae eodem modo diversae deligabantur falces. sic armatas quadrigas, quia si in extremo aut in medio locatae forent, per suos agendae erant, in prima acie, ut ante dictum est, locaverat rex. quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnae, et quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis iniceret quam iusta adoriretur pugna, Cretenses sagittarios funditoresque et iaculatores ** equitum non confertos sed quam maxime possent dispersos excurrere iubet, et ex omnibus simul partibus tela ingerere. haec velut procella partim vulneribus missilium undique coniectorum partim clamoribus dissonis ita consternavit equos, ut repente velut effrenati passim incerto cursu ferrentur; quorum impetus et levis armatura et expediti funditores et velox Cretensis momento declinabant; et eques insequendo tumultum ac pavorem equis camelisque, et ipsis simul conster-

natis, augebat, clamore et ab alia circumstantium turba multiplici adiecto. ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae; amotoque inani ludibrio, tum demum ad iustum proelium signo utrimque dato concursum est. XLII. ceterum vana illa res verae mox cladis causa fuit. auxilia enim subsidiaria, quae proxima locata erant, pavore et consternatione quadrigarum territa, et ipsa in fugam versa nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. ad quos cum dissipatis subsidiis pervenisset equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum sustinuerunt: alii fusi sunt, alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppressi sunt. totum deinde laevum cornu inclinavit; et turbatis auxiliaribus qui inter equitem et quos appellant phalangitas erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. ibi simul perturbati ordines et impeditus intercursu suorum usus praelongarum hastarum — sarisas Macedones vocant —, intulere signa Romanae legiones, et pila in perturbatos coniecere. ne interpositi quidem elephanti militem Romanum deterrebant, adsuetum iam ab Africis bellis et vitare impetum beluae, et ex transverso aut pilis incessere, aut si propius subire posset, gladio nervos incidere. iam media acies fere omnis a fronte prostrata erat, et subsidia circumita ab tergo caedebantur, cum in parte alia fugam suorum et prope iam ad ipsa castra clamorem paventium accepere. namque Antiochus a dextro cornu, cum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret praeter quattuor turmas equitum, et eas, dum applicant se suis, ripam nudantis, impetum in eam partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit. nec a fronte tantum instabat, sed circumito a flumine cornu iam ab latere urgebat, donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt. XLIII. praeerat castris M. Aemilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos pontifex maximus factus est. qua fugam cernebat suorum, cum praesidio omni occurrit; et stare primo, deinde redire in pugnam iubebat pavorem et turpem fugam increpans; minae exinde erant, in perniciem suam caecos ruere, ni dicto pare-

rent: postremo dat signum suis, ut primos fugientium caedant, turbam insequentium ferro et vulneribus in hostem redigant. hic maior timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primo constiterunt; deinde et ipsi rediere in pugnam, et Aemilius cum suo praesidio — erant autem duo milia virorum fortium — effuse sequenti regi acriter obstitit. et Attalus Eumenis frater ab dextro cornu, quo laevum hostium primo impetu fugatum fuerat, ut ab sinistro fugam suorum et tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus postquam et eos, quorum terga modo viderat, repetentis pugnam et aliam et a castris et ex acie adfluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum, quos in media maxime acie cumulaverant, ubi et robur fortissimorum virorum et arma gravitate fugam impedierant, pergunt ad castra diripienda. equites primi omnium Eumenis, deinde et alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, et postremos, ut quosque adepti sunt, caedunt. ceterum fugientibus maior pestis intermixtis quadrigis elephantisque et camelis erat, et sua ipsorum turba, cum solutis ordinibus velut caeci super alios alii ruerent, et incursu beluarum obtererentur. in castris quoque ingens et maior prope quam in acie caedes est edita: nam et primorum fuga in castra maxime inclinavit, et huius fiducia multitudinis, qui in praesidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloque, quae se impetu ipso capturos crediderant, Romani postquam tandem perruperunt, ab ira graviorem ediderunt caedem. XLIV. ad quinquaginta milia peditum caesa eo die dicuntur, equitum tria milia; mille et quadringenti capti, et quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quattuor et viginti equites; et de Eumenis exercitu quinque et viginti.

Et illo quidem die victores direptis hostium castris cum magna praeda in sua reverterunt; postero die spoliabant caesorum corpora et captivos contrahebant. legati ab Thyatira et Magnesia ad Sipylum ad dedendas urbes

venerunt. Antiochus cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardis contendit. inde, cum audisset Seleucum filium et quosdam amicorum Apameam progressos, et ipse quarta vigilia cum coniuge ac filia petit Apameam Xenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiae praeposito; quibus spretis consensu oppidanorum et militum, qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt. XLV. sub idem fere tempus et ab Trallibus et a Magnesia quae super Maeandrum est et ab Epheso legati ad dedendas urbes venerunt. reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna et classi usque ad Patara Lyciae pervectus, metu stationis Rhodiarum navium, quae ad Megisten erant, in terram egressus cum paucis itinere pedestri Syriam petit. Asiae civitates in fidem consulis dicionemque populi Romani sese tradebant. Sardibus iam consul erat. eo et P. Scipio ab Elaea, cum primum pati laborem viae potuit, venit.

Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a consule petit impetravitque, ut oratores mittere liceret regi. paucos post dies Zeuxis, qui praefectus Lydiae fuerat, et Antipater fratris filius venerunt. prius Eumene convento, quem propter vetera certamina aversum maxime a pace credebant esse, et placatiore eo et sua et regis spe invento, tum P. Scipionem et per eum consulem adierunt; praebitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, „non tam quid ipsi dicamus habemus“ inquit Zeuxis, „quam ut a vobis quaeramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare a victoribus possimus. maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis. quanto id maiore et placatiore animo decet vos facere in hac victoria, quae vos dominos orbis terrarum fecit? positis iam adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quam deos consulere et parcere vos generi humano oportet.“ iam antequam legati venirent, decretum erat, quid responderetur. respondere Africanum placuit. is in hunc modum locutus fertur. „Romani ex iis quae in deum immortalium potestate erant, ea habemus quae dii dederunt:

animos, qui nostrae mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus gerimusque, neque eos secundae res extulerunt nec adversae minuerunt. eius rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis testem darem, nisi vos ipsos dare possem. postquam traiecimus Hellespontum, priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, cum communis Mars et incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus quas pares paribus ferebamus condiciones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abstinete; Asia omni quae cis Taurum montem est decedite. pro impensis deinde in bellum factis quindecim milia talentum Euboicorum dabitis, quingenta praesentia, duo milia et quingenta, cum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint; milia deinde talentum per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringenta talenta, et quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum est, placet. haec cum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed numquam satis liquebit nobis ibi pacem esse populo Romano, ubi Hannibal erit. eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Aetolum, concitorem Aetolici belli, qui et illorum fiducia vos et vestra illos in nos armavit, dedetis, et cum eo Mnasilochum Acarnana et Chalcidensis Philonem et Eubulidam. in deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. si nunc moratus fuerit, sciat regum maiestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi quam a mediis ad ima praecipitari." cum iis mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis condicionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Maeandrum et Trallis Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt, et legati qui Romam irent venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam quo legati regis. secutae eos sunt legationes omnium Asiae populorum.

XLVI. Dum haec in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Ro-

mam redierunt, Q. Minucius ex Liguribus, M'. Acilius ex Aetolia. auditis utriusque rebus gestis Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus; isque triumphans de rege Antiocho et Aetolis urbem est invectus. praelata in eo triumpho sunt signa militaria ducenta triginta, et argenti infecti tria milia pondo, signati tetrachmum Atticum centum decem tria milia, cistophorum ducenta quadraginta novem, vasa argentea caelata multa magnique ponderis; tulit et supellectilem regiam argenteam ac vestem magnificam; coronas aureas, dona sociarum civitatium, quadraginta quinque; spolia omnis generis. captivos nobiles, Aetolos et regios duces, sex et triginta duxit. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies, cum e carcere noctu effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus et spectaculo et fama rerum triumphus fuit.

Huius triumphi minuit laetitiam nuntius ex Hispania tristis, adversa pugna in Bastetanis ductu L. Aemilii proconsulis apud oppidum Lyconem cum Lusitanis sex milia de exercitu Romano cecidisse; ceteros paventis intra vallum compulsos aegre castra defendisse, et in modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. haec ex Hispania nuntiata. ex Gallia legatos Placentinorum et Cremonensium L. Aurunculeius praetor in senatum introduxit. iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus aliis morbo absumptis, quosdam taedio accolarum Gallorum reliquisse colonias, decrevit senatus, uti C. Laelius consul, si ei videretur, sex milia familiarum conscriberet, quae in eas colonias dividerentur; et ut L. Aurunculeius praetor triumviros crearet ad eos colonos deducendos. creati M. Atilius Serranus L. Valerius P. F. Flaccus L. Valerius C. F. Tappo. XLVII. haud ita multo post, cum iam consularium comitiorum appeteret tempus, C. Laelius consul ex Gallia Romam redit. is non solum ex facto absente se senatus consulto in supplementum Cremonae et Placentiae colonos scripsit; sed ut novae co-

loniae duae in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur, et rettulit et auctore eo patres censuerunt.

Eodem tempore L. Aemilii praetoris litterae adlatae de navali pugna ad Myonnesum facta, et L. Scipionem consulem in Asiam exercitum traiecisse. victoriae navalis ergo in diem unum supplicatio decreta est; in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Asia posuisset castra, ut ea res prospera et laeta eveniret. vicenis maioribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare consul est iussus. inde consularia comitia magna contentione habita. M. Aemilius Lepidus petebat adversa omnium fama, quod provinciam Siciliam petendi causa non consulto senatu, ut sibi id facere liceret, reliquisset. petebant cum eo M. Fulvius Nobilior Cn. Manlius Vulso M. Valerius Messalla. Fulvius consul unus creatur, cum ceteri centurias non explessent; isque postero die Cn. Manlium Lepido deiecto — nam Messalla tacuit — collegam dixit. praetores exinde facti duo Q. Fabii, Labeo et Pictor — Pictor flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat —, M. Sempronius Tuditanus Sp. Postumius Albinus L. Plautius Hypsaeus L. Baebius Dives.

XLVIII. M. Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulsone consulibus Valerius Antias auctor est rumorem celebrem Romae fuisse et paene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis causa consulem L. Scipionem et cum eo P. Africanum in colloquium evocatos regis et ipsos comprehensos esse, et ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaque expugnata et deletas omnis copias Romanorum esse. ob haec Aetolos sustulisse animos et abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam et in Dardanos et in Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos. haec qui nuntiarent Romam, A. Terentium Varronem et M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio propraetore ex Aetolia missos esse. subtexit deinde fabulae huic legatos Aetolos in senatu inter cetera hoc quoque interrogatos esse, unde audissent imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege et exercitum deletum esse; Aetolos respondisse ab

suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos. rumoris huius quia neminem alium auctorem habeo, neque adfirmata res mea opinione sit nec pro vana praetermissa.

XLIX. Aetoli legati in senatum introducti, cum et causa eos sua et fortuna hortaretur, ut confitendo seu culpae seu errori veniam peterent supplices, orsi a beneficiis in populum Romanum, et prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bello, et offenderunt aures insolentia sermonis, et eo vetera et oblitterata repetendo rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum gentis quam beneficiorum memoria subiret animos patrum, et quibus misericordia opus erat, iram et odium irritarent. interrogati ab uno senatore, permitterentne arbitrium de se populo Romano; deinde ab altero, habiturine eosdem quos populus Romanus socios et hostis essent, nihil ad ea respondentes egredi templo iussi sunt. conclamatum deinde prope ab universo senatu est totos adhuc Antiochi Aetolos esse, et ex unica ea spe pendere animos eorum. itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum perdomandosque feroces animos esse. illa etiam res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiae atque Athamaniae bellum inferebant. senatus consultum in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum Aetolosque devicerat, factum est, ut Aetoli eo die iuberentur proficisci ab urbe et intra quintum decimum diem Italia excedere. A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus, denuntiatumque, si qua deinde legatio ex Aetolis, nisi permissu imperatoris qui eam provinciam obtineret, et cum legato Romano venisset Romam, pro hostibus omnis futuros. ita dimissi Aetoli.

L. De provinciis deinde consules rettulerunt: sortiri eos Aetoliam et Asiam placuit; et qui Asiam sortitus esset, exercitus ei quem L. Scipio haberet est decretus, et in eum supplementum quattuor milia peditum Romanorum, ducenti equites, et sociorum ac Latini nominis octo milia peditum et quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Antiocho gereret. alteri consuli exercitus qui

erat in Aetolia est decretus, et ut in supplementum scriberet permissum civium sociorumque eundem numerum quem collega. naves quoque idem consul, quae priore anno paratae erant, ornare iussus ac ducere secum; nec cum Aetolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam traicere. mandatum eidem, ut, si per commodum rei publicae facere posset, ut ad comitia Romam veniret: nam praeterquam quod magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari. si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Aetolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. praetores deinde sortiti sunt, Sp Postumius Albinus urbanam et inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsaeus Hispaniam citeriorem, L. Baebius Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliae legio una et classis, quae in ea provincia erat, decreta; et ut duas decumas frumenti novus praetor imperaret Siculis, earum alteram in Asiam, alteram in Aetoliam mitteret. idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari iussum. L. Baebio supplementum in Hispaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, et sex milia peditum Latini nominis, ducenti equites. Plautio Hypsaeo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo milia socium Latini nominis et ducenti equites; cum his supplementis ut singulas legiones duae Hispaniae haberent. prioris anni magistratibus, C. Laelio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est; prorogatum et P. Iunio propraetori in Etruria cum eo exercitu, qui in provincia esset, et M. Tuccio propraetori in Bruttiis et Apulia.

LI. Priusquam in provincias praetores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit et Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum et Postumium Albinum fuerat. consulem illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem ad sacra retinuerat Metellus pontifex

maximus: praetorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit. et in senatu et ad populum magnis contentionibus certatum est, et imperia inhibita ultro citroque, et pignera capta, et multae dictae, et tribuni appellati, et provocatum ad populum est. religio ad postremum vicit, ut dicto audiens esset flamen pontifici; et multa iussu populi ei remissa. ira provinciae ereptae praetorem magistratu abdicare se conantem patres auctoritate sua deterruerunt, et ut ius inter peregrinos diceret decreverunt. dilectibus deinde intra paucos dies — neque enim multi milites legendi erant — perfectis consules praetoresque in provincias proficiscuntur. fama deinde de rebus in Asia gestis temere vulgata sine auctore; et post dies paucos nuntii certi litteraeque imperatoris Romam adlatae, quae non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt — desierant enim victum in Aetolia metuere — quam a vetere fama, quod ineuntibus id bellum gravis hostis et suis viribus, et quod Hannibalem rectorem militiae haberet, visus fuerat. nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum aut minuendas eius copias censuerunt metu, ne cum Gallis foret bellandum.

LII. Haud multo post M. Aurelius Cotta legatus L. Scipionis cum Antiochi regis legatis, et Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in contione iussu patrum, quae acta in Asia essent, exposuit. supplicatio inde in triduum decreta est, et quadraginta maiores hostiae immolari iussae. tum omnium primum Eumeni senatus datus est. is cum breviter et egisset gratias patribus, quod obsidione se ac fratrem exemissent regnumque ab iniuriis Antiochi vindicassent, et gratulatus esset, quod mari terraque prospere res gessissent, quodque regem Antiochum fusum fugatumque et exutum castris prius Europa, post et Asia quae cis Taurum montem est expulissent, sua deinde merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque quam se commemorante cognoscere dixit. haec approbantibus cunctis, iubentibusque dicere ipsum omissa in id verecundia, quid sibi ab senatu populoque Romano tribui aequum censeret, pro-

pensius cumulatiusque, si quo possit, prout eius merita sint, senatum facturum: ad ea rex, si ab aliis sibi praemiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse aut petisse parum modeste videri posset: verum enimvero cum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse. nihil hac oratione eius patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum iuberent. et cum aliquamdiu hinc indulgentia hinc modestia inter permittentis in vicem non magis mutua quam inexplicabili facilitate certatum esset, Eumenes ex templo excessit. senatus in eadem perstare sententia, ut absurdum esse diceret ignorare regem, quid sperans aut petens venerit. quae accommodata regno suo sint, ipsum optime scire; Asiam longe melius quam senatum nosse. revocandum igitur et cogendum, quae vellet quaeque sentiret, expromere. LIII. reductus a praetore in templum rex et dicere iussus „perseverassem" inquit „tacere, patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem, et illis auditis mihi necessitatem fore dicendi. quae quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sunt, ut non solum nihil quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere videantur. agent enim causam civitatium Graecarum, et liberari eas dicent debere. quo impetrato cui dubium est, quin et a nobis aversuri sint non eas modo civitates quae liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras; sibi autem tanto obligatos beneficio verbo socios, re vera subiectos imperio et obnoxios habituri sint? et si dis placet, cum has tantas opes adfectabunt, dissimulabunt ulla parte id ad se pertinere: vos modo id decere et conveniens esse ante factis dicent. haec vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit, neve non solum inaequaliter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios praeter modum extollatis, sed etiam ne qui adversus vos arma tulerint, in meliore statu sint quam socii aut amici vestri. quod ad me attinet, in aliis rebus cessisse

intra finem iuris mei cuilibet videri malim quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse; in certamine autem amicitiae vestrae, benevolentiae erga vos, honoris, qui a vobis habebitur, minime a quoquam aequo animo vinci possum. hanc ego maximam hereditatem a patre accepi, qui primus omnium Asiam Graeciamque incolentium in amicitiam venit vestram, eamque perpetua et constanti fide ad extremum finem vitae perduxit; nec dumtaxat animum vobis bonum ac fidelem praestitit, sed omnibus interfuit bellis quae in Graecia gessistis, terrestribus navalibus, omni genere commeatuum, ita ut nemo sociorum vestrorum ulla parte aequari possit, vos adiuvit; postremo cum Boeotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsa contione intermortuus haud multo post exspiravit. huius ego vestigia ingressus voluntati quidem et studio in colendis vobis adicere — etenim inexsuperabilia haec erant — nihil potui: rebus ipsis meritisque et impensis officiorum ut superare possem, fortuna tempora Antiochus et bellum in Asia gestum praebuerunt materiam. rex Asiae et partis Europae Antiochus filiam suam in matrimonium mihi dabat; restituebat extemplo civitates, quae defecerant a nobis; spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat, si secum bellum adversus vos gessissem. non gloriabor eo quod nihil in vos deliquerim: illa potius quae vetustissima domus nostrae vobiscum amicitia digna sunt, referam. pedestribus navalibusque copiis, ut nemo vestrorum sociorum me aequiperare posset, imperatores vestros adiuvi; commeatus terra marique suppeditavi; navalibus proeliis, quae multis locis facta sunt, omnibus adfui; nec labori meo nec periculo usquam peperci. quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul vitae regnique. liberatus deinde obsidione, cum alia parte Antiochus alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis meis rebus tota classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli vestro occurri, ut eum in traiciendo exercitu adiuvarem. postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, numquam a consule abscessi. nemo

miles Romanus magis adsiduus in castris fuit vestris quam ego fratresque mei. nulla expeditio, nullum equestre proelium sine me factum est. in acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in qua me consul esse voluit. non sum hoc dicturus, patres conscripti, quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari potest? ego nulli omnium neque populorum neque regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. hostis Masinissa ante vobis quam socius fuit, nec incolumi regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copiis, cum turma equitum in castra confugit vestra. tamen eum, quia in Africa adversus Syphacem et Carthaginiensis fideliter atque impigre vobiscum stetit, non in patrium solum regnum restituistis, sed adiecta opulentissima parte Syphacis regni praepotentem inter Africae reges fecistis. quo tandem igitur nos praemio atque honore digni apud vos sumus, qui numquam hostes, semper socii fuimus? pater, ego, fratres mei non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso in Boeotia in Aetolia, Philippi Antiochi Aetolico bello, terra marique pro vobis arma tulimus. quid ergo postulas? dicat aliquis. ego, patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum est, si vos ea mente ultra Tauri iuga emostis Antiochum, ut ipsi teneretis eas terras, nullos accolas nec finitimos habere quam vos malo, nec ulla re alia tutius stabiliusque regnum meum futurum spero. sed si vobis decedere inde atque deducere exercitus in animo est, neminem digniorem esse ex sociis vestris, qui bello a vobis parta possideat, quam me dicere ausim. at enim magnificum est liberare civitates servas? ita opinor, si nihil hostile adversus vos fecerunt. sin autem Antiochi partis fuerunt, quanto est vestra prudentia et aequitate dignius sociis bene meritis quam hostibus vos consulere?"

LIV. Grata oratio regis patribus fuit; et facile apparebat munifice omnia et propenso animo facturos. interposita Smyrnaeorum brevis legatio est, quia non aderat quidam Rhodiorum. collaudatis egregie Smyrnaeis, quod omnia ultima pati quam se regi tradere maluissent, intro-

ducti Rhodii sunt. quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiae cum populo Romano meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello, „nihil“ inquit „nobis tota nostra actione, patres conscripti, neque difficilius neque molestius est, quam quod cum Eumene nobis disceptatio est, cum quo uno maxime regum et privatim singulis, et quod magis nos movet, publicum civitati nostrae hospitium est. ceterum non animi nostri, patres conscripti, nos, sed rerum natura, quae potentissima est, disiungit, ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus, reges serva omnia et subiecta imperio suo esse velint. utcumque tamen res sese habet, magis verecundia nostra adversus regem nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexam deliberationem praebitura videtur. nam si aliter socio atque amico regi et bene merito hoc ipso in bello, de cuius praemiis agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio anceps, ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto vestro gloriamque Philippi bello partam nunc servitute tot civitatium deformaretis. sed ab hac necessitate aut gratiae in amicum minuendae aut gloriae vestrae egregie vos fortuna vindicat. est enim deum benignitate non gloriosa magis quam dives victoria vestra; quae vos facile isto velut aere alieno exsolvat. nam et Lycaonia et Phrygia utraque et Pisidia omnis et Chersonesus, quaeque circumiacent Europae, in vestra sunt potestate; quarum una quaelibet regi adiecta multiplicare regnum Eumenis potest, omnes vero datae maximis eum regibus aequare. licet ergo vobis et praemiis belli ditare socios, et non decedere instituto vestro, et meminisse, quem titulum praetenderitis prius adversus Philippum, nunc adversus Antiochum belli; quid feceritis Philippo victo; quid nunc a vobis, non magis quia fecistis quam quia id vos facere decet, desideretur atque exspectetur. alia enim aliis et honesta est et probabilis causa armorum: illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus oramque aliquam maris ut possideant; vos nec cupistis haec

antequam haberetis, nec nunc, cum orbis terrarum in dicione vestra sit, cupere potestis. pro dignitate et gloria apud omne humanum genus, quod vestrum nomen imperiumque iuxta ac deos immortales iam pridem intuetur, pugnastis. quae parare et quaerere arduum fuit, nescio an tueri difficilius sit gentis vetustissimae nobilissimaeque vel fama rerum gestarum vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque tuendam ab servitio regio libertatem suscepistis. hoc patrocinium receptae in fidem et clientelam vestram universae gentis perpetuum vos praestare decet. non quae in solo modo antiquo sunt Graecae magis urbes sunt quam coloniae earum, illinc quondam profectae in Asiam; nec terra mutata mutavit genus aut mores. certare pio certamine cuiuslibet bonae artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quaeque civitas et conditoribus suis. adistis Graeciae, adistis Asiae urbes plerique: nisi quod longius a vobis absumus, nulla vincimur alia re. Massiliensis, quos, si natura insita velut ingenio terrae vinci posset, iam pridem efferassent tot indomitae circumfusae gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Graeciae incolerent. non enim sonum modo linguae vestitumque et habitum, sed ante omnia mores et leges et ingenium sincerum integrumque a contagione accolarum servarunt. terminus est nunc imperii vestri mons Taurus. quidquid intra eum cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet. quo arma vestra pervenerunt, eodem ius hinc profectum perveniat. barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Graeci suam fortunam, vestros animos gerunt. domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur: nunc imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum optant; libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. at enim quaedam civitates cum Antiocho senserunt, et aliae prius cum Philippo, et cum Pyrrho Tarentini. ne alios populos enumerem, Carthago libera cum suis legibus est. huic vestro exemplo quantum debeatis, videte, patres conscripti. inducetis in animum

negare Eumenis cupiditati, quod iustissimae irae vestrae negastis. Rhodii et in hoc et in omnibus bellis, quae in illa ora gessistis, quam forti fidelique opera vos adiuverimus, vestro iudicio relinquimus. nunc in pace id consilium adferimus, quod si comprobaritis, magnificentius vos victoria usos esse quam vicisse omnes existimaturi sint.“ apta magnitudini Romanae oratio visa est.

LV. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. ii vulgato petentium veniam more, errorem fassi regis, obtestati sunt patres conscriptos, ut suae potius clementiae quam regis culpae, qui satis superque poenarum dedisset, memores consulerent; postremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua. et senatus eam pacem servandam censuit, et paucos post dies populus iussit. foedus in Capitolio cum Antipatro principe legationis et eodem fratris filio regis Antiochi est ictum.

Auditae deinde et aliae legationes ex Asia sunt. quibus omnibus datum est responsum decem legatos more maiorum senatum missurum ad res Asiae disceptandas componendasque. summam tamen hanc fore, ut cis Taurum montem, quae intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur praeter Lyciam Cariamque usque ad Maeandrum amnem: ea ut civitatis Rhodiorum essent. ceterae civitates Asiae, quae Attali stipendiariae fuissent, eaedem Eumeni vectigal penderent; quae vectigales Antiochi fuissent, eae liberae atque immunes essent. decem legatos hos decreverunt: Q. Minucium Rufum L. Furium Purpurionem Q. Minucium Thermum Ap. Claudium Neronem Cn. Cornelium Merulam M. Iunium Brutum L. Aurunculeium L. Aemilium Paulum P. Cornelium Lentulum P. Aelium Tuberonem. LVI. his, quae praesentis disceptationis essent, libera mandata: de summa rerum senatus constituit. Lycaoniam omnem et Phrygiam utramque et Mysiam, regias silvas, et Lydiae Ioniaeque extra ea oppida, quae libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, et nominatim Magnesiam ad Sipylum, et Cariam quae Hydrela appellatur, agrumque Hydrelatanum

ad Phrygiam vergentem, et castella vicosque trans Maeandrum amnem, et oppida, nisi quae libera ante bellum fuissent, Telmesson item nominatim et castra Telmessium, praeter agrum qui Ptolemaei Telmessii fuisset —: haec omnia, quae supra scripta sunt, regi Eumeni iussa dari. Rhodiis Lycia data extra eundem Telmessum et castra Telmessium et agrum qui Ptolemaei Telmessii fuisset. haec et ab Eumene et ab Rhodiis excepta. ea quoque iis pars data Cariae, quae propior Rhodum insulam trans Maeandrum amnem est; oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt, nisi quae eorum oppida in libertate fuissent pridie, quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est.

Pro his cum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quae in Cilicia est, egerunt. Argis et illos, sicut sese, oriundos esse; ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse; petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regia eximerent. vocati sunt legati regis Antiochi, actumque cum iis est; nec quicquam impetratum testante foedera Antipatro, adversus quae ab Rhodiis non Solos sed Ciliciam peti et iuga Tauri transcendi. revocatis in senatum Rhodiis, cum quantopere tenderet legatus regius exposuissent, adiecerunt, si utique eam rem ad civitatis suae dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum. tum vero impensius quam ante Rhodii gratias egerunt, cessurosque se potius arrogantiae Antipatri, quam causam turbandae pacis praebituros dixerunt. ita nihil de Solis mutatum est.

LVII. Per eos dies quibus haec gesta sunt, legati Massiliensium nuntiarunt L. Baebium praetorem in provinciam Hispaniam proficiscentem ab Liguribus circumventum, magna parte comitum caesa vulneratum ipsum cum paucis sine lictoribus Massiliam perfugisse, et intra triduum exspirasse. senatus ea re audita decrevit, uti P. Iunius Brutus, qui propraetor in Etruria esset, provincia exercituque tradito uni cui videretur ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei provincia

esset. hoc senatus consultum litteraeque a Sp. Postumio praetore in Etruriam missae sunt; profectusque in Hispaniam est P. Iunius propraetor. in qua provincia prius aliquanto quam successor veniret, L. Aemilius Paulus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, cum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit: fusi fugatique hostes, caesa decem octo milia armatorum; duo milia trecenti capti, et castra expugnata. huius victoriae fama tranquilliores in Hispania res fecit.

Eodem anno ante diem tertium Kal. Ianuarias Bononiam Latinam coloniam ex senatus consulto L. Valerius Flaccus M. Atilius Serranus L. Valerius Tappo triumviri deduxerunt. tria milia hominum sunt deducta: equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. ager captus de Gallis Boiis fuerat; Galli Tuscos expulerant.

Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt. quae res tamquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo maiorem excitavit. petebant T. Quinctius Flamininus P. Cornelius Cn. F. Scipio L. Valerius Flaccus M. Porcius Cato M. Claudius Marcellus M'. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosque devicerat. in hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, favor populi se inclinabat. id cum aegre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum praeferri, P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius Rutilus tribuni plebis ei diem dixerunt, quod pecuniae regiae praedaeque aliquantum captae in Antiochi castris neque in triumpho tulisset, neque in aerarium rettulisset. varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testis conspiciebatur; cuius auctoritatem perpetuo tenore vitae partam toga candida elevabat. is testis, quae vasa aurea atque argentea captis castris inter aliam praedam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. postremo in huius maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit, quando, quod taciti indignarentur nobiles

homines, id aeque novus competitor intestabili periurio incesseret. LVIII. centum milium multa irrogata erat. bis de ea certatum est. tertio, cum de petitione destitisset reus, nec populus de multa suffragium ferre voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. censores T. Quinctius Flamininus M. Claudius Marcellus creati.

Per eos dies L. Aemilio Regillo, qui classe praefectum Antiochi regis deviceral, extra urbem in aede Apollinis cum senatus datus esset, auditis rebus gestis eius, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu patrum triumphus navalis est decretus. triumphavit Kal. Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt, pecunia nequaquam tanta, pro specie regii triumphi, tetrachma Attica triginta quattuor milia ducenta, cistophori centum triginta duo milia trecenti. supplicationes deinde fuerunt ex senatus consulto, quod L. Aemilius in Hispania prospere rem publicam gessisset.

Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit; qui ne cognomini fratris cederet, Asiaticum se appellari voluit. et in senatu et in contione de rebus ab se gestis disseruit erant qui fama id maius bellum quam difficultate rei fuisse interpretarentur; uno memorabili proelio debellatum, gloriamque eius victoriae praefloratam ad Thermopylas esse. ceterum vere aestimanti Aetolicum magis ad Thermopylas bellum quam regium fuit. quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? in Asia totius Asiae steterunt vires, ab ultimis Orientis omnium gentium contractis auxiliis. LIX. merito ergo et diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent, et imperatori triumphus est decretus. triumphavit mense intercalario pridie Kal. Martias. qui triumphus spectaculo oculorum maior quam Africani fratris eius fuit, recordatione rerum et aestimatione periculi certaminisque non magis comparandus quam si imperatorem imperatori aut Antiochum ducem Hannibali conferres. tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quattuor, oppidorum simulacra centum triginta quat-

tuor, eburneos dentes mille ducentos triginta unum, aureas coronas ducentas triginta quattuor, argenti pondo centum triginta septem milia quadringenta viginti, tetrachmum Atticorum ducenta viginti quattuor milia, cistophorum trecenta triginta unum milia septuaginta, nummos aureos Philippeos centum quadraginta milia; vasorum argenteorum — omnia caelata erant — mille pondo et quadringenta viginti quattuor, aureorum mille pondo viginti quattuor. et duces regii, praefecti, purpurati duo et triginta ante currum ducti. militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. et stipendium militare et frumentum duplex post triumphum datum. proelio in Asia facto duplex dederat. triumphavit anno fere post, quam consulatu abiit.

LX. Eodem fere tempore et Cn. Manlius consul in Asiam et Q. Fabius Labeo praetor ad classem venit. ceterum consuli non deerat cum Gallis belli materia; mare pacatum erat devicto Antiocho. cogitanti Q. Fabio cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est in Cretam insulam traicere. Cydoniatae bellum adversus Gortynios Gnosiosque gerebant, et captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. classe ab Epheso profectus cum primum Cretae litus attigit, nuntios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quaeque urbibus agrisque conquisitos reducerent, et legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretensis pariter Romanosque pertinentibus ageret. nihil magnopere ea Cretenses moverunt. captivos, praeter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quattuor milia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit; eamque causam Fabio, cum rem nullam aliam gessisset, navalis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. a Creta Ephesum Fabius redit; inde tribus navibus in Thraciae oram missis ab Aeno et Maronia praesidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eae civitates essent.

# TITI LIVI

## AB URBE CONDITA

## LIBER XXXVIII.

EPITOME. M. Fulvius consul in Epiro Ambracienses obsessos in deditionem accepit, Cephalleniam subegit, Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul, collega eius, Gallograecos Tolistobogios et Tectosagas et Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, cum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. eorum origo, et quo modo ea loca, quae tenent, occupaverint, refertur. exemplum quoque virtutis et pudicitiae in femina traditur: quae cum Ortiagontis regis Gallograecorum uxor fuerit, captiva centurionem custodem, qui ei vim intulerat, occidit. lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo milia et trecenta viginti octo. cum Ariarathe rege Cappadociae amicitia iuncta est. Cn. Manlius contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio foedus cum Antiocho conscripserat, de Gallograecis, acta pro se causa in senatu, triumphavit. Scipio Africanus die ei dicta, ut quidam tradunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Naevio, quod praeda ex Antiocho capta aerarium fraudasset, postquam is dies venit, evocatus in Rostra „hac die“ inquit „Quirites, Carthaginem vici,“ et prosequente populo Capitolium ascendit. inde ne amplius tribuniciis iniuriis vexaretur, in voluntarium exsilium Liternum concessit. incertum ibi an Romae defunctus sit: nam eius monumentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus damnatusque cum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit, et ob id beneficium Africani filiam duxit. cum quaestores in bona eius publice possidenda missi essent, non modo in iis ullum vestigium pecuniae regiae apparuit, sed nequaquam tantum redactum quantae summae erat damnatus. collatam a cognitis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quae necessaria ei erant ad cultum, redempta.

I. Dum in Asia bellum geritur, ne in Aetolia quidem quietae res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate pulso Amynandro sub praefectis Philippi regio tenebatur praesidio, qui superbo atque

immodico imperio desiderium Amynandri fecerant. exsulanti tum Amynandro in Aetolia litteris suorum, indicantium statum Athamaniae, spes recuperandi regni facta est. remissique nuntii ab eo ad principes Argitheam — id enim caput Athamaniae erat —, si popularium animos satis perspectos haberet, impetrato ab Aetolis auxilio in Athamaniam se venturum cum delectis Aetolorum, quod consilium esset gentis, et Nicandro praetore. quos ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. quattuor primo fuerunt coniurati adversus Macedonum praesidium. hi senos sibi adiutores ad rem gerendam adsumpserunt; dein paucitate parum freti, quae celandae rei quam agendae aptior erat, parem priori numerum adiecerunt. ita duo et quinquaginta facti quadrifariam se diviserunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiae pecuniae esse solita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. ita inter omnis convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro obversarentur; die certa multitudinem omnem convocarent ad praesidia Macedonum arcibus expellenda. ubi ea dies advenit et Amynander cum mille Aetolis in finibus erat, ex composito quattuor simul locis praesidia Macedonum expulsa, litteraeque in alias urbes passim dimissae, ut vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi et restituerent in patrium ac legitimum regnum. undique Macedones expelluntur. Theium oppidum litteris a Xenone praefecto praesidii interceptis et arce ab regiis occupata paucos dies obsidentibus restitit; deinde id quoque traditum Amynandro est, et omnis Athamania in potestate erat praeter Athenaeum castellum, finibus Macedoniae subiectum. II. Philippus audita defectione Athamaniae cum sex milibus armatorum profectus ingenti celeritate Gomphos pervenit. ibi relicta maiore parte exercitus — neque enim ad tanta itinera sufficerent — cum duobus milibus Athenaeum, quod unum a praesidio suo retentum fuerat, pervenit. inde proximis temptatis cum facile animadvertisset cetera hostilia esse, Gomphos regressus omnibus copiis

simul in Athamaniam redit. Xenonem inde cum mille peditibus praemissum Ethopiam occupare iubet, opportune Argitheae imminentem; quem ubi teneri ab suis locum vidit, ipse circa templum Iovis Acraei posuit castra. ibi unum diem foeda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. euntibus extemplo apparuere Athamanes in tumulos imminentis viae discurrentes. ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine pavor et trepidatio erat; et pro se quisque quidnam futurum esset cogitare, si in valles subiectas rupibus agmen foret demissum. haec tumultuatio regem cupientem, si se sequerentur, raptim evadere angustias, revocare primos et eadem qua venerat via referre coegit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti sequebantur: postquam Aetoli se coniunxerunt, hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt, ipsi ab lateribus se circumfuderunt, quidam per notas calles breviore via praegressi transitus insedere; tantumque tumultus Macedonibus est iniectum, ut fugae magis effusae quam itineris ordinati modo multis armis virisque relictis flumen traiecerint. hic finis sequendi fuit. inde tuto Macedones Gomphos et a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetolique Ethopiam ad Xenonem ac mille Macedonas opprimendos undique concurrerunt. Macedones parum loco freti ab Ethopia in altiorem deruptioremque undique tumulum concessere; quo pluribus ex locis aditu invento expulere eos Athamanes, dispersosque et per invia atque ignotas rupes iter fugae non expedientis partim ceperunt partim interfecerunt. multi pavore in derupta praecipitati, perpauci cum Xenone ad regem evaserunt. postea per indutias sepeliendi caesos potestas facta est.

III. Amynander recuperato regno legatos et Romam ad senatum et ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho proelium morantes, misit. pacem petebat, excusabatque sese, quod per Aetolos recuperasset paternum regnum, Philippum incusabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, et maioris partis voluntate in ius dicionemque totam redegerunt gentem. Am-

philochia recepta — nam fuerat quondam Aetolorum — eadem spe in Aperantiam transcenderunt: ea quoque magna ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes numquam Aetolorum fuerant, Philippi erant. hi primo ad arma concurrerunt: ceterum postquam Amphilochos cum Aetolis esse fugamque ex Athamania Philippi et caedem praesidii eius accepere, et ipsi a Philippo ad Aetolos deficiunt. quibus circumiectis gentibus iam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse Aetolis fama adfertur Antiochum in Asia victum ab Romanis. nec ita multo post legati ab Roma rediere sine spe pacis, Fulviumque consulem nuntiantes cum exercitu iam traiecisse. his territi, prius ab Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem earum civitatium suae preces nuper repudiatae faciliorem aditum ad senatum haberent, principes gentis ad temptandam spem ultimam Romam miserunt, nihil, ne bellum haberent, priusquam paene in conspectu hostis erat, praemeditati. iam M. Fulvius Apolloniam exercitu traiecto cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat adgredi, quae tum contribuerat se Aetolis. sive ad tuendam eam venirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum esse; sive detractarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem: nam et copiam in propinquo materiae ad aggeres excitandos et cetera opera esse; et Arachthum, navigabilem amnem, opportunum ad comportanda quae usui sint, praeter ipsa moenia fluere; et aestatem aptam rei gerendae adesse. his persuaserunt, ut per Epirum duceret. IV. consuli ad Ambraciam advenienti magni operis oppugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subiecta est: Perranthem incolae vocant. urbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem, arx, quae imposita est tumulo, orientem spectat. amnis Arachthus ex Athamania fluens cadit in sinum maris ab nomine propinquae urbis Ambracium appellatum. praeterquam quod hinc amnis munit hinc tumuli, muro quoque firmo saepta erat, patente in circuitu paulo amplius tria milia passuum. Fulvius bina a campo castra

modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem obiecit. ea omnia vallo atque fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab urbe neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. ad famam oppugnationis Ambraciae Stratum iam edicto Nicandri praetoris convenerant Aetoli. inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. dein postquam urbem iam magna ex parte operibus saeptam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus per nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum castra nocte adgredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat: deinde periculosum inceptum ratus, ne quae sentirent Romani et regressus inde in tuto non esset, deterritus ab hoc consilio ad depopulandam Acarnaniam iter convertit. V. consul iam munimentis, quibus saepienda urbs erat, iam operibus, quae admovere muris parabat, perfectis quinque simul locis moenia est adgressus. tria paribus intervallis faciliore aditu a campo adversus Pyrrheum quod vocant admovit, unum e regione Aesculapii, unum adversus arcem. arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. oppidanos primo et ad speciem et ad ictus moenium cum terribili sonitu editos pavor ac trepidatio cepit. deinde ut praeter spem stare muros viderunt, collectis rursus animis in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve robustos incutiebant; falces, ancoris ferreis iniectis in interiorem partem muri trahentes asserem, praefringebant; ad hoc eruptionibus nocturnis in custodias operum et diurnis in stationes ultro terrorem inferebant.

In hoc statu res ad Ambraciam cum essent, iam Aetoli a populatione Acarnaniae Stratum redierant. inde Nicander praetor spem nactus solvendae incepto forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quae

adversus Pyrrheum erant, adgrederentur, et ipse ad castra Romana terrorem faceret, posse ratus ancipiti tumultu, et nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. et Nicodamus intempesta nocte, cum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio in urbem penetrat, animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adiecit; et simul constituta nox venit, ex composito repente opera est adgressus. id inceptum conatu quam effectu gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est, seu metu deterrito praetore Aetolorum, seu quia potius visum est Amphilochis nuper receptis ferre opem, quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat. VI. tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant, quae omnia simul sed nec apparatu nec vi simili, Aetoli adgressi sunt. alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque et malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, advenere. multos primo impetu custodes oppresserunt: dein postquam clamor tumultusque in castra est perlatus datumque a consule signum, arma capiunt et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. uno in loco ferro ignique gesta res; a duobus irrito incepto, cum temptassent magis quam inissent certamen, Aetoli abscesserunt. atrox pugna in unum inclinaverat locum. ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantis hortabantur et prope certa fovebant spe, iam Nicandrum ex composito adfore et terga hostium invasurum. haec res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit: ceterum postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant et crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare; postremo re omissa, iam vix tuto receptu fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, et pluribus aliquanto quam ipsi ceciderant interfectis. quodsi ex composito acta res fuisset, haud dubium erat expugnari una utique parte opera cum magna caede hostium potuisse. Ambracienses quique intus erant Aetoli, non ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus

velut proditi ab suis segniores ad pericula erant. iam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed dispositi per muros et turres ex tuto pugnabant.

VII. Perseus ubi adesse Aetolos audivit, omissa obsidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros Amphilochia excessit atque in Macedoniam redit. et Aetolos inde avocavit populatio maritimae orae. Pleuratus Illyriorum rex cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus adiunctis Achaeorum quae Patris erant navibus maritima Aetoliae vastabat. adversus quos mille Aetoli missi, quacumque se classis circumegerat per litorum amfractus, brevioribus semitis occurrebant. et Romani ad Ambraciam pluribus locis quatiendo arietibus muros aliquantum urbis nudaverant, nec tamen penetrare in urbem poterant: nam et pari celeritate novus pro diruto murus obiciebatur, et armati ruinis superstantes instar munimenti erant. itaque cum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum occultum vineis ante contecto loco agere instituit. et aliquamdiu, cum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes sed egerentes etiam humum fefellere hostem. cumulus repente terrae eminens index operis oppidanis fuit; pavidique ne iam subrutis muris facta in urbem via esset, fossam intra murum e regione eius operis quod vineis contectum erat ducere instituunt. cuius ubi ad tantam altitudinem quantae esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis: momento enim ad inane, suspenso furculis ab hostibus muro, pervenerunt. ibi commissis operibus cum e fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant, dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terra ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est, intersaepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis praetentis nunc foribus raptim obiectis. nova etiam haud magni operis adversus eos qui in cuniculo erant excogitata res. dolium a fundo pertusum, qua fistula modica inseri pos-

esset. hoc senatus consultum litteraeque a Sp. Postumio praetore in Etruriam missae sunt; profectusque in Hispaniam est P. Iunius propraetor. in qua provincia prius aliquanto quam successor veniret, L. Aemilius Paulus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, cum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit: fusi fugatique hostes, caesa decem octo milia armatorum; duo milia trecenti capti, et castra expugnata. huius victoriae fama tranquilliores in Hispania res fecit.

Eodem anno ante diem tertium Kal. Ianuarias Bononiam Latinam coloniam ex senatus consulto L. Valerius Flaccus M. Atilius Serranus L. Valerius Tappo triumviri deduxerunt. tria milia hominum sunt deducta: equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. ager captus de Gallis Boiis fuerat; Galli Tuscos expulerant.

Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt. quae res tamquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo maiorem excitavit. petebant T. Quinctius Flamininus P. Cornelius Cn. F. Scipio L. Valerius Flaccus M. Porcius Cato M. Claudius Marcellus M'. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosque devicerat. in hunc maxime, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, favor populi se inclinabat. id cum aegre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum praeferri, P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius Rutilus tribuni plebis ei diem dixerunt, quod pecuniae regiae praedaeque aliquantum captae in Antiochi castris neque in triumpho tulisset, neque in aerarium rettulisset. varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testis conspiciebatur; cuius auctoritatem perpetuo tenore vitae partam toga candida elevabat. is testis, quae vasa aurea atque argentea captis castris inter aliam praedam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. postremo in huius maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit, quando, quod taciti indignarentur nobiles

homines, id aeque novus competitor intestabili periurio incesseret. LVIII. centum milium multa irrogata erat. bis de ea certatum est. tertio, cum de petitione destitisset reus, nec populus de multa suffragium ferre voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. censores T. Quinctius Flamininus M. Claudius Marcellus creati.

Per eos dies L. Aemilio Regillo, qui classe praefectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in aede Apollinis cum senatus datus esset, auditis rebus gestis eius, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut cepisset, magno consensu patrum triumphus navalis est decretus. triumphavit Kal. Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronae aureae translatae sunt, pecunia nequaquam tanta, pro specie regii triumphi, tetrachma Attica triginta quattuor milia ducenta, cistophori centum triginta duo milia trecenti. supplicationes deinde fuerunt ex senatus consulto, quod L. Aemilius in Hispania prospere rem publicam gessisset.

Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit; qui ne cognomini fratris cederet, Asiaticum se appellari voluit. et in senatu et in contione de rebus ab se gestis disseruit erant qui fama id maius bellum quam difficultate rei fuisse interpretarentur; uno memorabili proelio debellatum, gloriamque eius victoriae praefloratam ad Thermopylas esse. ceterum vere aestimanti Aetolicum magis ad Thermopylas bellum quam regium fuit. quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? in Asia totius Asiae steterunt vires, ab ultimis Orientis omnium gentium contractis auxiliis. LIX. merito ergo et diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent, et imperatori triumphus est decretus. triumphavit mense intercalario pridie Kal. Martias. qui triumphus spectaculo oculorum maior quam Africani fratris eius fuit, recordatione rerum et aestimatione periculi certaminisque non magis comparandus quam si imperatorem imperatori aut Antiochum ducem Hannibali conferres. tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quattuor, oppidorum simulacra centum triginta quat-

tuor, eburneos dentes mille ducentos triginta unum, aureas coronas ducentas triginta quattuor, argenti pondo centum triginta septem milia quadringenta viginti, tetrachmum Atticorum ducenta viginti quattuor milia, cistophorum trecenta triginta unum milia septuaginta, nummos aureos Philippeos centum quadraginta milia; vasorum argenteorum — omnia caelata erant — mille pondo et quadringenta viginti quattuor, aureorum mille pondo viginti quattuor. et duces regii, praefecti, purpurati duo et triginta ante currum ducti. militibus quini viceni denarii dati. duplex centurioni, triplex equiti. et stipendium militare et frumentum duplex post triumphum datum. proelio in Asia facto duplex dederat. triumphavit anno fere post, quam consulatu abiit.

LX. Eodem fere tempore et Cn. Manlius consul in Asiam et Q. Fabius Labeo praetor ad classem venit. ceterum consuli non deerat cum Gallis belli materia; mare pacatum erat devicto Antiocho. cogitanti Q. Fabio cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est in Cretam insulam traicere. Cydoniatae bellum adversus Gortynios Gnosiosque gerebant, et captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. classe ab Epheso profectus cum primum Cretae litus attigit, nuntios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quaeque urbibus agrisque conquisitos reducerent, et legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretensis pariter Romanosque pertinentibus ageret. nihil magnopere ea Cretenses moverunt. captivos, praeter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quattuor milia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit; eamque causam Fabio, cum rem nullam aliam gessisset, navalis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. a Creta Ephesum Fabius redit; inde tribus navibus in Thraciae oram missis ab Aeno et Maronia praesidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eae civitates essent.

# TITI LIVI
## AB URBE CONDITA
## LIBER XXXVIII.

---

EPITOME. M. Fulvius consul in Epiro Ambracienses obsessos in deditionem accepit, Cephalleniam subegit, Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul, collega eius, Gallograecos Tolistobogios et Tectosagas et Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, cum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. eorum origo, et quo modo ea loca, quae tenent, occupaverint, refertur. exemplum quoque virtutis et pudicitiae in femina traditur: quae cum Ortiagontis regis Gallograecorum uxor fuerit, captiva centurionem custodem, qui ei vim intulerat, occidit. lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo milia et trecenta viginti octo. cum Ariarathe rege Cappadociae amicitia iuncta est. Cn. Manlius contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio foedus cum Antiocho conscripserat, de Gallograecis, acta pro se causa in senatu, triumphavit. Scipio Africanus die ei dicta, ut quidam tradunt, a Q. Petillio tribuno plebis, ut quidam, a Naevio, quod praeda ex Antiocho capta aerarium fraudasset, postquam is dies venit, evocatus in Rostra „hac die“ inquit „Quirites, Carthaginem vici,“ et prosequente populo Capitolium ascendit. inde ne amplius tribuniciis iniuriis vexaretur, in voluntarium exsilium Liternum concessit. incertum ibi an Romae defunctus sit: nam eius monumentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus damnatusque cum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit, et ob id beneficium Africani filiam duxit. cum quaestores in bona eius publice possidenda missi essent, non modo in iis ullum vestigium pecuniae regiae apparuit, sed nequaquam tantum redactum quantae summae erat damnatus. collatam a cognitis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quae necessaria ei erant ad cultum, redempta.

I. Dum in Asia bellum geritur, ne in Aetolia quidem quietae res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate pulso Amynandro sub praefectis Philippi regio tenebatur praesidio, qui superbo atque

immodico imperio desiderium Amynandri fecerant. exsulanti tum Amynandro in Aetolia litteris suorum, indicantium statum Athamaniae, spes recuperandi regni facta est. remissique nuntii ab eo ad principes Argitheam — id enim caput Athamaniae erat —, si popularium animos satis perspectos haberet, impetrato ab Aetolis auxilio in Athamaniam se venturum cum delectis Aetolorum, quod consilium esset gentis, et Nicandro praetore. quos ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. quattuor primo fuerunt coniurati adversus Macedonum praesidium. hi senos sibi adiutores ad rem gerendam adsumpserunt; dein paucitate parum freti, quae celandae rei quam agendae aptior erat, parem priori numerum adiecerunt. ita duo et quinquaginta facti quadrifariam se diviserunt: pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiae pecuniae esse solita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. ita inter omnis convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem agendam venissent, in foro obversarentur; die certa multitudinem omnem convocarent ad praesidia Macedonum arcibus expellenda. ubi ea dies advenit et Amynander cum mille Aetolis in finibus erat, ex composito quattuor simul locis praesidia Macedonum expulsa, litteraeque in alias urbes passim dimissae, ut vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi et restituerent in patrium ac legitimum regnum. undique Macedones expelluntur. Theium oppidum litteris a Xenone praefecto praesidii interceptis et arce ab regiis occupata paucos dies obsidentibus restitit; deinde id quoque traditum Amynandro est, et omnis Athamania in potestate erat praeter Athenaeum castellum, finibus Macedoniae subiectum.

II. Philippus audita defectione Athamaniae cum sex milibus armatorum profectus ingenti celeritate Gomphos pervenit. ibi relicta maiore parte exercitus — neque enim ad tanta itinera sufficerent — cum duobus milibus Athenaeum, quod unum a praesidio suo retentum fuerat, pervenit. inde proximis temptatis cum facile animadvertisset cetera hostilia esse, Gomphos regressus omnibus copiis

simul in Athamaniam redit. Xenonem inde cum mille peditibus praemissum Ethopiam occupare iubet, opportune Argitheae imminentem; quem ubi teneri ab suis locum vidit, ipse circa templum Iovis Acraei posuit castra. ibi unum diem foeda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. euntibus extemplo apparuere Athamanes in tumulos imminentis viae discurrentes. ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine pavor et trepidatio erat; et pro se quisque quidnam futurum esset cogitare, si in valles subiectas rupibus agmen foret demissum. haec tumultuatio regem cupientem, si se sequerentur, raptim evadere angustias, revocare primos et eadem qua venerat via referre coegit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti sequebantur: postquam Aetoli se coniunxerunt, hos, ut ab tergo agmini instarent, reliquerunt, ipsi ab lateribus se circumfuderunt, quidam per notas calles breviore via praegressi transitus insedere; tantumque tumultus Macedonibus est iniectum, ut fugae magis effusae quam itineris ordinati modo multis armis virisque relictis flumen traiecerint. hic finis sequendi fuit. inde tuto Macedones Gomphos et a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetolique Ethopiam ad Xenonem ac mille Macedonas opprimendos undique concurrerunt. Macedones parum loco freti ab Ethopia in altiorem deruptioremque undique tumulum concessere; quo pluribus ex locis aditu invento expulere eos Athamanes, dispersosque et per invia atque ignotas rupes iter fugae non expedientis partim ceperunt partim interfecerunt. multi pavore in derupta praecipitati, perpauci cum Xenone ad regem evaserunt. postea per indutias sepeliendi caesos potestas facta est.

III. Amynander recuperato regno legatos et Romam ad senatum et ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho proelium morantes, misit. pacem petebat, excusabatque sese, quod per Aetolos recuperasset paternum regnum, Philippum incusabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, et maioris partis voluntate in ius dicionemque totam redegerunt gentem. Am-

philochia recepta — nam fuerat quondam Aetolorum — eadem spe in Aperantiam transcenderunt: ea quoque magna ex parte sine certamine in deditionem venit. Dolopes numquam Aetolorum fuerant, Philippi erant. hi primo ad arma concurrerunt: ceterum postquam Amphilochos cum Aetolis esse fugamque ex Athamania Philippi et caedem praesidii eius accepere, et ipsi a Philippo ad Aetolos deficiunt. quibus circumiectis gentibus iam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse Aetolis fama adfertur Antiochum in Asia victum ab Romanis. nec ita multo post legati ab Roma rediere sine spe pacis, Fulviumque consulem nuntiantes cum exercitu iam traiecisse. his territi, prius ab Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem earum civitatium suae preces nuper repudiatae faciliorem aditum ad senatum haberent, principes gentis ad temptandam spem ultimam Romam miserunt, nihil, ne bellum haberent, priusquam paene in conspectu hostis erat, praemeditati. iam M. Fulvius Apolloniam exercitu traiecto cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat adgredi, quae tum contribuerat se Aetolis. sive ad tuendam eam venirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum esse; sive detractarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem: nam et copiam in propinquo materiae ad aggeres excitandos et cetera opera esse; et Arachthum, navigabilem amnem, opportunum ad comportanda quae usui sint, praeter ipsa moenia fluere; et aestatem aptam rei gerendae adesse. his persuaserunt, ut per Epirum duceret. IV. consuli ad Ambraciam advenienti magni operis oppugnatio visa est. Ambracia tumulo aspero subiecta est: Perranthem incolae vocant. urbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem, arx, quae imposita est tumulo, orientem spectat. amnis Arachthus ex Athamania fluens cadit in sinum maris ab nomine propinquae urbis Ambracium appellatum. praeterquam quod hinc amnis munit hinc tumuli, muro quoque firmo saepta erat, patente in circuitu paulo amplius tria milia passuum. Fulvius bina a campo castra

modico inter se distantia intervallo, unum castellum loco edito contra arcem obiecit. ea omnia vallo atque fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab urbe neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. ad famam oppugnationis Ambraciae Stratum iam edicto Nicandri praetoris convenerant Aetoli. inde primo copiis omnibus ad prohibendam obsidionem venire in animo fuerat. dein postquam urbem iam magna ex parte operibus saeptam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus per nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum castra nocte adgredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat: deinde periculosum inceptum ratus, ne quae sentirent Romani et regressus inde in tuto non esset, deterritus ab hoc consilio ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.

V. consul iam munimentis, quibus saepienda urbs erat, iam operibus, quae admovere muris parabat, perfectis quinque simul locis moenia est adgressus. tria paribus intervallis faciliore aditu a campo adversus Pyrrheum quod vocant admovit, unum e regione Aesculapii, unum adversus arcem. arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. oppidanos primo et ad speciem et ad ictus moenium cum terribili sonitu editos pavor ac trepidatio cepit. deinde ut praeter spem stare muros viderunt, collectis rursus animis in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve robustos incutiebant; falces, ancoris ferreis iniectis in interiorem partem muri trahentes asserem, praefringebant; ad hoc eruptionibus nocturnis in custodias operum et diurnis in stationes ultro terrorem inferebant.

In hoc statu res ad Ambraciam cum essent, iam Aetoli a populatione Acarnaniae Stratum redierant. inde Nicander praetor spem nactus solvendae incepto forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quae

adversus Pyrrheum erant, adgrederentur, et ipse ad castra Romana terrorem faceret, posse ratus ancipiti tumultu, et nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. et Nicodamus intempesta nocte, cum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio in urbem penetrat, animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adiecit; et simul constituta nox venit, ex composito repente opera est adgressus. id inceptum conatu quam effectu gravius fuit, quia nulla ab exteriore parte vis admota est, seu metu deterrito praetore Aetolorum, seu quia potius visum est Amphilochis nuper receptis ferre opem, quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat. VI. tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant, quae omnia simul sed nec apparatu nec vi simili, Aetoli adgressi sunt. alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque et malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, advenere. multos primo impetu custodes oppresserunt: dein postquam clamor tumultusque in castra est perlatus datumque a consule signum, arma capiunt et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. uno in loco ferro ignique gesta res; a duobus irrito incepto, cum temptassent magis quam inissent certamen, Aetoli abscesserunt. atrox pugna in unum inclinaverat locum. ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantis hortabantur et prope certa fovebant spe, iam Nicandrum ex composito adfore et terga hostium invasurum. haec res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit: ceterum postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant et crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare; postremo re omissa, iam vix tuto receptu fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, et pluribus aliquanto quam ipsi ceciderant interfectis. quodsi ex composito acta res fuisset, haud dubium erat expugnari una utique parte opera cum magna caede hostium potuisse. Ambracienses quique intus erant Aetoli, non ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus

velut proditi ab suis segniores ad pericula erant. iam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed dispositi per muros et turres ex tuto pugnabant.

VII. Perseus ubi adesse Aetolos audivit, omissa obsidione urbis, quam oppugnabat, depopulatus tantum agros Amphilochia excessit atque in Macedoniam redit. et Aetolos inde avocavit populatio maritimae orae. Pleuratus Illyriorum rex cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus adiunctis Achaeorum quae Patris erant navibus maritima Aetoliae vastabat. adversus quos mille Aetoli missi, quacumque se classis circumegerat per litorum amfractus, brevioribus semitis occurrebant. et Romani ad Ambraciam pluribus locis quatiendo arietibus muros aliquantum urbis nudaverant, nec tamen penetrare in urbem poterant: nam et pari celeritate novus pro diruto murus obiciebatur, et armati ruinis superstantes instar munimenti erant. itaque cum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum occultum vineis ante contecto loco agere instituit. et aliquamdiu, cum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes sed egerentes etiam humum fefellere hostem. cumulus repente terrae eminens index operis oppidanis fuit; pavidique ne iam subrutis muris facta in urbem via esset, fossam intra murum e regione eius operis quod vineis contectum erat ducere instituunt. cuius ubi ad tantam altitudinem quantae esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt, silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis: momento enim ad inane, suspenso furculis ab hostibus muro, pervenerunt. ibi commissis operibus cum e fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant, dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terra ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est, intersaepientibus cuniculum, ubi vellent, nunc ciliciis praetentis nunc foribus raptim obiectis. nova etiam haud magni operis adversus eos qui in cuniculo erant excogitata res. dolium a fundo pertusum, qua fistula modica inseri pos-

21*

set, et ferream fistulam operculumque dolii ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt. per operculi foramina praelongae hastae, quas sarisas vocant, ad summovendos hostes eminebant. scintillam levem ignis inditam plumae folle fabrili ad caput fistulae imposito flando accenderunt. inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiam foedo quodam nidore ex adusta pluma, cum totum cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat.

VIII. Cum in hoc statu ad Ambraciam res esset, legati ab Aetolis Phaeneas et Damoteles cum liberis mandatis decreto gentis ad consulem venerunt. nam praetor eorum cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram navibus hostium esse, alia Amphilochos, Dolopiam a Macedonibus vastari, nec Aetolos ad tria simul diversa bella occursantis sufficere, convocato concilio Aetolos principes quid agendum esset consuluit. omnium eo sententiae decurrerunt, ut pax, si posset, aequis, si minus, tolerandis condicionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum: Antiocho terra marique superato et prope extra orbem terrae ultra iuga Tauri exacto quam spem esse sustinendi belli? Phaeneas et Damoteles quod e re Aetolorum, ut in tali casu, fideque sua esse censerent, agerent: quod enim sibi consilium aut cuius rei electionem a fortuna relictam? cum his mandatis legati missi orare consulem, ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociae, nolle dicere iniuriis, miseriis certe coactae insanire. non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello quam boni ante, cum adversus Philippum bellatum sit, fecisse. nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice poenam iniungi debere. ad ea consul respondit magis saepe quam vere umquam Aetolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia cis Taurum montem, opimo regno, excessisse. Aetolos nisi inermes de pace agentes non auditurum se. arma illis prius equosque omnis tra-

dendos esse, deinde mille talentum [argenti] populo Romano dandum, cuius summae dimidium praesens numeretur, si pacem habere vellent. ad ea adiecturum etiam in foedus esse, ut eosdem quos populus Romanus amicos atque hostis habeant. IX. adversus quae legati, et quia gravia erant et quia suorum animos indomitos ac mutabiles noverant, nullo reddito responso domum regressi sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra praetorem et principes consulerent. clamore et iurgio excepti, quod tam diu rem traherent, qualemcumque pacem referre iussi, cum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam positis, cum quibus bellum erat, circumventi Thyrium custodiendi deducuntur. haec mora iniecta est paci. cum iam Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro iis venerant, apud consulem essent, Amynander quoque Athamanum rex fide accepta venerat in castra Romana, magis pro Ambracia urbe, ubi maiorem partem temporis exsulaverat, quam pro Aetolis sollicitus. per hos certior factus consul de casu legatorum adduci eos a Thyrio iussit; quorum post adventum agi coeptum est de pace. Amynander, quod sui maxime operis erat, impigre agebat ut Ambracienses compelleret ad deditionem. id cum per colloquia principum succedens murum parum proficeret, postremo consulis permissu ingressus urbem partim consilio partim precibus evicit, ut permitterent se Romanis. et Aetolos C. Valerius Laevini filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, consulis frater matre eadem genitus, egregie adiuvit. Ambracienses prius pacti, ut Aetolorum auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein ** quingenta Euboica ut darent talenta, ex quibus ducenta praesentia, trecenta per annos sex pensionibus aequis; captivos perfugasque redderent Romanis; urbem ne quam formulae sui iuris facerent, quae post id tempus, quo T. Quinctius traiecisset in Graeciam, aut vi capta ab Romanis esset aut voluntate in amicitiam venisset; Cephallenia insula ut extra ius foederis esset. haec quamquam spe ipsorum aliquanto leviora erant, petentibus Aetolis ut ad

concilium referrent permissum est. parva disceptatio de urbibus tenuit, quae cum sui iuris aliquando fuissent, avelli velut a corpore suo aegre patiebantur: ad unum omnes tamen accipi pacem iusserunt. Ambracienses coronam auream consuli centum et quinquaginta pondo dederunt. signa aenea marmoreaque et tabulae pictae, quibus ornatior Ambracia, quia regia ibi Pyrrhi fuerat, quam ceterae regionis eius urbes erant, sublata omnia avectaque. nihil praeterea tactum violatumve.

X. Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Aetoliae, ad Argos Amphilochium — viginti duo milia ab Ambracia abest — castra posuit. eo tandem legati Aetoli mirante consule quod morarentur venerunt. inde postquam approbasse pacem concilium Aetolorum accepit, iussis proficisci Romam ad senatum, permissoque, ut et Rhodii et Athenienses deprecatores irent, dato qui simul cum iis proficisceretur C. Valerio fratre ipse in Cephalleniam traiecit. praeoccupatas auris animosque principum Romae criminibus Philippi invenerunt, qui per legatos, per litteras Dolopas Amphilochosque et Athamaniam ereptas sibi querens, praesidiaque sua, postremo filium etiam Persea ex Amphilochis pulsum, averterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon Hicesiae filius eloquentia etiam dicitur movisse; qui vulgata similitudine, mari tranquillo quod ventis concitaretur aequiperando multitudinem Aetolorum, usus, cum in fide Romanae societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos aiebat: postquam flare ab Asia Thoas et Dicaearchus, ab Europa Menestas et Damocritus coepissent, tum illam tempestatem coortam quae ad Antiochum eos sicut in scopulum intulisset. XI. diu iactati Aetoli tandem ut condiciones pacis convenirent effecerunt. fuerunt autem haec. „imperium maiestatemque populi Romani gens Aetolorum conservato sine dolo malo. ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire sinito, neve ulla ope iuvato. hostis eosdem habeto quos populus Romanus, armaque in eos

ferto, bellumque pariter gerito. perfugas fugitivos captivos reddito Romanis sociisque, praeterquam si qui capti, cum domos redissent, iterum capti sunt, aut si qui eo tempore ex iis capti sunt qui tum hostes erant Romanis, cum intra praesidia Romana Aetoli essent. aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyraeorum magistratibus sine dolo malo tradantur; qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inventus erit, reddatur. obsides quadraginta arbitratu consulis Romani dato, ne minores duodecim annorum neu maiores quadraginta. obses ne esto praetor, praefectus equitum, scriba publicus, neu quis qui ante obses fuit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto." de pecuniae summa quam penderent pensionibusque eius nihil ex eo quod cum consule convenerat mutatum. pro argento si aurum dare mallent, darent convenit, dum pro argenteis decem aureus unus valeret. „quae urbes, qui agri, qui homines Aetolorum iuris aliquando fuerunt, qui eorum T. Quinctio Cn. Domitio consulibus postve eos consules aut armis subacti aut voluntate in dicionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse velint. Oeniadae cum urbe agrisque Acarnanum sunto." his legibus foedus ictum cum Aetolis est.

XII. Eadem non aestate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus haec a M. Fulvio consule in Aetolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallograecia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copiis ab L. Scipione et exercitu lustrato contionem apud milites habuit, qua collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno proelio debellassent, adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis iuvissent Antiochum, et adeo indomita haberent ingenia, ut nequiquam Antiochus emotus ultra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum; de se quoque pauca, nec falsa nec immodica, adiecit. laeti milites cum frequenti adsensu consulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes, rege superato nullum momentum in solis per

se Gallorum copiis fore. Eumenem haud in tempore abesse — Romae tum erat — credere consul, gnarum locorum hominumque, et cuius interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem eius arcessit a Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum pollicentem suam suorumque operam domum ad comparandum dimittit. paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus quingentis, Athenaeo fratre iusso cum ceteris copiis subsequi, commendata iis custodia Pergami quos fratri regnoque fidos credebat. consul collaudato iuvene cum omnibus copiis ad Maeandrum progressus castra posuit, quia vado superari amnis non poterat et contrahendae naves erant ad exercitum traiciendum. transgressi Maeandrum ad Hieran Comen pervenerunt. XIII. fanum ibi augustum Apollinis et oraculum: sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. hinc alteris castris ad Harpasum flumen perventum est; quo legati ab Alabandis venerunt, ut quod castellum ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate aut armis cogeret iura antiqua pati. eodem et Athenaeus Eumenis et Attali frater cum Cretensi Leuso et Corrago Macedone venit: mille pedites mixtarum gentium et trecentos equites secum adduxerunt. consul tribuno militum misso cum modica manu castellum vi cepit, captum Alabandensibus reddit. ipse nihil via degressus ad Antiochiam super Meandrum amnem posuit castra. huius amnis fontes Celaenis oriuntur. Celaenae urbs caput quondam Phrygiae fuit: migratum inde haud procul veteribus Celaenis, novaeque urbi Apameae nomen inditum ab Apama sorore Seleuci regis. et Marsyas amnis, haud procul a Maeandri fontibus oriens, in Maeandrum cadit, famaque ita tenet, Celaenis Marsyan cum Apolline tibiarum cantu certasse. Maeander ex arce summa Celaenarum ortus, media urbe decurrens, per Caras primum, deinde Ionas in sinum maris editur, qui inter Prienen et Miletum est. ad Antiochiam in castra consulis Seleucus Antiochi filius, ex foedere icto cum Scipione, ad frumentum exercitui dandum venit. parva disceptatio de Attali

auxiliaribus orta est, quod Romano tantum militi pactum Antiochum ut daretur frumentum Seleucus dicebat. discussa ea quoque est constantia consulis, qui dimisso tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepissent. inde ad Gordiutichos quod vocant processum est. ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum. in finibus Pisidarum posita urbs est, in ea parte quae vergit ad Pamphylium mare. integris viribus regionis eius, feroces ad bellandum habebat viros. tum quoque equites in agmen Romanum eruptione facta haud modice primo impetu turbavere: deinde ut apparuit nec numero se nec virtute pares esse, in urbem compulsi veniam erroris petebant, dedere urbem parati. quinque et viginti talenta argenti, et decem milia medimnum tritici imperata. ita in deditionem accepti.

XIV. Tertio inde die ad Casum amnem perventum; inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. ad Thabusion castellum imminens flumini Indo ventum est, cui fecerat nomen Indus ab elephanto deiectus. haud procul a Cibyra aberant, nec legatio ulla a Moagete tyranno civitatis eius, homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. ad temptandum eius animum C. Helvium cum quattuor milibus peditum et quingentis equitibus consul praemittit. huic agmini iam primis finis ingredientibus legati occurrerunt nuntiantes paratum esse tyrannum imperata facere: orabant, ut pacatus finis iniret, cohiberetque a populatione agri militem; et in corona aurea quindecim talenta adferebant. Helvius integros a populatione agros servaturum pollicitus ire ad consulem legatos iussit. quibus eadem referentibus consul „neque Romani“ inquit „bonae voluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus, et ipsum talem esse inter omnes constat, ut de poena eius magis quam de amicitia nobis cogitandum sit.“ perturbati hac voce legati nihil aliud petere quam ut coronam acciperet, veniendique ad eum tyranno potestatem et copiam loquendi ac purgandi se faceret. permissu consulis postero die in castra tyrannus venit, vestitus comitatusque vix ad privati modice locupletis habitum; et

oratio fuit summissa et infracta, extenuantis opes suas urbiumque suae dicionis egestatem querentis. erant autem sub eo praeter Cibyram et Syleum et Alimne quae appellatur. ex his, ut se suosque spoliaret, quinque et viginti talenta se confecturum, prope ut diffidens, pollicebatur. „enimvero" inquit consul „ferri iam ludificatio ista non potest. parum est non erubuisse absentem, cum per legatos frustrareris nos: praesens quoque in eadem perstas impudentia. quinque et viginti talenta tyrannidem tuam exhaurient? quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe exspecta." hac denuntiatione conterritus perstare tamen in pertinaci simulatione inopiae. et paulatim illiberali adiectione, nunc per cavillationem, nunc precibus et simulatis lacrimis, ad centum talenta est perductus. adiecta decem milia medimnum frumenti. haec omnia intra sex dies exacta.

XV. A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusque Caularem amnem posuit castra. postero die praeter Caralitin paludem agmen ductum; ad Madamprum manserunt. inde progredientibus ab Laco, proxima urbe, metu incolae fugerunt: vacuum hominibus et refertum rerum omnium copia oppidum diripuerunt. inde ad Lysis fluminis fontes, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Termessenses eo tempore Isiondensium arcem urbe capta oppugnabant. inclusi cum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem orantes opem miserunt: cum coniugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patiendam, exspectare. volenti consuli causa in Pamphyliam devertendi oblata est. adveniens obsidione Isiondensis exemit, Termesso pacem dedit quinquaginta talentis argenti acceptis; item Aspendiis ceterisque Pamphyliae populis. ex Pamphylia rediens ad fluvium Taurum primo die, postero ad Xylinen quam vocant Comen posuit castra. profectus inde continentibus itineribus ad Cormasa urbem pervenit. Darsa proxima urbs erat: eam metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia invenit. progredienti praeter paludes legati ab Lysinoe dedentes civitatem venerunt.

inde in agrum Sagalassenum uberem fertilemque omni genere frugum ventum est. colunt Pisidae, longe optimi bello regionis eius. cum ea res animos facit, tum agri fecunditas et multitudo hominum et situs inter paucas munitae urbis. consul, quia nulla legatio ad finem praesto fuerat, praedatum in agros misit. tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt. legatis missis pacti quinquaginta talentis et viginti milibus medimnum tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. progressus inde ad Rhotrinos fontes, ad vicum quem Acaridos Comen vocant posuit castra. eo Seleucus ab Apamea postero die venit. aegros inde et inutilia impedimenta cum Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiae processit. inde Synnada venit, metu omnibus circa oppidis desertis. quorum praeda iam grave agmen trahens vix quinque milium die toto itinere perfecto ad Beudos, quod vetus appellant, pervenit. ad Anabura inde, et altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbassium posuit castra. ibi plures dies stativa habuit, quia perventum erat ad Tolistobogiorum fines.

XVI. Hi Galli, magna hominum vis, seu inopia agri seu praedae spe, nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos pervenerunt. ibi seditio orta, et ad viginti milia hominum cum Lonorio ac Lutario regulis secessione facta a Brenno in Thraciam iter avertunt. ubi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo Byzantium cum pervenissent, aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo regionis eius urbes obtinuerunt. cupido inde eos in Asiam transeundi, audientis ex propinquo, quanta ubertas eius terrae esset, cepit; et Lysimachia fraude capta Chersonesoque omni armis possessa ad Hellespontum descenderunt. ibi vero exiguo divisam freto cernentibus Asiam multo magis animi ad transeundum accensi; nuntiosque ad Antipatrum praefectum eius orae de transitu mittebant. quae res cum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter regulos seditio orta est. Lonorius retro, unde

venerat, cum maiore parte hominum repetit Byzantium; Lutarius Macedonibus per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis duas tectas naves et tris lembos adimit. iis alios atque alios dies noctesque travehendo, intra paucos dies omnis copias traiecit. haud ita multo post Lonorius adiuvante Nicomede Bithyniae rege a Byzantio transmisit. coeunt deinde in unum rursus Galli et auxilia Nicomedi dant adversus Ziboetam, partem tenentem Bithyniae, gerenti bellum. atque eorum maxime opera devictus Ziboeta est, Bithyniaque omnis in dicionem Nicomedis concessit. profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. non plus ex viginti milibus hominum quam decem armata erant. tamen tantum terroris omnibus quae cis Taurum incolunt gentibus iniecerunt, ut quas adissent quasque non adissent, pariter ultimae propinquis, imperio parerent. postremo cum tres essent gentes, Tolistobogii Trocmi Tectosages, in tris partis, qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt. Trocmis Hellesponti ora data; Tolistobogii Aeolida atque Ioniam, Tectosages mediterranea Asiae sortiti sunt. et stipendium tota cis Taurum Asia exigebant, sedem autem ipsi sibi circa Halyn flumen ceperunt. tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna subole aucta, ut Syriae quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis; audacique incepto praeter opinionem omnium adfuit fortuna, et signis collatis superior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. eaedem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. tum quoque, pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non perventurum.

XVII. Cum hoc iam hoste, tam terribili omnibus regionis eius, quia bellum gerendum erat, pro contione milites in hunc maxime modum adlocutus est consul. „non me praeterit, milites, omnium quae Asiam colunt gentium Gallos fama belli praestare. inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello prope orbem terrarum,

sedem cepit. procera corpora, promissae et rutilatae comae, vasta scuta, praelongi gladii; ad hoc cantus inchoantium proelium et ululatus et tripudia, et quatientium scuta in patrium quendam modum horrendus armorum crepitus, omnia de industria composita ad terrorem. sed haec, quibus insolita atque insueta sunt, Graeci et Phryges et Cares timeant: Romanis Gallici tumultus adsuetis etiam vanitates notae sunt. semel primo congressu ad Aliam eos olim fugerunt maiores nostri: ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum consternatos caedunt fugantque; et plures prope de Gallis triumphi quam de toto orbe terrarum acti sunt. iam usu hoc cognitum est: si primum impetum, quem fervido ingenio et caeca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore et lassitudine membra, labant arma; mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos sol pulvis sitis, ut ferrum non admoveas, prosternunt. non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir unus cum viro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. iam M. Manlius unus agmine scandentis in Capitolium detrusit Gallos. et illis maioribus nostris cum haud dubiis Gallis in sua terra genitis res erat; hi iam degeneres sunt, mixti, et Gallograeci vere, quod appellantur: sicut in frugibus pecudibusque non tantum semina ad servandam indolem valent, quantum terrae proprietas caelique, sub quo aluntur, mutat. Macedones qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros Parthos Aegyptios degenerarunt. Massilia inter Gallos sita traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana dura illa et horrida disciplina mansit? generosius in sua quidquid sede gignitur: insitum alienae terrae in id quo alitur, natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores caedetis. magis vereor ne parum inde gloriae quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex saepe fudit fugavitque. nolite existimare beluas tantum recens captas feri

tatem illam silvestrem primo servare, deinde cum diu manibus humanis aluntur, mitescere; in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse: — eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum avique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram, Paeoniam inde et Thraciam pugnando cum ferocissimis gentibus emensi, has terras ceperunt. duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quae copia rerum omnium saginaret. uberrimo agro, mitissimo caelo, clementibus accolarum ingeniis omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. vobis mehercule, Martiis viris, cavenda ac fugienda quam primum amoenitas est Asiae: tantum hae peregrinae voluptates ad exstinguendum vigorem animorum possunt; tantum contagio disciplinae morisque accolarum valet. hoc tamen feliciter evenit, quod sicut vim adversus vos nequaquam, ita famam apud Graecos parem illi antiquae obtinent, cum qua venerunt; bellique gloriam victores eandem inter socios habebitis, quam si servantis antiquum specimen animorum Gallos vicissetis."

XVIII. Contione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis et in Eumenis manserat amicitia et negaverat Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum quem vocant Tyscon ventum. eo legati Oroandensium cum venissent amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata, precantibusque ut domum renuntiarent potestas facta. ducere inde exercitum consul ad Plitendum; deinde ad Alyattos castra posita. eo missi ad Eposognatum redierunt, et legati reguli orantes, ne Tectosagis bellum inferret: ipsum in eam gentem iturum Eposognatum persuasurumque, ut imperata faciant. data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon quam vocant terram coeptus. ab re nomen habet: non ligni modo quicquam, sed ne spinas quidem aut ullum aliud alimentum fert ignis; fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum Gallograeciae castellum castra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hostium equites, nec turbarunt tan-

tum stationes Romanas repente invecti, sed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus cum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugavitque Gallos, et aliquot fugientis occidit. inde consul, ut qui iam ad hostis perventum cerneret, explorato deinde et cum cura coacto agmine procedebat. et continentibus itineribus cum ad Sangarium flumen venisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens miscetur ad Bithyniam Tymbri fluvio; inde maior ian. geminatis aquis per Bithyniam fertur et in Propontidem sese effundit, non tamen tam magnitudine memorabilis quam quod piscium accolis ingentem vim praebet. transgressis ponte perfecto flumen, praeter ripam euntibus Galli matris magnae a Pessinunte occurrere cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine deam Romanis viam belli et victoriam dare imperiumque eius regionis. accipere se omen cum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. postero die ad Gordium pervenit. id haud magnum quidem oppidum est, sed plus quam mediterraneum celebre et frequens emporium. tria maria pari ferme distantia intervallo habet, Hellespontum, ad Sinopen, et alterius orae litora, qua Cilices maritimi colunt; multarum magnarumque praeterea gentium finis contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt. ibi stativa habentibus legati ab Eposognato venerunt, nuntiantes profectum eum ad regulos Gallorum nihil aequi impetrasse; ex campestribus vicis agrisque frequentes demigrare, et cum coniugibus ac liberis quae ferre atque agere possint prae se agentis portantisque Olympum montem petere, ut inde armis locorumque situ sese tueantur. XIX. certiora postea Oroandensium legati attulerunt, Tolistobogiorum civitatem Olympum montem cepisse; diversos Tectosagos alium montem, qui Magaba dicatur, petisse; Trocmos coniugibus ac liberis apud Tectosagos depositis armatorum agmine Tolistobogiis statuisse auxilium ferre. erant

autem tunc trium populorum reguli Ortiagon et Combolomarus et Gaulotus. iis haec maxime ratio belli sumendi fuerat, quod cum montes editissimos regionis eius tenerent, convectis omnibus, quae ad usum quamvis longi temporis sufficerent, taedio se fatigaturos hostem censebant: nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos; et si conarentur, vel parva manu prohiberi aut deturbari posse; nec quietos in radicibus montium gelidorum sedentes, frigus aut inopiam laturos. et cum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque et alia munimenta verticibus iis quos insederant circumiecere. minima apparatus missilium telorum cura fuit, quod saxa adfatim praebituram asperitatem ipsam locorum credebant.

XX. Consul quia non comminus pugnam sed procul locis oppugnandis futuram praeceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum glandisque et modicorum qui funda mitti possent lapidum paraverat. instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit, et a quinque ferme milibus castra locat. postero die cum quadringentis equitibus et Attalo progressum eum ad naturam montis situmque Gallicorum castrorum visendum equites hostium, duplex numerus effusi e castris, in fugam averterunt: occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, tuto circumvectus montem, animadvertit meridiana regione terrenos et placide acclives ad quendam finem colles esse, a septentrione ardua et rectas prope rupes; atque omnibus ferme aliis inviis itinera tria esse, unum medio monte, qua terrena erant, duo difficilia ab hiberno solis ortu et ab aestivo occasu. haec contemplatus eo die sub ipsis radicibus posuit castra, postero die sacrificio facto, cum primis hostiis litasset, trifariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. ipse cum maxima parte copiarum, qua aequissimum aditum praebebat mons, ascendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur et tuto possit, subire iubet: si qua periculosa et praerupta oc-

currant, non pugnare cum iniquitate locorum neque inexsuperabilibus vim adferre, sed obliquo monte ad se declinare et suo agmini coniungi. C. Helvium cum tertia parte circuire sensim per infima montis, deinde ab occasu aestivo erigere agmen. et Attali auxilia trifariam aequo numero divisit; secum esse ipsum iuvenem iussit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planitie reliquit. edictum praefectis, ut intenti quid ubique geratur animadvertant, opemque ferre quo postulet res properent. XXI. Galli ab duobus lateribus satis fidentes invia esse, ab ea parte quae in meridiem vergeret, ut armis clauderent viam, quattuor milia fere armatorum ad tumulum imminentem viae minus mille passuum a castris occupandum mittunt, eo se rati veluti castello iter impedituros. quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. ante signa modico intervallo velites eunt et ab Attalo Cretenses sagittarii et funditores et Tralli et Thraces; signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita prae se habentium scuta, ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. missilibus ex intervallo loci proelium commissum est, primo par, Gallos loco adiuvante, Romanos varietate et copia telorum. procedente certamine nihil iam aequi erat. scuta longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, et ea ipsa plana, male tegebant Gallos. nec tela iam alia habebant praeter gladios; quorum, cum manum hostis non consereret, nullus usus erat. saxis nec modicis, ut quae non praeparassent, sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, ut insueti, nec arte nec viribus adiuvantes ictum, utebantur. sagittis glande iaculis incauti et ab omni parte configebantur. nec quid agerent, ira et pavore occaecatis animis cernebant; et erant deprensi genere pugnae in quod minime apti sunt. nam quemadmodum comminus, ubi in vicem pati et inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum, ita ubi ex occulto et procul levibus telis vulnerantur nec quo ruant caeco impetu habent, velut ferae transfixae in suos temere incurrunt. detegebat vulnera eorum quod nudi pugnant, et sunt fusa et candida corpora, ut

quae numquam nisi in pugna nudentur: ita et plus sanguinis ex multa carne fundebatur, et foediores patebant plagae, et candor corporum magis sanguine atro maculabatur. sed non tam patentibus plagis moventur. interdum insecta cute, ubi latior quam altior plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. iidem, cum aculeus sagittae aut glandis abditae introrsus tenui vulnere in speciem urit, et scrutantis qua evellant telum non sequitur, tum in rabiem et pudorem tam parvae perimentis versi pestis prosternunt corpora humi, sicut passim procumberent. alii ruentes in hostem undique configebantur, et cum comminus venerant, gladiis a velitibus trucidabantur. hic miles tripedalem parmam habet, et in dextra hastas, quibus eminus utitur; gladio Hispaniensi est cinctus. quodsi pede collato pugnandum est, translatis in laevam hastis stringit gladium. pauci iam supererant Gallorum; qui postquam ab levi armatura superatos se viderunt et instare legionum signa, effusa fuga castra repetunt pavoris et tumultus iam plena, ut ubi feminae puerique et alia imbellis turba permixta esset. Romanos victores deserti fuga hostium acceperunt tumuli. XXII. sub idem tempus L. Manlius et C. Helvius, cum quoad viam colles obliqui dederunt escendissent, postquam ad invia ventum est, flexere iter in partem montis, quae una habebat iter, et sequi consulis agmen modico uterque intervallo velut ex composito coeperunt, quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa compulsi: subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo saepe usui fuerunt, ut primis forte deturbatis secundi et tegant pulsos et integri pugnam excipiant. consul, postquam ad tumulos ab levi armatura captos prima signa legionum pervenerunt, respirare et conquiescere paulisper militem iubet. simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat; et cum levis armatura proelium tale ediderit, quid ab legionibus, quid ab iustis armis, quid ab animis fortissimorum militum exspectari? castra illis capienda esse, in quae compulsus ab levi armatura hostis trepidet. praecedere tamen iubet levem armaturam; quae, cum staret agmen, colligendis

per tumulos telis, ut missilia sufficerent, haud segne id ipsum tempus consumpserat. iam castris appropinquabant; et Galli, ne parum se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant. obruti deinde omni genere telorum, cum quo plures atque densiores erant, eo minus vani quicquam intercideret teli, intra vallum momento temporis compelluntur stationibus tantum firmis ad ipsos aditus portarum relictis. in multitudinem compulsam in castra vis ingens missilium telorum coniciebatur; et vulnerari multos clamor permixtus mulierum atque puerorum ploratibus significabat. in eos, qui portas stationibus suis clauserant, legionum antesignani pila coniecerunt. iis vero non vulnerabantur, sed transverberatis scutis plerique inter se conserti haerebant; nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt. XXIII. patentibus iam portis, priusquam irrumperent victores, fuga e castris Gallorum in omnis partes facta est. ruunt caeci per vias, per invia, nulla praecipitia saxa, nullae rupes obstant, nihil praeter hostem metuunt. itaque plerique praecipites per vastam altitudinem prolapsi aut debilitati exanimantur. consul captis castris direptione praedaque abstinet militem: sequi pro se quemque et instare et perculsis pavorem addere iubet. supervenit et alterum cum L. Manlio agmen; nec eos castra intrare sinit, protinus ad persequendos hostis mittit. et ipse paulo post tradita captivorum custodia tribunis militum sequitur, debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi caesi forent aut capti. egresso consule C. Helvius cum tertio agmine advenit, nec continere suos ab direptione castrorum valuit; praedaque eorum iniquissima sorte, qui pugnae non interfuerant, facta est. equites diu ignari et pugnae et victoriae suorum steterunt; deinde et ipsi, quantum equis subire poterant, sparsos fuga Gallos circa radices montis consectati cecidere aut cepere. numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late per omnis amfractus montium fugaque et caedes fuit; et magna pars rupibus inviis in profundae altitudinis convalles delapsa est, pars in silvis vepribusque occisa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad

quadraginta milia hominum auctor est caesa, Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus decem milia. numerus captivorum haud dubie milia quadraginta explevit, quia omnis generis aetatisque turbam secum traxerant, demigrantium magis quam in bellum euntium modo. consul armis hostium in uno concrematis cumulo ceteram praedam conferre omnis iussit, et aut vendidit quod eius in publicum redigendum erat, aut cum cura, ut quam aequissima esset, per milites divisit. laudati quoque pro contione omnes sunt, donatique pro merito quisque, ante omnis Attalus summo ceterorum adsensu: nam singularis eius iuvenis cum virtus et industria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia etiam fuerat.

XXIV. Supererat bellum integrum cum Tectosagis. ad eos profectus consul tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hostes paulo plus decem milia aberant. ubi cum stativa essent, facinus memorabile a captiva factum est. Ortiagontis reguli uxor forma eximia custodiebatur inter plures captivos; cui custodiae centurio praeerat et libidinis et avaritiae militaris. is primo animum temptavit; quem cum abhorrentem a voluntario videret stupro, corpori, quod servum fortuna erat, vim fecit. deinde ad leniendam indignitatem iniuriae spem reditus ad suos mulieri facit, et ne eam quidem, ut amans, gratuitam. certo auri pondere pactus, ne quem suorum conscium haberet, ipsi permittit, ut quem vellet unum ex captivis nuntium ad suos mitteret. locum prope flumen constituit, quo duo, ne plus necessarii captivae cum auro venirent nocte insequenti ad eam accipiendam. forte ipsius mulieris servus inter captivos eiusdem custodiae erat. hunc nuntium primis tenebris extra stationes centurio educit. nocte insequenti et duo necessarii mulieris ad constitutum locum et centurio cum captiva venit. ubi cum aurum ostenderent quod summam talenti Attici — tanti enim pepigerat — expleret, mulier lingua sua, stringerent ferrum et centurionem pensantem aurum occiderent, imperavit. iugulati praecisum caput ipsa involutum veste

ferens ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit; quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit, mirantique cuiusnam id caput hominis aut quod id facinus haudquaquam muliebre esset, et iniuriam corporis et ultionem violatae per vim pudicitiae confessa viro est, aliaque, ut traditur, sanctitate et gravitate vitae huius matronalis facinoris decus ad ultimum conservavit.

XXV. Ad Ancyram in stativa oratores Tectosagum ad consulem venerunt petentes, ne ante ab Ancyra castra moveret, quam collocutus cum suis regibus esset: nullas condiciones pacis iis non bello fore potiores. tempus in posterum diem constituitur, locusque qui medius maxime inter castra Gallorum et Ancyram est visus. quo cum consul ad tempus cum praesidio quingentorum equitum venisset, nec ullo Gallorum ibi viso regressus in castra esset, oratores idem redeunt, excusantes religione obiecta venire reges non posse: principes gentis, per quos aeque res transigi posset, venturos. consul se quoque Attalum missurum dixit. ad hoc colloquium utrimque ventum est. trecentos equites Attalus praesidii causa cum adduxisset, iactae sunt pacis condiciones. finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti consul regesque eo loco postero die congrederentur. frustratio Gallorum eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas, quibus periclitari nolebant, cum coniugibus et liberis trans Halyn flumen traicerent; deinde quod ipsi consuli, parum cauto adversus colloquii fraudem, insidiabantur. mille ad eam rem ex omni numero audaciae expertae delegerunt equites. et successisset fraudi, ni pro iure gentium, cuius violandi consilium initum erat, stetisset fortuna. pabulatores lignatoresque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti sunt, tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis praesidium et ipsum pro statione habituri erant hosti oppositum: suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum posuerunt. consul adfirmante Attalo venturos reges et transigi rem posse, profectus e castris, cum eodem quo

antea praesidio equitum quinque milia fere processisset nec multum a constituto loco abesset, repente concitatis equis cum impetu hostili videt Gallos venientis. constituit agmen, et expedire tela animosque equitibus iussis primo constanter initium pugnae accepit, nec cessit; dein cum praegravaret multitudo, cedere sensim nihil confusis turmarum ordinibus coepit; postremo, cum iam plus in mora periculi quam in ordinibus conservandis praesidii esset, omnes passim in fugam effusi sunt. tum vero instare dissipatis Galli, et caedere; magnaque pars oppressa foret, ni statio pabulatorum, sexcenti equites, occurrissent. ii procul clamore pavido suorum exaudito cum tela equosque expedissent, integri profligatam pugnam acceperunt. itaque versa extemplo fortuna est, versus in victores a victis terror. et primo impetu fusi Galli sunt, et ex agris concurrebant pabulatores, et undique obvius hostis Gallis erat, ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. pauci ergo effugerunt. captus est nemo: maior multo pars per fidem violati colloquii poenas morte luerunt. Romani ardentibus ira animis postero die omnibus copiis ad hostem perveniunt.

XXVI. Biduum natura montis per se ipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumpsit consul. tertio die cum auspicio operam dedisset, deinde immolasset, in quattuor partes divisas copias educit, duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus ut adversus cornua Gallorum erigeret. hostium quod roboris erat, Tectosagi et Trocmi, mediam tenebant aciem milia hominum quinquaginta. equitatum, quia equorum nullus erat inter inaequales rupes usus, ad pedes deductum, decem milia hominum, ab dextro locaverunt cornu. Ariarathis Cappadoces et Morzi auxiliares in laevo quattuor ferme milium numerum explebant. consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata levi armatura, telorum omnis generis ut aeque magna vis ad manum esset curavit. ubi appropinquarunt, omnia eadem utrimque, quae fuerant in priore proelio, erant praeter animos et victoribus ab re secunda auctos et hostibus

fractos, quia etsi non ipsi victi erant, suae gentis hominum cladem pro sua ducebant. itaque a paribus initiis coepta res eundem exitum habuit. velut nubes levium telorum coniecta obruit aciem Gallorum. nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant, et stantes, quo densiores erant, hoc plura, velut destinatum petentibus, vulnera accipiebant. consul iam per se turbatis si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam omnis ratus receptis inter ordines velitibus et alia turba auxiliorum aciem promovit. XXVII. Galli et memoria Tolistobogiorum cladis territi, et inhaerentia corporibus gerentis tela, fessique et stando et vulneribus, ne primum quidem impetum et clamorem Romanorum tulerunt. fuga ad castra inclinavit. sed pauci intra munimenta sese recepere: pars maior dextra laevaque praelati, qua quemque impetus tulit, fugerunt. victores usque ad castra secuti ceciderunt terga; deinde in castris cupiditate praedae haeserunt, nec sequebatur quisquam. in cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est: ceterum ne primum quidem coniectum telorum tulerunt. consul quia ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat, eos qui in cornibus fuerant protinus ad sequendos hostis misit. per aliquantum spatium secuti non plus tamen octo milia hominum in fuga — nam pugna nulla fuit — ceciderunt: reliqui flumen Halyn traiecerunt. Romanorum pars magna ea nocte in hostium castris mansit; ceteros in sua castra consul reduxit. postero die captivos praedamque recensuit; quae tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, cum cis montem Taurum omnia armis per multos annos tenuisset, coacervare potuit. Galli ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. eos Manlius Ephesum venire iussit. ipse — iam enim medium autumni erat — locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans victorem exercitum in hiberna maritimae orae reduxit.

XXVIII. Dum haec in Asia geruntur, in ceteris pro-

vinciis tranquillae res fuerunt. censores Romae T. Quinctius Flamininus et M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quattuor soli praeteriti sunt, nemo curuli usus honore. et in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. substructionem super Aequimaelium in Capitolio et viam silice sternendam a porta Capena ad Martis locaverunt. Campani, ubi censerentur, senatum consuluerunt: decretum uti Romae censerentur. aquae ingentes eo anno fuerunt; Tiberis duodeciens campum Martium planaque urbis inundavit.

Ab Cn. Manlio consule bello in Asia cum Gallis perfecto, alter consul M. Fulvius perdomitis Aetolis cum traiecisset in Cephalleniam, circa civitates insulae misit percunctatum, utrum se dedere Romanis an belli fortunam experiri mallent. metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent. obsides inde imperatos pro viribus inopis populi vicenos Nesiotae Cranii et Palenses et Samaei dederunt. insperata pax Cephalleniae adfulserat, cum repente una civitas, incertum quam ob causam, Samaei desciverunt. quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. ceterum ipsine sibi eum finxerint metum et timore vano quietum excitaverint malum, an iactata sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, nihil comperti est, nisi quod datis iam obsidibus repente portas clauserunt, et ne suorum quidem precibus — miserat enim sub muros consul ad temptandam misericordiam parentium populariumque — desistere ab incepto voluerunt. oppugnari deinde, postquam nihil pacati respondebatur, coepta urbs est. apparatum omnem tormentorum machinarumque travectum ab Ambraciae oppugnatione habebat; et opera quae facienda erant, impigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros. XXIX. nec ab Samaeis quicquam quo aut opera aut hostis arceri possit, praetermissum est. duabus tamen maxime resistebant rebus, una, interiorem semper iuxta validum pro diruto novum obstruentes murum, altera, eruptionibus subitis

nunc in opera hostium nunc in stationes. et plerumque his proeliis superiores erant. una ad coercendos inventa haud magna memoratu res est. centum funditores ab Aegio et Patris et Dymis acciti. a pueris ii more quodam gentis saxis globosis, quibus ferme arenae immixtis strata litora sunt, funda mare apertum incessentes exercebantur. itaque longius certiusque et validiore ictu quam Baliaris funditor eo telo usi sunt. et est non simplicis habenae, ut Baliarica aliarumque gentium funda, sed triplex scutale, crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in iactu glans, sed librata cum sederit, velut nervo missa excutiatur. coronas modici circuli magno ex intervallo loci adsueti traicere, non capita solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris. eae fundae Samaeos cohibuerunt, ne tam crebro nec tam audacter erumperent, adeo ut precarentur ex muris Achaeos, ut parumper abscederent et se cum Romanis stationibus pugnantis quiete spectarent. quattuor menses obsidionem Same sustinuit. cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent aut vulnerarentur, et qui supererant, fessi et corporibus et animis essent, Romani nocte per arcem quam Cyatidem vocant — nam urbs in mare devexa in occidentem vergit — muro superato in forum pervenerunt. Samaei postquam captam partem urbis ab hostibus senserunt, cum coniugibus ac liberis in maiorem refugerunt arcem. inde postero die dediti direpta urbe sub corona omnes venierunt.

XXX. Consul compositis rebus Cephalleniae, praesidio Samae imposito, in Peloponnesum iam diu arcessentibus Aegiensibus maxime ac Lacedaemoniis traiecit. Aegium a principio Achaici concilii semper conventus gentis indicti sunt, seu dignitati urbis id seu loci opportunitati datum est. hunc morem Philopoemen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus civitatibus, quae Achaici concilii essent, in vicem conventus agerentur. et sub adventum consulis damiurgis civitatium, qui summus est magistratus, Aegium evocantibus, Philopoemen — praetor tum erat — Argos conventum edixit. quo cum appareret omnes fere conventuros, consul

quoque, quamquam Aegiensium favebat causae, Argos venit; ubi cum disceptatio fuisset et rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedaemonii deinde eum in sua certamina averterunt. sollicitam eam civitatem exsules maxime habebant, quorum magna pars in maritimis Laconicae orae castellis vicisque qui omnes adempti erant, habitabant. id aegre patientes Lacedaemonii, ut aliqua liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam aliove quo mitterent legatos, simul ut emporium et receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset, nocte adorti vicum maritimum nomine Lan improviso occupaverunt. vicani quique ibi exsules habitabant primo inopinata re territi sunt, deinde sub lucem congregati levi certamine expulerunt Lacedaemonios. terror tamen omnem maritimam oram pervasit; legatosque communiter et castella omnia vicique et exsules, quibus ibi domicilia erant, ad Achaeos miserunt. XXXI. Philopoemen praetor, iam inde ab initio exsulum causae et amicus, et auctor semper Achaeis minuendi opes et auctoritatem Lacedaemoniorum, concilium querentibus dedit, decretumque referente eo factum est, cum in fidem Achaeorum tutelamque T. Quinctius et Romani Laconicae orae castella et vicos tradidissent, et cum abstinere iis ex foedere Lacedaemonii deberent, Las vicus oppugnatus esset caedesque ibi facta, qui eius rei auctores adfinesque essent, nisi dederentur Achaeis, violatum videri foedus. ad exposcendos eos legati extemplo Lacedaemonem missi sunt. id imperium adeo superbum et indignum Lacedaemoniis visum est, ut si antiqua civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem consternavit eos metus, si semel primis imperiis obediendo iugum accepissent, ne id quod iam diu moliretur Philopoemen, exsulibus Lacedaemonem traderet. furentes igitur ira triginta hominibus ex factione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopoemeni atque exsulibus erat, interfectis decreverunt renuntiandam societatem Achaeis, legatosque extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio quique Romanis Lacedaemonem dederent, orarentque eum, ut

veniret in Peloponnesum ad urbem Lacedaemonem in fidem dicionemque populi Romani accipiendam. XXXII. id ubi legati ad Achaeos rettulerunt, omnium civitatium quae eius concilii erant consensu bellum Lacedaemoniis indictum est. ne extemplo gereretur, hiems impediit. incursionibus tamen parvis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum sed etiam navibus a mari fines eorum vastati. hic tumultus consulem Peloponnesum adduxit; iussuque eius Elin concilio indicto Lacedaemonii ad disceptandum acciti. magna ibi non disceptatio modo sed altercatio fuit, cui consul, cum alia satis ambitiose partem utramque fovendo incerta respondisset, una denuntiatione, ut bello abstinerent donec Romam ad senatum legatos misissent, finem imposuit. utrimque legatio missa Romam est. exsules quoque Lacedaemoniorum suam causam legationemque Achaeis iniunxerunt. Diophanes et Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achaeorum fuerunt: qui dissidentes in re publica tum quoque minime inter se convenientis orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat: eos optime controversias inter Achaeos ac Lacedaemonios finituros esse. Lycortas ex praeceptis Philopoemenis postulabat, ut Achaeis ex foedere ac legibus suis quae decressent agere liceret, libertatemque sibi illibatam, cuius ipsi auctores essent, praestarent. magnae auctoritatis apud Romanos tum gens Achaeorum erat: novari tamen nihil de Lacedaemoniis placebat. ceterum responsum ita perplexum fuit, ut et Achaei sibi de Lacedaemone permissum acciperent, et Lacedaemonii non omnia concessa iis interpretarentur. hac potestate immodice Achaei ac superbe usi sunt. XXXIII. Philopoemeni continuatur magistratus. qui veris initio exercitu indicto castra in finibus Lacedaemoniorum posuit, legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et civitatem in pace futuram, si id fecisset, pollicentis, et illos nihil indicta causa passuros. silentium prae metu ceterorum fuit: quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt, fide accepta a legatis vim abfuturam, donec causam dixissent. ierunt etiam alii illustres

viri, et advocati privatis, et quia pertinere causam eorum ad rem publicam censebant. numquam alias exsules Lacedaemoniorum Achaei secum adduxerant in finis, quia nihil aeque alienaturum animos civitatis videbatur; tunc exercitus totius prope antesignani exsules erant. hi venientibus Lacedaemoniis ad portam castrorum agmine facto occurrerunt; et primo lacessere iurgiis, deinde altercatione orta, cum accenderentur irae, ferocissimi exsulum impetum in Lacedaemonios fecerunt. cum illi deos et fidem legatorum testarentur, et legati et praetor summovere turbas et protegere Lacedaemonios vinculaque iam quosdam inicientis arcere. crescebat tumultu concitato turba: et Achaei ad spectaculum primo concurrebant. deinde vociferantibus exsulibus quae passi forent, et orantibus opem adfirmantibusque simul numquam talem occasionem habituros, si eam praetermisissent; foedus quod in Capitolio, quod Olympiae, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritum per illos esse; priusquam alio de integro foedere obligarentur, noxios puniendos esse: accensa his vocibus multitudo ad vocem unius, qui ut ferirent inclamavit, saxa coniecit. atque ita decem septem, quibus vincula per tumultum iniecta erant, interfecti sunt. sexaginta tres postero die comprehensi, a quibus praetor vim arcuerat non quia salvos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat, obiecti multitudini iratae, cum aversis auribus pauca locuti essent, damnati omnes et traditi sunt ad supplicium. XXXIV. hoc metu iniecto Lacedaemoniis imperatum primum, uti muros diruerent, deinde ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent, tum uti quae servitia tyranni liberassent — ea magna multitudo erat — ante diem certam abirent, qui ibi mansissent, eos prendendi abducendi vendendi Achaeis ius esset. Lycurgi leges moresque abrogarent, Achaeorum adsuescerent legibus institutisque: ita unius eos corporis fore, et de omnibus rebus facilius consensuros. nihil obedientius fecerunt quam ut muros diruerent, nec aegrius passi sunt quam exsules reduci. decretum Tegeae in concilio communi Achaeorum

de restituendis iis factum est. et mentione illata externos auxiliares dimissos ac Lacedaemoniis adscriptos — ita enim vocabant qui ab tyrannis liberati erant — urbe excessisse in agros dilapsos, priusquam dimitteretur exercitus, ire praetorem cum expeditis et comprehendere id genus hominum et vendere iure praedae placuit. multi comprehensi venierunt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permissu Achaeorum refecta est, quam Lacedaemonii diruerant. et ager Belbinates, quem iniuria tyranni Lacedaemoniorum possederant, restitutus eidem civitati ex decreto vetere Achaeorum, quod factum erat Philippo Amyntae filio regnante. per haec velut enervata civitas Lacedaemoniorum diu Achaeis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno quam disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos adsuerant, sublata.

XXXV. A concilio, ubi ad consulem inter Achaeos Lacedaemoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam creavit consules M. Valerium Messallam et C. Livium Salinatorem, cum M. Aemilium Lepidum inimicum eo quoque anno petentem deiecisset. praetores inde creati Q. Marcius Philippus M. Claudius Marcellus C. Stertinius C. Atinius P. Claudius Pulcher L. Manlius Acidinus. comitiis perfectis consulem M. Fulvium in provinciam et ad exercitum redire placuit, eique et collegae Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. eo anno in aede Herculis signum dei ipsius ex decemvirorum responso, et seiuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi: consulem dedisse inscriptum est. et duodecim clipea aurata ab aedilibus curulibus P. Claudio Pulchro et Ser. Sulpicio Galba sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. et aedilis plebi Q. Fulvius Flaccus duo signa aurata uno reo damnato — nam separatim accusaverant — posuit. collega eius A. Caecilius neminem condemnavit. ludi Romani ter, plebeii quinquiens toti instaurati.

M. Valerius Messalla inde et C. Livius Salinator consulatum idibus Martiis cum inissent, de re publica deque

provinciis et exercitibus senatum consuluerunt. de Aetolia et Asia nihil mutatum est. consulibus alteri Pisae cum Liguribus, alteri Gallia provincia decreta est. comparare inter se aut sortiri iussi, et novos exercitus, binas legiones scribere, et ut sociis Latini nominis quina dena milia peditum imperarent et mille et ducentos equites. Messallae Ligures, Salinatori obtigit Gallia. praetores inde sortiti sunt: M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina iurisdictio evenit, Q. Marcio Sicilia: C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus. XXXVI. de exercitibus ita placuit, ex Gallia legiones quae sub C. Laelio fuerant, ad M. Tuccium propraetorem in Bruttios traduci; et qui in Sicilia esset, dimitti exercitum; et classem, quae ibi esset, Romam reduceret M. Sempronius propraetor. Hispaniis singulae legiones, quae tum in his provinciis erant, decretae, et ut terna milia peditum, ducenos equites ambo praetores in supplementum sociis imperarent secumque transportarent. priusquam in provincias novi magistratus proficiscerentur, supplicatio triduum pro collegio decemvirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme et quartam tenebrae obortae fuerant. et novemdiale sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluvisset.

Campani, cum eos ex senatus consulto, quod priore anno factum erat, censores Romae censeri coegissent — nam antea incertum fuerat ubi censerentur, — petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret, et si qui prius duxissent, ut habere eas, et nati ante eam diem uti iusti sibi liberi heredesque essent. utraque res impetrata. de Formianis Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Tappo tribunus plebis promulgavit, ut iis suffragii latio — nam antea sine suffragio habuerant civitatem — esset. huic rogationi quattuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent, edocti populi esse, non senatus ius suffragium quibus velit impertire, destiterunt incepto. rogatio perlata est, ut in Aemilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates

ferrent; atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quinctio, lustrum condidit. censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo milia trecenta decem et octo. lustro perfecto consules in provincias profecti sunt.

XXXVII. Hieme ea, qua haec Romae gesta sunt, ad Cn. Manlium consulem primum, deinde pro consule, hibernantem in Asia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quae cis Taurum montem incolunt, conveniebant. et ut clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit quam de Gallis, ita laetior sociis erat de Gallis quam de Antiocho. tolerabilior regia servitus fuerat quam feritas immanium barbarorum incertusque in dies terror, quo velut tempestas eos populantis inferret. itaque ut quibus libertas Antiocho pulso, pax Gallis domitis data esset, non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas pro suis quaeque facultatibus attulerant. et ab Antiocho legati et ab ipsis Gallis, ut pacis legis dicerentur, et ab Ariarathe rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendam luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum iuvisset. huic sexcenta talenta argenti sunt imperata; Gallis responsum, cum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges. civitatium legationes cum benignis responsis, laetiores etiam quam venerant, dimissae. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam frumentumque ex pacto cum L. Scipione foedere iussi advehere: eo se cum exercitu venturum. principio deinde veris lustrato exercitu profectus die octavo Apameam venit. ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios convehere iusserat, pervenit. duo milia et quingenta talenta argenti accepta Apameam deportantur; frumentum exercitui dividitur. inde ad Pergam ducit, quae una in his locis regio tenebatur praesidio. appropinquanti praefectus praesidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. dato tempore ad eam diem praesidio decessum est a Perga L. Manlio fratre cum quattuor milibus militum Oroanda ad reliquum pe-

cuniae ex eo quod pepigerant exigendum misso, ipse, quia Eumenem regem et decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, iussis sequi Antiochi legatis Apameam exercitum reduxit. XXXVIII. ibi ex decem legatorum sententia foedus in haec verba fere cum Antiocho conscriptum est. „amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus et condicionibus esto. ne quem exercitum, qui cum populo Romano sociisve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui, eorumve qui sub dicione eius erunt, transire sinito, neu commeatu neu qua alia ope iuvato. idem Romani sociique Antiocho et iis qui sub imperio eius erunt praestent. belli gerendi ius Antiocho ne esto cum illis qui insulas colunt, neve in Europam transeundi. excedito urbibus agris vicis castellis cis Taurum montem usque ad Halyn amnem, et a valle Tauri usque ad iuga, qua in Lycaoniam vergit. ne qua arma efferto ex iis oppidis agris castellisque, quibus excedat: si qua extulit, quae quoque oportebit, recte restituito. ne militem neu quem alium ex regno Eumenis recipito. si qui earum urbium cives, quae regno abscedunt, cum rege Antiocho intraque fines regni eius sunt, Apameam omnes ante diem certam redeunto. qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, iis ius abeundi manendique esto. servos seu fugitivos seu bello captos, seu quis liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis sociisque. elephantos tradito omnis, neque alios parato. tradito et naves longas armamentaque earum; neu plures quam decem naves actuarias, nulla quarum plus quam triginta remis agatur, habeto, neve monerem ex belli causa, quod ipse illaturus erit. ne navigato citra Calycadnum neu Sarpedonium promunturia, extra quam si qua navis pecuniam stipendium aut legatos aut obsides portabit. milites mercede conducendi ex his gentibus, quae sub dicione populi Romani sunt, Antiocho regi ius ne esto; ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quae aedes aedificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunto. si quae pecuniae debentur, earum exactio esto. si quid ablatum

est, id conquirendi cognoscendi repetendique item ius esto. si quas urbes, quas tradi oportet, hi tenent quibus Antiochus dedit, et ex his praesidia deducito, utique recte tradantur curato. argenti probi talenta Attica duodecim milia dato intra duodecim annos pensionibus aequis — talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat —, et tritici quingenta quadraginta milia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato; et pro frumento, quod aestimatione fiat, talenta centum viginti septem. obsides Romanis viginti dato, et triennio mutato, ne minores octonum denum annorum, neu maiores quinum quadragenum. si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi ius esto, dum ne quam urbem aut belli iure teneat aut in amicitiam accipiat. controversias inter se iure ac iudicio disceptent, aut si utrisque placebit, bello.“ de Hannibale Poeno et Aetolo Thoante et Mnasilocho Acarnane et Chalcidensibus Eubulida et Philone dedendis in hoc quoque foedere adscriptum est; et ut si quid postea addi demi mutarive placuisset, ut id salvo foedere fieret. XXXIX. consul iuravit in hoc foedus: ab rege qui exigerent iusiurandum, profecti Q. Minucius Thermus et L. Manlius, qui tum forte ab Oroandis rediit. et Q. Fabio Labeoni, qui classi praeerat, scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur, quaeque ibi naves regiae essent, concideret cremaretque. profectus ab Epheso quinquaginta tectas naves aut concidit aut incendit. Telmessum eadem expeditione territis subito adventu classis oppidanis recipit. ex Lycia protinus iussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Graeciam traiecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piraeeum ab Epheso naves venirent, totam inde classem in Italiam reduxit.

Cn. Manlius cum inter cetera quae accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset donoque Eumeni omnis dedisset, causa deinde civitatium multis inter novas res turbatis cognovit. et Ariarathes rex parte dimidia pecuniae imperatae beneficio Eumenis, cui desponderat per eos dies filiam, remissa in amicitiam est acceptus.

civitatium autem cognitis causis decem legati aliam aliarum fecerunt condicionem. quae stipendiariae regi Antiocho fuerant et cum populo Romano senserant, iis immunitatem dederunt; quae partium Antiochi fuerant aut stipendiariae Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni iusserunt. nominatim praeterea Colophoniis, qui in Notio habitant, et Cymaeis et Mylasenis immunitatem concesserunt, Clazomeniis super immunitatem et Drymussam insulam dono dederunt, et Milesiis quem sacrum appellant agrum restituerunt, et Iliensibus Rhoeteum et Gergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita quam originum memoria. eadem et Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque et Smyrnaeos et Erythraeos, pro singulari fide, quam eo bello praestiterunt, et agro donarunt et in omni praecipuo honore habuerunt. Phocaeensibus et ager, quem ante bellum habuerant, redditus, et ut legibus antiquis uterentur permissum. Rhodiis adfirmata quae data priore decreto erant, Lycia et Caria datae usque ad Maeandrum amnem praeter Telmessum. regi Eumeni Chersonesum in Europa et Lysimachiam, castella vicos agrum, quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt; in Asia Phrygiam utramque — alteram ad Hellespontum, maiorem alteram vocant — et Mysiam, quam Prusias rex ademerat, ei restituerunt; et Lycaoniam et Milyada et Lydiam et nominatim urbes Tralles atque Ephesum et Telmessum. de Pamphylia disceptatum inter Eumenem et Antiochi legatos cum esset, quia pars eius citra pars ultra Taurum est, integra res ad senatum reicitur.

XL. His foederibus decretisque datis Manlius cum decem legatis omnique exercitu ad Hellespontum profectus evocatis eo regulis Gallorum leges, quibus pacem cum Eumene servarent, dixit; denuntiavit, ut morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent. contractis deinde ex omni ora navibus, et Eumenis etiam classe per Athenaeum fratrem regis ab Elaea adducta, copias omnes in Europam traiecit. inde per Chersonesum modicis itineribus grave praeda omnis generis agmen trahens Lysimachiae stativa habuit, ut

quam maxime recentibus et integris iumentis Thraciam, per quam iter vulgo horrebant, ingrederetur. quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem Melana quem vocant, inde postero die Cypsela pervenit. a Cypselis via decem milium fere silvestris angusta confragosa excipiebat, propter cuius difficultatem itineris in duas partes divisus exercitus. et praecedere una iussa, altera magno intervallo cogere agmen, media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant pretiosaque alia praeda. ita cum per saltum iret, Thracum decem haud amplius milia ex quattuor populis, Astii et Caeni et Maduateni et Coreli, ad ipsas angustias viam circumsederunt. opinio erat non sine Philippi Macedonum regis fraude id factum: eum scisse non alia quam per Thraciam redituros Romanos, et quantam pecuniam secum portarent. in primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent· postquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum appropinquantis, impedimenta et sarcinas invadunt, caesisque custodibus partim ea quae in plaustris erant diripere, partim sub oneribus iumenta abstrahere. unde postquam clamor primum ad eos qui iam ingressi saltum sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrimque in medium concurritur, et inordinatum pluribus simul locis proelium conseritur. Thracas praeda ipsa impeditos oneribus et plerosque, ut ad rapiendum manus vacuas haberent, inermes ad caedem praebet: Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notas occursantibus et latentibus interdum per cavas valles prodebat. ipsa etiam onera plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode obiecta pugnantibus impedimento sunt. alibi praedo, alibi praedae vindex cadit. prout locus iniquus aequusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus — alii enim pluribus quam ipsi erant, alii paucioribus occurrerant —, varia fortuna pugnae est. multi utrimque cadunt. iam nox appetebat, cum proelio excedunt Thraces, non fuga vulnerum aut mortis, sed quia satis praedae habebant. **XLI.** Romanorum primum agmen

extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit; pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu, duplici circumdato vallo, mansit. postero die, prius explorato saltu quam moverent, primis se coniungunt. in eo proelio cum et impedimentorum pars et calonum et milites aliquot, cum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. eo die ad Hebrum flumen perventum est. inde Aeniorum finis praeter Apollinis, Zerynthium quem vocant incolae, templum superant. aliae angustiae circa Tempyra excipiunt—hoc loco nomen est—, nec minus confragosae quam priores; sed quia nihil silvestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum praebent. huc ad eandem spem praedae Thrausi, gens et ipsa Thracum, convenere. sed quia nudae valles procul ut conspicerentur angustias obsidentes efficiebant, minus terroris tumultusque fuit apud Romanos: quippe etsi iniquo loco, proelio tamen iusto, acie aperta, signis collatis dimicandum erat. conferti subeuntes cum clamore, impetu facto, primum expulere loco hostis, deinde avertere. fuga inde caedesque, suis ipsos impedientibus angustiis, fieri coepta est. Romani victores ad vicum Maronitarum — Saren appellant — posuerunt castra. postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi frumentum accipientes manserunt partem ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partem ex navibus suis, quae cum omnis generis commeatu sequebantur. ab stativis diei via Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim perventum est. hoc omne per Graecorum colonias pacatum iter fuit, reliquum inde per medios Thracas dies noctesque, etsi non infestum, tamen suspectum, donec in Macedoniam pervenerunt. mitiores Thracas idem exercitus, cum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam quam quod praedae minus, quod peteretur, fuerat, quamquam tum quoque Claudius auctor est ad quindecim milia Thracum praecedenti ad exploranda loca agmen Muttini Numidae occurrisse. quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos; Mut-

tinis filium per medios hostes cum centum delectis equitibus perrupisse: eundem mox, cum iam Muttines in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo praebuisse, atque inde turbatos equestri velut procella hostis ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. inde per Epirum Apolloniam cum pervenisset, nondum adeo hiberno contempto mari, ut traicere auderet, Apolloniae hibernavit.

XLII. Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit nulla memorabili in provincia gesta re, ut ea probabilis morae causa esset, quod solito serius ad comitia venisset. comitia consulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Kal. Martias: creati M. Aemilius Lepidus C. Flaminius. postero die praetores facti Ap. Claudius Pulcher Ser. Sulpicius Galba Q. Terentius Culleo L. Terentius Massaliota Q. Fulvius Flaccus M. Furius Crassipes. comitiis perfectis, quas provincias praetoribus esse placeret, rettulit ad senatum consul. decreverunt duas Romae iuris dicundi causa, duas extra Italiam, Siciliam ac Sardiniam, duas in Italia, Tarentum et Galliam. et extemplo, priusquam inirent magistratum, sortiri iussi. Ser. Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus, L. Terentius Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam.

Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudii praetoris urbis per fetiales traditi sunt legatis et Carthaginem avecti.

In Liguribus magni belli et gliscentis in dies magis fama erat. itaque consulibus novis, quo die de provinciis et de re publica rettulerunt, senatus utrisque Ligures provinciam decrevit. huic senatus consulto Lepidus consul intercedebat, indignum esse praedicans consules ambos in valles Ligurum includi, M. Fulvium et Cn. Manlium biennium iam, alterum in Europa alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos regnare. si exer-

citus in his terris esse placeat, consules iis potius quam privatos praeesse oportere. vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio venditantis. si eas provincias exercitibus obtinere opus esset, sicut M'. Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni M. Fulvius et Cn. Manlius successissent consules, ita Fulvio Manlioque C. Livium et M. Valerium consules debuisse succedere. nunc certe, perfecto Aetolico bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti aut reportari legiones inde reddique tandem rei publicae debere. senatus his auditis in sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures provincia esset; Manlium Fulviumque decedere de provinciis et exercitus inde deducere ac redire Romam placuit.

XLIII. Inimicitiae inter M. Fulvium et M. Aemilium consulem erant, et super cetera Aemilius serius biennio se consulem factum M. Fulvii opera ducebat. itaque ad invidiam ei faciendam legatos Ambraciensis in senatum subornatos criminibus introduxit, qui sibi, cum in pace essent, imperataque prioribus consulibus fecissent et eadem obedienter praestare M. Fulvio parati essent, bellum illatum questi, agros primum depopulatos, terrorem direptionis et caedis urbi iniectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. obsessos deinde et oppugnatos se, et omnia exempla belli edita in se caedibus incendiis ruinis direptione urbis; coniuges liberos in servitium abstractos, bona adempta, et quod se ante omnia moveat, templa tota urbe spoliata ornamentis. simulacra deum, deos immo ipsos, convulsos ex sedibus suis ablatos esse; parietes postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et supplicent, Ambraciensibus superesse. haec querentis interrogando criminose ex composito consul ad plura, velut non sua sponte dicenda, eliciebat. motis patribus alter consul C. Flaminius M. Fulvii causam excepit, qu. veterem viam et obsoletam ingressos Ambracienses dixit. sic M. Marcellum ab Syracusanis, sic Q. Fulvium a Campanis accusatos. quin eadem opera T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium et L. Scipionem ab Antiocho, Cn.

Manlium a Gallis, ipsum M. Fulvium ab Aetolis et Cephalleniae populis accusari paterentur? „Ambraciam oppugnatam et captam, et signa inde ornamentaque ablata, et cetera facta quae captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fulvio aut ipsum M. Fulvium censetis, patres conscripti, qui ob has res gestas triumphum a vobis postulaturus sit, Ambraciam captam, signaque quae ablata criminantur, et cetera spolia eius urbis ante currum laturus et fixurus in postibus suis? nihil est quod se ab Aetolis separent: eadem Ambraciensium et Aetolorum causa est. itaque collega meus vel in alia causa inimicitias exerceat, vel si in hac utique mavult, retineat Ambraciensis suos in adventum M. Fulvii. ego nec de Ambraciensibus nec de Aetolis decerni quicquam absente M. Fulvio patiar.“

XLIV. cum Aemilius callidam malitiam inimici velut notam omnibus insimularet, et tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam veniret, certamine consulum biduum absumptum est. nec praesente Flaminio decerni quicquam videbatur posse. captata occasio est, cum aeger forte Flaminius abesset; et referente Aemilio senatus consultum factum est, ut Ambraciensibus suae res omnes redderentur; in libertate essent ac legibus suis uterentur; portoria quae vellent terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii nominis Latini essent. signa aliaque ornamenta quae quererentur ex aedibus sacris sublata esse, de iis, cum M. Fulvius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum referri, et quod ii censuissent fieri. neque his contentus consul fuit, sed postea per infrequentiam adiecit senatus consultum, Ambraciam non videri vi captam esse.

Supplicatio inde ex decemvirorum decreto pro valetudine populi per triduum fuit, quia gravis pestilentia urbem atque agros vastabat. Latinae inde fuerunt. quibus religionibus liberati consules, et dilectu perfecto — novis enim uterque maluit uti militibus —, in provinciam profecti sunt, veteresque omnes dimiserunt.

Post consulum profectionem Cn. Manlius proconsul Romam venit. cui cum ab Ser. Sulpicio praetore senatus

ad aedem Bellonae datus esset, et ipse commemoratis rebus ab se gestis postulasset, ut ob eas diis immortalibus honos haberetur sibique triumphanti urbem invehi liceret, contradixerunt pars maior decem legatorum qui cum eo fuerant, et ante alios L. Furius Purpurio et L. Aemilius Paulus. XLV. legatos sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendae causa, foederisque legum, quae cum L. Scipione inchoatae fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret, et Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis exciperet: sed illum cognita fraude consulis, cum saepe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo sed conspectum etiam eius vitasse. cupientem transire Taurum aegre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllae praedictam superantibus terminos fatalis cladem experiri vellet, retentum admosse tamen exercitum, et prope ipsis iugis ad divortia aquarum castra posuisse. cum ibi nullam belli causam inveniret quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallograecos, cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi iussu bellum illatum: quod quem umquam de sua sententia facere ausum? Antiochi Philippi Hannibalis et Poenorum recentissima bella esse: de omnibus his consultum senatum, populum iussisse, saepe legatos ante missos, res repetitas, postremo qui bellum indicerent missos. „quid eorum, Cn. Manli, factum est, ut istud publicum populi Romani bellum et non tuum privatum latrocinium ducamus? at eo ipso contentus fuisti; recto itinere duxisti exercitum ad eos quos tibi hostis desumpseras: an per omnes amfractus viarum, cum ad bivia consisteres, ut quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mercennarius cum exercitu Romano sequereris, Pisidiae Lycaoniaeque et Phrygiae recessus omnis atque angulos peragrasti, stipem ab tyrannis castellanisque deviis colligens? quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis aeque innoxiis populis? bellum autem ipsum, cuius nomine triumphum petis, quo modo gessisti? loco aequo, tempore tuo pugnasti? tu vero recte ut diis immortalibus honos habeatur postulas, primum quod pro

temeritate imperatoris, nullo gentium iure bellum inferentis, poenas luere exercitum noluerunt; deinde quod beluas, non hostis nobis obiecerunt." XLVI. „nolite nomen tantum existimare mixtum esse Gallograecorum: multo ante et corpora et animi mixti ac vitiati sunt. an, si illi Galli essent cum quibus milliens vario eventu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore vestro fuit, nuntius illinc redisset? bis cum iis pugnatum est, bis loco iniquo subiit, in valle inferiore pedibus paene hostium aciem subiecit. ut non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda inicerent, obruere nos potuerunt. quid igitur incidit? magna fortuna populi Romani est, magnum et terribile nomen. recenti ruina Hannibalis Philippi Antiochi prope attoniti erant: tantae corporum moles fundis sagittisque in fugam consternatae sunt, gladius in acie cruentatus non est Gallico bello; velut avium examina ad crepitum primum missilium avolavere. at hercule idem nos, admonente fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset, cum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus, caesi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cuius temeritate ea clades inciderat, perisset, cum multis viris fortibus cecidit; exercitus spolia regis Antiochi referens trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter vepres in latebris ferarum noctem unam delituit. pro his triumphus petitur? si nihil in Thracia cladis ignominiaeque foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, ut opinor, quos tibi hostes senatus aut populus Romanus dedisset. sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic paulo ante T. Quinctio de rege Philippo, sic P. Africano de Hannibale et Poenis et Syphace triumphus datus. et minima illa, cum iam senatus censuisset bellum, quaesita tamen sunt, quibus nuntiandum esset; ipsis utique regibus nuntiaretur, an satis esset ad praesidium aliquod nuntiari. vultis ergo haec omnia pollui et confundi, tolli fetialia iura, nullos esse fetiales? fiat, pace deum dixerim, iactura religionis, oblivio deorum

capiat pectora vestra: num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint iubeantne cum Gallis bellum geri? modo certe consules Graeciam atque Asiam volebant. tamen perseverantibus vobis Ligures provinciam decernere dicto audientes fuerunt. merito ergo a vobis prospere bello gesto triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt."

XLVII. Talis oratio Furii et Aemilii fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accepi. „tribuni plebis antea solebant triumphum postulantibus adversari, patres conscripti; quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi seu magnitudini rerum gestarum hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam si opus esset, viderentur parati esse: ex decem legatis, si diis placet, quod consilium dispensandae cohonestandaeque victoriae imperatoribus maiores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius et L. Aemilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt; quos ego, si tribuni me triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum a me gestarum. nullius equidem invideo honori, patres conscripti. vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum auctoritate vestra deterruistis: triumphavit, quem non bellum iniustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse inimici iactabant: ego, qui cum centum milibus ferocissimorum hostium signis collatis totiens pugnavi, qui plus quadraginta milia hominum cepi aut occidi, qui bina castra eorum expugnavi, qui citra iuga Tauri omnia pacatiora quam terra Italia est reliqui, non triumpho modo fraudor, sed causam apud vos, patres conscripti, accusantibus meis ipse legatis dico. duplex eorum, ut animadvertistis, patres conscripti, accusatio fuit: nam nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, et gestum temere atque imprudenter dixerunt. non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes violasti. non sum postulaturus a vobis, patres conscripti, ut quae communiter de immanitate gentis Gallorum de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque qui

Asiam incolunt existimetis Gallis: remota universae gentis infamia atque invidia per se ipsos aestimate. utinam rex Eumenes, utinam Asiae civitates omnes adessent, et illos potius querentes quam me accusantem audiretis. mittite, agedum, legatos circa omnes Asiae urbes, et quaerite, utra graviore servitute, Antiocho ultra Tauri iuga emoto an Gallis subactis, liberati sint: quotiens agri eorum vastati sint, quotiens praedae abactae, referant, cum vix redimendi captivos copia esset, et mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent. stipendium scitote pependisse socios vestros Gallis; et nunc, liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si a me foret cessatum.“ XLVIII. „quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Galli dominarentur; et quidquid est terrarum citra Tauri iuga, Gallorum imperio, non vestro adiecissetis. at enim sunt quidem ista: verum etiam Delphos quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliaverunt; nec ideo populus Romanus his bellum indixit aut intulit. equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondum in iure ac dicione vestra Graecia atque Asia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his terris fieret, et hoc, quo finem imperii Romani Taurum montem statuistis, quo libertatem immunitatem civitatibus datis, quo aliis fines adicitis, alias agro multatis, aliis vectigal imponitis, regna augetis minuitis donatis adimitis, curae vestrae censetis esse, ut pacem terra marique habeant. an, nisi praesidia deduxisset Antiochus, quae quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam: si Gallorum exercitus effusi vagarentur, rata dona vestra, quae dedistis, regi Eumeni, rata libertas civitatibus esset? sed quid ego haec ita argumentor, tamquam non acceperim sed fecerim hostes Gallos? te, L. Scipio, appello, cuius ego mihi, succedens in vicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab diis immortalibus precatus sum, te, P. Scipio, qui legati ius, collegae maiestatem et apud fratrem consulem et apud exercitum habuisti, sciatisne in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse, videritis in acie eos,

in cornu utroque — id enim roboris esse videbatur — locatos; pugnaveritis ut cum hostibus iustis, cecideritis, spolia eorum rettuleritis. atqui cum Antiocho, non cum Gallis bellum et senatus decreverat et populus iusserat. sed simul, ut opinor cum his decreverant iusserantque qui intra praesidia eius fuissent; ex quibus praeter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio et cum quo nominatim foedus ut fieret mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma adversus nos tulerunt. in qua causa cum Galli ante omnes fuissent et reguli quidam et tyranni, ego tamen et cum aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi; et Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, temptavi, et postquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coercendos ratus sum. nunc, quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio. in quo confiderem equidem causae meae, etiam si non apud Romanum sed apud Carthaginiensem senatum agerem, ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero eventu, pravo consilio rem gesserunt. sed ego in ea civitate, quae ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque deos adhibet, quia nullius calumniae subicit ea, quae dii comprobaverunt, et in sollemnibus verbis habet, cum supplicationem aut triumphum decernit, „quod bene ac feliciter rem publicam administrarit", si nollem, si grave ac superbum existimarem virtute gloriari, pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla militum iactura devicimus, postularem, ut diis immortalibus honos haberetur et ipse triumphans in Capitolium ascenderem, unde votis rite nuncupatis profectus sum, negaretis hoc mihi cum diis immortalibus"? XLIX. „iniquo enim loco dimicavi. dic igitur, quo aequiore potuerim dimicare. cum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent, nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. quid? si urbem eo loco haberent et moenibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. quid? ad Thermopylas aequone loco M'. Acilius cum rege Antiocho pugnavit? quid? Philippum non eodem modo super Aoum

omnem iuga tenentem montium T. Quinctius deiecit? equidem adhuc, qualem aut sibi fingant aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. si degenerem et emollitum amoenitate Asiae, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum et feritate animorum et robore corporum, huicine tantae victoriae triumphum negatis? caeca invidia est, patres conscripti, nec quicquam aliud scit quam detractare virtutes, corrumpere honores ac praemia earum. mihi quaeso ita ignoscatis, patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. an etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, et plana ex arduis et culta ex silvestribus facere potui et praestare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod iumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? in hoc casu, quo infeliciter incidit ut talem civem amitteremus, haerent: quod saltu iniquo, loco alieno cum adortus nos hostis esset, duae simul acies primi et novissimi agminis haerentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt; quod multa milia ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt et ceperunt, hoc si ipsi tacuerint, vos scituros, cum testis orationis meae totus exercitus sit, non credunt? si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem, tamen proconsul triumphum in Thracia duobus proeliis merueram. sed iam dictum satis est: quin pro eo quod pluribus verbis vos quam volui fatigavi, veniam a vobis petitam impetratamque velim, patres conscripti."

L. Plus crimina eo die quam defensio valuisset, ni altercationem in serum perduxissent. dimittitur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. postero die et cognati amicique Cn. Manlii summis opibus adnisi sunt, et auctoritas seniorum valuit negantium exemplum proditum memoriae esse, ut imperator, qui devictis perduellibus, confecta provincia exercitum reportasset, sine curru et laurea privatus inhonoratusque ur-

bem iniret. hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt.

Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis huius maius et cum maiore et clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano, ut Valerius Antias auctor est, duo Q. Petillii diem dixerunt. id, prout cuiusque ingenium erat, interpretabantur. alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quae id pati posset, incusabant: duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas, Romam ingratiorem, si quidem victa Carthago victum Hannibalem in exsilium expulisset, Roma victrix victorem Africanum expellat. alii neminem unum tantum eminere civem debere, ut legibus interrogari non possit; nihil tam aequandae libertatis esse quam potentissimum quemque posse dicere causam. quid autem tuto cuiquam, nedum summam rem publicam, permitti, si ratio non sit reddenda? qui ius aequum pati non possit, in eum vim haud iniustam esse. haec agitata sermonibus, donec dies causae dicendae venit. nec alius antea quisquam nec ille ipse Scipio consul censorve maiore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die in forum est deductus. iussus dicere causam sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret neminem umquam neque melius neque verius laudatum esse. dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, a quo gesta erant, et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam referebantur. LI. tribuni plebis vetera luxuriae crimina Syracusanorum hibernorum et Locris Pleminianum tumultum cum ad fidem praesentium criminum rettulissent, suspicionibus magis quam argumentis pecuniae captae reum accusarunt. filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tamquam in eius unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum. dictatorem eum consuli, non legatum in provincia fuisse; nec ad aliam rem eo profectum, quam ut, id quod Hispaniae Galliae Siciliae Africae iam pridem persuasum esset, hoc Graeciae Asiaeque et

omnibus ad orientem versis regibus gentibusque appareret, unum hominem caput columenque imperii Romani esse, sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere, nutum eius pro decretis patrum, pro populi iussis esse. infamia intactum invidia, qua possunt, urgent. orationibus in noctem perductis prodicta dies est. ubi ea venit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam contionem ad Rostra subiit, silentioque facto „hoc“ inquit „die, tribuni plebis vosque Quirites, cum Hannibale et Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnavi. itaque cum hodie litibus et iurgiis supersederi aequum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Iovem optimum maximum Iunonemque et Minervam ceterosque deos, qui Capitolio atque arci praesident, salutandos ibo hisque gratias agam quod mihi et hoc ipso die et saepe alias egregie gerendae rei publicae mentem facultatemque dederunt. vestrum quoque quibus commodum est, ite mecum, Quirites, et orate deos, ut mei similes principes habeatis, ita, si ab annis septemdecim ad senectutem semper vos aetatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis praecessi.“ ab Rostris in Capitolium ascendit. simul se universa contio avertit et secuta Scipionem est, adeo ut postremo scribae viatoresque tribunos relinquerent, nec cum iis praeter servilem comitatum et praeconem, qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa deum cum populo Romano circumiit. celebratior is prope dies favore hominum et aestimatione verae magnitudinis eius fuit, quam quo triumphans de Syphace rege et Carthaginiensibus urbem est invectus.

LII. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. post quem cum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die longiore prodicta in Liternınum concessit certo consilio, ne ad causam dicendam adesset. maior animus et natura erat ac maiori fortunae adsuetus, quam ut reus esse inciperet et summittere se in humilitatem causam dicen-

tium. ubi dies venit citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum causae esse cur abesset excusabat. quam excusationem cum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua iudicium et tribunos plebis et contionem reliquisset, et quibus ius sententiae de se dicendae et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset, secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis fecisset — „habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis; et tantum animorum in dies nobis decrescit, ut ad quem ante annos septemdecim, exercitum et classem habentem, tribunos plebis aedilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prenderent eum et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extrahendum ad causam dicendam mittere non audeamus" — tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt, si morbi causa excusaretur, sibi placere accipi eam causam diemque a collegis prodici. tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. is cum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioremque omnes sententiam exspectarent, ita decrevit, cum L. Scipio excusasset morbum esse causae fratri, satis id sibi videri. se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. ad id fastigium rebus gestis honoribus populi Romani P. Scipionem deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare et praebere aures adolescentium conviciis populo Romano magis deforme quam ipsi sit. LIII. adiecit decreto indignationem. „sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae Scipio? ideo quattuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quattuor exercitus fudit fugavitque; ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum — recepit enim fratrem consortem huius gloriae L. Scipio — ultra Tauri iuga emovit, ut duobus Petilliis succumberet, vos de P.

Africano palmam peteretis? nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus umquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient, ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat?" movit et decretum et adiecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores; et deliberaturos se, quid sui iuris et officii esset dixerunt. senatus deinde concilio plebis dimisso haberi est coeptus. ibi gratiae ingentes ab universo ordine, praecipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actae sunt, quod rem publicam privatis simultatibus potiorem habuisset; et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent et spolia ex Africani triumpho peterent. silentium deinde de Africano fuit. vitam Literni egit sine desiderio urbis. morientem rure eo ipso loco sepeliri se iussisse ferunt monumentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. vir memorabilis: bellicis tamen quam pacis artibus memorabilior prima pars vitae quam postrema fuit, quia in iuventa bella adsidue gesta, cum senecta res quoque defloruere, nec praebita est materia ingenio. quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversa inutilis, et filii casu deformata, et post reditum necessitate aut subeundi iudicii aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius neque periculosius Romani gessere, unus praecipuam gloriam tulit.

LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi; quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo adlatrare magnitudinem eius solitus erat. hoc auctore existimantur Petillii et vivo Africano rem ingressi et mortuo rogationem promulgasse. fuit autem rogatio talis „velitis iubeatis, Quirites, quae pecunia capta ablata coacta ab rege Antiocho est quique sub imperio eius fuerunt, quod eius in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad senatum referat, quem eam rem velit senatus quaerere de iis qui praetores nunc sunt." huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant; senatum quaerere de pecunia non relata in publicum, ita

ut antea semper factum esset, aequum censebant. Petillii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpurio consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat, non quae ab Antiocho modo pecuniae captae forent, sed quae ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum incessens. et L. Scipio, quem magis pro se quam adversus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. is post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. parum enim fuisse non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. et Carthaginienses exsilio Hannibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur et frater insuper, accessio invidiae, mactetur. M. Cato suasit rogationem — exstat oratio eius de pecunia regis Antiochi —, et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. remittentibus ergo his intercessionem omnes tribus uti rogassent iusserunt. LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere vellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. ad hunc praetorem, adeo amicum Corneliae familiae, ut, qui Romae mortuum elatumque P. Scipionem — est enim ea quoque fama — tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse memoriae prodiderint, et ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset; aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem ab ea factione, quae adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quaestionem exercendam —; ceterum ad hunc nimis aequum aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio. simul et delata et recepta nomina legatorum eius, A. et L. Hostiliorum Catonum, et C. Furii Aculeonis quaestoris, et ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribae quoque duo et accensus. L. Hostilius et scribae et accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt, Scipio et A. Hostilius legatus et C. Furius damnati: quo

commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex milia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium rettulerit; A. Hostilium octoginta pondo auri, et argenti quadringenta tria; Furium quaestorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta. has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. in L. Scipione malim equidem librarii mendum quam mendacium scriptoris esse in summa auri atque argenti. similius enim veri est argenti quam auri maius pondus fuisse, et potius quadragiens quam ducentiens quadragiens litem aestimatam, eo magis quod tantae summae rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu tradunt. librumque rationis eius cum Lucium fratrem adferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse, indignantem, quod, cum bis milliens in aerarium intulisset, quadragiens ratio ab se posceretur. ab eadem fiducia animi, cum quaestores pecuniam ex aerario contra legem promere non auderent, poposcisse clavis, et se aperturum aerarium dixisse, qui ut clauderetur effecisset.

LVI. Multa alia in Scipionis fine cum maxime vitae dieque dicta, morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt, ut cui famae, quibus scriptis adsentiar non habeam. non de accusatore convenit: alii M. Naevium, alii Petillios diem dixisse scribunt; non de tempore, quo dicta dies sit, non de anno, quo mortuus sit, non ubi mortuus aut elatus sit. alii Romae, alii Literni et mortuum et sepultum. utrobique monumenta ostenduntur et statuae: nam et Literni monumentum monumentoque statua superimposita fuit, quam tempestate disiectam nuper vidimus ipsi; et Romae extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuae sunt, quarum duae P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poetae Q. Ennii. nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt quae feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter se. index orationis P. Scipionis nomen M. Naevii tribuni plebis habet, ipsa oratio sine nomine est accusatoris; modo nebulonem, modo nugatorem appellat. ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum accusatorum Afri-

cani aut diei dictae Africano ullam mentionem habet. alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens, et illi auctores sequendi sunt, qui, cum L. Scipio et accusatus et damnatus sit pecuniae captae ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt, quo post famam de casu fratris adlatam relicta legatione cucurrisse eum Romam, et cum a porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, reppulisse a corpore eius viatorem, et tribunis retinentibus magis pie quam civiliter vim fecisse. hinc enim ipse Ti. Gracchus queritur dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem; et ad postremum, cum auxilium L. Scipioni pollicetur, adicit tolerabilioris exempli esse a tribuno plebis potius quam a privato victam videri et tribuniciam potestatem et rem publicam esse. sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam invidia onerat, ut increpando quod degenerarit tantum a se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiae pro reprehensione praesenti reddat: castigatum enim quondam ab eo populum ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere; prohibuisse statuas sibi in comitio, in Rostris, in curia, in Capitolio, in cella Iovis poni; prohibuisse ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo Iovis optimi maximi exiret. LVII. haec vel in laudatione posita ingentem magnitudinem animi moderantis ad civilem habitum honoribus significarent, quae exprobrando inimicus fatetur. huic Gracchо minorem ex duabus filiis — nam maior P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre collocata erat — nuptam fuisse convenit. illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit et nupserit, an verae illae opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse sibi inimicitias cum Scipionibus, quae fuissent, manere, nec se gratiae quaerendae causa quicquam facere: sed in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem eius duci non passurum. senatum eo die forte in Capitolio cenantem consurrexisse et petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus despon

deret. quibus ita inter publicum sollemne sponsalibus rite factis cum se domum recepisset, Scipionem Aemiliae uxori dixisse filiam se minorem despondisse, cum illa muliebriter indignabunda nihil de communi filia secum consultatum, adiecisset non si Ti. Graccho daret, expertem consilii debuisse matrem esse, laetum Scipionem tam concordi iudicio ei ipsi desponsam respondisse. haec de tanto viro, quamquam et opinionibus et monumentis litterarum variarent, proponenda erant.

LVIII. Iudiciis a Q. Terentio praetore perfectis, Hostilius et Furius damnati praedes eodem die quaestoribus urbanis dederunt; Scipio cum contenderet omnem quam accepisset pecuniam in aerario esse, nec se quicquam publici habere, in vincula duci est coeptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit, orationemque habuit plenam veris decoribus non communiter modo Corneliae gentis, sed proprie familiae suae. parentes suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. eos, cum per aliquot annos in terra Hispania adversus multos Poenorum Hispanorumque et duces et exercitus nominis Romani famam auxissent non bello solum, sed quod Romanae temperantiae fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro re publica morte occubuisse. cum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse laudes, ut fidem fecerit non sanguine humano sed stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, ut quae in Hispania, quae in Africa, cum legatus fratris esset, gessisset, praetereantur, consulem et ab senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege decerneretur, et a fratre, cui post duos consulatus censuramque et triumphum legatus in Asiam iret. ibi ne magnitudo et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse, ut quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset, aeger P. Scipio Elaeae dierum aliquot via abesset. non fuisse minorem eum exercitum quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Hannibalem eundem fuisse inter

multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. et bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit: in pace crimen quaeri; eam dici venisse. hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. quamquam exstitisse ex decem legatis qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse. LIX. at hercule in Scipione leges ipsas pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse: integrum enim ei regnum relictum: omnia possidere eum victum quae ante bellum eius fuerint; auri et argenti cum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum. an non praeter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europae tenuisse Antiochum. ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Aegaeum usque prominens mare, quot non urbes modo sed gentes amplectatur, omnes scire. hanc regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem usque ad Tauri montis iuga Antiocho ademptam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedaemonem relictam, nec Quinctio crimen quaesitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem: cuius gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. tantum auri argentique iudicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum venditis omnibus bonis redigi non posset. id ubi ergo esse regium aurum, ubi tot hereditates acceptas? in domo, quam sumptus non exhauserint, exstare debuisse novae fortunae cumulum. at enim quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos, ut in carcere inter fures nocturnos et latrones vir clarissimus includatur, et in robore et tenebris exspiret, deinde nudus ante carcerem proiciatur. non id Corneliae magis familiae quam urbi Romanae

fore erubescendum. LX. adversus ea Terentius praetor rogationem Petilliam et senatus consultum et iudicium de L. Scipione factum recitavit: se, ni referatur pecunia in publicum quae iudicata sit, nihil habere quod faciat, nisi ut prendi damnatum et in vincula duci iubeat. tribuni cum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, praeter Gracchum, sententia pronuntiavit praetori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur. Ti. Gracchus ita decrevit, quo minus ex bonis L. Scipionis quod iudicatum sit redigatur, se non intercedere praetori: L. Scipionem, qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot Asiae urbes devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit, non passurum inter hostes populi Romani L. Scipionem in carcere et in vinculis esse, mittique eum se iubere. tanto adsensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem laeti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum iudicium. in bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit. neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniae regiae, sed nequaquam tantum redactum est quantae summae damnatus fuerat. collata pecunia a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni, ut si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. nihil accepit. quae necessaria ad cultum erant, redempta ei a proximis cognatis sunt. verteratque Scipionum invidia in praetorem et consilium eius et accusatores.

tium. ubi dies venit citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum causae esse cur abesset excusabat. quam excusationem cum tribuni, qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem superbia non venire ad causam dicendam arguerent, qua iudicium et tribunos plebis et contionem reliquisset, et quibus ius sententiae de se dicendae et libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset, secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis fecisset — „habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce et auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis; et tantum animorum in dies nobis decrescit, ut ad quem ante annos septemdecim, exercitum et classem habentem, tribunos plebis aedilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prenderent eum et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extrahendum ad causam dicendam mittere non audeamus" — tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt, si morbi causa excusaretur, sibi placere accipi eam causam diemque a collegis prodici. tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. is cum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi, tristioremque omnes sententiam exspectarent, ita decrevit, cum L. Scipio excusasset morbum esse causae fratri, satis id sibi videri. se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. ad id fastigium rebus gestis honoribus populi Romani P. Scipionem deorum hominumque consensu pervenisse, ut sub Rostris reum stare et praebere aures adolescentium conviciis populo Romano magis deforme quam ipsi sit. LIII. adiecit decreto indignationem. „sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae Scipio? ideo quattuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quattuor exercitus fudit fugavitque; ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit, Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum — recepit enim fratrem consortem huius gloriae L. Scipio — ultra Tauri iuga emovit, ut duobus Petilliis succumberet, vos de P.

Africano palmam peteretis? nullisne meritis suis, nullis vestris honoribus umquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri pervenient, ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus eorum considat?“ movit et decretum et adiecta oratio non ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores; et deliberaturos se, quid sui iuris et officii esset dixerunt. senatus deinde concilio plebis dimisso haberi est coeptus. ibi gratiae ingentes ab universo ordine, praecipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actae sunt, quod rem publicam privatis simultatibus potiorem habuisset; et Petillii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent et spolia ex Africani triumpho peterent. silentium deinde de Africano fuit. vitam Literni egit sine desiderio urbis. morientem rure eo ipso loco sepeliri se iussisse ferunt monumentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret. vir memorabilis: bellicis tamen quam pacis artibus memorabilior prima pars vitae quam postrema fuit, quia in iuventa bella adsidue gesta, cum senecta res quoque defloruere, nec praebita est materia ingenio. quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversa inutilis, et filii casu deformata, et post reditum necessitate aut subeundi iudicii aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius neque periculosius Romani gessere, unus praecipuam gloriam tulit.

LIV. Morte Africani crevere inimicorum animi; quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo adlatrare magnitudinem eius solitus erat. hoc auctore existimantur Petillii et vivo Africano rem ingressi et mortuo rogationem promulgasse. fuit autem rogatio talis „velitis iubeatis, Quirites, quae pecunia capta ablata coacta ab rege Antiocho est quique sub imperio eius fuerunt, quod eius in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius praetor urbanus ad senatum referat, quem eam rem velit senatus quaerere de iis qui praetores nunc sunt.“ huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant; senatum quaerere de pecunia non relata in publicum, ita

ut antea semper factum esset, aequum censebant. Petillii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpurio consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat, non quae ab Antiocho modo pecuniae captae forent, sed quae ab aliis regibus gentibusque, Cn. Manlium inimicum incessens. et L. Scipio, quem magis pro se quam adversus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. is post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. parum enim fuisse non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. et Carthaginienses exsilio Hannibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur et frater insuper, accessio invidiae, mactetur. M. Cato suasit rogationem — exstat oratio eius de pecunia regis Antiochi —, et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. remittentibus ergo his intercessionem omnes tribus uti rogassent iusserunt. LV. Ser. Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quaerere vellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. ad hunc praetorem, adeo amicum Corneliae familiae, ut, qui Romae mortuum elatumque P. Scipionem — est enim ea quoque fama — tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse memoriae prodiderint, et ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset; aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem ab ea factione, quae adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quaestionem exercendam —; ceterum ad hunc nimis aequum aut iniquum praetorem reus extemplo factus L. Scipio. simul et delata et recepta nomina legatorum eius, A. et L. Hostiliorum Catonum, et C. Furii Aculeonis quaestoris, et ut omnia contacta societate peculatus viderentur, scribae quoque duo et accensus. L. Hostilius et scribae et accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt, Scipio et A. Hostilius legatus et C. Furius damnati: quo

commodior pax Antiocho daretur, Scipionem sex milia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in aerarium rettulerit; A. Hostilium octoginta pondo auri, et argenti quadringenta tria; Furium quaestorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta. has ego summas auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. in L. Scipione malim equidem librarii mendum quam mendacium scriptoris esse in summa auri atque argenti. similius enim veri est argenti quam auri maius pondus fuisse, et potius quadragiens quam ducentiens quadragiens litem aestimatam, eo magis quod tantae summae rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu tradunt. librumque rationis eius cum Lucium fratrem adferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse, indignantem, quod, cum bis milliens in aerarium intulisset, quadragiens ratio ab se posceretur. ab eadem fiducia animi, cum quaestores pecuniam ex aerario contra legem promere non auderent, poposcisse clavis, et se aperturum aerarium dixisse, qui ut clauderetur effecisset.

LVI. Multa alia in Scipionis fine cum maxime vitae dieque dicta, morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt, ut cui famae, quibus scriptis adsentiar non habeam. non de accusatore convenit: alii M. Naevium, alii Petillios diem dixisse scribunt; non de tempore, quo dicta dies sit, non de anno, quo mortuus sit, non ubi mortuus aut elatus sit. alii Romae, alii Literni et mortuum et sepultum. utrobique monumenta ostenduntur et statuae: nam et Literni monumentum monumentoque statua superimposita fuit, quam tempestate disiectam nuper vidimus ipsi; et Romae extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuae sunt, quarum duae P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poetae Q. Ennii. nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum sunt quae feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent inter se. index orationis P. Scipionis nomen M. Naevii tribuni plebis habet, ipsa oratio sine nomine est accusatoris; modo nebulonem, modo nugatorem appellat. ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum accusatorum Afri-

cani aut diei dictae Africano ullam mentionem habet. alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conveniens, et illi auctores sequendi sunt, qui, cum L. Scipio et accusatus et damnatus sit pecuniae captae ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt, quo post famam de casu fratris adlatam relicta legatione cucurrisse eum Romam, et cum a porta recta ad forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat, reppulisse a corpore eius viatorem, et tribunis retinentibus magis pie quam civiliter vim fecisse. hinc enim ipse Ti. Gracchus queritur dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem; et ad postremum, cum auxilium L. Scipioni pollicetur, adicit tolerabilioris exempli esse a tribuno plebis potius quam a privato victam videri et tribuniciam potestatem et rem publicam esse. sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam invidia onerat, ut increpando quod degenerarit tantum a se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis et temperantiae pro reprehensione praesenti reddat: castigatum enim quondam ab eo populum ait, quod eum perpetuum consulem et dictatorem vellet facere; prohibuisse statuas sibi in comitio, in Rostris, in curia, in Capitolio, in cella Iovis poni; prohibuisse ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo Iovis optimi maximi exiret. LVII. haec vel in laudatione posita ingentem magnitudinem animi moderantis ad civilem habitum honoribus significarent, quae exprobrando inimicus fatetur. huic Gracco minorem ex duabus filiis — nam maior P. Cornelio Nasicae haud dubie a patre collocata erat — nuptam fuisse convenit. illud parum constat, utrum post mortem patris et desponsa sit et nupserit, an verae illae opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in vincula duceretur nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse sibi inimicitias cum Scipionibus, quae fuissent, manere, nec se gratiae quaerendae causa quicquam facere: sed in quem carcerem reges et imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem eius duci non passurum. senatum eo die forte in Capitolio cenantem consurrexisse et petisse, ut inter epulas Gracco filiam Africanus despon

deret. quibus ita inter publicum sollemne sponsalibus rite factis cum se domum recepisset, Scipionem Aemiliae uxori dixisse filiam se minorem despondisse, cum illa muliebriter indignabunda nihil de communi filia secum consultatum, adiecisset non si Ti. Graccho daret, expertem consilii debuisse matrem esse, laetum Scipionem tam concordi iudicio ei ipsi desponsam respondisse. haec de tanto viro, quamquam et opinionibus et monumentis litterarum variarent, proponenda erant.

LVIII. Iudiciis a Q. Terentio praetore perfectis, Hostilius et Furius damnati praedes eodem die quaestoribus urbanis dederunt; Scipio cum contenderet omnem quam accepisset pecuniam in aerario esse, nec se quicquam publici habere, in vincula duci est coeptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit, orationemque habuit plenam veris decoribus non communiter modo Corneliae gentis, sed proprie familiae suae. parentes suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. eos, cum per aliquot annos in terra Hispania adversus multos Poenorum Hispanorumque et duces et exercitus nominis Romani famam auxissent non bello solum, sed quod Romanae temperantiae fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambo pro re publica morte occubuisse. cum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superavisse laudes, ut fidem fecerit non sanguine humano sed stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, ut quae in Hispania, quae in Africa, cum legatus fratris esset, gessisset, praetereantur, consulem et ab senatu dignum visum, cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege decerneretur, et a fratre, cui post duos consulatus censuramque et triumphum legatus in Asiam iret. ibi ne magnitudo et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita incidisse, ut quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum devicisset, aeger P. Scipio Elaeae dierum aliquot via abesset. non fuisse minorem eum exercitum quam Hannibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Hannibalem eundem fuisse inter

multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. et bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit: in pace crimen quaeri; eam dici venisse. hic decem legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. quamquam exstitisse ex decem legatis qui Cn. Manlium accusarent: tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse. LIX. at hercule in Scipione leges ipsas pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse: integrum enim ei regnum relictum: omnia possidere eum victum quae ante bellum eius fuerint; auri et argenti cum vim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in privatum versum. an non praeter omnium oculos tantum auri argentique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europae tenuisse Antiochum. ea quanta regio orbis terrarum sit, a Tauro monte in Aegaeum usque prominens mare, quot non urbes modo sed gentes amplectatur, omnes scire. hanc regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem usque ad Tauri montis iuga Antiocho ademptam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedaemonem relictam, nec Quinctio crimen quaesitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem: cuius gloria prodesse L. Scipioni debuisset, invidiam nocuisse. tantum auri argentique iudicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum venditis omnibus bonis redigi non posset. id ubi ergo esse regium aurum, ubi tot hereditates acceptas? in domo, quam sumptus non exhauserint, exstare debuisse novae fortunae cumulum. at enim quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo per vexationem et contumelias L. Scipionis petituros inimicos, ut in carcere inter fures nocturnos et latrones vir clarissimus includatur, et in robore et tenebris exspiret, deinde nudus ante carcerem proiciatur. non id Corneliae magis familiae quam urbi Romanae

fore erubescendum. LX. adversus ea Terentius praetor rogationem Petilliam et senatus consultum et iudicium de L. Scipione factum recitavit: se, ni referatur pecunia in publicum quae iudicata sit, nihil habere quod faciat, nisi ut prendi damnatum et in vincula duci iubeat. tribuni cum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, praeter Gracchum, sententia pronuntiavit praetori non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur. Ti. Gracchus ita decrevit, quo minus ex bonis L. Scipionis quod iudicatum sit redigatur, se non intercedere praetori: L. Scipionem, qui regem opulentissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot Asiae urbes devinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit, non passurum inter hostes populi Romani L. Scipionem in carcere et in vinculis esse, mittique eum se iubere. tanto adsensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem laeti homines viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum iudicium. in bona deinde L. Scipionis possessum publice quaestores praetor misit. neque in iis non modo vestigium ullum comparuit pecuniae regiae, sed nequaquam tantum redactum est quantae summae damnatus fuerat. collata pecunia a cognatis amicisque et clientibus est L. Scipioni, ut si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. nihil accepit. quae necessaria ad cultum erant, redempta ei a proximis cognatis sunt. verteratque Scipionum invidia in praetorem et consilium eius et accusatores.